

SIC ITUR AD ASTRA

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara
történezhallgatóinak és a
Magyar Történezhallgatók Egyesületének
kiadványa

Megjelenik az
MTA-Soros Alapítvány támogatásával

Szerkesztők:
Kreutzer Andrea
Morenth Péter
Szilágyi Márton
Tóth Péter
Vörös Boldizsár

Tanár-szerkesztő:
dr. Poór János

Az e számért felelős szerkesztő:
Kreutzer Andrea

Címlapterv:
Szipőcs Krisztina

A szerkesztőség címe:
1052 Budapest V., Piarista köz 1. I. em. 60.
Telefon: 1—189—100/317, 1—180—966/317

Felelős kiadó:
dr. Pölöskei Ferenc dékán

Eng. sz.: III/SZI/516/1989
HU ISSN 0238—4779

Készült a Magyar Diafilmgyártó Vállalat Nyomdájában
550 példányban
F. v.: Werderits Tamás

E SZÁMUNK SZERZŐI VOLTAK:

- Ábrahám Barna — IV. éves magyar-történelem szakos hallgató (ELTE BTK)
- Berend Nóra — VI. éves történelem-japán szakos hallgató (ELTE BTK)
- Czoch Gábor — IV. éves történelem-francia szakos hallgató (ELTE BTK)
- Dupcsik Csaba — III. éves történelem-szociológia szakos hallgató (ELTE BTK)
- Fazekas Csaba — III. éves történelem-tibeti szakos hallgató (ELTE BTK)
- Grynaeus András — III. éves történelem-régészet szakos hallgató (ELTE BTK)
- Hiller István — tudományos továbbképzési ösztöndíjas
(ELTE BTK Közép- és Korai Magyar Történelmi Tanszék)
(1988-ban végzett a Kar történelem-latin szakán)
- Horn Ildikó — tudományos munkatárs (ELTE BTK Közép- és Korai Magyar Történelmi Tanszék)
(1986-ban végzett a Kar történelem-francia szakán)
- Mesterházi Gábor — III. éves magyar-történelem szakos hallgató (ELTE BTK)
- Szántay Antal — tudományos és továbbképzési ösztöndíjas
(ELTE BTK Középkori Egyetemes Történelmi Tanszék)
(1988-ban végzett a Kar történelem-német szakán)
- Tóth Péter — V. éves történelem-francia szakos hallgató
(ELTE BTK)

TARTALOM

Tanulmányok

- Hiller István: Európai protokoll és magyar politika (Változás és alkalmazkodás a koraujkori diplomáciai szokásrendben).....5
Horn Ildikó: Esterházy Pál: Itinerarium in Germaniam. 1653. 21
Berend Nóra: Egy európai Japánban, William Adams és a "Shogun".....49

Forrásközlés

- Szántay Antal: "Ungarische Reuter-Bestellung".
Forrásközlemény a tizenötéves háború történetéhez.....57

Beszélgetés

- Bős-Nagymaros egy régész szemével.
Beszélgetés Soproni Sándorral. (Grynaeus András interjúja).....101

Beszámolók

- Czoch Gábor: A bicentenárium a Le Monde hasábjain.....105
Ábrahám Barna: A Magyar Történészhallgatók Egyesületének
krónikája.....115
Tóth Péter: Beszámoló az MTE képviselőinek
a Tours-i François Rabelais Egyetemen tett látogatásáról.....117

Kritika

- Gyurkó László: 1956. Előtanulmány és oknyomozás.....123
(Dupcsik Csaba)

Ismertetések

- Horváth Lajos: A Galga-mente történetének írott forrásai
1686—1711. (Fazekas Csaba) 131
Németh Amadé: Az Erkelek a magyar zenében
(Az Erkel-család szerepe a magyar zenei művelődésben).....135
(Mesterházi Gábor)

- Beérkezett könyvek jegyzéke.....137

- Előző számaink tartalmából.....140

EURÓPAI PROTOKOLL ÉS MAGYAR POLITIKA

(Változás és alkalmazkodás a koraujkori diplomáciai szokásrendben).

Az udvari társadalom életét vizsgálva Norbert Elias mutatott rá arra a folyamatra, amelynek eredményeként a diplomácia, a külkapcsolatok kezelése és irányítása az udvar privilégiuma lett. /1/ Ez a hosszantartó, belső fejlődés a társadalom egészét érintő átalakulás olyan részét képezte, amelyben az általános változások legjellegzetesebb vonásai együttesen jelentkeztek.

Az új tartalom új formát igényelt, s ezt a politikai átrendeződések megjelenésükben is éreztették. A hétköznapi társas érintkezések megváltozásával átalakultak az államok közötti érintkezés hagyományos módozatai is, s a diplomácia, amelynek érzékelnie kellett a politika minden kisebb és nagyobb rezdülését, természetéből adódóan magán hordozta a formai újdonságok jegeit is.

A nemzetközi kapcsolatok történetében az állandó követségek megjelenése és elterjedése hozta a legjelentékenyebb átalakulást. Rendszeressé és folyamatossá vált az államok közötti párbeszéd, s számos, az alkalmankénti követségekkel járó technikai-szervezési probléma oldódott meg. Az alkalmankénti s az állandó követség közötti átmenet fokozatosan történt, gyakran a két diplomáciai alakzat párhuzamosan is létezett. Az "új diplomácia" képviselői, az állandó követek új funkcióban új feladatokat voltak hivatva ellátni. Az információk rendszeres gyűjtése s rendezése mellett a diplomaták elsőrangú teendője lett, hogy a fogadó ország minden tekintélyesebb személyével jó kapcsolatot alakítsanak ki. A lényegesebb eseményekről gyors és pontos jelentéseket kellett írniuk, amely nemcsak rátermettséget és rutint, hanem újfajta képzettséget s az ország politikai helyzetének alapos ismeretét is megkívánta. /2/

Az eredményes munkához, az új képzéshez elméleti összefoglalásokra volt szükség. A kialakuló államelméleti irodalom nagyjai, Hugo Grotius, Justus Lipsius mellett megjelentek a diplomáciai elmélet teoretikusai is. Alberico Gentilis, Balthasar Ayala, majd később Abraham Wicquefort s Carlos Maria Caraffa fogalmazták meg a követek jogait és kötelességeit, határozták meg működési területüket. /3/ A változó európai politikai gyakorlat gyorsan alkalmazta az elméleti eredményeket. Jó példa erre Svédország, amelynek XVII. századi nagyhatalmi politikájához kiválóan működő, képzett diplomáciai karra volt szüksége. Ennek megfelelően a svéd Aegidius Girs már 1627-ben *De vera nobilitate* libellus című munkájában hangsúlyozta, hogy annak a nemesifjúnak, aki az államapparátusban tanácsadóként vagy diplo-

mataként akar helytállni, nemcsak a fegyverhez, lóhoz és vadászathoz kell értenie, hanem a könyvek (ti. szakkönyvek) ismeretében is élen kell járnia. /4/

A nemzetközi kapcsolatokban adódó feladatokat csak nagyobb apparátussal lehetett megoldani, mind a szervezés-irányítás területén, mind a gyakorlati végrehajtásban. /5/ Megnőtt a követségek létszáma, új diplomáciai hierarchia alakult ki, amely a fokozottabb specializációt tükrözte. A követség vezetője az állandó követ lett. Alárendeltjei — a követség többi alkalmazottja — az információszerzésben s a döntéselőkészítésben játszottak lényeges szerepet. /6/ A jelentések feldolgozásával, továbbításával, a kapcsolattartás problémáival központi apparátus foglalkozott, amely a kisebb fontosságú ügyekben határozatot is hozhatott. A nagy horderejű döntéseket minden esetben a legfelsőbb politikai irányító testület (Államtanács, Titkos Tanács) hozta, amelynek élén az uralkodó állt. /7/

A külpolitikai gépezet fejlődése elengedhetlenné tette a diplomáciai protokoll átalakítását. Számos, korábban eredményesen működtetett forma elvesztette jelentőségét, vagy nem volt képes megfelelni az új elvárásoknak. Más esetben — éppen az állandó követség létrejöttével — addig nem alkalmazott ceremóniákat kellett életbe léptetni. A követ hivatalos és félhivatalos teendőinek legnagyobb részét a diplomácia hagyományos keretei között nem tudta volna ellátni. Az alkalmankénti követségek szűkre szabott lehetőségei a modern követelményeknek már nem feleltek meg.

A megújuló diplomáciai protokoll sajátágosan kétféle változás jellegzetességeit hordozta. Egyrészt tükrözte a politikai gondolkodás és döntéshozatal átalakulását, másrészt — külsőségeiben — az udvari társadalom életében, szokásaiban beállt változásokat láttatta. /8/

Az állandó követség megjelenése és kiépülése a korábbinál lényegesen nagyobb szerepet juttatott az írásos diplomáciának. Az alkalmankénti követségek feladatköre nem igényelte a széleskörű levelezést, a rendszeres jelentések összeállítását, az információgyűjtő-hálózat megteremtését és működtetését. A fogadó ország legkülönbözőbb pontjain élő, politikailag befolyásos egyházi és világi tisztségviselőkkel való folyamatos kontaktustartás is — amely az állandó követek megbízatásának egyik legfontosabb részét képezte — csak írásos formában volt megoldható.

A nemzetközi kapcsolatokban történt tartalmi és formai struktúraátalakulás természetesen az írásos diplomáciában is megjelent. Az új protokoll már nemcsak az uralkodók, politikusok, diplomaták előtt "élőben" érvényesült, hanem alapja lett a diplomáciai levelezés előírásainak, pontosan tükrözve mindazt, ami az udvarokban lezajlott.

A protokolláris rend által meghatározott diplomáciai ceremóniák így kétféle változatban realizálódtak. Az elsődleges változat az udvarokban színpompás előadásban, többnyire az uralkodó jelenlétében játszódott le. Miután a követ személyéről és érkezéséről az akkreditáló ország jó előre értesítette a fogadó országot, a követ megtette bemutatkozó látogatását. Az első audiencián a régi követ, aki hivatali szolgálata lejártával távozott az

országból, a számára már ismerős udvari személyeknek és persze az uralkodónak bemutatva és ajánlotta az őt felváltó diplomatát. Különlegesen érdekes és fontos szerepet töltött be a protokollban a diplomáciai ajándék, amelynek átadása nem kevésbé ünnepélyes körülmények közepette zajlott. A tényleges politikai érintkezés a hivatalos forma szerint a privata és publica audientiákon folyt, ám a vendégfogadások is jó alkalmat szolgáltatottak komoly problémák megvitatására. A követ távozásakor búcsúlátogatást tett az uralkodónál, az utolsó fogadáson nem feledkezve meg az akkor már ki-nevezett új követről. Ezek a diplomata munkájából kiragadott állomások voltak a fogadó ország és az akkreditált követ érintkezésének azon legjellemzőbb momentumai, amelyek a követek cserélődésével, állandóan ismétlődve alkottak egy diplomáciai kört.

Az említett ceremóniák másodlagos változatban írásos dokumentumokként öltöttek testet. Ez a változat természetesen kevésbé volt látványos és színpompás, ám semmivel sem jelentéktelenebb. A diplomáciai levelezésben éppúgy be kellett tartani az új protokoll követelményeit, mint az udvari fogadásokon. Az állandó követek kiterjedt feladatköre miatt tehát az "élő" és az "írásos" protokoll — egyidejűleg a politikai gondolkodásmód és az udvari élet átalakulásaival — alapvető változásokon ment át.

A Habsburg-birodalom sajtószószólagosan reagált a kihívásra. Bécs a nemzetközi kapcsolatok módozatainak átalakításában nem tudott ténylegesen aktív szerepet vállalni. A XVI—XVII. században a velencei, majd — Richelieu irányításával — az egyre nagyobb tért hódító francia külpolitika lényegesen magasabb színvonalon működött, mint a Habsburg diplomáciai gépezet. Mindamellet az Európában elfoglalt helye és hatalmi státusa megengedhetetlenné tette a további lemaradást. /9/

A harmincéves háború, majd az azt lezáró vesztfáliai béketárgyalások nagyban előmozdították a Burg diplomáciájának fejlődését, mivel Bécs folyamatosan rá volt kényszerítve arra, hogy érdekei védelmében külpolitikai tevékenységét hatékonyabban, a modern követelményekhez jobban igazodva lássa el. /10/ Feltétlenül említésre méltó, hogy a vesztfáliai békét megelőző évszázad osztrák Habsburg diplomáciájáról — minthogy monografikus feldolgozása nemzetközi viszonylatban is hiányzik — csak levéltári források, s korabeli kiadványok alapján lehet véleményt alkotni.

Caroli Carafa, aki 1621—28 között pápai nunciusként a bécsi udvart és politikát alaposan megismerte, jelentésében beszámolt a Habsburg-központ diplomáciai életéről is. A nuncius arról tudósított, hogy Spanyolország és Toscaná állandó követekkel képviseltette magát Bécsben, míg a Velencei Köztársaság rezidens útján intézte ügyeit a császárvárosban. /11/ II. Ferdinánd, majd utóda, III. Ferdinánd állandó követet akkreditált a Vatikánba és az Oszmán Birodalomba. Párizsban 1619-ig Habsburg ügyvivő működött, 1628-tól rezidens, majd 1635-ben, amikor XIII. Lajos hadat üzent Spanyolország-nak, Bécs visszahívta képviselőjét. A Habsburg-diplomácia teljes, ennél lényegesen nagyobb apparátussal dolgozó hálózata azonban csak a vesztfáliai békét követő években épült ki. /12/

A spanyol Habsburg-ág külpolitikai gépezete a XVII. század első felében sokkal gördülékenyebben, olajozottabban működött. A spanyol diplomaták gyakorlatilag Európa minden udvarában megtalálhatók voltak. Jó képességű, képzett, komoly rutinnal rendelkező politikusok alkották a diplomáciai-végrehajtó vezérkart, akik épp olyan otthonosan mozogtak a legkülönbözőbb protokolláris rendezvényeken, mint amilyen könnyed eleganciával oldották meg a kemény politikai feladatokat. Angliában legalább olyan tekintélynek örvendett Gondomar gróf spanyol követ, mint amilyen befolyásos volt Onate gróf Bécsben. A spanyol diplomácia gyenge pontja nem is a külföldön lévő követségek munkájában keresendő, hanem a madridi szervezés és irányítás területén. Végtelen lassúság, gyakori gondatlanság, feledékenység és intrika jellemezte az udvart s a hivatali apparátust. A diplomáciai jelentések feldolgozása és értékelése, az Államtanács döntési mechanizmusa és a döntések végrehajtása lényegesen nehezkesebben haladt, mint a külföldön dolgozó diplomaták munkája. /13/

A bécsi spanyol követség feladata megkülönböztetett helyzeténél fogva bonyolultabb volt, mint az Európa más udvaraiban működő spanyol képviselteké. A rokoni szál s a szoros politikai kapcsolat Madrid és Bécs között különösen fontos szerepet juttatott a mindenkori spanyol követnek. Az állandó követség általános funkcióin kívül III. Fülöp, majd IV. Fülöp képviselői abban a szokatlan helyzetben voltak, hogy a bécsi államapparátus irányítói gyakran kikérték véleményüket egy-egy fontos döntés meghozatalakor, vagyis külföldiként résztvehettek a Habsburg-birodalom döntési mechanizmusában. /14/ A követek alapfeladata természetesen így is az állandó kapcsolattartás, az információgyűjtés és továbbítás, illetve a fontosabb személyekkel való politikai érintkezés maradt.

A Bécsben dolgozó spanyol diplomaták, képzettségüknek megfelelően remekül teljesítették az előírásokat. Protokoll és politika, elmélet és gyakorlat példamutató egységben, tudatosan és célratorően jelentkezett a spanyol Habsburg követek munkájában. Münchentől Prágáig, Milanótól Krakkóig terjedő remek kapcsolatok, jól működő információs csatornák, viszonylag gyors futárszolgálat dicsérte Fülöp király alattvalóinak szervezőkészségét. /15/ Így az a furcsa helyzet alakult ki, hogy amíg Bécs a kényszer hatása alatt megpróbált felzárkózni a nemzetközi színvonalhoz, a császárvárosban a modern követelményeknek megfelelően Európa-szerte elismert külföldi diplomaták dolgoztak.

Milyen szerepet játszhatott vajon a királyi Magyarország a megváltozott nemzetközi életben? Keresték-e a kapcsolatot az európai diplomaták a magyar politika kiemelkedő személyiségeivel? Lehet-e következtetni magyar viszonylatban a diplomáciai protokoll alapján a politikai érintkezés minőségére?

Az alkalmat arra, hogy betekintést nyerhessünk az európai diplomáciai protokoll újjáalakult módozataiba, a bécsi spanyol követség és a magyar nádor több mint két évtizeden át tartó levelezése nyújtja. Az 1625-ös nádor- és királyválasztás alkalmával Esterházy Miklós és a spanyol követség már

korábban is meglévő kapcsolata még szorosabbá vált. Ezt a folyamatos politikai kontaktust vizsgálva a királyi Magyarország egy olyan információs csatornája kerül elénk, amelyen keresztül nemcsak tényyszerű közlések érkeztek, hanem ismertté válhattak a nemzetközi kapcsolatok rendszerének új formái is.

A királyi ajánlás

Az állandó követ megbízatásáról az uralkodó, mint az akkreditáló ország feje levélben tájékoztatta a fogadó ország kiemelkedő személyiségeit. Biztosította a címzetteket a követ hűségéről s tehetségéről. A királyi ajánlás egyben megteremtette az alapot a később érkező követ s a címzett közötti harmonikus politikai kapcsolathoz, segítve ezzel a diplomatát egyik lényeges feladatának sikeres megoldásában.

IV. Fülöp spanyol király 1623. december 6-án küldte el Madridból Esterházy Miklós bárónak! az Ossona gróf királyi követ kinevezéséről szóló iratot. /16/ Ossona 1624 nyarán foglalta el helyét Bécsben, tehát Esterházy több mint fél évvel korábban értesült hivatalosan a követváltásról. Szó szerint azonos levelet kapott a spanyol királytól Pázmány Péter esztergomi érsek is /17/, s így bizonyíthatóan nem egy Esterházynak szóló udvarias bejelentésről, hanem a spanyol diplomáciában alkalmazott hivatalos formuláról van szó. Bár csak ez a két levél ismeretes Ossona kinevezéséről, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a Habsburg-birodalom más előkelőségei is ugyanilyen szövegű levelet kaptak kézhez.

Hasonló jellegű, mégis más minőségű IV. Fülöp 1633. január 16-án a magyar nádorhoz intézett levele /18/, amelyben közölte, hogy Onate gróftól személyes megbízottként a császárvárosba küldi, s egyben megbízta, hogy királyi jókívánságait is tolmácsolja. Bár ez utóbbi személyesebb hangvételi írás, azért egyértelműen hivatalos diplomáciai irat. A két dokumentum között az a lényeges különbség, hogy míg az Ossona kinevezéséről szóló levél egy állandó követ megbízatásáról tájékoztat, addig Onate személyes megbízottként, tehát rövidebb időre, s konkrét, behatárolt feladattal érkezett.

A követ bemutatkozása

Az új követ megérkezése és fogadása az egyik leglényegesebb mozzanat volt a diplomáciai protokollban. /19/ Az állandó követség létrejöttével jelentősége még inkább növekedett. Az udvar és a diplomata első találkozása, a sikeres vagy kevésbé sikeres bemutatkozás fontos szerepet játszott a későbbi kapcsolattartásban. /20/ Az udvari bemutatkozás után nem sokkal az állandó követ, feladatának megfelelően, érintkezésbe lépett a fogadó ország kiemelkedő politikusaival. A diplomáciai levél útján történt kapcsolat-teremtést gyakorlatilag írásos bemutatkozásnak lehetett tekinteni. Protokolláris célja ugyanaz volt, mint az ünnepélyes udvari fogadásnak — bár az esetek döntő többségében az írásos bemutatkozást személyes találkozás is követte.

Ossona gróf, megérkezése után hamarosan, 1624. július 19-én írt Esterházy magyar nádornak: "A spanyolok királya, az én legkegyelmesebb uram, mikor engem ezzel a most kezdetét vevő követséggel megbízott, azt kívánta, hogy a Méltóságod számára csatolt leveleket adjam át, amelyekből világosan kiderül, hogy őfelsége, a katolikus király mélyen meg van győződve Méltóságodnak a Császár és az Ausztriai Ház iránti bizonyított, súlyos érvekkel alátámasztott, állhatatos áldozatvállalásáról, s az azt megillető hűségéről". /21/ A továbbiakban a követ kérte a nádort, hogy munkáját, amennyire teheti, segítse.

Az alkalmankénti követség esetében hasonló jellegű bemutatkozó levélre nem volt szükség, hiszen a követ megbízatása rövid időre szólt, s konkrét feladatának elvégzése után nemsokára hazatért.

A követajánlás

A kontaktusteremtés a királyi ajánlással, s az első követi levéllel még korántsem ért véget. A távozó követ hazautazása előtt felhívta a figyelmet utódjára, s egyben ajánlotta az új diplomatát. Onate gróf, aki jól kiépített kapcsolatokkal rendelkezett, s Esterházyval is jó viszonyban volt, 1624. július 18-án — nyilván nem véletlenül egy nappal Ossona bemutatkozó levele előtt — tájékoztatta Esterházy Miklóst: "Utódomként a követségre Ossona gróf urat jelölte ki (ti. a király), kiváló erényekkel vértezett lovag, aki néhány nappal ezelőtt érkezett ide (Bécsbe) s megvolt első audienciája a császárnál." /22/

A búcsúzó diplomata ajánlása több volt formalitásnál, hiszen az állandó követek váltásakor nem személyes kapcsolatok átadásáról és átvételéről volt szó, hanem a követet küldő ország politikai érdekeinek megőrzéséről s a folyamatos érintkezés biztosításáról. Olyan nagy tekintélyű diplomata segítsége pedig, mint Onate grófé, Európa minden országában meghallgatásra talált.

Szokás volt üdvözlőlevelet írni, ha az egykori követ, valamiféle újabb hivatalos küldetés alkalmával, hosszabb idő után ismét visszatért abba az udvarba, ahol korábban már teljesített diplomáciai szolgálatot. Onate gróf — IV. Fülöp említett megbízásával — majd egy évtized múltán köszöntötte újból a magyar nádort: "Az a kapcsolat, amely Kegyelmed és közöttem fennállt, amikor követként ebben az udvarban szolgáltam, a kölcsönös jóindulat jegyeit viselte magán, s engem azzal a bizakodással töltött el, hogy minapi érkezésem szívélyes fogadtatásban részesül." /23/

A "hétköznapi" követi munka, amelyhez a kedvező feltételeket a diplomaták oly nagy gonddal próbálták megteremteni, hasonlóan a már említettekhez a protokoll és politika egységében zajlott. Az udvari életben a közvetlen politikai érintkezés formául a publica és privata audientiák szolgáltak. /24/ Ezeknek a fogadásoknak, éppúgy, mint minden más udvari ceremóniának, pontos előírásai voltak. A szabályokat betartani, a tárgyalásokat az etikettnek megfelelően folytatni — mindenki számára törvény volt. Az a diplomata, aki protokoll és politika egységét megbontotta, vagy akár meg-

bolygatta, biztos lehetett küldetésének kudarcában. Az írásos kapcsolattartás, a szűk értelemben vett politikai levelezés — az udvari audienciáknak megfelelő forma — természetéből adódóan nem rejtett magában annyi buktatót, mint a személyes tárgyalás. Az állandó követségek rutinszerűen alkalmazták a kialakult és elsajátított írásos formulákat. A szövegbe beleszerkesztett diplomáciai — gyakran irodalmi eredetű — toposzok, a protokolláris kezdő és zárómondatok, bár a legtöbb esetben nem lényegi politikai információkat hordoztak, semmi esetre se maradhattak el, s jelentőségük egyáltalán nem lebecsülendő.

A diplomáciai ajándék

A sikeres hivatalos érintkezés eredményeképp a diplomaták és a fogadó ország politikusai között barátság is kialakult. Ez természetesen nem minden esetre volt jellemző, de a kölcsönös tisztelet s az emberileg is jó kapcsolatok elősegítették a politikai problémák megoldását is.

„Semmit sem kívánok jobban követségem alatt, mint Méltóságod barátságának megszerzését, amelyet elődeim is ápoltak” /25/ — írta Castaneda gróf, aki Onatét s Ossonát követte Bécsben. Onate gróf kismartoni vendéglátása, Ossona és Esterházy eredményes soproni együttműködése az 1625-ös országgyűlésen mind bizonyítják Castaneda szavainak igazát. A barátság és a tisztelet kifejezése protokolláris formaként is testet öltött a külkapcsolatokban. A diplomáciai ajándék mindig is fontos szerepet játszott a nemzetközi politikában, /26/ a XVII. századra azonban már annyira kifinomult, hogy magából az ajándékból következtetni lehetett nemcsak az ajándékozó s a megajándékozott hazájára, hanem a közöttük fennálló kapcsolatra is.

Az aranylánc mint diplomáciai ajándék már-már monoton uralmát a XVII. század elején az ezüst asztali garnitúrák s mives órák bontották meg. Franciaországban a távozó diplomaták választhattak: arany vagy ezüst tárgyat, esetleg a király portréját óhajtják-e ajándékként. Az orosz udvar szőrmeiket, főként cobolyprémeket, kaftánokat ajándékozott, Velencében a keleti szőnyeg, aranyváza, festmények, ékszerek, ezüst asztalinemű dívott, Portugália aranykereszteket adott ajándékba. /27/ A ló különlegesen fontos szerepet játszott a Portával való érintkezésben. A bécsi udvar, Erdély s a királyi Magyarország főurai is a leggyakrabban díszesen felkantározott lovakat küldtek ajándékba, bár a XVII. század elejétől Konstantinápolyban igen kedveltekké váltak a német órásmesterek remekművei.

„A lovak, amelyeket idevezettek, úgy nézem, kiválóak, s már csak az marad hátra, hogy Kegyelmednek hálásan megköszönjem s kifejezzem készségemet az Ön szolgálatára” — írta Onate követ 1634-ben Esterháznak. /28/ 1640-ben Castaneda gróf örülhetett a szép és egészséges lovak láttán. /29/ A nádor és Castaneda követ különlegesen érdekes módon is kifejezték az egymás iránti tiszteletet:

„Nagy boldogsággal vettem át Kegyelmed arcképét, amelyet mindig megkülönböztetett tisztelettel és megbecsüléssel fogok tartani. Sajátomat ezekkel a dolgokkal átküldöm Méltóságodnak, hogy a nagy barát és a hűséges alattvaló képmása egymással szemben legyen. Kérem ezért Kegyelmedet, ígérje meg, hogy a képnek palotájában helyet enged. /30/” Az arcképek csejére — diplomáciai ajándékként — nemzetközileg is szokatlan eseménynek számított, s a magyar nádor és a spanyol követ közötti rendkívül jó kapcsolatra vall.

Vendégek fogadása

Távolról érkezett vendégek fogadása mindig kiváló alkalmul szolgált politikai problémák megvitatására. A vendégül látást természetesen ékesen megfogalmazott meghívás előzte meg, számos levél jelezte a vendégek közeledtét, s a közösen eltöltött napok után a protokoll értelmében írásban is illet megköszönni a házigazda szívélyességét.

Esterházy nádor gyakran kapcsolta össze a politikai megbeszéléseket a vendégfogadás felüdítő óráival. Ezekről a tárgyalásokról többnyire nem készítettek feljegyzéseket, a disputa sikeréről vagy sikertelenségéről csak a későbbi események, vagy néhány elejtett mondat tanúskodik. Az ilyesfajta találkozók értelmét és lényegét azonban nemcsak a közvetlen eredményekben, aláírt megállapodásokban kell keresni. Az állandó kapcsolattartás, a rendszeres eszmecserék fórumai voltak, amelyeknek előnyei gyakran csak évek múltán jelentkeztek.

1642 augusztusában a magyar nádor két, az európai politikában akkor még kevésbé ismert fiatal herceget látott vendégül. A leveleit leggyakrabban olaszul író János Kázmér és a kora ellenére már számos vitát kirobbantó Fülöp Vilmos érkezett Magyarországra. /31/ Az előbbi IV. Ulászló lengyel király öccse, az utóbbi a neuburgi hercegifjú, Wolfgang Vilmos pfalzi választófejedelem fia volt. /32/ Természetesen 1642-ben még senki sem tudhatta, hogy Ulászló király fiúutód nélkül hal meg, s János Kázmér a Wasadinasztia utolsó sarjaként, pápai engedéllyel levette a jezsuita rend reverendáját, halott bátyja francia feleségét ültetve maga mellé a lengyel trónra, fog két évtizeden át uralkodni. A vendégeskedés ideje alatt még azt sem lehetett sejteni, hogy Fülöp Vilmos, rokon kapcsolatai révén a Német-római Birodalom egyik legbefolyásosabb választófejedelme lesz. Mindettől függetlenül 1642 nyarán már számos jel mutatott arra, hogy a XVII. századi Európa két nem elhanyagolható személyisége látogatta meg Esterházy Miklóst.

A neuburgi herceg, aki szigorú jezsuita nevelésben részesült, anyanyelvén kívül tudott latinul, franciául, olaszul és spanyolul, /33/ gyakorlatilag mindenben ellenezte apja, a pfalzi választó semlegességi politikáját. /34/ Fülöp Vilmos szoros kapcsolatot épített ki Béccsel, gyakran megfordult a császári udvarban, s III. Ferdinánd már a leendő szövetségest látta benne. Mik-

sa bajor választó egy ízben arról tájékoztatta a Habsburg-uralkodót, hogy Fülöp Vilmos a császári seregben kíván szolgálatot teljesíteni, de mint Wolfgang Vilmos örökösét semmiképpen sem szabad veszélynek kitenni. /35/

A két fiatal herceg nem véletlen folytán érkezett együtt Magyarországra. 1642 augusztusában ugyanis már nemcsak barátok voltak, hanem rokonok is. A pfalzi trón várományosa, mindenféle atyai beleegyezés nélkül, saját előzetes tárgyalásai alapján, 1642 márciusában két hetes varsói tartózkodás után eljegyezte IV. Ulászló húgát, Anna Katalin Konstancia hercegnőt, akivel júniusban, a házassági szerződés apai ratifikálása nélkül, meg is tartották az esküvőt. A mézeshetek igazán nem tarthattak sokáig, mivel az újdonsült férj s sógora már július végén elhagyták a lengyel fővárost. /36/

IV. Ulászló, akit kiváló politikai és baráti kapcsolatok fűztek a magyar nádorhoz, augusztus 2-án köszönettel írta Esterháznak: "Amint Kegyelmed s a tiszteletreméltó Petrus Gembicki atya lengyel kancellár úr leveleiből megtudtuk, Kegyelmed késznek mutatkozott arra, hogy a kegyes hercegeket, akik a minap indultak el királyságunkból, a Magyar Királyságon átvezesse." /37/ Mire a lengyel király ezeket a sorokat megírta, a tekintélyes látogatók már meg is érkeztek Esterházy Miklós otthonába. Fülöp Vilmos július 28-án számolt be azoknak a kísérőknek a segítőkészségéről, akiket a nádor túl a magyar határon a vendégek elé küldött: "Isten segítségével holnap megérkezünk Kegyelmedhez, s szívélyesen üdvözölhetjük egymást, ahol az ósdi és romos házban (ahogy Méltóságod írta) a régi, de szilárd barátságot új szövetséggel fogom megerősíteni." /38/ Egy héttel később — már a vendéglátás után — a herceg Pozsonyból mondott köszönetet Esterháznak, s említést tett egy, a császárral történt megbeszélésről. /39/ A tárgyalás további részleteiről több mint egy évvel később János Kázmér írt:

"A titkos dolog ügyében, amelyet egykor Kegyelmeddel terveltem ki, s a császárnak is előadtam, semmiféle eredmény nem született, vagy nem is vették semmibe, vagy elhanyagolták. Pedig ha a Császári Felső szorgalmazná az ügy előrelépését királyi bátyámnál, biztos, hogy nem lenne eredmény nélkül a fáradozás. Ki csodálkozhat, hogy ilyen körülmények között a törökök készek megtámadni a szomszédokat?" /40/ A megbeszélések témája tehát egy esetleges török ellenes szövetség tervezete volt.

A lengyel politika ismeretében János Kázmér javaslatát korántsem szabad egy ifjú herceg képzelgésének tekinteni. IV. Ulászló király a törökkel kapcsolatban már 1641 februárjában ajánlatot tett: "... ezért előrelátóan még idejekorán javasoljuk a háborús csapásokkal és terhekkel kapcsolatban, amely ránk is rántkórhat, országunk biztonságáról gondolkodjunk el." /41/

Mindezek ellenére János Kázmér, Fülöp Vilmos és Esterházy terve a gyakorlatban nem valósult meg. A harmincéves háború eseményei túlságosan is lekötötték Bécs figyelmét és katonai erejét ahhoz, hogy a lengyel király öccse, a pfalzi választó fia és a magyar nádor közös szövetségtervezetét komolyabban fontolóra vegye.

A követ távozása

Az állandó követ, mielőtt átadta volna helyét az újonnan érkezett diplomatának, s véglegesen elhagyta volna rezidenciáját, távozását levélben is közölte mindazokkal, akikkel ottléte alatt szorosabb együttműködést épített ki. Az 1620-as évek egyik legkiválóbb európai diplomatájának, Onate grófnak Esterházyhoz írt levele nemcsak a politikai kapcsolatot, hanem a kialakult barátságot is tükrözi. Az utolsó udvari audiencia s a búcsúzó levél ugyanazt a funkciót töltötte be: a hazatérő követ hivatalosan is búcsút vett az Udvartól, s az audiencia mintájára — írásban — a fogadó ország kiemelkedő személyiségeitől.

Onate remekül foglalta egységbe a spanyol érdekeket, az Esterházyhoz fűződő diplomáciai szálakat, s a Habsburg-politika iránt elvárt lojalitását:

"Hátramaradt még (ti. közölni), hogy uram, a katolikus király Méltóságodról hosszasan, bizalommal és jóindulattal szól, Méltóságod kiemelkedő jelentőségét, a zavargásokban a Császár iránti hathatós és buzgó tevékenységét, kimagasló fáradozásait mind az Ausztriai Ház, mind a vallás iránt egyaránt ajánlottam a fentemlített új követnél." /42/ Egy körmondatban említve a spanyol király, a volt követ, az újonnan érkezett diplomata, a Habsburg-ház és Esterházy. Onate gróf állandó követi minőségében írt utolsó levele így spanyol viszonylatban előrevetítette a leendő magyar nádor számára a kötelességeket s a lehetőségeket: a Császár szolgálata, állandó politikai kapcsolat a spanyol követséggel s diplomatákkal, s elismerés a madridi udvarban.

A bécsi spanyol követség és a magyar nádor két évtizedes kapcsolata több szempontból is értékelhető. Elsőként is le kell szögezni, hogy nem a spanyol követség munkájának minőségét kívántam lemérni. Nyilvánvalóan a "katolikus király" diplomatáinak elsődlegesen a spanyol érdekek képviselői, a Béccsel való folyamatos érintkezés volt a feladata. Onate, Ossona, Castaneda és a későbbi követek tevékenysége sokkal biztosabban minősíthető jelentésekből, a császárral, vagy Miksa bajor uralkodóval folytatott levelezésből, tárgyalási jegyzőkönyvekből, mint az Esterházy Miklóshoz intézett írásokból.

A királyi Magyarország politikai kultúrája szempontjából azonban más megközelítési mód adódik.

A magyar nádornak lehetősége nyílt arra, hogy kapcsolatot létesítsen egy állandó követséggel, vagyis egy olyan politikai intézménnyel, amely a XVII. század első felében egyértelműen a diplomáciai képviselő legmagasabb és legfejlettebb szintje volt, a kor viszonylatában modern elvárásokkal, újfajta politikai gyakorlattal.

A királyi Magyarország külkapcsolataiban, a nádor világlátásában fontos alakító tényező volt egy európai hatalom állandó diplomáciai követségének közelsége, illetve az azzal kialakított kapcsolat. A királyi, majd követi ajánlás, a bemutatkozás, s a diplomáciai ajándék, a vendégfogadás s végül a búcsúzás a XVII. századi külpolitika olyan elemei, amelyeknek ismerete és alkalmazása nélkül sikertelenségre volt ítélve bármiféle nemzet-

közi politikai kezdeményezés. A vizsgált esetek döntő többségében Esterházy nádor passzív szerepet játszott, hiszen címzettként csak fogadnia kellett a diplomata írásait. Ezek a levelek azonban bizonyítékként szolgálnak arra, hogy a magyar nádor rendszeres kapcsolatban állt egy magas európai színvonalon álló diplomáciai képvisellel. Fontos tény, hogy számos konkrét információ ezen a csatornán jutott el Esterházyhoz, de legalább annyira lényeges, hogy a nádor megismerhette, s bizonyíthatóan ismerte is az európai diplomácia modern formáit. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ettől Esterházy Miklós jól képzett, rutinos diplomata lett. Annyi azonban kétség nélkül állítható, hogy a XVII. századi magyar politikai gondolkodásban, az európai országokkal való érintkezésben ez a szál igen fontos szerepet játszott. A bécsi politika keretein belül adódó lehetőségek sikere vagy kudarca sok esetben pontosan a politikai és protokolláris formák ismeretén, illetve alkalmazásán múlott. Azokban az évtizedekben pedig, amikor Alberico Gentilis, Justus Lipsius, Hugo Grotius és társaik már egy új Európa jogi, diplomáciai, államelméleti alapjait fektették le, a királyi Magyarország számára éppen azok a csatornák lehettek a meghatározóak, amelyek biztosíthatták a formálódó új gondolkodásmód és politikai gyakorlat eljuttatását Magyarországra.

JEGYZETEK

1. Norbert Elias: Die höfische Gesellschaft. Darmstadt, 1977. 165. old. "Jene Kunst die wir mit einer charakteristischen Verengung des Begriffs als "Diplomatie" bezeichnen, wird derart im alltäglichen Leben der höfischen Gesellschaft selbst gezüchtet."

2. Az állandó követségek kialakulásának s a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásának széles szakirodalma van.

A problémát először tárgyalta összefoglalóan: Ottó Krauske: Die Entwicklung der ständigen Diplomatie von 15. Jahrhundert bis zu den Beschlüssen von 1815 und 1818./Staats und Sozialwissenschaftlichen Forschungen.

5. Leipzig, 1885. Krauske felfogását erősen támadja gyakran alapirodalomként emlegetett munkájában Schaubé:

Anton Schaubé: Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Gesandtschaften. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 10. (1889.) 501—552. old.

Kizárólag a pápai diplomáciára: Anton Pieper: Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatoren. Freiburg, 1894.

Az állandó követség itáliai eredetéről: Willy Andreas: Italien und die Anfänge der neuzeitlichen Diplomatie. In: Historische Zeitschrift. 167. (1942)

Garret Mattingly: Renaissance Diplomacy. London, 1955.

A kérdéskör igényes összegzését adja:

Fritz Ernst: Über Gesandtschaftswesen und Diplomatie an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. In: Archiv für Kulturgeschichte. 33/1951/ 64—95. old.

A legutóbbi modern összefoglalás: Josef Engel: Das ständige Gesandtschaftswesen. In: Handbuch der europäischen Geschichte. 3. Die Entstehung des neuzeitlichen Europa. 377—387. old. Stuttgart, 1985. /2/

Kimondottan az állandó követek munkájával foglalkozik: Charles H. Carter: The Ambassador of early modern Europe: Patterns of Diplomatic Representation in the early seventeenth century. In: From the Renaissance to the Counter-Reformation. (Essays in honour of Garret Mattingly). London, 1966. 269—295. old.

William Rosen: The Functioning of Ambassadors under Louis XIV. French Historical Studies. VI. 1970.

3. A XVI—XVII. századi diplomáciaelméleti irodalom részletes áttekintése itt nem feladatom.

Alberico Gentilis: De legationibus. London, 1585.; Balthasar Ayala: De iure et officiis bellicis. Antwerpen, 1582.; Abraham Wicquefort: L'Amabassadeur et ses fonctions. Köln, 1676.; Carlos Maria Caraffa: El Embaxador politico christiano. Palermo, 1691.

4. Arte et marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein. (Hrg. Dieter Lohmeister.) Neumünster, 1978. 110. old.

Aegidius Girs: De vera nobilitate Libellus. Stockholm, 1627.

5. Fritz Erns i.m. 64. old.

6. A diplomáciai hierarchia fejlődésével foglalkozó doktori disszertáció: Markel: Die Entwicklung der diplomatischen Rangstufen. Erlangen, 1951.

7. A külpolitikával kapcsolatos döntések mechanizmusáról spanyol viszonylatban:

Charles Howard Carter: The Secret Diplomacy of the Habsburgs. 1598—1625. New York — London, 1964. The Making of Spanish Habsburg Policy, 65—77. old.

A bécsi politikát vizsgálva: Klaus Müller: Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648—1740.) Bonn, 1976. Reichsverfassung und kaiserliche Gesandtschaftsrecht. 13—82. old.

8. A diplomáciai protokoll hagyományos értelmezése:

Marquis de Barral-Montferrat: Son Excellence le Protokoll. In: Revue d'histoire diplomatique. 1899.

A diplomáciai protokoll alakulásáról: Norbert Elias i.m. Etikett und zeremoniell. 102—120. old. és Jürgen Freiherr von Kruedener: Die Rolle des Hofes im Absolutismus. Stuttgart, 1973. Der Hof als Machtinstrument gegenüber den Adel. II/B/bb. Zeremoniell. 60. old., ill. Klaus Müller i.m. 116. old. Rangstufen und Zeremoniell.

9. Mller i.m. 60. old.

„Die deutschen Habsburger haben diese Neuerung (ti. az állandó követség kialakulásával létrejött változást) nur zögernd übernommen.“

10. Max Braubach: Diplomatie und geistiges Leben im 17. und 18. Jahrhundert. Bonn, 1969. Der westfälische Frieden. 1—53. old.

11. Friedrich von Hurter: Friedensbestrebungen Kaiser Ferdinands II. Nebst des apostolischen Nuntius Carl Carafa Bericht über Ferdinands Lebenswiser, Familie, Hof, Rathe, und Politik. Wien, 1860. II. Die Gesandten an des Kaisers Hof. — 247—252. old.

12. Müller i.m. 60. old.

13. Carter i.m.: Gondomar: The Classic Macchiavelli. 120—134. old. A spanyol államapparátus működéséről. u.o. 65—88. old.

14. Kortársként erről Carafa számol be: von Hurter i.m. 248. old., ill. Grete Mecenseffy: Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Hofe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges. Wien, 1955. 11. old.

15. A spanyol követek bajor működéséről: Briefe und Akten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. N.F. II. 1. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seinen Verbündeten. 1618—1651. (Bearb. Walter Goetz). Berlin, 1907. A futárszolgálatról: Kellenbenz: Geldtransfer für Graf Onate. In: Melanges en l'honneur de F. Braudel. Paris, 1973.

16. IV. Fülöp levele Esterházy Miklósnak: Madrid, 1623. dec. 6. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 78. fasc. 16. fol. 87.

17. IV. Fülöp levele Pázmány Péternek:

Pázmány Péter levelezése. Codex epistolaris Petri Pázmány card. (Közzéteszi Frankl Vilmos)

1. k. 1605—1625. Bp. Eggenberger, 1873. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. Okmánytárak. 19. k.) 376. old.
18. IV. Fülöp levele Esterházy Miklósnak: Madrid, 1633. jan. 18. OL Esterházy lt. P 108 Rep. 78. fasc. 16. fol. 89.
19. G. Baguenault de Puchesse: Les Introduceurs des Ambassadeurs. In: Revue d'histoire diplomatique. 1901. 252—260. old.
20. Müller i.m. 127. old.
21. Osona levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1624. július 19. OL. P 108 Esterházy lt. Rep. 71. fasc. 16. fol. 370.
 "Hispaniarum Rex Catholicus Dominus meus Clementissimus cum ad hanc legationem obeundam me destinaret voluit adiunctas ad Dominationem Vestram Illustrissimam dare litteras ex quibus non obscure colliget, Maestati suae Catholicae de Dominationis Vestrae Illustrissimae erga Caesarem et res Austriacas comprobata, durantibus hisce motibus constanti devotione ac debita fidelitate, satis constare."
22. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1624. július 18. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 353.
 "Successorem in hac legatione destinavit Dominum Comitem de Osona, equitem praeclaris virtutibus ornatum, is etiam paucos ante dies huc appulit et ad Caesarem primus aditus habuit."
23. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1633. nov. 10. OL. Esterházy lt. P 108. Rep. 71. fasc. 16. fol. 354.
 "Quae hactenus inter Excellentissimam Vestram et me, dum Oratoris Catholici munere in hac Aula fungerer, intercesserunt mutuae benevolentiae officia, in eam me adducunt fiduciam ut nuperum meum adventum non ilubenter sit intellectum."
24. Az udvari publica ill. privata audientiákról: Müller i.m. 129. old.
25. Castaneda levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1635. június 9. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 342.
 "Nihil mihi optatius in hac legatione evenire potuit quam acquisitio amicitia Illustrissimae Dominationis Vestrae, quam etsi antecessores meos quoque coluisse."
26. Müller i.m. 311. old.
27. A diplomáciai ajándékról átfogóan ír: Heinz Durckhardt: Das diplomatische Abschiedsgeschenk. In: Archiv für Kulturgeschichte. 57. (1975) 345—363. old. Az ajándékozó országról: 350—351. old.
28. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1634. március 9. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 355.
 "Equi quos adduxerunt visi sunt mihi peropportuni proindeque solum superest ut Excellentiae Vestrae eo quoque nomine grates habeam maximas et promptum meum sibi inserviendi studium officiose deferam."
29. Castaneda levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1640. augusztus 31. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 346.
 "Equi advenerunt boni et sani."
30. u.o.

"Effigiem Excellentissimae Vestrae recepi satissimo animo quae sane in singulari honore et observantia semper a me habebitur meamque eidem Excellentissimae Vestrae hisce una transmitto, ut habeat coram se imaginem maioris amici ac fidelissimi servi sui, exoravi proinde Excellentiam Vestram ut praefari effigiei locum aliquem in Aula sua permittere dignetur."

31. A látogatásról tud Hajnal István: Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Bp. 1930. XLVIII, LXVIII. old. és Péter Katalin: Esterházy Miklós, Bp., 1985. 105. old.

32. Fülöp Vilmos szerepére a német történetírásban is csak az utóbbi években figyeltek fel. A hiányt pótolta: Hans Schmidt: Philipp Wilhelm von Pfalz-Neuburg (als Gestalt der deutschen und europäischen Politik des 17. Jh. (1615—1690. Bd. I. 1615—1658.)

33. Schmidt i.m. 26. old.

34. F. Küch: Die Politik des Pfalzgrafen Wolfgang Wilhelms. 1632—36. In: Düsseldorfer Jahrbuch. Bd. 12. 1897.

Renate Zeffers: Die Neutralitätspolitik des Pfalzgrafen Wolfgang Wilhelms. Kiel (Disszertáció).

35. Schmidt i.m. 29. old.

36. Fülöp Vilmos 1642 februárjában érkezett a lengyel udvarba, március 16-án tartották az eljegyzést, a szükséges pápai engedély április 12-én érkezett meg, s június 9-én volt az esküvő. Az április 4-én aláírt házassági szerződést Wolfgang Vilmos csak június 21-én, az esküvő után!/ ratifikálta. (ld. Schmidt, i.m. 30. o.)

R. Hasenkamp: Der Ehebund der polnischen Princessin Anna Catherina Constantie mit Philipp Wilhelm. Posen, 1894. Házassága révén kétszer próbálta megszerezni a lengyel trónt: 1669-ben maga, 1674-ben fia, János Vilmos számára. Fülöp Vilmos befolyása akkor lett igazán jelentős, amikor második házasságából született leánya — Eleonóra — a Habsburg-császár felesége lett.

37. "Tam ex literis Gratis Vestrae quam te Reverendissimis in Christo Patris Domini Petri Gembicki Cancellaris Poloni cognovimus promptum Gratis Vestrae animum in deducendis per Hungariae Regnum Serenissimis Principibus nuper Regno Nostro profectis"

OL. Esterházy lt. P. 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 124.

IV. Ulászló király levele Esterházy Miklósnak: Varsó, 1642. augusztus 2.

38. Fülöp Vilmos levele: Tavernicae. 1642. július 28., OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 162.

"Cras Deo iuvante aderimus Excellentia tua et tanta benevolentia coram perfruemur ubi ego in antiqua et ruinoso domus (sic enim Excellentia tua placuit appellare) veterem sed stabilem amicitiam novo foedere confirmabo."

39. Fülöp Vilmos levele Esterházy Miklóshoz. Pozsony. 1642. augusztus 5., OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 166.

40. János Kázmér levele Esterházy Miklósnak Varsó, 1643. dec. 2. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 136.

"Secretum illud quod Excellentia Vestra olim communicavi et Imperatori propusui ideo nullum sortitur effectum, vel quia contemnitur, vel quia negligitur. Quod si Sacra Caesarea Maiestas promotionem illius serio apud Sacram Regem fratrem meum urgeret, fortassi non sine successu in opus deduceretur. Turcarum quis miraretur promptitudinem invadendi viciniam in tanta oppurtunitate."

41. IV. Ulászló levele Esterházy Miklósnak: Varsó, 1641. február 6. OL. Esterházy lt. P 108. Rep. 71. fasc. 16. fol. 119.

"Providendum proinde tempestive censemus, calamitate et modi bellica qua sit ingrueret Nobis quoque de securitate Regni Nostri foret cogitandum."

42. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1624. július 18. OL. Esterházy lt. P 108. Rep. 71. fasc. 16. fol. 353.

"Caeterum qua sit Rex Catholicus Dominus meus erga Dominationem Vestram Illustissimam fiducia ac propensione exponet pluribus praefatus Comes modernus Legatus apud quem Dominationis Vestrae Illustrissimae egregiam animi magnitudinem strenuam hisce turbis pro Caesare navatam operam et singulare erga res Austriacas et Religionem studium uti par est commendavi."

ESTERHÁZY PÁL: ITINERARIUM IN GERMANIAM 1653

1653 tavaszán a néhai nádor, Esterházy Miklós rokonai közt izgatott tanácskozás folyt: az ifjú Pál gróf németországi útjáról volt szó. /1/ A 16—17. századra megszokott gyakorlattá, sőt szükségletté vált, hogy a felserdült ifjak, ha erre alkalom nyílt, hosszabb külföldi tanulmányútra induljanak. Ez az utazás azonban túlnőtt egy szokványos külföldi tapasztalatgyűjtés keretein. Alig kilenc hónapja, a nagyvezekényi csatában életét vesztette — három másik Esterházyval együtt — Esterházy László, a legidősebb fiú, a család feje és reménysége. A rokonság most már Pálban látta a jövőt, apja nádori politikájának örökösét. A még Nagyszombatban tanuló, alig tizennyolc éves ifjút csak környezete ismerte, így a család a közelgő császárválasztást használta fel arra, hogy Esterházy Pált a hazai és a birodalmi körökben bemutassa.

Az utazás gondolata Nádasdy Ferencről származott, aki a regensburgi királykoronázásra készülve felajánlotta sógorának, hogy menjenek együtt egy hosszabb németországi körútra. Batthyány Ádám évekkorábban maga is járt Regensburgban, így ő szintén ezt az elképzelést támogatta. /2/ Esterházy Pál örömmel fogadta az utazás tervét: "... értvén, hogy Ferdinandus tertius fölséges császárunk és királyunk öregbik fiát, negyedik Ferdinandust, római királyságra akarják koronázni, magamban eltökéltem, hogy odamenjek Ratisbonába, a hol a koronáztatnak köletett lenni." /3/ Elhatározásában a császári döntés is megerősítette. Az uralkodó úgy kívánta, hogy fia római királlyá koronázásán az egykori játszó- és tanuló társ is részt vegyen.

Esterházy Pál első nagy külföldi utazását latin nyelvű naplóban örökítette meg, és itinerariuma szerves folytatása gyermekkori feljegyzéseinek. /4/ A napi események rögzítése a 17. századra már általános gyakorlattá vált. Különösen nagy súlyt fektettek az úti élmények megörökítésére. Ezt nemcsak a külföldi és magyar szerzők tollából származó útleírások nagy száma, hanem az utazás elméleti tudnivalóit, követendő szabályait ismertető könyvek megjelenése is jelzi. /5/

Élményeit, benyomásait a fiatal Esterházy is lejegyezte, és — talán éppen tanárai ösztönzésére — elhatározta, hogy írását nyomtatásban is megjeleníti. A szövegben sűrűn előforduló aprólékos részletek, órára pontos időmegjelölések arra engednek következtetni, hogy az út során készített szűkszavú, magyar nyelvű jegyzetek szolgálhattak a napló alapjául. Mivel Esterházy a közelmúlt fontos eseményéről, IV. Ferdinánd római királlyá koronázásáról is még frissiben szólni kívánt, hazatérte után rögtön hozzáfogott a latin változat megalkotásához.

Az előszó a szerző céljaival ismerteti meg az olvasót. /6/ Ebben Esterházy leszögezi, hogy sem a történetírók, sem a "hivatásos" útleírók kenyerét nem akarja elvenni. Nem ígéri a történeti események hű és pontos fel-

idézését, tájak, szokások, erkölcsök útikönyvíví részletes leírását. Olvasóit képzeletbeli utazásra invitálja, azt kívánja bemutatni, mit jelent egy hozzá hasonló arisztokrata ifjúnak a külföldi utazás, a sok újdonság, érdekesség közül mi az, ami a képzeletét megragadja és ismereteit a legjobban gyarapítja.

Konkrétabban sehol sincs megfogalmazva, de az előszó és a napló latin nyelve elárulja, hogy a fiatal gróf kiknek szánta művét. Az útleírás főszereplője egyértelműen Esterházy Pál, a legtöbb eseménynek ő áll a középpontjában. Ennek ellenére szinte semmit sem árul el magáról. Az elejtett megjegyzésekből is mindössze annyit tudhatunk meg, hogy az író fiatal magyar nemes, de családjára, társadalmi, anyagi pozíciójára még utalást sem találunk. Emellett a napló hangja közvetlen és őszinte, nincs benne semmi szerepjátszás, magamutogatás. Valószínűleg Esterházy olyanoknak írta művét, akik őt is és a körülményeit is nagyon jól ismerték. Minden útba ejtett városról hosszabb-rövidebb ismertetést olvashatunk, de Nagyszombat, Pozsony, Bécs szűkszavú leírása csak a személyes benyomások, érzelmek közlésére szorítkozik. A városok, épületek bemutatásánál Esterházy szívesen élt az összehasonlítás eszközével. Azonban sohasem a frissen látottakat állította egymással párhuzamba. Számára egyetlen példa létezett, Bécs. Mindent a bécsi templomokhoz, iskolákhoz, fényes palotákhoz mért. Minden bizonnyal ezzel is az olvasó ismereteihez próbált alkalmazkodni. A koronázásról szóló rész pedig azt sugallja, hogy a napló részben IV. Ferdinánd köszöntésére és tiszteletére íródott. Potenciális olvasói tehát a császári udvarban megforduló soknemzetiségű arisztokrácia soraiból és elsősorban a Bécsben, Grazban, Nagyszombatban tanuló ifjak közül kerültek volna ki. Az útleírás első változata hamarosan elkészült, 237 oldalon keresztül sorakoznak a remekbe szabott latin mondatok, felidézve az egy hónapos németországi út minden izgalmas, újat hozó pillanatát. A kéziratot lapozgatva hirtelen szembe ötlük azonban a gondosan formált betűk ijesztő megváltozása, a stilisztikai javítások, a tájékozódást segítő margó-címek elmaradása. Mivel a napló érdekességét, rangját, aktualitását nem utolsósorban a koronázási szertartás leírása adta, sorsa óhatatlanul összefonódott az ifjú királlyal is. IV. Ferdinánd huszonegy éves korában, 1654. július 9-én örökre lehunyt szemét. Esterházy pedig félbehagyta műve javítását, így végül az itinerarium kéziratban maradt.

Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál 1653. június elején találkozott Bécsben, ahonnan néhány napos készülődés után Regensburg felé vették útjukat, hogy részt vegyenek IV. Ferdinánd római királlyá koronázásán.

Az úti előkészületekről sem az ifjúkori napló, sem az itinerarium nem tesz említést. Ennek az lehet az elsődleges oka — és ezt a levelezési anyag is alátámasztja, /7/ hogy az utazást Nádasdy Ferenc szervezte. Kettőjük közül ő volt az idősebb (ekkor harminc éves), megfordult már Itáliában is, mindenképpen ő rendelkezett nagyobb tapasztalatokkal.

Pontosan rekonstruálható, hogy az útvonalat Nádasdy a könyvtárában is meglévő Merian-féle *Topographia Germaniae* alapján tervezte meg. /8/ Ez a több kötetes mű a kor talán legismertebb, legnépszerűbb útikönyve volt. A metszetekkel gazdagon illusztrált sorozat részletes ismertetést adott az egyes tájegységek múltjáról, jellegzetességeiről, városairól, a szokásokról. Az utazó még a szállás-lehetőségekről is tájékoztatást kapott. A mellékelt térképek pedig az úthálózatról, a hágókról, a folyók hídjairól, az átkelőhelyekről szolgáltak felvilágosítással. A *Topographia* segítségével Nádasdy előre kijelölhette a pontos útvonalat, eldönthette melyik városokat fogják felkeresni, sőt a részletes tájékoztatásnak köszönhetően azt is megtervezhette, hogy az egyes helyeken mennyi időt fognak eltölteni.

Az utazás körülményeiről nagyon keveset árul el az *itinerarium*. Négy lant-kocsival indultak el, ebből következtethetünk kísérőik létszámára, de ezen kívül útitársaikról semmi adattal nem rendelkezünk. Ugyanúgy nem ismerjük az utazás költségeit sem. Esterházy utalásai is legfeljebb csak arról tájékoztatnak, hogy az egyes városokban olcsón, közepes áron vagy kifejezetten drágán étkeztek. Ez azonban még kortársaik számára sem lehetett biztos támpont, hiszen Magyarország talán két leggazdagabb arisztokráciájáról van szó.

A kis csapat június 5-én indult meg Bécsből. Puchheim tájékoztatásából ekkor már úgy tudták, hogy a koronázás június 10. körül lesz, ezért a közel háromszázhetven kilométeres utat nagy tempóban, mindössze négy nap alatt tették meg. A koronázást végül június 18-ra tűzték ki, így a fentmaradó időben Nádasdyék rövid kirándulást tettek Nürnbergbe. Visszatértük után nyolc napot töltöttek Regensburgban, résztvettek a koronázáson és az azt követő ünnepi lakomákon. Ezután a nagyobb városokban néhány napot időzve, hosszabb körútra indultak: A Freising-München-Fürstendruck-Augsburg-Günzburg útvonalon érkeztek meg Ulmba. Itt hajóra szálltak, és egy-egy érdekesebb helynél meg-megállva, július elején jutottak vissza Regensburgba. Itt külön-külön fogadta őket a császár, a császárné s az új király, IV. Ferdinánd is. Az audienciák után a Dunán hajózva, Bécs felé vették az útjukat. Több helyen kikötöttek, és felkeresték azokat a városokat is — Straubingot, Vilshofent, Passaut, Melket —, amelyeket az odaút során elkerültek, vagy az idő rövidsége miatt nem tudtak megtekinteni, végül július 9-én érkeztek vissza Bécsbe.

Nem egészen öt hét alatt bejárták a Svábföld és Bajorország legsajátosabb tájait, városait. Utaztak lóháton, bérkocsival, ültek kölcsönkapott hintókban, útjuk második szakaszát pedig már sokkal kényelmesebb körülmények között, egy hajó fedélzetén tették meg. Mivel a nappalokat igyekeztek jól kihasználni, városnézésre fordítani, és mert a nyári hőség is nehezítette a gyors haladást, ezért nem egy esetben még éjszaka is úton voltak. A naplóban gyakran olvashatjuk, hogy már hajnali háromkor útra keltek vagy késő éjjel érték el úticéljukat. Nádasdy kegyetlen tempót diktált. Az ifjú Esterházy az utazás minden percét élvezte, de naplójában sűrűn találkozhatunk a pihenés után sóvárgó panaszos megjegyzéseivel is. Münchenbe va-

ló megérkezésükről így írt: "... betértünk a városba, hogy egy kis pihenéstől felfrissüljünk, és szinte halottként rogytunk a földre. Ezen a napon már semmit sem néztünk meg, némi falatozás után, az egész éjszakát nyugalomban, alvással töltöttük..." /9/ Az utazás fénypontja a regensburgi koronázás volt. A német-római császárválasztó és koronázó gyűléseken általában magyar főnemesek is résztvettek. Minderről egyelőre nagyon keveset tudunk. Vajon csak a pusztá érdeklődés, vagy a császári családhoz fűződő személyes kapcsolat, esetleg valamilyen hivatalos kötelezettség vezette őket? Batthyány Ádám az 1636. évi választáson az uralkodó kíséretéhez tartozott. Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál esetében ezt nem állíthatjuk ilyen biztosan. Talán valóban az uralkodó javasolta, de mindenképpen jóváhagyta, hogy a koronázásra ők ketten utazzanak. Regensburgban minden kiemelkedő rendezvényen ott voltak, és mindkettőjüket ünnepélyes keretek között a Német-Római Birodalom lovagjává avatták. Mindez magyarázat lehet a magyar főnemesek regensburgi utazásának okaira. A tudósításokat, röplapokat olvasgatva feltűnik, milyen erőteljesen hangsúlyozzák a magyar vonatkozásokat. Az uralkodó címeinek felsorolása és nyomatékos ismételtetése (Ferdinandus IV. Hungariae, Bohemiae Rex, Archidux Austriae) még nem sokat mond, hiszen ezek sorrendje szigorúan meghatározott. Mégis jelentős, mert bár Magyarország nem tartozott a birodalomhoz, az hogy a megválasztott császár a magyar királyi cím birtokosa is, olyan kapcsolódási pont, amely az európai diplomáciában és főként a török elleni harcban mind a két fél számára fontos volt.

A választáson és a koronázáson tehát erőteljes hangsúlyt kapott IV. Ferdinánd magyar királyi címe, a birodalmi lovagok közé — mint már említettük — két magyar is bekerült. A rendezvényeken és az ünnepi menetben mindig megtalálhatjuk a magyar díszszázadot. Még pedig olyan előkelő helyen, hogy például a nép között a zabot szétosztó pfalzi elektort, amikor az lovával felbukott, éppen egy magyar vitéz mentette meg a biztos haláltól. Egy-egy szertartás rendjének aprólékos megtervezése és betartása rendkívül jelentős a 17. században, mert pontos tükrö a hatalmi viszonyoknak és az aktuális politikai helyzetnek. A magyarok szerepeltetése tehát világosan kifejezte a birodalom Magyarország iránti érdeklődését is. Éppen ezért a további kutatás fontos feladata lesz, hogy pontosan meghatározza, hogyan milyen keretek között képviseltette magát a magyar rendiség a koronázáson, mint az európai diplomácia egyik színterén. /10/

IV. Ferdinánd megválasztása és koronázása világraszóló pompával ment végbe. Szükség is volt a Habsburg-ház erejének, gazdagságának demonstrálására, mert a harmincéves háborúból az osztrák sas igencsak megtépázva került elő. A vesztfáliai béke elismerte Svájc és Hollandia önállóságát, és ezzel szentesítette a birodalom területi csökkentését. Elő-Pomeránia a svédeké lett, a franciák elzászi területeket kaptak. Az elektorok száma nőtt, Pfalzt tették meg nyolcadik választófejedelemséggé. A béke kimondta a fejedelemségek szuverenitását, törvény adta joguk lett egymás közt, vagy bármely külföldi állammal szövetséget kötni. Elismerték a vallásbékét, en-

gedélyezték a kálvini hitvallást is. A birodalmi gyűléseken a katolikus és protestáns rendek külön gyülekezetet alkottak. A választófejedelmek hatalma, tekintélye megnőtt, míg a központi kormányzat pozíciói gyengültek. /11/ A béke azonban nem terjedt ki egész Európára, IV. Fülöp spanyol király még több mint egy évtizeden át harcolt Franciaország ellen. Így számára különösen fontos volt a Német-Római Császárság sorsa, mindenképpen biztosítani akarta a birodalom Habsburg irányítását. III. Ferdinánd császár ekkor még csak negyvenes éveinek elején járt, de gyakran betegeskedett, sokat szenvedett a szervezetén egyre jobban elhatalmasodó vízkórtól. IV. Fülöp ezért azt szerette volna, ha IV. Ferdinándot még atyja életében megválasztják római királynak. A választást megelőző diplomáciai játszómáról páratlanul érdekes forrás áll rendelkezésünkre. 1929-ben Castel-Rodrigo XVI. hercege megnyitotta a családi levéltárat, és közzétette őse, az 1648—56 között követként Bécsben munkálkodó Francisco de Moura Costa Real, Castel-Rodrigo márkija és Lunaares grófja, jelentéseinek egy részét. /12/ A leveleket terjedelmes tanulmány egészíti ki. Bár a szerző adatait nem szembeesítette a korszak más forrásaival, és őse iránt érzett elfogult tiszteletén sem tudott felülemelkedni, maga a kötet mégis rendkívül fontos dokumentum mind a konkrét esemény, mind a spanyol diplomácia megismeréséhez és megítéléséhez.

A választást előkészítő tárgyalások 1651-ben kezdődtek Bécsben. Először III. Ferdinánd szándékát kellett kipuhatolni, és a választás fontosságáról meggyőzni. Castel-Rodrigo márki felvette a kapcsolatot az általa legbefolyásosabbnak ítélt bécsi politikussal, Auerspergh-gel. III. Ferdinándot nagy tapintattal úgy kívánta megnyerni, hogy egy listát készített számára azokról az uralkodókról, akik már életükben gondoskodtak utódjuk megválasztásáról, és ezután még sokáig éltek.

A császár meggyőzése után a választófejedelmek megnyerése volt a feladat. Az 1356. évi aranybulla rendelkezése szerint az elektorok szavazatának a többsége elég az uralkodó megválasztásához. Castel-Rodrigo és Auerspergh számbavették, kiknek a szavazatára támaszkodhatnak. A cseh királyi címet III. és IV. Ferdinánd viselte, így a többséghez a fentmaradó hét fejedelem közül már csak négynek a szavazata hiányzott. A mainzi érsek, Johann Philipp von Schönborn és a trieri választó, Karl Gaspar von Leyen támogatása biztosnak látszott. Nagyon bíztak a bajorokban is. Maximilian ugyanis, aki uralkodása során kiérdemelte a "nagy" melléknevet, II. Ferdinánddal együtt a jesziták keze alatt nevelkedett, és a jelenlegi uralkodó, III. Ferdinánd testvérét, Mária Annát vette feleségül. A fejedelem azonban a tárgyalások elején, 1651 szeptemberében hirtelen elhunyt. A választás szempontjából ez nem volt döntő, mert a kiskorú Ferdinand Maria nevében anyja kormányozott tovább. A kölni érsek, Maximilian Henrik szavazatának megnyerését is lehetségesnek gondolták. A legjobban a protestáns elektortól tartottak. Közülük a 67 éves Johann Georg, Szászország uralkodója volt a legtekintélyesebb. Castel-Rodrigo nagyra becsülte, minisztereit, hadvezéreit példamutatónak tartotta. Elsősorban őt igyekezett a maga pártjá-

ra állítani, met az ő révén a másik két elektort is megnyerni remélte. Különösen Friedrich Wilhelm von Hohenzollernben, Brandenburg választófejedelmében látott veszélyes ellenfelet. Nagy gondot okozott Karl Ludwig, a pfalzi választó is. A közvélemény megbízhatatlan franciabarátnak látta, a spanyol követ pedig így vélekedett róla: "Nem tudom, hogy csak kálvinista, vagy sokkal inkább materialista-e." /13/

III. Ferdinánd nem érezte biztosnak fia helyzetét, ezért Auerspergh javaslatára úgy döntöttek, hogy Prágába összehívják a választófejedelmi kúriát egy előzetes tapogatózó tárgyalásra. A trieri és a mainzi érsek a várakozásnak megfelelően, már rögtön az első megkeresésre kedvezően válaszoltak, sem a külön tanácskozás, sem IV. Ferdinánd személye ellen nem emeltek kifogást. A többi elektor is elfogadta a meghívást, egyedül a brandenburgi választó nem válaszolt, de végül a szász elektor hatására ő sem tért ki a tanácskozás elől.

1652 októberében III. Ferdinánd ünnepélyesen megnyitotta a választófejedelmek prágai konferenciáját. Hamar kiderült, hogy a választók nem ellenzik IV. Ferdinánd megválasztását s ezzel a Habsburg főség meghosszabbítását. Ennek ellenére Castel-Rodrigo márki és Auerspergh nehéz tárgyalásoknak nézett elébe. Minden fejedelem igyekezett voksáért a lehető legnagyobb kedvezményt és árat kicsikarni. A mainzi és trieri érsek rögtön beleegyezését adta, de a többséghez még mindig két szavazat hiányzott. A spanyol követnek rá kellett döbnie arra, hogy IV. Ferdinánd megválasztása az ő diplomáciai ügyessége mellett elsősorban IV. Fülöp kincstárának teherbírásán fog múlni.

Spanyolország nagyon nehéz háborús éveket élt meg, és a kincstár kongott az ürességtől. A bécsi spanyol követség 1651 januárja óta állandó pénzgondokkal küzdött. 1652 elejére a helyzet válságosra fordult; Castel-Rodrigo már saját pénzéből fizette a követség összes kiadását. Sorra írta a kétségbeesett leveleket Madridba: "Az elmúlt április óta, — és ennek már egy éve — nem kaptam egy fillért sem. Bevallom én magam sem tudom, hogyan élhettünk meg eddig is ... Írtam a király ő felségének, ne hagyjon ennyire magamra..." /14/ A kincstár azonban még azokat a kölcsönöket sem fizette vissza, amelyeket még Castel-Rodrigo apjától vett fel, nem folyósította Castel-Rodrigo fizetését, és nem tudta fedezni a nagykövetség kiadásait sem. A spanyol követ nem is a pénze miatt aggódott már. Úgy érezte, a pénzhány az egész munkáját tönkretetheti, és megghiúsíthatja a választást. Garnier ezredes Madridba küldte, hogy IV. Fülöpöt részletesen és bizalmasan tájékoztassa, ő pedig elkeseredett levelet írt: "Ha továbbra sem kapok segítséget, nem lesz lelkiérem, hogy itt továbbra is kibírjam, mert annyi küszködés és törődés után sem várhatok mást, csak lebecsülést és közönyt ...Ha azt kell látnom, hogy négy és fél évi munkám dől romba egy pillanat alatt, életem is véget ér..." /15/

Castel-Rodrigo márkira a tárgyalóasztal mellett is szikrázóan kemény csaták vártak. A brandenburgi választó szavazataért sziléziai területeket és Elő-Pomeránia visszaszolgáltatását kérte. III. Ferdinánd megkísérelt a svédekkel egyezkedni, de Krisztina királynő minden javaslat elől elzárkózott. /16/

A kölni elektor nem jött el Prágába, de teljhatalmú megbízottja, Egon von Fürstenberg gróf ijesztő igényekkel érkezett. Beleegyezésének ára bizonyos spanyol területek átadása lett volna. Hosszas vita után, Castel-Rodrígónak sikerült a területi követeléseket pénzben megváltani, negyvenezer reál részletekben történő kifizetését vállalta IV. Fülöp nevében.

A bajor választó sem adta ingyen szavazatát, hiába volt a császár unokaöccse, sőt olyan sokat követelt, hogy teljesítésére nem is gondolhattak. Így az udvar egy egészen egyszerű cselhez folyamodott. A spanyol követ egyik belső embere, a választónál járva "véletlenül" elveszített egy fontos levelet. Ebből a bajor elektor megtudhatta, hogy az ő szavazata nélkül is megszerezték a többséget, a többi választófejedelem mind IV. Ferdinándra fogja a voksát adni. Ferdinand Maria magára maradva nem óhajtott szembeállni a császárral, így végül ő is beadta a derekát.

Egyedül a brandenburgi elektor követeléseit nem sikerült teljesen kielégíteni, de a többség IV. Ferdinánd oldalán állt. A spanyol követ később, már a prágai konferencia után úgy vélekedett, hogy ez az addig példa nélkül álló külön tanácskozás zseniális húzásnak bizonyult: "Ez az eset megfélemlítette a külföldi hercegeket, és arra buzdította az eddig pártoskodókat, hogy mindannyian egymással versengve a mi ügyünkön dolgozzanak..." /17/

Nem sokkal később, 1653 májusában Augsburgban ismét összegyűltek a választófejedelmek, és a törvénynek s a szokásoknak megfelelően zárt kapuk mögött véglegesen döntöttek: május 31-én fényes külsőségek között ünnepélyesen kihírdették IV. Ferdinánd római királlyá választását.

IV. Ferdinándot Regensburgban, 1653. június 18-án koronázták római királlyá. Ha forrásainkat egymás mellé állítjuk, nagyon jól kirajzolódik a koronázás érdekessége és fő jellemzője: egy hosszan előkészített, aprólékosan, nagy gonddal kidolgozott szertartást láthatunk, amelybe mégis annyi hiba csúszott, hogy az egész ceremónia kishíján botrányba fulladt. A "Kurtze Beschreibung...", a Habsburg-ház megbízásából készült tudósítás minden pillanatról beszámol, de a koronázást megzavaró vitákról természetesen mélyen hallgat. /18/ A koronázásról szóló rész inkább ábrázolja a szervezők elképzeléseit, mint a valóságot. Az elfogulatlan nézők viszont nem a "leírhatatlanul hosszú" szertartásokat, hanem éppen a botrányos jeleneteket emeltek ki. /19/ Lássuk tehát, mi is történt a koronázáson.

A városban a szokásos előkészületek folytak: A Szent Péter Bazilika belsőjét színes kelmékkel, kárpitokkal díszítették, elhelyezték a trónusokat, és az oszlopok közé karzatokat, emelvényeket ácsoltak. /20/ A városháza előtt már harmadnapja forgatták a tűz fölött a nyársra húzott ökröt, felállították a bort adó mesterséges kutakat, az utcákat színes posztóval borított deszkák fedték.

A koronázás napján reggel hét órakor a világi választófejedelmek a király szállására mentek, az egyháziak pedig a templomban készülődtek. Nem sokkal később az ünnepi menet meghatározott rendben a templomhoz vonult, és a mainzi érsek imájával kezdetét vette a szertartás. A mise első két tétele, a Kyrie eleison és a Gloria után a királyról lesegítették cseh választófejedelmi ruháját, amely alatt az ilyenkor előírt piros öltözék volt. Ezután a protestáns elektorok a litánia idejére visszavonultak szekciójukba. Minden a hagyományos német ordó szerint folyt, és ettől csak egyetlen helyen tértek el. Az uralkodó a szertartás végén szokta esküjét letenni, ez alkalommal azonban ez már a felkenés előtt megtörtént. Miután a mainzi érsek a király fejét, vállát, kezét a szentelt olajjal bekente, az uralkodót a Nürnbergből hozatott ősi császári díszruhába öltöztették. Minden tudósítás kiemeli az öltözék és különösen a gyöngyökkel és drágakövekkel kivarrott cipő és harisnya szépségét. A császári ruhára fekete és fehér dalmatikát húztak, és a király nyakába stólat helyeztek. Az oltárnál az ékkövekkel, igazgyöngyökkel díszített súlyos császári palástot is IV. Ferdinánd vállára borították. Ujjára gyűrűt húztak, és kezébe adták a kardot, jogart, országalmát, majd a mainzi és a trieri érsek Ferdinánd fejére helyezte a koronát. A teljes császári díszben pompázó uralkodót a trónra ültették. /21/

A szertartás eddig zavartalanul folyt. A hozzáértő nézőknek legfeljebb csak az tűnhetett fel, hogy a kölni és a brandenbúrgi választófejedelem követekkel képviseltették magukat, és nem személyesen végezték a király körüli teendőket. Megítélésük szerint még az augsbúrgi választásokon sérelem érte privilégiumaikat, amikor az uralkodói jelvények előhozatalának és őrzésének a jogát más főméltóságokkal is meg kellett osztaniuk. Tiltakozásukat mindketten távolmaradásukkal, majd írásban is kifejezték. /22/ Gyakorlatilag ugyanez a vita lángolt fel újra a templomban is. A király fejére helyezett koronát a brandenbúrgi elektor joga lett volna levenni, ám mivel csak a követe volt jelen, ez a feladat a rangban következőre, a pfalzi elektorra hárult. A követ, Johann Friedrich von Blumenthal azonban tiltakozott mellőzése ellen, és a császár és az egész nézősereg döbbenetére hangosan vitatkozni kezdett az oltár előtt. Közben a bal oldali karzaton felborult a rend. Az esetek különbözőképpen megítélő követek szintén hajbakaptak. Majd az oltárnál vitatkozók köré kis papírdarabkák szállingóztak, a követek sebtében írt tanácsaival, hogy milyen érvekkel bizonyíthatnák a maguk igazát. /23/ A kínos jelenetnek IV. Ferdinánd vetett véget. Saját maga vette le a fejéről a koronát, és előbb a trieri, majd a pfalzi elektornak adta.

A szertartás ezután már rendben folytatódott, de az illetlen vita az egész délutáni ünnepség hangulatát elrontotta. A városházán az elektorok számára felállított kilenc asztal közül öt üresen maradt. /24/ A vacsora a hagyományoknak megfelelően, ünnepélyes körülmények között folyt le, ám a koronázásnak felhőtlenül örülni legfeljebb csak az utcákon lakomázó, borozgató tömeg tudott.

Vajon mi idézte elő, hogy a gondos tervezés ellenére a szertartás menetébe hiba csúszott? Az okokat elsősorban a választók számának növekedésében kell keresnünk. Az aranybulla pontosan meghatározza az elektorok koronázási feladatait és jogait, /25/ de csak hét elektorét. A veszfáliai béke viszont létrehozta a nyolcadik választófejedelemséget, és ennek uralkodóját sem lehetett mellőzni. A béke óta ez volt az első császárválasztás és koronázás, és ebben az új helyzetben nem volt olyan törvény vagy szokás, amely eligazítást adhatott volna. Az elektorok kúriája végül úgy döntött, hogy feladataikat megosztják. Nemcsak az új választót, hanem a birodalom más "örökös" tisztségviselőit, sőt a bécsi udvar főméltóságviselőit is bevonták a koronázási szertartásba. Ez nem bizonyult jó megoldásnak, már az augsburgi választáson heves vitákhoz vezetett, és az ellentéteket a koronázásig sem sikerült elsimítani.

Visszatérve két utazónkra, Nádasdy és Esterházy számára a koronázás legszebb pillanata valószínűleg a birodalmi lovagok felavatása lehetett. IV. Ferdinánd a koronázás végén elfoglalta helyét a külön erre a célra épített tizenöt lépcső magas emelvényen. Szigorúan meghatározott sorrendben tizennégy főnemes járult elébe, akiket az uralkodó a Római Birodalom lovagjaivá fogadott. /26/ Az új lovagok között Nádasdy Ferenc a kilencedik, Esterházy Pál a tizenegyedik helyet foglalta el. Egyelőre még nem tudjuk, hogy mit takart ez az elismerés. Lovagtársaik között volt többek között Johann Philipp, a rajnai palotagróf, Starhemberg császári udvari marsall, két Hohenlohe, egyikük, Wolfgang Julius 1663-ban a Rajnai Szövetség csapatait vezetve érkezik majd Magyarországra. Garnier ezredesnek a választás érdekében végzett munkáját jutalmazták ezzel a címmel. Lovaggá ütötték a mainzi elektor főistállómesterét és két titkos tanácsosát is. A császár ezzel a gesztussal fejezte ki köszönetét uralkodójuk, Johann Philipp segítségéért.

A két magyar a figyelem középpontjába került. Sorra kapták a meghívásokat az ünnepi fogadásokra, részt vettek a spanyol követ díszebédén és a trieri választó lakomáján. /27/ A bajor választófejedelem megtudva, hogy hosszabb utazásra indulnak Dél-Németországban — meghívta őket müncheni palotájába. Ezenkívül még több főúrtól kaptak hasonló szíves invitálást és meleghangú ajánlóleveleket.

Nádasdy és Esterházy június végén intett búcsút a koronázóvárosnak, és ezzel megkezdődött utazásuk második szakasza, amikor teljesen az országgal való ismerkedésnek, a városnézésnek szentelheték magukat. A tempó viszont még most sem csökkent, szűkre szabott idejük miatt csak a nagyobb városokban tudtak hosszabban megpihenni és körülnézni.

Esterházy Pál lelkiismeretesen feljegyezte minden városnak, falunak a nevét, ahol csak megfordultak. Némelyiket egy-két mondattal jellemezte is, de az alaposabb szemlélődésre, ismerkedésre ritkán nyílt mód. A városok többségében nem is volt már mit megcsodálni. Öt év telt el a harmincéves háborút lezáró békekötés óta, és a vidék még nem heverte ki a harcok nyomát, Nádasdyék számos elnéptelenedett, rombadőlt településen haladtak ke-

resztül. A naplóban gyakran találkozunk Esterházy szomorú megjegyzéseivel " ...szép kis város lehetett egykor, de most pusztá, házait felperzselték, lakói elmenekültek." /28/

A nagyvárosok gyorsabban kiheverték a háború, az éhínség, a járványok következményeit. Nádasdyék célja elsősorban ezeknek a központoknak (Nürnberg, Augsburg, München, Ulm, stb.) a megtekintése volt. Arra törekedtek, hogy minél többet lássanak, minél több tapasztalattal gyarapodjanak. Nem véletlenül tekintették legfontosabb útikelléküknek a távcsövet. Minden magasabb helyre, építményre felmentek, ahonnan messzebbre láthattak, és megcsodálhatták a panorámát, a környék fekvését. Így például Landshutban Esterházy egy percet sem habozva, két társával együtt felmászott a világ legmagasabb templomának, a Szent Márton székesegyháznak a tornyába. Kapaszkodás közben még a lépcsőfokok számlálására is maradt ereje. Talán kamaszos helykeség is vezette, hogy leküzdje a 634 foknyi "akadályt és gyötrelmet", ám a szeme elé táruló látvány — mint írta — minden fáradságért kárpótolta. /29/

Esterházy Pál valósággal habzsolta a látnivalókat, és igyekezett mindezt olvasóival is megosztani. Egy-egy város leírásánál kevés szót pazarolt a hely eredetének, történelmének ismertetésére. Az épületek külsejét egészen röviden jellemezte, inkább arról akart beszámolni, ami az útleírásokból kimaradt, és minden olyan eseményről, amely velük történt meg. Kalandjairól, benyomásairól szívesen és színesen ír, csak úgy árad felénk a sok élmény. S míg Esterházy minket igyekszik a korabeli Német Birodalom tájaival, életével megismertetni, mi egyre jobban megismerjük őt magát is. Különböző leírásait olvasva kirajzolódnak a főbb kritériumok. Fontos, hogy a város a folyó partján feküdjön, a környéke pedig legyen szép és festői. Esterházy örömmel gyönyörködött az ég felé törő karcsú templomtornyokban is. Hazája valóságától azonban egy percre sem tudott elszakadni, így számára az igazi szépséget az jelentette, ha a várost vastag, bevehetetlenül erős falak vették körül. De ezek a várfalak nem rekeszthették ki a természetet. A város harmóniájához hozzátartozott a kertek szelíd pompája is. Az eszményi város lakói mind istenfélő, szorgalmuk által meggazdagodott békés polgárok lettek volna.

Észre lehet venni, hogy a városnézés mindig meghatározott "forgatókönyv" szerint történt. Célszerű ezt egy konkrét eseten, München példáján megfigyelni. Minden nap a jezsuitáknál, misehallgatással kezdődött. Először a templomokat járták végig. Természetesen ennek is meghatározott sorrendje volt. Elsőként a jezsuiták templomát és gimnáziumát keresték fel. A két magyar főnemest jól felszerelték ajánlólevelekkel, és ennek meg is lett az eredménye: mindenhol szívélyes és gondos vendéglátásban részesültek. Ezután sorban meglátogatták a többi templomot is.

Esterházy számára a templom szépsége főként nagyságától, portáljától és belső díszítésétől függött. Gazdagságát pedig az ereklyék, kegyeszek száma és minősége alapján állapította meg. A legnagyobb mértékben a Szent Mihály székesegyház nyerte el tetszését, ahol a megszámlálhatatlan, drága-

kövekkel kirakott arany gyertya- és szentségtartók mellett olyan értékeket őriztek még, mint Krisztus bíborpalástjának állítólagos darabkáját, számos szent csontjait és bebalzsamozott testrészeit, Loyolai Szent Ignác koponyájának egy darabját. Legkevesebbre a ferencesek templomát becsülte, egyetlen igazi értékének vízóráját ítélte, amelynek tizenkét figurája minden órában a víz erejétől hajtván megjelent és különböző mozdulatokat végzett.

A következő napon kora reggel felkeresték Curcius gróft testvére ajánlólevelével. /30/ A gróf saját hatlovas hintóját bocsátotta rendelkezésükre, hogy megnézhessék a bajor választófejedelem közeli nyári rezidenciáját. Az egész napot itt töltötték. Bejárták az egész parkot, órákig időztek a gyümölcsökertben s a növénygyűjteményt nézegetve. Megcsodálták a kastély képtárát is. Esterházyt sem a képek kora, sem alkotója nem érdekelte, csak a téma és a festmények életszerűsége ragadta meg. Különösen a csendéletek és a zsánerképek voltak rá nagy hatással.

Másnap Ferdinánd Maria, a bajor választófejedelem fogadta Nádasdykat, majd meglátogatták az elektor édesanyját és testvérét is. Az uralkodó egyik embere gondoskodott a további útjukhoz szükséges járműről és készletekről, ők pedig ezt a napot a palota megtekintésére fordították. Végigmentek a márványkockákból kirakott kerti sétányon, amelynek két oldalán Herkules, Sámson, Nagy Sándor, Attila, Xerxes, Szulejmán szultán és mások szobrai sorakoztak. Esterházy a világ újabb csodáinak érezte a gyönyörű keretek szökőkútjait és egyéb vízimesterségeit. Az antik ligetben megnézték az istenek, bölcsek, költők, hadvezérek, uralkodók szobrait és az ókori városokról, híres csatákról készült festményeket. Élményeiket valószínűleg rögtön és alaposan megbeszélték, mert mindenhol több órát töltöttek. Végül a "Hortus maximus"-t keresték fel. Itt megcsodálták azokat a növényeket és gyümölcsöket, amelyek Magyarországon teljesen ismeretlenek voltak. Nem tudni miért, de Esterházyra a sokféle újjdonság közül a legnagyobb hatást egy óriásira nőtt articsóka tette. A temérdek látnivalótól eltelve, amelyet — Esterházy szavaival élve — "nem leírni, hanem csodálni érdemes", még aznap este továbbutaztak. /31/

Útjuk során különösen nagy gondot fordítottak a magyar vonatkozású helyek, emlékek felkeresésére és megtekintésére. Ebből a szempontból messze kiemelkedik Günzburg városa. Itt egy névvel nem említett magyar grófnő vezetésével megtekintették a kastély freskóit, amelyek a tizenötéves háború csatái közül Győr, Pápa, Esztergom, Vác ostromát ábrázolták. Mivel ugyanebben az évben, tehát 1653-ban már készültek Nádasdy sárvári kastélyának hasonló tárgyú mennyezetképei, a művészettörténészek összefüggést kerestek a két adat között.

Az első jelentős eredményt Rózsa György érte el, akinek sikerült a Mohl Adolf ismertetésében tévesen Gänzburgként szereplő Günzburgot azonosítani. Csak a pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy Rózsa kétszeres hibát javított. Az eredeti kéziratban ugyanis, többször, tisztán olvasható a város neve Ginspurn alakban. Mohl Adolf cikkében az Esterházy Pál által hely-

telenül irt neveket mind kiajvítvá, helyesen idézte. Valószínűleg ez történt Günzburg esetében is, ám pont itt tévedhetett a nyomdász, és a város nevéből Gänzburg lett.

A sárvári mennyezetképek keletkezéstörténetével foglalkozó számos könyv és cikk közül most csak Rózsa György munkáját, a kérdés legrészletesebb feldolgozását, valamint Galavics Géza új adatokat hozó tanulmányait szeretnénk kiemelni. /32/

A művészettörténészek álláspontját legszabatosabban Galavics Géza fogalmazta meg: "A monumentális csatakép típusához külföldi mintakép vezette el Nádasdy Ferencet, ritka, mert írott forrással is nyomon követhető példajaként annak, hogy a külföldet járó magyarországi mecénások élményei, tapasztalatai megtermékenyítően hatottak mecénási gyakorlatukra. Nádasdy sógorával, Esterházy Pállal együtt ugyanis 1653 nyarán IV. Ferdinánd frankfurti koronázására utazva az Augsburg melletti Günzburg várkastélyában magyarországi török csaták és ostromok festett képeivel találkozott." /33/

Nézzük meg mi támasztja alá feltételezésüket. Nagy súllyal esik a latba, hogy a képek témája hasonló, és az utazás időpontja és a mennyezetképek keltezése egybeesik. A festő a sorozat legnagyobb — valószínűleg elsőként festett — képét így szignálta: "HRM pingit Anno 1653". Ez a jelenidő bizonyítaná, hogy a képek megrendelésére a németországi utazás után került sor.

Galavics Gézának sikerült a monogramot feloldani. A festmény alkotója Hans Rudolf Miller bécsi festő és rajzoló volt, aki korábban, a négy Esterházy temetésekor már dolgozott Nádasdy számára. /34/ A művészettörténészek meghatározták a hét kép (sziszeki csata, Tata, Pápa, Győr, Székesfehérvár, Kanizsa, Buda ostroma) előképeit, forrásait is.

Nádasdy és Esterházy július közepén érkezett vissza Bécsbe, és még ugyanebben az évben Sárváron legalább egy kép elkészült. Nem találtunk utalást arra, hogy fresco vagy secco technikával készült, de a megrendelésre, az ötlet kiérlelésére, a képek megkomponálására ezt a maximum öt és fél hónapot kevésnek tartjuk. Mindez persze csak vélemény, amely nem lehet érv, különösen nem, ha még alapos festészettechnikai és művészettörténeti ismereteink sincsenek.

Közelítsük meg más oldalról a problémát! A művészettörténészek tanulmányait olvasva felmerül a kérdés: miért kellett volna Nádasdynak egészen a németországi Günzburgig utaznia, hogy a sárvári képek gondolata megszülessen? Számtalanszor megfordult Batthyány Ádám rohonci kastélyában, ahol láthatta Christian Kner török-magyar csataképét. /35/ Rózsa György bravúros kutatással megállapította, hogy a "Húsz régi magyar csatakép" című metszetsorozat Isaac Major alkotása, és hatása a sárvári képeken is érződik. Rózsa György hipotézise szerint a mű egy példánya Nádasdy Ferenc könyvtárából került Bécsbe, Nádasdy könyvei között megtalálható Ortelius krónikája is, amelynek metszetei Magyarországon és külföldön egyaránt sok művésznek szolgáltak mintául. De láthatta Bartolommeus Spranger, Hans

von Aachen alkotásait, vagy a tizenötéves háború csatáinak számtalan ábrázolása közül bármely mást. Akár ezekből is meríthette az ötletet, hogy nagyapjának, a "fekete bégnek", aki legnagyobb példaképe és a háború egyik főszereplője volt, ily módon állítson emléket.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, amit Galavics Géza is megemlít, hogy Hans Rudolf Müller, a sárvári képek festője, — eddigi ismereteink szerint — már 1652-ben kapcsolatban állt Nádasdyval. Így a gróf a falfestményeket akár ez idő tájban is megrendelhetette.

Nagy hiba lenne a sárvári képek keletkezésének problémáját csak önmagában vizsgálni. Mind Rózsa György, mind Galavics Géza részletesen foglalkozik Nádasdy művészetpártoló tevékenységével és ennek történelmi és törökellenes vonásaival. Éppen ezért a sárvári képek gondolatát nem egy külföldi minta láttán támadt hirtelen ötletnek kell tekinteni, hanem egy alaposan átgondolt, tudatos tevékenység szerves részeként.

Ezek után miért ne fordíthatnánk meg a művészettörténészek hipotézisét, és cserélhetnénk fel az ok és okozat sorrendjét? Eszerint: Nádasdy Ferenc határozott elképzeléssel ment Günzburgba, mert tudott a falfestmények létezéséről és szembesíteni akarta ezeket saját elképzeléseivel. Feltevésünk igazolására hívjuk segítségül Esterházy Pál naplóját, amelyben a günzburgi festményekről ezt olvashatjuk: "A dolog messze különbözött attól, amit elképzeltetek velünk, de mégis szépségére nézve nem volt nagy az eltérés, ugyanis sok szép régi dolgot láttunk itt, így különböző csatákat, sőt Magyarország egykori kiemelkedő erősségeit is megtekintettük. Várakat és városokat láttunk győri vagy császári őrség alatt. Pápa várát is, amelynek ténylegesen én vagyok a kapitánya, és amelyet a törökök elfoglaltak, de a magyarok visszavettek. Ugyanígy megnéztük a törököktől ostromolt Vácot, és még számos ehhez hasonló régi dolgot." /37/

Tehát valaki előre felhívhatta utazóink figyelmét a günzburgi képekre, és talán pont azért, mert ismerte Nádasdy szándékát, esetleg már látta is a sárvári terveket, előkészületeket. Biztos, hogy egyedül Merian Topographiája nem lehetett a forrás, leírása túl szűkszavú, nem ad egyértelmű, világos tájékoztatást. /38/

Reméljük, hogy a napló szövegének alapos elemzése, a Günzburgban élő grófnő és magyarországi rokonságának meghatározása, valamint a levéltári kutatás a Nádasdy család anyagában elvezet majd az ötletadó személyéhez.

Visszatérve a hipotézishez, az itt leírtak erősen megkérdőjelezzik a günzburgi csataképek inspiráló hatását. Ezzel az adattal azonban még nem tekintjük saját állításunkat bizonyítottnak. De mindenképpen fontos állomás ahhoz, hogy kutatásunkat folytatva, a sárvári mennyezetképek problémáit megnyugtatóan tisztázzuk.

Ismertetésünk csak kevéssé adhatja vissza a napló érdekességét, gazdagságát. De a kiragadott részletek is felvillantják a fontos politikai eseményeket, az utazás izgalmait és szépségeit, a Német Birodalom és a magyar főnemesek mindennapjainak és ünnepeinek egy-egy mozzanatát. Az útleírást olvasva ismét egy lépéssel közelebb kerülhetünk a 17. század emberének éle-

téhez, gondolkodásmódjához. Így a napló ismertetését Esterházy Pál számtalanszor leírt megállapításával zárjuk: "Mindezt nem annyira elmondani, inkább megtekinteni és csodálni érdemes."

1. Esterházy Pál, *Itinerarium in Germaniam* 1653. (A továbbiakban csak *Itinerarium*) OL P 125. Pál nádor iratai. fasc. 56. 3—4. 1. Az útinapló fordítása már készül.
2. 1636. évi regensburgi útja során készült naplóját Várkonyi Gábor kutatta fel a Batthyány levéltárban. (P 1315. 2. cs.) In: *Memoria rerum I—II*. Kézirat, 1988.
3. Esterházy Pál gyermek- és ifjúkori visszaemlékezései. Közli: Bubics Zsigmond—Merényi Lajos, Herceg Esterházy Pál nádor. 1635—1713. Bp. 1895. 110.1.
4. A napló felfedezője, Mohl Adolf, sajnos csak egy oldalt szánt a mű ismertetésére: Adatok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez. Sz. 1900. 621—622.1. A szűkszavú, de érdekes tájékoztatás ellenére senki sem foglalkozott részletesen a naplóval. Csupán a művészettörténészek emeltek ki egyetlen adatot — ezt sem a naplóból, hanem csak Mohl Adolf tanulmányából — a günzburgi csataképek és Nádasdy Ferenc sárvári kastélyának mennyezetképei között kerestek kapcsolatot. A legalaposabb és legrészletesebb feldolgozás: Rózsa György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp. 1973. 107—121.1. Erre a kérdésre a továbbiakban még visszatérünk.
5. Az európai és magyar utazási irodalom vázlatos áttekintése: Kovács Sándor Iván, *Justus Lipsius és a magyar késő-renaisszansz utazási irodalom*. Bp. 1971.
6. "Lectori" — *Itinerarium* 1—2. old.
7. Nádasdy Ferenc Batthyány Ádámmal írt levelei. 1653. május-június. OL P 1314 No. 32280—32288.
8. Sitte Alfréd, *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára Magyar Könyvszemle*, 1902. 157.1.
- Matthäus Merian, *Topographia Germaniae*. A sorozatból a *Topographia Sveviae*, Frnakfurt am Main 1643 (OSZK TA 120) és a *Topographia Bavariae*, Frankfurt am Main 1644 (OSZK TA 2777) köteteit néztem át.
9. *Itinerarium*, 50. old.
10. Itt szeretnék még egy feltevést megkockáztatni. Mind Batthyány Ádám, mind Nádasdy és Esterházy kb. 35 napig volt távol Bécestől. Batthyány hamarabb is visszatérhetett volna, ám minden sietség nélkül kényelmesen utazott. Nádasdyéknak ez az idő viszont túl kevésnek bizonyult. Vajon nem arról van szó, hogy a koronázás alkalmával külföldre utazó magyar nemesek Ausztrián kívüli tartózkodását az udvar kb. egy hónapban határozta meg? Két adatból még nem lehet következtetéseket levonni, de a további kutatásoknál számításba kell venni ezt a problémát is.
11. Tokody Gyula — Niederhauser Emil, *Németország története*. Bp. 1983. 110—111.1.

12. La eleccion de Ferdinando IV. Rey de Romanos — Correspondencia de III. Marqués de Castel-Rodrigo don Francisco de Moura, durant e tiempo de su embajada en Alemania (1648—1656). Madrid, 1929. 380—381.
1. A könyvet Mózes Eszterrel közösen fordítottuk.
13. La eleccion, 81.1.
14. Castel-Rodrigo márki Tomas Lopez de Andradának. Bécs 1652. január 31. U.o. 237.1.
15. U.o. 91.1.
16. Levélváltásukat kiadták: Sac. Caesarae maiestatis literae ad serenissimam Regiam Sveciae, super restitutione Pomeraniae ulterios is, ut et sac. regiae maiestatis Sveciae responsum, ad dictas Imperiales literas. Anno MDCLIII. — OSZK ltsz. 807.590.
17. La eleccion, 85.1.
18. Kurtze Beschreibung Dessen Was sich bey der Röm. Königl. Krönung Ferdinandi IV. Römischen auch zu Hungarn und Böhmen Königs u. begeben so geschehen in des heil. Röm. Reichs-Stadt Regensburg den 8/18. Jun des 1653. Jahrs. 24 számozatlan lap.
19. Itinerarium és Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ádámmal. L. a forrásmellékletben a "IV. Ferdinánd Római királlyá választása és megkoronázása" c. forrást.
20. Kurtze Beschreibung. 1. a forrásmelléklet idézett forrását.
21. U.o.
22. A két elektor tiltakozó levele: Protestatio et Reservatio, Lit A. és Lit. B. címen a Kurtze Beschreibunghoz csatolva kiadták.
23. Itinerarium, 36—37.1. L. a forrásmellékletet.
24. Descriptio — A Kurtze Beschreibung leírása az ülésrendről.
25. Az 1356. évi aranybulla 4. és 20. cikkelye szerint.
26. A lovaggá ütésről és a lovagok névsoráról a Kurtze Beschreibung és az Itinerarium tudósít. L. a forrásmellékletet.
27. Itinerarium, 42—45. 1. L. a forrásmellékletet.
28. U.o. 14.1.
29. U.o. 46—47.1.
30. Valószínűleg Maximilian von Kurz gróftól és testvéréről van szó. Maximilian gróf a spanyol követ iratai szerint fontos szerepet játszott a császárválasztásban.
31. München leírása: Itinerarium 49—64. oldal.
32. Rózsa György, Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp. 1973, Galavics Géza, Kössünk kardot az pogány ellen., Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986., u.o. A török elleni harc és egykori világi képzőművésztünk. In. Műv. Tört. Ért. 1971.
33. Galavics, Kössünk kardot ... 83.1.
34. U.o.
35. U.o.
36. Rózsa, i.m. 114—119.1.
37. Itinerarium, 97—98.1.

IV. FERDINÁND RÓMAI KIRÁLYÁ VÁLASZTÁSA ÉS
MEGKORONÁZÁSA

A választás

III. Ferdinánd német-római császár levele IV. Fülöp spanyol királynak /1/
Augsburg, 1653. május 30. /2/

Felséges Katolikus Király Úr!

Isten úgy rendelte, hogy közös örömünkre az én fiamat válasszák meg Római királlyá. Ez, a Felséged által már annyira várt hír, nagy jelentőségű egész dinasztiánk számára. Mindezt késedelem nélkül akartam tudatni Felségeddel, a most induló gyors futárral.

Castel Rodrigo márki olyan jól és annyi odaadással dolgozott a tárgyalásokon, hogy ennél többet kívánni sem lehet. Tiszta szívemből, a legmelegebben ajánlom Felséged figyelmébe személyét, mert igencsak megérdemli mindazt a kegyet és jóindulatot, amellyel köszönetünket Felséged majd kifejezi. A mi urunk, Jézus Krisztus őrizze meg őt, szívemből kívánom.

Augusta, 1653.

Felséged jóakaró rokona és testvére
Ferdinánd

II. Ferdinánd akkor lépett a Római Császárság trónjára, amikor a belső háborúk a legkegyetlenebb pusztulást hozták, amikor a Birodalom részeire hullott, az örökös tartományok fellázadtak, amikor ellenfeleink és az eretnekek lázongtak és ellenálltak.

Utódját III. Ferdinándot is fegyvercsörgés fogadta, és az oszmánok, erdélyiek, franciák, svédek barbár támadásai. De hiába próbálták IV. Ferdinándot egy béke csaló mesterkedéseivel kisemmizni, a Birodalom, amelyet még Mars kegyetlensége sem tudott az osztrákoktól elragadni, minden ilyen kísérletet elfojtott. /4/

Ugyanez a Gondviselés tehát, amely a háborúban erőt adott az ő felséges elődeinek ellenségeikkel szemben, most őt óvta egy béke gyanús nyugalma ellen. Így azok a felhalmozódott intrikák, amelyek őt akarták elpusztítani, végül az ő számára nyújtottak támaszt, hogy felmagasztaltassék.

Ki harcol hát esztelen vakmerőséggel a Ház ellen, amely háborgó hullámok hátán is biztos révbe ér, és amelynek csalárdság, csapda is csak javára fordul?

A bölcsek döntése már régen IV. Ferdinándra esett, a fejedelmek mind megszavazták, az elektorok egyhangúlag elfogadták, a Császár támogatta, Spanyolország elősegítette Római királlyá választását. Így Franciaország befolyásának visszaszorításával, a fejedelmi kollégium helyeslésével, Svédország hozzájárulásával, a nép üdviválgása közepette Római királlyá választása kihirdettetett Auszburg városában, május 31-én. Azon a napon, amikor az Egyház a Vigasztaló Szentlélek eljövetelét köszöntötte, aki az égből lebocsáttatott, hogy a villámok nyelvén, az egész város felett végigzengő égdörgés szavával tudassa minden halandóval a hírt. Azon a napon, amikor a Nap az Állatövben a Gemini jegyébe ért.

Gemini Napja ragyogott a Birodalom felett. Ez a létező legszerencsésebb nap, amely Ausztria gyarapodására mindig oly kedvező. Ez a felséges dédapa, II. Miksa boldogságos házasságának is a napja, amikor Ausztria nevében Burgundia Hercegnőjével egyesült.

Csodálatra méltó, hogy az, aki a kormányzás örökölt hatalmát magához ragadta, természetes jelleme, és gondos nevelése által oly sok szikla és zátony között is kikötőbe tudta hajónkat vezetni. Nem kevésbé bámulatos, hogy a választójoggal, békés úton tudta az Egységet létrehozni.

Hogy a szenátus és a római nép előtt zajló ünnepségekben, a győzelem közös örömeiben a legszerényebb alattvaló is részt vehessen, ajánlja és dedikálja az írást IV. Ferdinándnak, Magyarország, Csehország és a Rómaiak újonnan megválasztott királyának.

Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ádámmal a választásról /5/
Regensburg, 1653. június 9.

Szolgálók kk mint kedves Batiám Urk.

Tegnap délben érkezém l/ste/nnek áldásából egy kis posta kocsin előtte ide Raisbonaban, nem akartam el mulatnom, hogy kdget ez it való állapotokul ne tudositaniam, reménlem meg nieren ez által aszt, hogy kdgis az oda való állapotokul engem tudositani fog. Eő Fölségek az választás után, meli ultima May Augustaban /6/ volt az el mult csötörtökön iüttek be, az Electorok látogatni Monachiumban /7/ fordultak az iffiu Bavarust, be iönek mind azon által kevés napok alatt, s- az Eözvegi Bavariai Herczegné-is be iün. A koronazat 18. Juny meg leszen, már az pénzeket-is verik azon napra. 21. azután reménlik hogy az propositiois meg leszen. Eő Fölségek mind io egesegeben vadnak, minemü Recommendatiot irt az Sveciai királliné az kiralli választása felöl /8/ im meg küldöttem kdgnek. Rosszalkodnyi kezdet volt az Brandenburgi Elector követe valami dilatoria /9/ való okokat keresvén, de az töb Electorok, s- kiváltképpen az mog./tieri /10/ torkában vertek, nohamég mostis bizonios adossagokat praetendall, és hol mi praecendentiaikat, de nem tesznek azok mar akadékat, mivel az Electiot superaltak. /11/ Augustaban mindön az választás után az kirallit az Oltarra iültették volna, és az electorok az uj kirallinak megesküdték volna, az császár intet az Pfalzi grofnak, hogy az koronát feiébül az Te Deum Laudamus alatt le vegie meliet midön meg cselekedet volna, ottan az Oltár előtt az Brandenburgi Elector követe protestálnyi és vetekednyi kezdet, hogy az korona le vétele iütet illetné, s mindgyart kezét tette az koronára hogy tovább való vetekedés ne történnyék eő Fölsége viszont az Brandenburgi elector követével tette maga feiében az koronát, s úgy csillapottak meg, rendetlen magok viselését és tudatlanságokat ezek az iffiu electorokk csudául halom, kik az nagy pompa kívánság mellet gorombán botlanak meg ottan ottan.

Az mi olli dolog történik az kit méltonak itélek írásra, ezután-is kdgel közlenem el nem mulatom. Grof Puchheim Uram-is szolgálatiatiat aiánlia kk. Én mig élek kdgd szolgálai maradok. Isten sokáig éltesse kdgd.
Ratisbona, 9. Juny 1653.

Kgd szolgálai Eöcse
G. Nádasdy Ferenc

Koronázási előkészületek A "Kurtze Beschreibung" tudósítása /12/

Miután az augsburgi választások befejeződtek, az elektori kúria a koronázás celebrálását Regensburgba, az 1653. év június 8/18. napjára rendelte. A koronázási templomban megkezdődtek az előkészületek.

A templom közepén, az oszlopok között táblákkal és padokkal elzárt teret és egy új kórust hoztak létre. Itt, a szent oltár és a belső kórus vasrácsa között egy új oltárt emeltek, amelyet baldachinnal és szép ezüstművekkel díszítettek. Jobbra, az első oszlopnál magasodott az arany színű császári trón. Körülötte hasonló anyagból készült párnák heverték, egyik a császár ő felsége előtt, a másik a lábainál, a harmadik a koronánál.

Szemben, tehát az oltár bal oldalán állt a vörös-fehér kelmével borított királyi karszék. Középen, pontosan az oltárral szemben állították fel a másik, arany és ezüst színű királyi trónt. Mögötte, kissé hátrább, jobbról a kölni, balról a trieri elektor vörös bársony karosszékét helyezték el. Mögöttük további négy szék következett, de ezek karfája már valamivel alacsonyabb volt. Az első, a regensburgi püspöké: piros. A második, a paderborni püspöké: fehér. A harmadik, a stadeli apaté (aki azonban a nagymisén nem itt hanem jobb oldalon a speyeri püspök mellett állt): kék. A negyedik a fuldai apaté: zöld. Mögöttük még 14, karfa nélküli szék sorakozott a püspökök és az apátok számára.

Kétoldalt, az oszlopok mellett hosszában, két magas padot helyeztek el. Az oltártól balra, a királyi trón melletti padon ült a pfalzi, a bajor, a szász, a brandenburgi elektor személyesen, a fejedelmi küldöttek és a világi fejedelmek közül Simmern és Lautern palotagrófja, a württembergi herceg, a badeni örgróf, a hessen-darmstadti tartománygróf, a szász-lotharingiai herceg, az ifjabb durlachi örgróf. Jobbra, a császári trón melletti padon a speyeri érsek, a stadeli apát és a többi uralkodó gróf foglalt helyet.

Középen, a már említett 14 szék mögött egy vörös bársonnyal letakart pad állt. Ennek közepére a pápai nuntiuszt ültették, jobbára a spanyol, baljára a lengyel király követe került. Mögöttük a feszületnél, tehát a templom közepén újabb, piros bársony borítású padon ültek az aranygyapjas lovagok.

Mellettük, az oltártól balra, rögtön a szószék alatt állították fel a fejedelmi szekciót, az üléseket a fejedelemségek színeivel kivarrott szőnyegek borították. Itt kaptak helyet a fejedelmi családok jelenleg nem uralkodó tagjai. A templom légtérében, az elektori és grófi szekció fölött, mindkét oldalon, két-két karzatot építettek az oszlopok közé. A jobb oldali első karzaton, piros bársony huzatú székeken fejedelemasszonyok ültek, a pfalzi grófné, a württembergi hercegné, a hessen-darmstadti tartománygrófné, a badeni örgrófné. Ezután következett a másik nemesi "asszonyház", a fejedelmek leánytestvérei sárga, és leánygyermekai hófehér ruhában.

A másik két páholy bal oldalon állt. Az első, amelyet fehér és zöld színű anyaggal fedtek be, az elektori és hercegi követek számára volt fenntartva. A másik, a piros és sárga színű emelvényen a grófi és városi követek kaptak helyet.

Közvetlenül mellettük, de egy lépcsősorral lejjebb hasonló kelméssel takart pódiumon helyezték el a császári zenészeket, trombitásokat és a hadseregdobost.

Az egész padozat, az oltártól a királyi követek szekciójáig, piros, sárga, fehér és arany színű kelmékkel volt befedve. Ugyanígy, mindkét oldalon, az oltártól egészen a szószékig a falakat is szép kárpitokkal öltöztették fel.

A kóruson kívül, a bal oldali oltárnál a fal mellett, a "Hajózó Péter" monumentális képe alatt, még egy piros-fehér emelvény magasodott, melyhez 15 lépcső vezetett. Ezen egy újabb, fehér s arany színű trónus állt benne hasonló színű s anyagú párnák. Ezen ült a király, amikor a Szent Római Birodalom lovagjait avatta fel.

A koronázás

Részlet Esterházy Pál útinaplójából /13/

Isten segítségével megérkeztünk Regensburgba, ahol már javában folytak a Római király felszentelési ünnepségének előkészületei. Megcsodáltuk a három napon át süttött egész ökröt, a kárpitokkal díszített palotákat, a város utcáit és útjait, amelyeket különböző színű kelmékkel borított deszkák fedtek, a rengeteg katonát, az egész nép és különösen a "Parios"-nak nevezett udvari szolgák változatos ruházatát; egyeseket arany rojtokkal ékesített selyembe, másokat a legfinomabb posztóba öltöztettek. Végül láttuk, ahogyan köszöntésül mindannyiuk arca, tekintete és minden gondolata az új király felé fordul.

IV. Ferdinánd Római királlyá koronázása tehát az 1653. esztendő június havának tizennyolcadik napján történt ragyogó napsütésben.

Először: A menet a Szent Bazilikába vonult, amely — mások megbízható véleménye szerint is — körülbelül akkora lehet, mint a bécsi Szent István templom. Itt a mainzi választó /14/ által celebrált énekes mise és különféle, leírhatatlanul hosszú szertartások kerültek sorra. Mindemellett azonban, meg kell említenem az újdonsült pfalzi választófejedelem és a brandenburgi elektor követe között támadt civódást is. /15/ A vitára az adott okot, hogy nem tudták eldönteni, melyikük jogosult a király fejére helyezett koronát levenni. Míg a hallgatók és a nézők döbrent és aggódó lélekkel várakoztak, fent a karzaton a tanácsosok kölcsönös szidalmakkal illeték egymást, és a vitatkozó felek közül, hol az egyiknek, hol a másiknak dobálták le a sebtében cédulákra firkantott tanácsaikat. És mindez a felséges Császár és a birodalom más előkelőségeinek szeme láttára történt! Végül a vitát maga a király zárta le, aki a koronát fejéről levéve, először a trieri, /16/ majd a pfalzi elektornak nyújtotta át. Igen bölcsen döntött, mivel ez utóbbi saját személyében, mint fejedelem jelent meg a másik pedig csak elektori követ volt.

Másodszor: Miután az énekes mise és a koronázás véget ért, a király elhelyezkedett a tizenöt lépcső magas trónuson, és tizennégy személyt avatott a Római Szent Birodalom lovagjává, közéjük bebocsátva mi kettőnket is, sógoromat, Nádasdy Ferenc grófot, aki mindvégig útitársam volt, és engem.

A "Kurtze Beschreibung" tudósítása a lovaggütésről

... mindazok, akiket lovaggá szándékoztak ütni, felsorakoztak és várták, amíg Rabatha gróf úr, a császári testőrség kapitánya egy papírlapról ismertette az avatás meghatározott sorrendjét. Ezt követően a főmarsall úr /17/ kihúzta a hüvelyből a kardot, és ő felsége a király kezében adta. A jelöltek egymás után az uralkodó elé járultak s letérdeltek. Ő felsége a kardot háromszor a vállukhoz érintette, és a Szent Birodalom lovagjaivá fogadta őket. Így tehát lovaggá üttettek, akiknek a neve itt következik:

1. Johann von Dalberg, wormszi kamarás úr, ősi speciális privilégiumaira tekintettel elsőként.
2. Johann Philipp úr, rajnai palotagróf.
3. Seyfrid von Hohenlohe gróf úr.
4. Otto úr, a Szent Római Birodalom étékfogója, Fridberg és Trauchburg grófja, Waldburg bárója.
5. Wolf Julius von Hohenlohe gróf úr.
6. Philipp Ehrwein von Schönborn úr, a mainzi választófejedelemi titkos tanács tagja, Steinheim amtmanja.
7. Johann Christian von Baineburg marsall úr, a mainzi választófejedelemi titkos tanács tagja.
8. Philipp Philbertes von Heresheim ezredes úr, a mainzi elektor főistálló-mestere.
9. Franciscus Nadasd gróf úr.
10. Bartholomeus von Stranberg gróf úr.
11. Paul Esterházy gróf úr.
12. Dietrich von Lindl erbsesseni várgróf úr.
13. Johann Heinrich Barnier ezredes úr.
14. Peter Jakob von Ebelebach úr, császári ezredes, a Bambergi Fejedelemség titkos tanácsának tagja, főudvarmester.

Az avatás elvégzése után ismét felharsantak a trombiták, peregtek a dobok, mialatt ő felsége a gondosan kidolgozott szertartásrend szerint lelépdelt az emelvényről. A császár ő felségével együtt a templom kapujához ment, amely előtt már vártak rá Regensburg város tanácsurai. A vörös és fehér kelmékkel borított utakon, meghatározott rendben mindannyian a városházához vonultak.

Harmadszor: A menet a városházához vonult, és ezzel az egyházi szertartások véget értek. Micsoda világi pompa tárult a szemünk elé, Uramisten! Milyen is volt ez a felvonulás? Hogy röviden összefoglaljam: elvonult az egész császári és királyi udvar (köztük voltunk mi is), utánunk a fejedelmek következtek, mögöttük az örgrófok, a hercegek és a választófejedelmek, végül maga a Császár ő felsége, majd az újonnan felszentelt király, gyöngökkel és finom művű ékkövekkel díszített ruhában. Fején a császári fejéket viselte, egyesek a jogart, mások az arany almát, ismét mások a hüvelyéből kihúzott kardot arany párnán hordva vonultak előtte. Ő felsége kíséraitől körülvéve haladt, az út két oldalán álló testőrök pedig — akiket "Hadszerios"-nak /19/ hívnak, — csatlakozva hozzá, egészen a városházáig kísérték.

A bevonuláskor a koronázás öröme és emlékére szerte az utcákon és az útkereszteződéseknél frissen vert pénzt szórtak a nép közé, "IV. Ferdinánd, a Rómaiak királya" felirattal és az uralkodó jelvényeivel díszítve. Ekkor nemcsak tömeget, ütleget, zűrzavart, hanem akár emberhalált is láthattunk volna. Mindezt bővebben is elmesélhetném, ha a szavakból ki nem fogynék.

Negyedszer: A pfalzi választófejedelem, a máig élő hagyományok és szokások szerint zabot akart a nép között szétosztani, de a lovának térde megbicsaklott, és lovasával együtt a földre bukott. A fejedelmet egy magyar mentette meg a haláltól, aki látván őt a földre hanyatlani, odaugrott, és felsegítve, épségben talpraállította. Eközben a zabot elragadták és ezerfelé hordták szét.

Ötödször: A városházán tíz, különféleképpen feldíszített trónszéket láttunk: Az első a Császáré, a második a király számára, és így tovább, sorban a nyolc választófejedelem részére, bár nem mindegyik jelent meg, de a többségük igen. Ezután elköltötték a vacsorát.

Hatodszor: A lakoma végeztével visszatértek a császári palotába. A kívül-belül aranyozott első hintóban ült ő felsége a Császár, a császári díszruhában, és a király, a korábban már leírt öltözékben. A második kocsiban a mainzi választófejedelem udvarával a harmadikban a kölni elektor az övéivel együtt, a negyedikben a trieri választó kíséretével, az ötödikben a pfalzi választó és követei. A többi elektor nem volt jelen. A hatodik hintóban a birodalmi hercegek foglaltak helyet, és utánuk a Szent Római Birodalom minden rendje sorban elvonult. Íme tehát mindaz, amit a Rómaiak királyának koronázásáról csekély tehetségem szerint röviden leírhattam.

Miután beesteledett, megvacsoráztunk, és nyugovóra tértünk, hogy az éj folyamán jól kipihenjük magunkat. Ám nyugalmunk a tömeg éjszakai lármázása, ricsaja és az általuk csapott szakadatlan zenebona miatt nem tartott sokáig.

A brandenburgi választófejedelem úr követei által a Császár ő felségének és a tisztelt választófejedelmi gyűlésnek 1653. június 18-án hivatalosan átadott jogbiztosítási kérelem és tiltakozás.

A küszöbön álló koronázási szertartás előkészítésekor a választófejedelmi gyűlésben némi vita és nézeteltérés támadt a koronázási jelvények előhozatalának módjáról, így ezt a feladatot az "örökösök" /21/ végezheték el. Korábban ez a megtiszteltetés a Hohenzollern grófoknak, mint Brandenburg választófejedelmeinek és a Szent Római Birodalom örökös kamarásainak jutott. Tehát a koronázási jelvények, nevezetesen a jogar előhozatala a brandenburgi elektort és követeit illeti meg. /22/

Így jogosan remélhettük, hogy engedik, és semmiben nem gátolják a mi kegyelmes Választófejedelem Urunkat és küldötteit kiérdemelt jogaik gyakorlásában, mivel ezáltal egyetlen elektor méltóságát, örökös hivatalát, birtokait jogait sem érte volna a legcsekélyebb károsodás sem.

Azonban a többi választófejedelem az új megegyezésre hivatkozva, egyhangúlag úgy döntött, hogy a hatalmi jelvényeket ne a választófejedelem követei, hanem az "örökösök" hozzák elő... A határozatot a Császár ő felsége is jóváhagyta.

Nem akartuk vitával megzavarni az előttiünk álló koronázás menetét és ünnepélyességét, így beleegyezésünket adtuk, hogy a jogart ez alkalommal az "örökösök" vihessék. Most azonban tiltakozunk ez ellen a kikényszerített és beleegyezésünk nélkül hozott döntés ellen. Megfontolt szándékot és tendenciát látunk abban, hogy Választófejedelmünk jogait többször is megsértették, kéréseit sorozatosan figyelmen kívül hagyták. Éppen ezért szükségesnek tartjuk, hogy Uralkodónk a jövőben a hasonló esetek ellen felvértezze magát.

Ezenkívül úgy találjuk, hogy a városházán, a királyi lakomán az elektori asztalok felállításának rendje helytelen volt. Kegyelmes Urunk, a Brandenburgi Választófejedelem és kísérete számára a Császár ő felségétől jobbra eső negyedik asztalt jelölték ki, míg a pfalzi örgróf udvartartásával együtt az ő Felségétől balra álló harmadik asztalnál foglalhatott helyet. Noha a béke kimondja, és maga a pfalzi elektor is elismerte s nyilvánosan kijelentette, hogy a választófejedelmi gyűlésben ő csak a nyolcadik, és így őt csupán az utolsó hely illeti meg. A brandenburgi választó viszont az elektorok között a hetedik, ezért asztalát — a pfalzi örgróféhoz képest a Császár ő felsége asztalához egy negyeddal közelebb kellett és illett volna elhelyezni. /23/

Tehát az asztalok helytelen felállítása ellen is óvást kívánunk emelni. A békeokmány meghatározása szerint a pfalzi uralkodó az elektori kúria nyolcadik tagja, így Választófejedelmünk utolsó helyre sorolása mindenképpen sérelmesnek és hibásnak tekintendő.

Esedezve és a legalázatosabban kérjük a mi legkegyelmesebb Urunkat, a Császár ő felségét, hogy kegyeskedjék ezt a protestációt s óvást elfogadni, a regisztrálandó ügyekhez csatolni, és részünkre "documentum insinuationis"-t /24/ adományozni.

Ezzel ajánljuk magunkat Császár Urunk biztos oltalmába és kegyes pártfogásába, maradunk mindörökre ő Felsege legalázatosabb és legengedelme-sebb szolgálói.

Ünnepi lakomák

Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ádámnak (részlet) /25/
Regensburg, 1653. június 22.

Szolgálók kk mint kedves Bátyám Urk.

Hogy az másik postán valo leveletem nem subscribalhattam kgtül bocsá-natot kérek, mivel szintén azon nap tartván nagi királlí vendégséget az spa-niol követ, az többi közöt én-is ot voltam, s olli későn végeződöt el, hogi már az posta be nem vette volna az levelet, azért köllöt csak secretariu-somra biznom hogi mégis az koronáznak tudgya kgd bizonios voltat.

Azon vendégségben jelen voltak az Electorok és az Imperiumi dereka-sabb Feidelmek, s az urak-is mindenestül ötven személli lehetet az fő asz-talnál. Azon kívül három házban tractaltak az Feidelmek udvara népét. Fe-les pénzt hániatot le az követ. Scudokat, /26/ Tallérokat tizes aranyakat-is. Czak az üvegeket kibkül ittak három ezer forint éröknek mondattak...

Részlet Esterházy Pál útinaplójából /27/

... A következő napon tehát meghívást kaptunk a spanyol király követé-nek lakomájára, ahol minden imperiumi status összegyűlt. Megjelent három elektor is, a mainzi, a trieri és a heidelbergi, birodalmi hercegek, úgy mint Auspergh, Pycolomineus, akit Amalfi hercegének is mondanak és Dit-richstein herceg. Még sokan mások is érkeztek, grófok, mágnások: Johannes Christophorus Puchheim generális, Cruscilla grófja, gróf Montecuccoli, gróf Herbenstein, gróf Strozzi, gróf Balstein. /28/ Eljöttek a birodalmi városok, Nürnberg, Brandenburg, Salzburg követei, továbbá az egyházi status képvi-selői, érsekek, püspökök és még sokak, megszámlálhatatlanul.

Tehát asztalhoz ültünk, ahol az utolsó helyre maga a hispániai követ ke-rült. Leírhatatlan a sokféle feltálalt étel, amelyet ettünk, gyönyörűséges ze-ne szólt, és senki nem ihatott mást csak spanyol bort. Bőségesen falatoz-tunk a feltálalt csemegékből és gyümölcsökből. Olyan ezüst tálakból étkez-tünk, melyeknek a közepén különféle szobrok voltak, szintén ezüsből. Rö-viden ezt lehet elmondani a "Panchéta Hispanica"-ról. /29/ Végül a lakoma

befejeztével, este a palotából kivonulva megcsodáltuk a borral folyó forrásokat, láttuk, hogy pénzt szórnak szét a spanyol király tiszteletére, köztük egész Fülöp-aranyakat is.

Midőn az égbolt már felhőkkel takaródzott, és az éj közelgett, piramis formában tűzgömbök emelkedtek fel, majd a tűzijátékból a spanyol király neve rajzolódott ki. Majd a magasba lőtt gránátok változatos dübörgése hallatszott. Majd körpályáján tüzes kerék robogott körbe-körbe. Majd sasok köröztek, majd hatalmas sárkányok röppentek a magasba. Majd a tűzkigyók cikáztak a földön szerteszét. Majd egymást marcangoló tűz-állatok harcoltak, csatáztak. A levegőben pedig trombiták harsogása, dobok dübörgése, ércsípok hatalmas zúgása áradt szét. Majd a felhők összetorlódtak, az egek megmozdultak, villámként lecsapódó fény vakította el szemünket. Majd a roppant vihar, az ég és föld rázkódása iszonyatos riadalmat okozott a nézők körében, úgy vélhetted, mintha az egész földkerekség tűzbe borult volna. S ekkor hirtelen minden összeomlott. Minden fény kihunytt. Csönd támadt. Ettől az aggódo lelkek előbbi nyugalma is visszatért. Mindezek befejeztével hazamenve nyugovóra térünk. Azután a harmadik napon, még nem feledve a tegnapot — szinte egy másik világból jöttünk e világra vissza — a jezsuita atyáknál (ahol gimnázium is van) misét hallgattunk. Miután rövid ájtatosságunkat elvégeztük, meghívtak bennünket a trieri választófejedelem lakomájára. Úgy látszott, itt sem lesz kisebb vendégség, mint amilyen az előző volt. Ide azonban egyedül mentem, nem lévén a tegnapi miatt más egészséges közüllünk, csak én. Ott egy, a legtisztább aranyból készült serlegből ittunk, amely kilenc császár, utolsóként V. Károly tulajdona volt. Ez körülbelül, ahogy nálunk mondják, egy icce bort tartalmazott. Ebből mindannyiunknak sorban innunk kellett a birodalom összes főnemesének egészségére. Amikor rám került a sor, meg akartam mutatni milyen a dicső magyar nemzet: Egy hajtásra kiittam, ami maradt és az üres kelyhet az asztal közepére csaptam. Jól csúszó, ízletes egy bor volt!

Míg az urak ámuldoztak és hangosan tárgyalták az esetet, felkaptam csodás vadságú lovamra. Hazatérve, az otthon maradottaknak elmeséltem a velem történeteket...

JEGYZETEK

1. La eleccion de Ferdinando IV. Rey de Romanos — Correspondencia del III. Marqués de Castel-Rodrigo don Francisco de Moura, durante el tiempo de su embajada en Alemania (1647—1656) Madrid, 1929. 380—381.1.
2. A levél eredetileg a hónap és nap megjelölése nélkül lett keltezve, de a többi tudósítás (III. és IV. Ferdinand levelei a spanyol uralkodópárhoz) mind 1653. május 30-án kelt.
3. La eleccion ... 503., 504.1. Eddig csak a röplap latin és spanyol nyelvű változatával találkoztunk, de valószínűleg több nyelven is kiadták. Szerzője ismeretlen.
4. A szerző a harmincéves háborúra és a vesztfáliai békére utal.
5. OL. Batthyány család levéltára P 1314. No. 32287.
6. Augsburgban, május 31-én
7. München latin neve.
8. IV. Ferdinand megválasztásakor az elektorok nagy árat kértek kedvező szavazatukért. A brandenburgi választófejedelem a vesztfáliai békében Svédországnak ítélt Elő-Pomerania visszaadását kérte. A császár megkísérelt megegyezni a svédekkel, de Krisztina királynő minden javaslatot elutasított. A levélváltást kiadták: Sac. Caesare maiestatis literae ad serenissimam Regiam Sveciae, super restitutione Pomeraniae ulterioris, ut et sac. regiae maiestatis Sveciae responsum, ad dictas Imperiales literas. Anno MDCLIII. — OSZK ltsz. 807.590.
9. Elhalasztás, haladék.
10. Szövegromlás miatt kiolvashatatlan. Feltehetőleg: moguntieri (=moguntiensis), azaz a mainzi elektor: János Fülöp.
11. A brandenburgi területi követeléseket végül sikerült pénzben megváltani. A követ, Johann Friedrich von Blumenthal ennek az "adósságnak" a kifizetését sürgette.
- Az electiot superálták... — megtörtént a választás.
12. Kurtze Beschreibung Dessen Was sich bey der Röm. Königl. Krönung Ferdinandi IV. Römischen auch zu Hungarn und Böhmen Königs. u begeben so geschehen in des heil. Röm. Reichs-Stadt Regensburg den 8/18. Jun des 1653. hajrs. — 24 számozatlan lap.
- Fordításomat Kausz Nóra ellenőrizte és javította, segítségét ez úton is köszönöm.
13. Esterházy Pál, Intinerarium in Germaniam 1653/OL P 125. Pál nádor iratai, fasc. 56.fol.35—37. Fordításomat Lóránt István ellenőrizte és javította, segítségét ez úton is köszönöm.
14. Johann Philipp von Schönborn, mainzi érsek és elektor (1605—1673).
15. Karl Ludwig pfalzi választófejedelem (1617—1657). A brandenburgi választó jogai megsértése miatt személyesen nem jelent meg, követe Johann Friedrich von Blumenthal képviselte.
16. Karl Gaspar von Leyen, trieri érsek és választófejedelem (?—1676).
17. Wolf Philipp von Pappenheim gróf, birodalmi főmarsall.

18. Intinerarium, fol. 38—40.

19. Hadgserios — akárcsak a korábban szereplő "Parios" kifejezést, ezt a megnevezést sem sikerült eddig azonosítani.

20. A brandenburgi választófejedelem és követei által benyújtott tiltakozó levelet "Protestatio & Reservatio" címen a kölni választófejedelem tiltakozásával együtt kinyomtatták és a "Kurtze Beschreibung"-hoz csatolták. L. a 12. sz. jegyzet.

21. Az aranybulla 28. cikkelye rendelkezett az "örökös" tisztségek (főpohárnok, étékfogó, főlovász, főkamrás, főmarsall, stb. betöltéséről. A választókon kívül "örökös" volt még pl. a Pappenheim, a Falkenstein család, stb. A brandenburgi választófejedelem azt kifogásolta, hogy a koronázási jelvények őrzését, előhozatalát ez alkalommal meg kellett osztania a többi "örökössel" is, sőt a császár bécsi udvarának főméltóságviselőivel: Losensteinel/?, Starhemberggel és Dietrichstein herceggel.

22. Az 1356. évi aranybulla 20. cikkelye szerint ez valóban a brandenburgi elektor joga volt.

23. Az asztalok elhelyezése valóban nem felelt meg a választók hierarchikus rendjének. A terem közepén egy három lépcsős emelvényen állt a császár és az új király asztala, mögöttük a trieri érseké. Jobbra egy alacsonyabb emelvényen a mainzi, a cseh, a bajor és a brandenburgi elektor asztala állt. Közölük csak a mainzi érsek foglalta el helyét, mert a cseh királyi címet viselő III. és IV. Ferdinánd a főasztalnál ült, a másik két választó pedig nem jelent meg. A bal oldali emelvényen állították fel a kölni, a szász és a pfalzi elektor asztalát. A kölni elektor hatáskörének megsértése miatt távol maradt a vacsoráról, a szász elektor hajlott korára hivatkozva követeivel képviseltette magát.

24. Szó szerint: értesítő okirat. A követek ügyük kivizsgálásáról és elintézéséről kértek hivatalos értesítést.

25. OL Batthyány család levéltára. P. 1314 No. 32288.

26. Helyesen: escudo, aranytallér

27. Intinerarium, fol. 41—44.

28. Auerspergh, császári főudvarmester, — Octavio Piccolomini, Amalfi hercege (1599—1656), — Dietrichstein herceg, császári udvari marsall, — Johannes Christophorus Puchheim, a Hadi Tanács alelnöke, — Raymond Montecuccoli, császári tábornok —, Johann Maximilian von Herberstein gróf (1601—1680), — Strozzi, császári ezredes, — Balnstein /?/ — nem sikerült azonosítani.

29. A spanyol követ által adott ünnepi lakoma.

EGY EURÓPAI JAPÁNBAN

William Adams és a "Shogun"

James Clavell regénye, a *Shogun* (aminek alapján a magyar televízióban is sikerrel vetített film készült) történeti tényeket használ fel. Főhőse, Blackthorne a valóságban is élt, neve William Adams volt. 1564 körül született a Kentbeli Gillinghamben, Angliában. Hajóépítést tanult, és különféle hajós vállalkozásokban vett részt. 1589-ben megházasodott és egy lánya született. Egy Távol-Keletre induló holland expedíció résztvevőjeként 1598-ban elhagyta Angliát. Először a Hoop ("Remény") majd a Liefde ("Könyörtelenség") kormányosa lett. A hajó kapitánya Jacob Quaeckernaek volt, a legénység száma 110 fő. A hosszú és veszélyes út során az öt hajóból 4 eltűnt, és a megmaradt Liefde fedélzetén is csak 24-en éltek, mire a hajó 1600. április 19-én Japánba érkezett. Itt még hatan meghaltak a túlzottan legyengült legénységből. Fennmaradt Adams levele, hajónaplója, valamint végrendelete. (Más források is tudósítanak életéről: Japánban ottani dokumentumok, az angol kereskedelmi telep vezetőjének, Cocks-nak naplója, stb.)

Japánban sokáig anarchia volt, a feudális urak egymással harcoltak területük és hatalmuk növeléséért. Az ország egyesítését Oda Nobunaga /1/ (1534—1582) kezdte meg. Katonai győzelmei eredményeként egyre nagyobb területek kerültek igazgatása alá. "Apja csak Owari földesura volt, de hatalmas energiájával négy év alatt Nobunaga 17 vagy 18 tartomány ellenőrzését szerezte meg." /2/ Nobunaga már az európaiaktól kapott lőfegyverekkel látta el csapatainak egy részét. Egyik vazallusa, Akechi Mitsuhide /3/ fellázadt ellene és Nobunaga, hogy elkerülje a fogságba esést, öngyilkos lett. "Egyesek azt mondják, hogy felvágta a hasát, mások, hogy felgyújtotta a palotát és a lángok között pusztult el." /4/ Ám Akechi nem tudta megszerezni a hatalmat, mert Toyotomi Hideyoshi /5/ (1536—1598), Nobunaga volt katonája, legyőzte és megölte. Hideyoshi folytatta az országegyesítés politikáját, fontos belpolitikai rendeleteket hozott (földek felmérése, a paraszti réteg szétválasztása a katonáskodó rétegtől, s egyben lefegyverzése), expedíciót indított Korea meghódítására. "Japánnak ez az uralkodója a föld porából emelkedett fel, (paraszti származású volt), eredetileg szegény, ismeretlen fickó volt. De tehetségének, szorgalmának ... eredményeként fokozatosan mai helyzetébe emelkedett". /6/ Halálakor fia, Hideyori /7/ kiskorúsága idejére öt főből álló régens-tanácsot állított fel (Gotairo, tagjai: Tokugawa, Ieyasu, Mori Terumoto, Uesugi Kagekatsu, Maeda Toshiie, Ukita Hideie) Hideyori közvetlen gyámja Maeda Toshiie lett.

Tokugawa Ieyasu (a regény másik főszereplőjeként Toranaga) (1542—1616) gyerekkora nagy részét túszként töltötte különböző főuraknál. 1558-ban 17 évesen vívta első csatáját. Nobunaga győzelmeinek idején szövetséget kötött vele, és ő maga is megnövelte birtokát. Nobunaga halálakor Saikaiban tartózkodott, de sikerült visszatérnie tartományába, ahonnan hadse-

regével Akechi ellen indult volna, ám Hideyoshi már megelőzte. Egy ideig Ieyasu Nobunaga fiával együtt szembenállt Hideyoshival. Az 1584-es Komak-i csatában Ieyasu győzelmet aratott, de sokáig nem állhatott ellen Hideyoshi növekvő hatalmának, aki egyre több ellenfelét győzte le. Végül 1586-ban Hideyoshi vazallusává vált, és feleségül vette annak fél testvérét, Asahihimét. Hideyoshi más területeket adott birtokul Ieyasunak (Kanto területén, vagyis Honshu sziget középső részén) elvéve korábbi tartományait. Így Edo (a mai Tokio) lett Ieyasu birtokának központja. Hideyoshi halálakor egyike lett a Gotaironak Japán legerősebb földesuraként. (Ehhez hozzájárult, hogy ő nem vett részt Hideyoshi koreai hadjáratában: sem ember- sem gazdasági veszteséget nem szenvedett).

A Tanács tagjai együtt Japán gazdasági erejének kb. 1/3-a felett rendelkeztek. Az ő rendeleteik véghezvitelének ellenőrzése, az adminisztráció volt a feladata az öt "biztosnak" (Go-Bugyo) (Tagjai Asano Nagamasa, Maeda Geni, Mashida Naganrori, Ishida Mitsunari /8/, Natsuka Masaie.) Az ország egysége korántsem volt biztosítva Hideyoshi halálakor. Igaz, hogy ő katonailag megeremtette az egységet, de még nem tudta azt megerősíteni. A Koreában lévő japán csapatok kivonása Hideyoshi halála után komoly ellentétekhez vezetett a Bugyo-k között, de még elkerülték a nyílt összecsapást. Ám Ishida (1560—1600), aki Hideyoshi kedvence volt, nagyobb hatalmat akart szerezni magának és megkezdte az Ieyasu ellenes szervezkedést.

1599-ben meghalt Maeda Toshiie. Ishida Mitsunarin kívül, (aki kétszer is megkísérelte meggyilkoltatni Ieyasut) más földesurak is megkezdték a készülődést Ieyasu ellen, aki ekkor már gyakorlatilag egyedül irányította az országot. 1599 őszén bevonult Osaka várába (ezt Hideyoshi építette). Egyre több földesúr esküdött hűséget neki és küldött túsokat hűsége bizonyítékául.

Ekkor érkezett Japánba Adams. 1542-ben vagy 1543-ban már megjelentek az európaiak Japánban: először portugál hajótöröttek, majd az ő beszámolóik révén portugál, később spanyol kereskedők és misszionáriusok. Xavéri Ferenc már 1549-ben Japánba ment téríteni. Lelkes levelei a japánok megtérítésének nagy lehetőségeiről sok jezsuitát vonzottak Japánba. Az 1590-es évektől ferencesek, dominikánusok és ágostonrendiek is érkeztek, s nagy rivalizálás kezdődött. Hideyoshi keresztényüldözése nem rendítette meg a missziók helyzetét. 1600-ra pedig ismét nyugodt körülmények között folytathatták a térítést. Jezsuiták tolmácsoltak a japánok és az európaiak között, s egyesek japán földesurak tanácsadóivá váltak. A portugál kézben lévő Kína-Japán közvetítő-kereskedelem pedig fontos volt a japánok számára is.

A Liefde Kyushu észak-keleti partjaihoz érkezett Oita-ba. A helyi földesúr ételt és italt adatott a legénységnek és elszállásolta őket, s azonnal üzenetet küldött Ieyasunak. Ieyasu találkozni akart a vezetővel, s mivel a kapitány, Quaeckernaecck, túl beteg volt ahhoz, hogy utazzon, a következő rangidős Adams indult Ieyasuhoz Osakába. Egy portugál jezsuita tolmácsolt a portugál nyelvet is ismerő Adamsnak. Adams később azt állította, hogy a

jezsuita kalóznak nevezte őket és rá akarta venni a japánokat, hogy öljk meg a tengerészeket. Az biztos, hogy a hollandok nemcsak eretnekek voltak, hanem veszélyes kereskedelmi vetélytársak is a portugálok szemében.

Ieyasu és Adams 1600. május 12-én találkoztak először. Érdemes hosszabban idézni Adams leveléből, ahol leírja a beszélgetésüket.

"A király elé érve, jól megnézett engem és nagyon jóindulatúnak látszott. Különböféle jelekkel mutogatott nekem, egyrésztüket megértettem, másokat nem. Végül jött valaki, aki tudott portugálul. Rajta keresztül a király megkérdezte tőlem, hogy honnan jövök, mi hozott minket az országába, amely annyira messze van. Megmondtam neki országunk nevét, és hogy régóta barátságra és kereskedelemre vágyunk Kelet-India királyaival... Aztán megkérdezte, hogy háborúzik-e országom. Azt feleltem igen, a spanyolokkal és portugálokkal, a többi néppel békében él. Majd megkérdezte tőlem, miben hiszek. Azt feleltem, Istenben, aki az eget és földet teremtette. Még sok kérdést tett fel a vallásról és más témákról, például hogy hogyan jöttünk az országba. Volt nálam egy világtérkép és megmutattam neki, hogy a Magellán-szoroson keresztül. Ezen nagyon csodálkozott és azt hitte hazudtam. /9/

Az első beszélgetés után Adamsot börtönbe vitték, de nem bántak rosszul vele. Még sok hasonló találkozás zajlott le Adams és Ieyasu között. A regénybeli Toda Mariko szintén létező személy volt: Akechi Mitsuhide lánya, aki később megkeresztelkedett és a Gracia nevet kapta, Hosokawa Tadaoki felesége volt. Nobunaga meggyilkolásakor Tadaoki elküldte feleségét és csak Hideyoshi közbenjárására vette vissza. A Hosokawák Ieyasu szövetségesei voltak és amikor Ishida emberei túsul akarták ejteni Graciát és más családtagokat, az egyik hűbéres megölte az asszonyt, felgyújtotta a házat és öngyilkos lett. Ám a valóságban Gracia soha nem tolmácsolt Ieyasunak és nem is találkozott Adams-szel.

Ieyasu közben Sakai kikötőjébe vitette a Liefde-t (melynek korábbi neve Erasmus volt, így egy Erasmus szobrocska díszítette, ezt a japánok a hajó istenének vélték, és hogy ne hogy megsértsék, egy szentélyben helyezték el.) A legénység a hajón maradt. Adams engedélyt kapott, hogy felmenjen a hajóra. A hollandok meg voltak győződve róla, hogy Adams már rég halott, így nagy örömmel üdvözölték. Kárpótlásul azért, hogy a hajót a japánok — még korábban — kifosztották, s mivel a shogun rendelete ellenére sem tudták visszaszerezni az ellopott tárgyakat, végül minden tengerész napi 2 font rizst és évi ellátmányt kapott. A hajót Ieyasu Edo közelébe vitette, és a tengerészek ismételt kérései ellenére sem engedte, hogy elhajózzanak.

Ieyasu gyakran küldetett Adamsért, sokmindenről elbeszélgettek, majd megkérte, hogy építsen egy európai típusú hajót. Miután ezt sikerrel elvégezte, lassan Ieyasu barátja és tanácsadója lett. Matematikát tanított a későbbi shogunnak, és tolmácsolt neki. Ő maga így írt: "Olyan nagy megbecsülésben volt részem, amiért matematikát és más dolgokat tanítottam neki, annyira elégedett volt, hogy ha mondtam valamit, ő nem ellenezte. /10/

Az első lázadást Ieyasu ellen Uesugi Kagekatsu szervezte meg. De erőit lekötötte Ieyasu két vazallusának hadserege. Közben Ishida gondosan előkészítette hadműveleteit, ám azzal nem számolt, hogy vélt szövetségeseinek egy része a döntő ütközetben ellene fordul majd. Így 1600. október 20-án Sekigaharánál Ieyasu nyerte meg a csatát. (A harcban felhasználta a Liefdéről származó löfegyvereket is.) Ishidát csak később sikerült elfogni, s két másik vezérrel együtt kivégezték. 1603-ban Ieyasu megszerezte a shogun címet, /11/ s Japán urává vált. 1615-ben Hideyori ellen támadt, bevette Osaka várát, és Hideyori öngyilkosságával megszűnt a veszély, hogy Hideyoshi örököse Japán uraként szembeszáll Ieyasuvall. A hatalom 250 évig a Tokugawa család kezében maradt.

Ieyasu nagyon fontosnak tartotta a külkereskedelmet és minél több országgal próbált kiépíteni kapcsolatokat. Így örömmel fogadta Adams javaslatát a hollandokkal való kereskedésről. Jacom Quaeckernaek és Melchior van Santvoort vitték el Ieyasu levelét, amelyben engedélyezte a holland kereskedelmet Japánban. 1605 decemberében érkeztek Sziámba, ahol egy holland flottát találtak. Quaeckernaek a flottánál maradt és a következő évben megölték egy tengeri csatában. Santvoort visszatért Japánba. 1609 júliusában érkezett csak meg Nagasakiba a holland küldöttség. Engedélyt kaptak a kereskedésre és kereskedelmi telep létesítésére Hiradoban. Néhány holland maradt a telepen, Jacques Specx vezetésével. Adams közvetített a hollandok és a shogun között, és a hollandok és Adams barátsága akkor is megmaradt, amikor az angolok és a hollandok rivalizáltak, sőt ellenségeskedtek egymással.

1608-ban Adams Ieyasu megbízásából a Fülöp-szigetekre ment tárgyalni a spanyol-japán kereskedelem megkezdéséről.

Később még egy hajót épített Ieyasu parancsára és amikor 1609-ben Manila kormányzója hajótörést szenvedett Japánban, Ieyasu kölcsönadta neki a hajót, amelyen visszatért Mexikóba, és onnan viszonzásul egy másik hajót küldött gazdag ajándékokkal.

1611-ben Adams már japán nemesi címet és birtokot kapott 80—90 szolgálóval Hemiben, Miura tartományban, Honshuban. Feleségül vett egy japán nőt, akinek apja tisztviselő volt. Egy fia (Joseph) és egy lánya (Susanna) született, valamint egy Hirado-ban élő asszonytól is volt egy gyereke. Később házat vett Edoban, gazdag és befolyásos emberré vált.

A hollandok ki akarták zárni angol riválisaikat a japán kereskedelemből, és a holland Kelet-India Társaság megtiltotta tagjainak, hogy leveleket juttassanak el Angliába. Így Adams levelei, amelyeket a hollandokkal küldött, sosem érkeztek meg. /12/ Ám nem tudták megakadályozni, hogy az angolok megjelenjenek Japánban. Már 1580-ban megpróbálták megkeresni az északnyugati átjárót és eljutni Japánba. Adamset is foglalkoztatta az északnyugati átjáró, még Ieyasuvall is beszélt a kérdésről, aki biztosította, hogy támogatná az expedíciót. "Véleményem szerint, ha az északnyugati átjárót

valaha is felfedezik, az itt Japánban lesz”. /13/ 1611-ben az angol Kelet-Indiai Társaság megbízta John Saris kapitányt, hogy hajózzon Japánba. A Clove 1613 júniusában meg is érkezett Hiradoba.

Adams nagyon jó látta, hogy az angolok nem versenyképesek Japánban, ha szövetekkel, fűszerekkel és más, a hollandok által szállított cikkekkel akarnak kereskedni. Az igazi cél a Japán-Kína kereskedelem közvetítése lett volna, ugyanis a két ország között nem volt közvetlen legális kereskedelem. A portugálok majd a hollandok sikeresen közvetítették a kínai selymet, és más cikkeket és a japán rezet, stb. Az angolok, bármennyire is szerették volna, nem tudtak bekapcsolódni ebbe a profitábilis kereskedelembé, ez is volt az egyik oka annak, hogy olyan hamar elhagyták Japánt.

Adams arra is megpróbálta rábeszélni Sarist, hogy az angol telep ne Hirado-ban legyen, ahol a hollandok már berendezkedtek, hanem saját birtoka közelében, amely közelebb volt a fővároshoz, Edohoz. Nyilván nemcsak önzetlen célok vezették Adamset, hanem hasznot is remélt, ám javaslatát nem fogadták el, és a shoguni engedély megszerzése után az angolok is Hirado-ban telepedtek meg.

Az angoloknak szükségük volt Adams közbenjárására, jó kapcsolataira a japánokkal. De kezdettől fogva rossz volt a személyes viszony az "eljapánosodott" kormányos és honfitársai között. Adams hangsúlyozta saját fontosságát (egyik levelében például ezt írta: "japánul Augin Sammanak /14/ hívnak, ezen a néven ismernek végig az egész tengerparton") /15/, jobban érezte magát a japánok, mint az angolok között, és ezt nem is titkolta, kereskedelmi ügyleteket folytatott a portugálokkal, spanyolokkal, hollandokkal, akik mind az angolok riválisai voltak. Adams pénzt kölcsönzött Sarisnak és a visszafizetéskor összekülönböztek azon, hogy az milyen pénznemben történjen: Adams spanyol pénzben követelte a tartozást, míg Saris meg akart szabadulni a nála lévő japán pénztől. Egyéb kisebb ellentétek is mélyítették a rossz viszonyt. 1613. november 24-én Adams mégis az angol Kelet-Indiai Társaság szolgálatába állt. A szerződést két évre kötötték. Saris nem bízott Adamsben, és a Japánban maradó Richard Cocks, aki a kereskedelmi telep vezetője volt, szintén rossz véleményrel volt róla. Naplójában többször ír Adamsről. "Én és mindenki... látja, hogy ő (Mr. Wm. Adamesre gondolok) sokkal barátságosabb a hollandokkal, mint az angolokkal, akik saját honfitársai, Isten bocsássa meg neki." /16/ Ehhez hasonló megjegyzések többször is előfordulnak Cocks naplójában.

Adamset valóban nem hazafiúi érzései vezették: közvetített a hollandoknak, portugáloknak, spanyoloknak éppúgy, ahogy az angoloknak. Ugyanakkor valóban hasznos szolgálatokat tett: nagy befolyása, hatása Ieyasura — amit Cocks is elismert — jártassága a japán szokásokban (egy audiencia előtt például megtanította Cocksot, hogyan viselkedjen majd és Cocks valóban jó benyomást tett a japánokra) mind értékes volt az európaiak számára.

Érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy Adams kényszerből maradt-e Japánban, mivel Ieyasu nem engedte el, vagy nem is akart visszatérni Angliába. Adams azt írta levelében, hogy hiába kérte Ieyasut (öt év telt már el Japánba érkezése óta), az nem akarta őt elengedni Japánból. /17/ De ha Adams annyira el akart menni, miért várt öt évig a kérésével? Lehetséges, hogy Ieyasu sem akarta, hogy a számára olyan sok értékes ismeretet tudó angol elmenjen. De Adams sem vágyhatott túlságosan Anglia után: ezt bizonyítja az is, hogy később az angolok egyöntetűen arról panaszkodtak, mennyire kevésbé barátságos hozzájuk Adams. 1605-ben Adams már fontos ember volt Japánban: a shogun maga kért tanácsokat tőle. És egyre feljebb került: földbirtokot és magas rangot kapott. Miért is akart volna visszamenni Angliába, ahol a szegénység és a veszélyes tengeri utazások sora várt csak rá? Sarissal való beszélgetése is ezt bizonyítja. Arra a kérdésre, hogy nem akar-e a Cloveval visszatérni Angliába, Adams azt felelte, hogy szívesen hazatérne, de Ieyasu nem engedi. Amikor ismét arra kérte a volt shogunt (1613-ban) hogy engedje haza, megkapta az engedélyt. És mégis Japánban maradt. Döntését azzal indokolta Sarisnak, hogy szeretne még egy ideig Japánban maradni, hogy pénzt gyűjtsön, mert hiába él már sok ideje ott, még nincs nagy vagyona. Az igazi ok természetesen nem a vagyongyűjtés lehetett — Adams már 1613-ban is vagyonos ember volt. Befolyásáról és fontos pozíciójáról kellett volna lemondania, egyszerű kormányosként térve vissza Angliába. Azt akkor még nem tudhatta, hogy Ieyasu halála után Japánban is megszűnik majd saját nagy szerepe.

Meg kell említeni, hogy nem Adams volt az egyetlen a Liefde legénységéből, aki Japánban maradt. Cocks említ naplójában egy bizonyos Jacob nevű hollandot, "aki Adams kapitánnyal jött Japánba" /18/ ott megházasodott, de neki nem sikerült olyan magas rangra emelkednie, mint Adamsnek. Egy másik holland azonban, Jan Joosten van Lodensteijn, aki szintén Adamsszel érkezett, ugyancsak fontos pozíciót szerzett. Ieyasu neki is házat és privilégiumot adott, megházasodott, és éppúgy bejáratos volt az udvarhoz, mint Adams.

Adams több tengeri utazást is tett Sziámba, Kokinkinába. Am 1616-ban meghalt Ieyasu. Adams befolyása hirtelen szinte semmivé vált. Nem hívták többé a shogun elé a tanácsát kérni. Megmaradt birtoka és rangja, de már napokig kellett várakoznia arra, hogy a shogun, Tokugawa Hidetada, fogadja. Az európai kereskedők privilégiumait korlátozták, és Adams hiába próbálta kieszközölni a korábbi kedvezőbb feltételek visszaállítását. Személyesen ebből hasznot húzott, mert rá, mint japán földbirtokosra nem vonatkozott a korlátozás, így szabadon kereskedhetett, és Cocks megbízásából is folytatott adás-vételt Japánban olyan helyeken, ahol az angolok már nem kereskedhettek.

Befolyásának csökkenését minden magyarázatnál világosabban mutatja Cocks naplójának néhány részlete. "Adams kapitány ismét egész nap az Udvarnál (shoguni) volt, hogy elintézzé ügyeinket, de üres kézzel tért vissza. Csak azt mondták, legyen türelemmel és menjen vissza másnap /19/ "Adams

kapitány ma reggel ismét az Udvarhoz ment, miután tegnap este azt mondták neki, ma menjen vissza, miután ott ült tegnap egész nap reggeltől estig evés nélkül, éppúgy mint az azelőtti napon." /20/

1616 decemberében Adams ki is lépett a Kelet-Indiai Társaságtól, bár még később is fenntartották kereskedelmi kapcsolatukat és Adams még sokszor próbált ügyeket intézni az angol telep számára. Néha saját hajóival kereskedett, máskor angol vagy holland megbízást teljesített.

Végrendeletéből (amelyet halála előtt, 1620 májusában készített) kiderül, hogy bár húsz évig élt Japánban, nem felejtette el angliai családját sem. Pénzét két egyenlő részre osztva az egyik felét Angliában élő feleségére és lányára, a másikat japán gyerekeire, Josephre és Susannára hagyta. Végrendeletének végrehajtásával Richard Cocksot és egy másik angol kereskedőt, William Eatont bízta meg. 1620. május 16-án, 56 éves korában halt meg William Adams, és régi ellentéteiket elfeledve Cocks ezt írta egy levelében: "És jó barátunk, Wm. Adams kapitány, aki olyan hosszú időt töltött Japánban, elhagyta ezt a világot május 16-án." /21/

JEGYZETEK

1. A regényben Goroda
2. Luis Frois (jezsuita misszionárius) in. They Came... 93. o.
3. A regénybeli Akechi Jinsai
4. Luis Frois in: They Came 103. o.
5. A regényben Nakamura Tábornok
6. St. Pedro Bautista Blaquez in. They Came ... 111. o.
7. A regényben Yaemon
8. A regényben Ishido
9. Will Adams in: They Came... 115. o.
10. Will Adams in: They Came... 116. o.
11. A shogun, vagyis Sei-i-tai-shogun a katonai vezető címe volt Japánban, jelentése "barbárokat legyőző nagy generális". A 12. sz. végétől a shogunok egyre inkább a politika irányítóivá is váltak. A Tokugawa korban (1600—1868 a shogunok Japán valódi uralkodói voltak, a császárnak nem volt igazi hatalma.
12. 1613-ban érkezett Adamstól egy levél Bantamba, amit Japánból egy angol vitt el, aki holland hajón szolgált. Pratt 16. o.
13. Adams in: They Came ... 123. o.
14. elírás, helyesen Anjin Sama, a jelentése "kormányos úr"
15. Pratt 19. o.
16. Cocks I. 45. o.
17. Pratt 8. o.
18. Cock I. 298. o.
19. Cocks I. 301. o.
20. Cocks II. 169. o.
21. Cocks III. 318. o.

"UNGARISCHE REUTER-BESTALLUNG"

Forrásközlemény a tizenöt éves háború történetéhez

I.

Az itt közlésre kerülő forrás, melyet a korai újfelnémet kéziratok olvasásában kevésbé járatosak számára is hozzáférhetővé kívánunk tenni, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Bevezetőnkben csak néhány, a szöveggel közvetlen összefüggésben lévő kérdésre térünk ki; a forrás több, jog-, társadalom- vagy hadtörténeti szempontból való értelmezésére nem vállalkozhatunk.

Az alsó-szász rendek részvétele a tizenöt éves háborúban

A Német-Római Birodalom alsó-szász kerületének területéről 1594—97. között évente érkeztek csapatok Magyarországra, hogy kivegyék részüket a Török Birodalom visszaszorítására indított nagy offenzívában, a tizenöt éves háborúban. Az ekkor keletkezett, jelenleg Schwerinben található aktákat Georg Tessin dolgozta föl. /1/

1593. őszén II. Ferenc sachsen-lauenburgi herceg, aki a század 60-as 70-es éveinek török, svéd és németalföldi harcaiban szerzett gazdag hadi tapasztalatokat, a császár kérésére 4.000 lovas toborzásáról tárgyalt Prágában. A november 8-án kiállított szerződés szerint 2.000 lovas maga a herceg toboroztathatott és vezethetett Magyarországra, 1.000—1.000 főt pedig Agost, Braunschweig-Lüneburg-Celle hercege és a korábban francia szolgálatban is álló Wigand Maltzan gyűjtött össze és vezetett. A katonák nagy részét Mecklenburgban, Pommerániában és a lengyel határ környékén toborozták. Az eredetileg március közepére tervezett sorozás azonban alaposan elhúzódott: a császári biztosok csak április második felében írhatták össze és ellenőrizhették az Olmützben, Iglón és Brünnben összegyűlt katonákat. Május 11-én érkeztek meg a lovasok Mátyás főherceg esztergomi táborába. Gróf Hardeck tábornok által kiadott hadrend szerint a lüneburgiak és Maltzan lovasai a Pálffy Miklós gróf vezette csapatba kerültek, míg Ferenc herceg emberei a magyar megyék gyalogosaival együtt alkottak külön csapatot. Mátyás főherceg serege július közepéig sikertelenül ostromolta Esztergomot, majd a török főserég közeledtének hírére Győr alá vonult vissza és ott épített föl jól védhető tábornak. Augusztus végén azonban egy török támadás, melyről a német parancsnokok egy tiltakozó irata részletesen beszámol, újabb visszavonulásra kényszerítette a császári sereget. Az alsó-szászországi lovasok Pozsony és Mosonmagyaróvár környékén várták, hogy megkap-

ják hátralevő zsoldjukat és hazabocsájtsák őket. Erre azonban csak október elején került sor és a hadvezetés kéthavi fizettséggel így is adós maradt.

A következő évtől a császári udvar a kerület rendjeihez fordult rendkívüli és sürgős segítségért ("extraordinari eilende Türkenhilfe") a török ellen. Az alsó-szász kerület rendjei /2/ 1595. elején Halberstadtban tartott gyűlésükön hat hónapra 600 lovas kiállítását szavazták meg. Bár a toborzás előkészítése azonnal megindult, a gyors segítség majd fél évig elhúzódott, mivel Henrik Julius braunschweigi herceg a birodalom protestáns fejedelmeinek érdekeire hivatkozva ellenezte a császár kérésének teljesítését. /3/ Így csak a június 1-én Braunschweigben megtartott újabb kerületi gyűlés közölhette az udvarral, hogy a hónap végén a császári biztosok megkezdhetik Boroszlóban az alsó-szász kerületből érkező lovasok sorozását. A rendek idő hiányában lemondtak arról, hogy a császár kérésének megfelelően a sereg létszámát 1.000 főre egészítsék ki. A két zászlóalj vezetését Johann von Restorfra bízták, ezredest nem neveztek ki. A katonák sorozására július végén került sor; Restorf augusztus 30-án jelenti, hogy katonáival együtt megérkezett az esztergomi táborba. Az alsó-szász rendek segítsége azonban túl későn érkezett ahhoz, hogy a katonák jelentősebb hadi vállalkozásban részt vehettek volna. Restorf levelei csak a sereg élelmezési problémáiról, a magyarországi rendkívüli drágaságról számolnak be. Mátyás főherceg Pozsonyból októberben azzal a kéréssel bocsátja el a csapatot, hogy a következő évben nagyobb létszámmal és korábban érkezzenek Magyarországra.

1596-ban, mikor a császár ismét a kerületek rendjeihez fordult segítségért, az alsó-szász kerületben Henrik Julius nemcsak a protestáns érdekekre hivatkozva ellenezte a segély ilyen — kerületi és nem birodalmi gyűlésen megszavazott — formáját, hanem családi-dinasztikus szempontból is. A március végén Braunschweigben megtartott kerületi gyűlés ugyanis a kiállítandó 1.000 lovas élére egyhangúlag Ágost, braunschweig-lüneburgi herceget választotta. Mivel Fülöp herceg, Henrik Julius nagybátyja éppen ezekben a napokban halt meg, Henrik Julius attól tartott, hogy a család másik ágából /4/ származó Ágost a kerület költségén kiállított lovasokat a megüresedett birtok, Grubenhagen megszerzésére fogja felhasználni. A vita azonban lezárult, mikor Ágost herceg visszautasította a megbízatást és a rendek küldöttei április 2-án a család harmadik ágából származó fiatal Ferenc hercegre bízták a sereg vezetését, "dieweil bey diesen gefehrlichen Zeiten sehr nötig, nutz und guet, das die junge Fürsten, vornemblich aus des Kreises mittel, in Kriegssachen geubet und exerciret werden." /5/ Nyilván ugyanebből a megfontolásból tartott a sereggel Henrik Julius fiatal öccse, Joachim Károly és leendő veje, Ottó is. A zászlóaljak élére Clawes Peccatel és Friedrich von Hanensee került. A rendek a sereg mellé egy biztost is állítottak, Reinhardt Wilhelm Meckbach személyében, akinek a kerület rendjeinek érdekeit kellett képviselnie úgy a császári sereg haditanácsával mint a kiállított katonákkal szemben. Sorozásra július 13-án Görlitzben került sor; a hatvani táborba néhány nappal a város visszavétele után

érkezett meg Ferenc herceg. A tábor azonban néhány nap múlva föloszlott és az ifjú hercegnek, aki szívesebben tartott volna Miksa főherceggel, Tiefenbachot kellett követnie, aki Felső-Magyarország védelmére indult Eger irányába. Ferenc herceget így katonái, akik a rossz idő miatt csak lassan tudtak haladni, csak szeptember közepén, a szerencsi táborban érték utol. Időközben a török ostrom alá vette Egert és Miksa hiába fordult ismét Felső-Magyarország felé, a vár felmentésével elkésett: a császári csapatok, a magyar megyei felkelők és az erdélyi fejedelem katonái csak öt nappal a vár eleste után egyesíthették csapataikat. A majd 40.000 főre becsült keresztény sereg ezután Mezőkeresztesnél ütközött meg a törökkel, ahol október 26-án súlyos vereséget szenvedett. A szétszaladt katonákat csak Kassánál sikerült összegyűjteni, ahonnan azonban — mivel újabb török támadásra nem került sor — Pálffy a magyar megyei felkelőket Esztergomba vezette, az erdélyi csapatok Tokaj felé indultak, míg Miksa Kassán maradt. Ferenc herceg és két főtisztje maradék zsoldosaikkal Morvaországba mentek, ahonnan december 2-án Olmütznél bocsájtották el a katonákat.

Ahogy az előző években, ugyanúgy zajlott 1597-ben is az alsó-szász kerület rendjeinek segítségnyújtása. Március közepén a Braunschweigben tartott kerületi gyűlés ismét 1.000 lovas kiállítását szavazta meg Ágost herceg parancsnoksága alatt. A sereg komisszáriusává Georg von Waldenfels választották a rendek. A sorozásra július 25-én Zittauban került sor, ezután azonban hónapok teltek el, míg a lovasok Magyarországra érkeztek: Waldenfels szeptember közepén Nagyszombaton kelt levele még mindig csak arról számol be, hogy útban vannak a győri tábor felé. A császári sereg ebben az évben is minden eredmény nélkül ostromolta Győr várát, míg a török túlerő és a hideg beállta miatt az ostrom feladására nem kényszerült. Az alsó-szász kerület zsoldosai decemberben hagyták el Magyarországot, miután ígéretet kaptak arra, hogy hátralévő két és fél havi járandóságukat utólag kapják meg.

Az alsó-szász kerület rendjei a következő években csak pénzzel támogatták a császárság török elleni harcait; csak az 1663/64-i hadjárat során küldtek ismét katonákat a török ellen Magyarországra.

A török háborúk és a birodalom szervezetének alakulása

A birodalom alsó-szász kerületének részvétele a tizenöt éves háborúban, ahogyan az előbbieken megismertük, jelentéktelennek tűnhet. Mégsem az, ha pillantást vetünk a Német-Római Birodalom kora újkori belső fejlődéstörténetére, pontosabban annak egyik folyamatára: a birodalmat szétszabdaló érdekkellentétek dacára is működőképesnek bizonyuló és ezért egyre bővülő feladatkört magára vállaló területiális szervezet, a birodalom kerületeinek fejlődésére.

Az 1520-as évektől válik állandó problémává a német birodalom számára a terjeszkedő török nagyhatalommal szembeni védekezés. A császár egyben Magyarország királya és így kötelessége vállalni és megszervezni az ország védelmét. Ugyanezt követeli tőle a katolikus etika is. A magyar országgyűlés beleegyezésével 1578-tól a déli határok védelmének szervezése is a Habsburg ház feladata. A császárt azonban nemcsak a magyar korona kötelezi a török elleni harcra. Dinasztikus érdeke a töröktől közvetlenül fenyegetett örökös tartományok védelme, hatalmi törekvése, hogy Közép-Európában kiépítse és megszilárdítsa uralmát — erre kényszeríti a török-francia és Habsburg (spanyol és osztrák) nagyhatalmi vetélkedés körvonalazódása is.

A török elleni háborúk egyre növekvő költségeinek fedezésére azonban a császár közvetlen uralkodói jogon, tehát Magyarországra és az örökös tartományokra támaszkodva képtelen: csak a birodalom fejedelmeinek és rendjeinek támogatásával valamint az ehhez járuló nemzetközi összefoggással reménykedhet a sikerben. A nemzetközi összefogás megszervezése komoly diplomáciai feladat, de a birodalom segítségre bírása is az erősödő fejedelmi szuverenitás, a protestantizusból fakadó vallási szétszabdaltság és a rendi érdekek között csak bonyolult manőverezéssel érhető el a birodalom adott jogi-szervezeti kereteiben.

E kereteket a birodalom felbomlásáig meghatározóan az I. Miksa nevéhez kapcsolt reformtevékenység alakította ki. Az újabb kutatás a Reichsreformot hosszabb, majd másfél évszázados átalakulási folyamatként értelmezi, mely Zsigmond uralkodásával vette kezdetét és V. Károly uralkodása végén, az augsburgi vallásbékével, a Reichsexekutionsordnung (REO) kihirdetésével zárult le /6/. A jogi-szervezeti reform egyik fontos eleme a birodalom belső békéjének megőrzésére való törekvés; ebben kapnak fontos szerepet a 16. sz. első évtizedében kialakuló territoriális egységek, a birodalom kerületei /7/.

A Reichsexekutionsordnung azonban csak a birodalom területét érintő békétlenség esetére írja elő a fejedelmek és rendek segítségnyújtási kötelezettségét. Az osztrák örökös tartományok és a burgundi hercegség is csak némi vita árán /8/, azzal a feltétellel kerül a REO érvényessége alá, ha magukra vonatkozóan elismerik a Reichskammergericht döntéseit /9/. Idegen uralkodónak (és magyar királyként a császár is annak számít) adandó segítségről a rendek alkalmanként kívánnak a császárral tárgyalni, a döntést tehát minden esetben a birodalmi gyűlésre bízzák /10/.

A REO a birodalom kerületeinek egymás közötti segítségnyújtását is részletesen szabályozta. A Kreisoberst a kerületében tapasztalt békétlenség mértékétől függően segítséggül hívhatja a szomszédos két majd három kerületet, melyek erre kötelesek is megmozdulni. Amennyiben öt kerület összefogásával sem lehet a rendet helyreállítani, a birodalmi kancellár (mindenkor a mainzi érsek) a választófejedelmek és további hat fejedelem valamint a rendek néhány képviselőjének összehívásával dönt a további segítség kéréséről. Ha az összes kerület összefogása sem vezetne eredményre, a biro-

dalmi gyűlés elé kell vinni az ügyet /11/. A REO ezen előírásai adnak tehát bizonyos hivatkozási alapot a császár számára, hogy a birodalmi gyűlés összehívása nélkül is, közvetlenül az egyes kerületek rendjeitől kérjen segítséget, de csak abban az esetben, ha a birodalom valamely kerületének területét közvetlenül érinti a háború. A császár és tanácsadói ugyan többször kísérletet tesznek arra, hogy a REO rendelkezéseit tágabban értelmezve, már az osztrák kerület fenyegetettsége esetében is kötelezővé tegyék a többi kerület számára a segítségnyújtást, de ezen kísérletek nem érik el a REO módosítását /12/. Annak okait, hogy a tizenöt éves háború éveiben a császár a kerületektől is jelentős segítséget kaphatott így másutt kell keresnünk.

Amíg tehát a birodalom területét nem érintette közvetlenül a török háború, addig nem áll a császár rendelkezésére semmiféle jogi eszköz a segítségnyújtás kieszközlésére; egyetlen ésszerű érvre támaszkodhat csupán: jobb "den feindt in eines andern territorio aufzuhalten, denn biss in das Haus selbs kommen zu lassen." /13/

A katolikus rendek és — a közvetlenebb fenyegetettség miatt — a szász választó elfogadják a császár érvelését és a birodalmi gyűlések során újból és újból megszavazzák a kért segítséget, a protestáns fejedelmek és rendek azonban rendszeresen elutasítják, ill. feltételekhez kötik a török elleni harc támogatását. Ezzel a 16. századi birodalmi gyűléseken szorosán összekapcsolódik a protestantizmus ügye a törökkel szembeni védekezés kérdésével: a birodalom fenyegetettsége a reformáció politikai sikerét elősegítő tényezővé válik. Fischer-Galati ezen tézise azonban a század második felének birodalmi gyűléseire (Türkenreichstage, 1556—1608) csak némi módosítással érvényes /14/: a török veszély ebben az időben inkább a birodalmon belüli vallási ellentéteket konszolidáló szerepet tölt be, amennyiben az állandó fenyegetettség a protestáns kisebbséget bizonyos engedékenységre bírja, miközben a veszély mégsem érinti a birodalom protestáns területeit olyan közvetlenül, hogy teljesen le kellene mondaniuk a vallási kérdés napirenden tartásáról és a segítségnyújtást szabályozó jogi formulák alapján a császár feltétlen megsegítésére lennének kötelezve. Ez az állapot bizonyos politikai játéktérrel enged és szab a protestáns érdekek képviselői számára. A török nagyhatalom európai jelenléte így mind bel-, mind pedig külpolitikai tekintetben hozzájárult a Macchiavelli megfogalmazta, érdekeket, nem pedig ideálokat szem előtt tartó politika térnyeréséhez /15/.

Az elsősorban belpolitikai kérdésekre koncentráló protestáns rendek újból és újból hangsúlyozzák, hogy nem feladatuk támogatni a császár dinasztikus-külpolitikai törekvéseit (ez alatt elsősorban Magyarország megtartását, az örökös tartományok védelmét értik) /16/, a növekvő veszély, különösképpen a tizenöt éves háború idején azonban még a protestáns tábor leg-radikálisabb képviselőit, mint például a pfalzi választót is reálpolitikai megfontolásokra, bizonyos támogatás jóváhagyására bírta. Különösen az inkább nyugatra tekintő protestáns rendek szemében azonban valódi megoldásnak

a törökkel való békekötés tűnt, hiszen ez nemcsak az állandó veszélyhelyzetet szüntette volna meg, hanem megszabadította volna őket a háború súlyos és ráadásul egyre növekvő terheitől.

Másrészről a császári politikai érdekérvényesítés is csak szűk határok között mozoghatott. Számára még közvetlenebb a török jelenlét, ugyanakkor a háború finanszírozására egyre kevésbé képes; míg a 16. sz. közepéig inkább csak egy-egy hadjárat megszervezése jelentette a török elleni védekezést, a század utolsó harmadában a határok állandó és egyre növekvő kiadásokkal biztosítható védelme terheli a központi költségvetést. Eközben a török háborúra fordítható bevételek éppen a század 90-es éveiben zuhantak a mélypontra. Az 1582-i birodalmi gyűlés által megszavazott segítség öt évre szólt; 1587. után az udvari kamara csak kisebb összegekre, néhány még ki nem fizetett tartozásra számíthatott. A tizenötéves háború első éveiben befolyó összegek (1592: 39.742fl., 1593: 96.540fl.) éppen hogy fedezik a pénzügyi igazgatás fenntartásának költségeit és korábbi hitelek legsürgetőbb kamatainak kifizetését. Magánhitelezők is csak egy újabb birodalmi gyűlés szavazatától függően hajlandóak ismét segítségre. Így a vallási viták újabb kirobbanása miatt vonakodva ugyan, de a császár ismét a birodalmi gyűlés összehívására kényszerült, miközben az udvari kamara vezetői (a Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler, Bartholomäus Petz) javasolják, hogy a császár közvetlenül az egyes fejedelmekhez és rendekhez forduljon rendkívüli segítségért /17/. 1592. őszén a szász választófejedelem támogatásával 100.000fl-hoz jut a kincstár, 1593. áprilisában pedig az alsó-szász rendek szavaznak meg 13 Römermonat /18/ rendkívüli segítséget. Annak ellenére, hogy 1594-ben a regensburgi birodalmi gyűlésben a császárnak minden addiginál magasabb összeget (80 Römermonat) sikerült megszavaztatnia /19/, a kerületek vezető fejedelmeitől és maguktól a kerületek rendi gyűléseitől kért rendkívüli segítségek a következő években rendszeressé váltak. Ezzel a központi igazgatás a török elleni harcban olyan erőforráshoz jutott, mely a választófejedelmek többségének akarata ellenére és a birodalmi gyűlések hosszadalmas vitái nélkül is jelentős anyagi-katonai támogatást biztosított. A kerületek által adott rendkívüli segítség értékét nem számították be a birodalmi gyűlésen megszavazott adók összegébe, de nem is értelmezték a jövőben megszavazandó adókra szóló előlegként. Többletet jelentett tehát mind értéke, mind pedig gyors, évről-évre való teljesítése szempontjából.

A török veszély és különösen annak felerősödése, a 16. sz. utolsó évtizedében tehát a vallási ellentétek ellenére erősítette a birodalom képességét a védelem egységes vállalására és a birodalom jogi-szervezeti kereteinek bizonyos módosulásához, rugalmas reagálásához vezetett, amennyiben az elsősorban a birodalom belső nyugalmának biztosítására létrehozott szervezeti egységeket, a kerületeket, újabb bonyolult feladatok, a hadsereg szervezésének és ellátásának vállalásával bízta meg. Ezzel, ha csak néhány évre is, létrejött a birodalmi gyűlések közötti időszakban is a török elleni háború folyamatos finanszírozásának lehetősége; maguk a kerületi gyűlések

pedig bizonyos mértékig a birodalmi gyűlést helyettesítő fórumokká alakultak. Ez a folyamat mégsem vezetett el hosszabb távon a kerületek szerepének megváltozásához a német-római birodalom belső rendjén belül: az 1598-ban ismét összeülő birodalmi gyűlésen a protestáns rendek kirobbanó tiltakozása derékba törte ezt a fejlődést.

Katonai szabályzatok a 16. században

A 16. sz. során kialakuló, egyre részletesebbé váló katonai szabályzatok forrásértékére már Wilhelm Erben /20/ fölívta a figyelmet e forrástípus fejlődését vázoló cikkében. Korabeli publikációk /21/, melyek több változatban közöltek szabályzatokat, valamint az 1570-ben Speyerben tartott birodalmi gyűlés által hozott rendelkezések /22/, kiindulópontot jelentettek a későbbi, így a tizenöt éves háború idején a kerületek által is kiadott szabályzatok /23/ számára. Az egyes csapatok, seregek részére azonban mindig egyéni szempontok szerint módosítva készültek el a rendelkezések. Ennek hátrányai a kerületek segítségnyújtása során is megmutatkozott: az egyes kerületek eltérően határozták meg a zsold és a szolgálati idő mértékét, és így megnehezítették az egységes hadvezetés dolgát. Azonban éppen az átvétel és a módosítás ténye, ami érdekessé teszi ezeket a forrásokat és növeli értéküket: az egyes rendelkezések elhagyásának és újabb paragrafusok hozzáfűzésének tényéből következtethetünk a szabályzatot kiadók érdekeinek, a mentalitás, a hadviselés formáinak alakulására.

II.

Megjegyzések a szövegközléshez

Az itt következő kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található; jelzete **Fol.Germ.1190**. A leltárkönyv szerint Max Ziegert frankfurti (am Main vagy an d. Oder?) antikváriustól vásárolta meg a könyvtár 1909. június 28-án, 25,60 márkáért.

A kézirat lapjainak mérete az A4-es szabványnál valamivel nagyobb. A lapokon kétféle folio-számozás található, az egyik a kézirat készítőjének kezétől származik és 186-tól 198-ig megy; a másik nyomóbélyegzővel készült 1-től 13-ig. Hogy a ma önálló darabként kezelt irat eredetileg egy gyűjteményes kötet része, arra a számozás mellett az is utal, hogy az utolsó folio verzoján új szöveg kezdődik, melyet később leragasztottak, valószínűleg, mikor az iratot a kötetből kiemelték. Az így eltüntetett szövegrész azonban némi fáradsággal kibetűzhető: "Eine verandtwortung Churfürst Friederichenn Pfalzgraffen bey Reins, aufm Reichstage selbst gethan belangende die Religion".

Vízjel a 191. (6.) s a 196. (11.) folion található, mely címerpajzson tölgyfát és tölgyleveleket ábrázol. Igen hasonló vízjelet ismerünk 1605-ben Güstrow-ban datált papírról /24/, így föltételezhetjük, hogy a szóban forgó kézirat egy olyan gyűjteményes kötet része, melyet a 16/17. sz. fordulóján a Mecklenburgi hercegségben a valamilyen jelentőséggel bíró iratok másolatából állítottak össze.

A kéziratot betűhív átírásban közöljük, nem tettünk azonban különbséget az azonos grafémák alakváltozatai között (hosszú és záró *S*, egyenes és görbe *R*) és elhagytuk az *U*-t és az *Y*-t jelölő diakritikus jeleket is. Ugyancsak elhagytuk a csak két helyen (2v, 12v) található őrszavakat is.

A szöveg értelmezésének megkönnyítése érdekében ki kell térnünk a korai újfelnémet graféma- és fonémarendszer néhány sajátosságára /25/. Egyes grafémák hangértéke lényegesen eltér a maitól; *U* és *V* hangértéke egyaránt lehet [u] vagy [f], használatukat a szóban elfoglalt helyük határozza meg. *W* ugyancsak jelölhet [u]-t vagy [v]-t. Gyakori a szövegben a jelöletlen Umlaut, mely egyes esetekben akár értelemzavaró formai azonosságokhoz vezethet: pl. a *werden* ige Konjunktiv Präteritum alakja (*würde*) az Indikativ Präteritum alakkal (*wurde*) azonos formában szerepel. Az a-Umlaut helyén a szöveg gyakran az *E* grafémát használja (*wäre* helyett *were*) még diftongusok esetében is (*versäumen* helyett *verseumen*). Az *I* és *J* használata sem különült még el egymástól hangértékeik szerint, mindkettő egyaránt jelölhet [i]-t vagy [j]-t. Mai nyelvjárási formák között is él a [g] helyett szereplő [j], amit a szöveg néhány helyen *I*-vel jelöl (*hergegen* helyett *herlegen*). Ugyancsak helyesírási sajátosság, hogy a *zu* + Infinitiv szerzetekben, elvált igeekötők esetében, az igeekötő az igétől külön írva szerepel (*auszurücken* helyett *auss Zurucken*). A hosszú magánhangzót jelölő *H* ("néma-*H*") használata sem rögzült még, így olyan helyeken is felbukkanhat, ahol a mai normalizált írásmód szerint nem használatos és esetenként értelemzavaró formai azonosságokhoz vezethet (*er* helyett *ehr*, *wer* helyett *wehr*).

Gyakori a korai újfelnémet szövegekben a mássalhangzók, különösen az *N*, megkettőzése és a legtöbb esetben a szöveg jelöli az Auslautverhärtungot is, ami egyes szavak esetében több felváltva használt írásmódhoz vezet (pl. *und* szerepelhet *Vnd*, *Vnnd*, *vnndt*, *vndt* formában).

A nagybetűk használata is lényegesen eltér a mai normalizált írásmódtól; a főnevek nagy kezdőbetűvel való írása ugyan már kialakulóban van, de még nem használják következetesen minden esetben. A nagybetűk gyakran új gondolat vagy fontosnak tartott szavak, kifejezések kezdetét jelölik, gyakran azonban csupán a könnyebb kézírás miatt kerülnek a szövegbe (pl. *SPItal*, *STette*).

A kézirat írója több rövidítést is használt. *Ao* áll *Anno* helyett; az első szótagok után álló kettőspont pl. *Röm*(lsche) *Key*(serllche) *May*(e)st(üt) vagy a kezdőbetűk után álló pont pl. *S*(elner) *F*(ürstllchen) *G*(naden) is jelölhet rövidítést. Gyakran egy hosszan lefelé húzott vonallal rövidíti a szö-

veg a szavak utolsó szótagjait, pl. werd(en). Néhány speciális jelet is használ a szöveg írója: *℥* = fl(orens); *℔* = (etc.); { jelöli a sorszámneveket, pl. 16(ten).

III.

Vngrische Reuter

Bestallung. A(nn)o (etc) 1596.

/1^r:/²⁶ Der Fürstenn vnnd Stende dieses Löbbichenn²⁷
Niedersachsischenn Creyßes, anhero verordente²⁸ vnd
gevolmechtigte²⁹ auch zu ende nahmgemachte³⁰ vnndt
Vnterschriebene Bottschafften, thun Kundt vnnd bekennen
Hiemit öffentlich gegenn Allermenniglichen. Nach dem auff der
Röm(ischen) Key(serlichen) May(e)st(ä)t Vnsers
allergnedigsten Herren, allergnedigst begehren, Wir vnd die
Lobliche Stende deß Niedersachsischenn Creyßes, Vnsere
gnedigste gnedige Herren vnnd Obern, aus Vnterthenigster
trew³¹, zu abwendung der Vorstehenden gefahr, der
Turckischenn macht, eine Eilende Extraordinari³² Hulff³³, an
teutschen Reüternn, auff diesenn alhie gehaltenen Creystage
zu Braunschweig Derogestalt bewilliget, das³⁴ sie Ihrer
M(ayestät) Tausent Teütscher gerüster pferde, auff ihren
Kostenn Zuschickenn, dieselbe Vier Monat lang im felde
vnterhalten, auch den gebuerlichen³⁵ an- vnd abzugK³⁶ geben

woltenn, Das Wir demnach fur³⁷ Vns, vnnd in Crafft, hochst hoch vnd wolgedachter Stende, Vns auffgetragener Volmacht vnndt gewaldt³⁸, Den Durchleuchtigenn Hochgebornenn Furstenn vnd hern hern Frantzen³⁹, Herczogen Zu Braunschweig vnd LuneburgK, daruber Zu einem Obristen⁴⁰ bestellet, angenommen, Vnnd auch mit I(hrer) F(ürstlichen) Gnad(en) /1^v:/ nachfolgender Bestallung, auch der darinnen begrifenenn Articuln vnndt besoldung vergliechen haben.

Erstlich sol itztgemelter⁴¹ Vnserer Obrister vnndt se/ine/ /v/ntergebene Rittmeistere schuldig seinn, von Vnser vnd gemeiner Creysstende wegenn, 1000. wolgerüster teutscher Reisiger Pferde, ohn allen VerzugK vnnd außflucht⁴², derogestaldt Zuwerbenn, Das sie auf denn⁴³ 16^(ten) Juny schirstkunfftig⁴⁴ dem altenn Calender nach, auf den Munsterplatz, der Ihnenn vonn der Key(serlichen) May(e)st(ät) oder Vns nahmhaftig gemacht werdenn sol, vnnd dan stracks inn Vngarn oder Österreich, wo Ihre May(e)st(ät) Sie bedurffen wirt, anlangenn, vnd sich einstellenn mugenn⁴⁵, Vnnd ein ieder insonderheit eine Fahne Reüter, Nemblich Hochgedacht Herczog Frantz 400. S(einer) F(ürstlichen) G(naden) Obrister Leutenampt 300. vnnd wehr⁴⁶ vonn S(einer) F(ürstlichen) G(naden) ferner Zum Rittmeister bestellet vnnd angenommenn wirdt, auch so viel, höchstgedachter Key(serlicher) May(e)st(ät) Zufuhrenn,

Dieselbenn Reüter sollen mit wolgerüsten erfahren Reisigenn Knechtenn, tauglichen Pferden vnnd Rustung, Nemblich mit wolbedeckten Schurtzen⁴⁷, Armeln⁴⁸, Rucken Krebs⁴⁹, Handt vnd Heupt harnisch⁵⁰, daczu alle vnd iede insonderheit, Zum wenigsten mit Zween guten Buchsen⁵¹, vnd auf 5. oder 6. Pferde, einn Knecht mit einem langenn Rohr⁵² gefast vnnd Versehen seinn, Vndt Ihr(er) Key(serlichen) M(ayestät) wieder⁵³ denn Erbfeindt denn Turcken 4. Monatlang, die nehesten nacheinander, auf geschehene anforderung⁵⁴ vnd /2^r:/ Musterung, vnnd da⁵⁵ wir ihrer lenger bedurfenn, vnnd es begehrenn wurden⁵⁶, auff diese bestallung ohne /fern/er behandlenn, nach erfurderung der notturfft⁵⁷ e/.../d sachenn gelegenheit, trewlich vnnd aufrichtig Zudienenn schuldig seinn.

Vnndt sollen bemelter Vnserer bestalter Obrister vnd Rittmeister, bey ihrenn Vnterhabenden Reütern, in allewege⁵⁸ mit sonderm ernste darob sehenn, damit Vor allen dingen Gottes vnndt seins worts nicht Vergeßen, dieweil vonn niemandts anders Heil vnd segenn, dann⁵⁹ vonn Ihme Zwewartenn⁶⁰; Sein heiliger Nahme vnter ihnnenn nicht Verunheiligt werde, dadurch seinn billige vnnd gerechte straffe zu erfolgen, nicht verursacht, auch denn ganczen helen⁶¹ hauffen, dadurch nicht Vnheil wiederfahre, So sol sich einn ieder aller Gottslesterung vnnd leichtvertigkeit

enthalten, Vndt hiemit bey högster⁶² straff zuuermeiden⁶³ angekündigt seinn.

Zum Anritt vnd nachgelde⁶⁴ aber, wollen wir Inen bis auff denn Musterplatz; derselbe werde gleich vonn der Key(serlichen) May(estät) oder Vns inn Mehrenn, Osterreich oder Vngarn angestellet, 12.fl(oreni) einenn ganczen Monat soldt, neben den wagen vnnd Troßgelde⁶⁵, doch ohne die Vorthail⁶⁶ bezzahlenn, Vnndt sollen ermelte Reüter /2^v:/ sich Zugleich einstellenn, vnndt wann Sie beysamenn seinn⁶⁷, Vber 4. 5. 6. oder 7. tage auff dem Munsterplatz vngemustert nicht auffgehaltenn, vnndt da sie Vber Zuuersicht lenger auffgehaltenn wurden, so sol denn Siebenden TagK der Monat angehenn, vnd wann sie abgedancket, auff Teütschenn Bodem abgedancket werden.

Wir wollen auch denn Reütern, nach gescheener⁶⁸ Musterung, inn abschlack⁶⁹ ihres folgenden Verdienens, auff die handt, einenn ganczen Monat Soltt, als nemblich 12.fl(oreni) auff ein Reisiges inn der Musterung guds⁷⁰ gemachtes Pferdt, nebenn den Wagenn vnnd Troßgelde, Zur besoldung, vnnd abzug, einenn ganczen Monat, doch ohne Vorthail gebenn.

Wurden sich auch Graffen oder Herrn, vnter diesenn

Reüternn gebrauchen laßenn, Wollen Wir einem ieden 40. oder 50.fl(oreni) nach gelegenheit der Persohnenn Zum Vorteil gelde gebenn laßenn, Auch sol der Monat balt mit der Musterung anfahren⁷¹, 30. tage vor⁷² einn Monat Zurechnenn, Paßirenn, vnndt do⁷³ man diese Reüter nach gehaltener Musterung, innerhalb oder vor ausganc/k/ Vier Monatenn, nicht weiter bedurffenn vnnd Sie beuhrlaubenn wurde, Nemblich inn 3. oder 4. Monatenn, nach verschienung⁷⁴ viel oder wenig tagen, so sollen ihnen nichts desto weniger, die 4. Monat, neben dem ganczen Monat Zum abzuge, vor vol bezalet werdenn.

/3^r:/ Vnnd dieweil wir ernaltenn Oberstenn eingerechnet, dem Oberstenn Leutenampt, 2. Rittmeister halten wollenn, so sol dem Oberstenn Leutenampt 150 fl(oreni) Monatlichenn einem iedenn Rittmeister auff desselben statt,

vnd iedes geworbenn Pferd	1 fl(orenus)
Seinem Leutenampt ⁷⁵	40 fl(oreni)
Einem Fenrichenn ⁷⁶	40 fl(oreni)
Einem Rottmeister ⁷⁷ auf 50. Pferd	25.fl(oreni)
Einem Predicantenn	18 fl(oreni)
Einem Musterschreiber	12 fl(oreni)
Einem Furierer ⁷⁸	12 fl(oreni)
Zweyenn Trummeterenn ⁷⁹	24.fl(oreni)
Einem Feldtscherer ⁸⁰	12.fl(oreni)

Einem Buchsenschmiede	12.fl(oreni)
Einem Huffschmiede	12.fl(oreni)
Einem Dolmetscher	12.fl(oreni)
Einem Wagenmeister	12.fl(oreni)
Zweyen Drabantenn	16.fl(oreni)
Einem Sattler	6 fl(oreni)
Einem Platener ⁸¹	6 fl(oreni)

Auff seinenn Rustwagenn, so in stat gehoret⁸², sollen 24.fl(oreni) gegeben werdenn, Auch den Reütern die bezahlung, es geschehe innerhalb oder außerhalb des Reichs, an gelde, so inn Vnsern Landen genge vnnd gebe ist, derogestaldt thun laßenn, das ein gulde 21.Silbergroschen ein Reichstahler 24.Silbergroschenn Zum höchestenn, das Goltt aber /3^v:/ wie eß im Ertz Stifft MagdeburgK vnndt Furstenthumb Braunschweig gebreüchlich⁸³ Zurechnenn.

Es sol auch auff 24. Pferde einn TroßKlepffer⁸⁴ gehalten werdenn, vnnd mit 6 fl(oreni) vnndt auff 12. Reisisge 4 gute wagenpferde, vnnd der wage⁸⁵ mit 24.fl(oreni) besoldet, vnnd auf ieden wagenn 2 lange Rohr gehalten werdenn.

Item so sol auch vnter diesenn Reuternnn, einem ieden Herrn oder Vom Adel⁸⁶, so 6. Pferde hat, nicht mehr dann ein Junge, der aber nur 4. oder 5. Pferde hat, Kein Jung⁸⁷, auch Keinem Hern oder vom Adel vber 6. oder 8. Pferde paßiret werdenn, es were dan das⁸⁸ einer vom Adel seine Pferde vnndt

Knechte, wol auß Zu staffiren vermochte, Do auch einer oder mehr, aus solchen Reisingenn Kranck, oder sonstenn nach Kriegsgebrauch, inn Vnsernn Dienstenn, aus befehl des FeltObristenn, oder wer ann desselben statt befehlig haben wirdt, sich gebrauchenn laßenn, vnd in ehrlichen Handlungenn vonn dem feindt niedergeworffenn, oder gefangenn wurde, der oder dieselbenn sollenn Monatlich, wie die gesundenn vnd gegenwertigenn gehalten, Doch sollen der Kranckenn ihre Pferde vnnndt Rustung iederzeit inn der Musterung durch gefuret, vnd Sie alßbalt, vnter oder nach der Munsterung inn ihrenn Losementernn oder Lagerstedtenn besichtigt werdenn.

Do aber einem oder mehrenn vnter diesenn Reüternn, Knecht vnnndt Pferde vonn dem feindt erschößenn wurden, /4^r:/ so sol ehr sich inn einem oder Zum lengsten inn 1 ¹/₂ Monat, mit einem andern Knecht vnnndt Roß gefast machen, oder sol ihm die besoldung darauf nicht mehr pässiret werdenn.

Welche aber vmb ihres Kastenfegens⁸⁹, Plundern⁹⁰, Raubens, vnnndt eigenn gesuchs⁹¹ wegenn, niedergelegt vnnndt gefangenn wurdenn, demselben sol die Zeit seines abwesens nicht bezahlet werdenn.

Es sol keiner bey straff vnnndt Verlierung der besoldung inn der Musterung oder sonst keinn Knecht, Pferdt, Harnisch,

oder ander Rustung, bey andernn entlehnen, vnd durch die Musterung bringenn, sondernn ein ieder sol vor sich selbst vellig vnd notturfftiglich versehenn seinn, auch auf Zug⁹² vnd wachen, sich aller derselben wehenn vnd rustungen, oder aber dergleichen, wie ehr damit inn der Musterung erschienen, gebrauchenn, vnd die Zufurenn⁹³ schuldig seinn, Vnd wer dawieder handelt, der sol nach erkandtnus am Leibe gestrafft werdenn, vnd seiner Monats besoldung verlustig seinn.

Es sol auch Keiner außer deß Rittmeisters 10. vnd des Fendrichs 4. Pferden, wacht frey seinn, Imfal aber einer oder mehr vnter solchenn Reütern, seine gute Geüle⁹⁴, tüchtige vnd Reisige Knechte, oder Vollige Rustung, wie dieselbige angezogenn, nicht habenn wurden, dieselbenn sollenn obberührter⁹⁵ maßenn, ernstlich gestraffet /4^v:/ werdenn, der Obrister vndt die Musterherrnn⁹⁶ sollen Sie auch auß Zuthunn genczlich macht vndt gewaldt habenn.

Gedachter Vnser Obrister vnd Rittmeistere, auch die Reuter vndt befehligs Leute sollen hirauff sehenn⁹⁷,

Erstlich auff die Röm(ische) Key(serliche) May(e)st(ät) vndt inn deren abwesenn, auff Ihrer May(estät) verordentenn FeldtObristen, auch da, vonn wegenn der Reichs Creyße, vnd mit Ihrer May(e)st(ät) gunstenn vndt Vorwißen, einn eigener

General Obrister vber die Creys Hülffenn geordnet wurde, vnnd Vnsernn Vber Sie insonderheit bestalten Obristen habenn, Ihnen inn allenn furfallenden⁹⁸ sachen, getrew, gehorsamb, vnnd gewertig⁹⁹ seinn, vnnd sich im Felde, oder besaczungen, auff wachtern, futterungen, vnnd vergleitung¹⁰⁰, Fahnen oder Rottenweise, semptlich oder sonderlich, wie eß die notturfft erfordert, vnnd man ihnen deßenn befehlig geben wirt, bey tag vnndt Nacht gehorsamb vnnd willich gebräuchenn laßenn, ohne erlaubnus, weder vonn der Fahnen auch sonst aus der Ordnung vnndt dem Lager nicht reitenn, noch sich ohne befehlig mit iemandt Verdechtig einlaßen, sondern einn ieder sol bleibenn, wohin ehr vonn dem FelddObristen von seinem vorgesaczten Obristenn vnnd Rittmeistern, geordnet vnndt bescheiden¹⁰¹ wirdt, vnnd sich deßfals /5^r:/ inn alle wege, wie es ehrlichen redtlichen Ritters- vnd Kriegsleüten Zuthun gebüret, vnnd sie ihrem Kriegsherrn vonn rechter billigkeit wegenn¹⁰², Zuleistenn schuldig, auch deßen mit diäser bestellung verbunden seinn, Verhaltenn.

Do aber einer oder mehr aus dem Lager oder Fahnen, mit einem oder mehr pferden, ohne erlaubnus des Obristenn, oder Rittmeister, vnd ihrer nachgesezten befehligsLeuten¹⁰³, verreitenn, oder auff Futterungen, vber nacht außen bleiben wurde, der sol nach erkandtnus andern Zum Exempel ernstlich gestrafft werden.

Es sol auch der Obrister vnd Rittmeistere fleißig acht habenn, in den Zügen vnd Ordnungen, ob die Reuter dem Munster Register nach, ihre Pferde, Knechte, vnd Rustungen alle habenn, sollen die glieder oft abzehlen, vnd die Summen mit dem Register vergleichen.

Dan dieweil Ehr vnd Sie teglich vnter denn Reütern sein, mugenn Sie leichtlich wißenn, wie Viel vnter einer ieden Fahnnenn, vnd auff wie viel Pferde ein ieder besoldet wirdt, wann Sie nun mangel an der Zahl finden, so sollen Sie die Reüter im felde oder sönsten vor sich fordern, Sie darumb zu reden stellenn, auch allemahl eine iede Fahne mit seinenn Reütern besonder ziehen, vnnndt alßdann dieselbe fleißig abzehlen laßenn,

/5^v:/ Eß sol auch denn Obristenn vnnndt Rittmeisternn macht gegebenn seinn, einen nach dem andern mit seinen Pferden vnnndt Knechten laßenn auß Zuruckenn, Imfall dann bey einem oder dem andern mangel erscheinet, oder Sie sagen woltenn, sie weren dauorn¹⁰⁴, so sollenn sie sich deßenn fleißig erkundigenn, ob dem also oder nicht; do auch furgebenn wurde, die Reuter werenn Kranck, oder die Pferde schadhafft worden, so sollen Sie fleißige nachfrage darnach haben, vnd sich befleißigenn, das inn allewege keinn Vortheil

gebraucht werden muge, vndt Vns an der bezahlten anZahl nichts abgehēt. Darumb sollen Sie auch bey allen Musterungenn gegenwertig seinn, vnd die Summa auß allen Registern auß Ziehen laßenn, vnd bey sich haben.

Weiter soll keiner auff Zug, wachten, oder Vnter fliegender Fahnnenn¹⁰⁵, sich mit dem andern feindtlich einlaßenn, oder sonsten mit Mordtlichen Wehren¹⁰⁶ angreiffenn, oder mit einer Buchsen auff einander loß truckenn¹⁰⁷, vndt abschießenn, noch vber einen die Wehr rücken¹⁰⁸, oder sonstenn muttwillig gewaldt thunn, bey Leibes straff, Auch Kirchen, Gottsheusere¹⁰⁹, SPittal, Muhlen, Wittwen, Weisen¹¹⁰, Frawenn vnndt Jungfrawen, oder Key(serlicher) M(ayestät) Vnsere, vnd andere des Reichs Vnderthanenn vnnd schuczverwandten¹¹¹, inn Keinerley wege beraubenn, Plündernn, noch schendenn, bey Leibßstraffe, vielweniger einer dem andernn, oder /6^r:/ deß andern Kriegs Volck, es sey Zu Roß oder Zu Fuß, Rottenn oder Zulauff¹¹² machenn,

Es sol auch Keiner bey beseczter Wacht keinn Büchsenschus thun, noch balgen¹¹³, bey Leibsstraff.

Item es sol Keiner keine alte Vneinigkeitt vnd feindschafft im felde oder besaczung, so lange der Zug

wehret, eiffernn, noch mit Todtlichen Vornehmen rechnen¹¹⁴, sondern dieselbe sachenn einstellen, oder vor den Verordenten befelchs leutenn vergleichen laßenn.

Es sol auch keiner dem andern seine Reisisge Knechte, noch ander Gesinde absPannen noch aufreden¹¹⁵,

Item es sol auch einn Herr oder Juncker seine Knechte auff die Völlige Zeit, so lange dieser Zug weret, Zubestellen schuldig seinn, Do aber derselbe nicht tauglich befunden, denselben Zu behurlauben, vndt mit einem beßern Zuersehenn, Vnbenommenn seinn¹¹⁶.

Es sol auch Kein Knecht oder Diener von seinem Herrn oder Junckern, so lange diese Jahr bestallung wehret, abzustellen oder Vrlaub Zunehmenn oder Zu furdern¹¹⁷ macht habenn, Es gehe seine Jahr Zeit aus oder ann, wan es wolle, sondernn ehr sol schuldig seinn, bey ihm Zu bleiben, vnnndt Zu dienen, vnnnd ihme mit der bestallung nicht Zu steigern¹¹⁸, so lange ehr bleibet vnnnd dienet, vnnnd welcher daruber seinen Herrn oder Junckern /6^v:/ wieder deßenn willenn, Verlaßenn, vnnnd aus dem felde oder vom hauffen, ohne erlaubnus¹¹⁹ vnd Paßburt¹²⁰ Ziehen wirt, der sol, wo ehr betrettenn¹²¹ wirt, ann Leib vnnnd Leben gestrafft, oder da ehr entlaufft, öffentlich Zum Schelm¹²² gemacht, vnnnd von Menniglichen¹²³ an

allen ortern vnd enden dafur gehalten, vnndt nicht gelitten werdenn,

Item eß sol auch keinn Knecht, seinem Herrn oder Junckern mutwillig trotzen, noch sich ihm widerseczigk machenn, vielweniger eine Büchse oder Wehre vber Ihm rücken, bey Leibs straff.

Do auch einn Knecht vonn seinem Herrn oder Junckern, mit Vnwillenn, oder etlicher mißhandlung halben, kommen, oder beurlaubt wirdt, so sol Keinn ander Herr oder Juncker, der inn diesem Zuge ist, denselbenn annehmenn, Eß sey dann seinn Voriger Herr deßen woll Zufriedenn.

Heriegen¹²⁴ aber sollen die Herrn vnnd Junckern sich auch aller gebuer vnndt bescheidenheit iegenn ihren Knechten verhalten, So aber einn Herr oder Juncker seine diener Vbel vnd Vnbillig halten wurde, Clag vnd spaltung derhalben Zwischen ihnen vorfielen, So sollen die Obriste vnndt Rittmeistere darein einn billig einsehen haben, vnd dadurch dieselbe der Clag nicht muchte¹²⁵ abgeholfenn werdenn, so sollen sie es ann den Felt /7^r:/ Marschalck gelangenn, der sol Verhöer darinnenn Vornehmenn, vnndt iederzeit waß recht vnd billig Verordnenn.

Item es sol auch Keiner seine ordentliche wacht
verseumen¹²⁶, noch sich derselben Verweigern, oder vor der
gebuerlichen Zeit abziehenn, noch ohne noht¹²⁷ Lermen
machenn, bey Leibsstraff.

Es sol auch keiner keine verdecktliche oder Argwöhnige
Persohnenn, ohne Vorwissen vnd bewilligung des Obristenn vnd
seins Rittmeisters beherbergen, oder bey sich auffhaltenn
noch befurdern¹²⁸, Sondern dieselben bey seinenn Eidts
pflichten, damit ehr dem Hern Zugethan dem Obristenn oder
Rittmeistern anzumelden schuldig sein,

Weiter sol keiner kein Lager anstecken oder anstecken
laßenn, es geschehe dann auff des Obristenn befelch, bey
Leibs straff.

Vndt wo einer oder mehr vnter obgedachten Reütern, in
dem Lager oder sonsten, etwas hörete, oder Vernehme, das der
Key(serlichen) May(e)st(ät) oder dieser expedition Zu
nachteil oder Verhinderung geraten mugte¹²⁹, oder sonstenn
Argwöhnliche Leut sege oder wuste¹³⁰, der sol solches vonn
stunden ann¹³¹, an seinen Obersten vndt Rittmeister
gelangenn laßenn, wo aber einer oder mehr solches nicht
thetenn, der oder dieselbenn, so man in die erfahrung

kumpt¹³², sol wie der Hauptsacher¹³³ ann Leib vnd gutt gestrafft werd(en), ohn alle gnade.

/7^v:/ Ob dann durch eine oder mehr Persohnen, Stette, Fleckenn, Marcker¹³⁴, Dorffer, Heuser oder ander guter, mit Paßbortenn, salua guardia, freyheitenn, oder andernn begnadungenn, versehen¹³⁵, oder Versichert wurdenn, So sollenn diese Vnsere bestalte Reüter oder iemandts vonn Ihrentwegenn dawieder nicht handlenn noch thunn, inn keinerley weise, bey Leibs straff.

Dieweil auch nicht wenig darann gelegenn, das gute Ordnungenn inn Zügen vnd allem andern, gehalten werden, So sol der Obrister vnnd ein ieder Rittmeister, auch gemeiner Reuter, bey der verwandtnus¹³⁶ vnd bey dem Eide, so sie auf diese bestellung dem Hern gethan, schuldig sein, gute Zucht vnd Ordnung Zuhalten, vnd sich des streiffens von den Fahnen genczlich Zu eüßern¹³⁷, in betrachtung das einem ieden ehrliebenden nicht allein fur sein persohn, sondern auch mit seinen Knechten, gebüret, an keinem andern ortt sich finden Zulaßenn, dan bey vnd Vnter seiner Fahnen, dahin ehr verordnet, Vnndt sol keiner weder fur seinn persohn verreiten, oder solchs seeinen Knechten Zuthun verstattenn, es geschehe dann mit vorwißen seines Obristen vnndt Rittmeisters, sonsten in keinerley weise, welche aber

darubertheten¹³⁸ oder thun wurden, so¹³⁹ von seiner Fahnen ohn Vrlaub verrückete oder wegkritte¹⁴⁰, der sol mit schwerer straff, so bey des Felthern erkantnus stehen, sol gestrafft werdenn.

Es sol auch keiner ohn des Obristenn wißen vnnd willen /s^r:/ vnter der Fahne frey reitenn, vnnd ohne nahmen seinn¹⁴¹, sondern seinen Nahmen in der Musterrulle finden laßen.

Item so sollen auch alle vnnd iede, der Key(serlichen) May(es)t(ä)t des Reichs, Vnsere vnd Vnser schuczverwandten Vnterthanen, wo die sein, niemandt außgenommen, in auf- vnd abzuge, vnnd sonst inn ihrem durch Ziehen vnd Lagern, nicht beschweren, schatzen¹⁴² vnd plündern, vndt inn keinerley wege beschedigenn, vnd iederman gebürliche bezahlung thun, daiegen sollen die von den wirtten, auch sonst im Lager, vber die gebüer nicht gescheczet oder vberseczet¹⁴³, vnndt die Key(serliche) M(ayestät) sonderlich deß wegen ersucht werdenn.

Do sie aber iegen dem Feinde Zu felde liegen, als dan mügen sie iegen des Feindts Vnterthanen, futterung ann Hew vnnd STro¹⁴⁴, wofern ihnen solches nicht selbst zugefuhret wirdt, suchen vnnd gebrauchen.

Item Sie sollen sich der Justicien, vnd feldtordnungen, so durch denn Feldt Obristen vnd Rittmeistern iederzeit verordnet auffgerichtet Werden, gemes¹⁴⁵ vnd gehorsamblich verhalten, vnd an die Personen der Justicien, kein handt anlegen, noch sie an ihrem befelch¹⁴⁶ verhindern, sondernn Sie vielmehr, da sie iemandt vergwaltigen¹⁴⁷ wolten, schutzen vnd schirmen helfen, bey Leibs straff.

Item do man in frembden landen wurde sein so /s^v:/ sol keiner hinaus Reitten, vnd die Arme Vnterthanen plundern, schatzen, berauben, beleidigenn, oder Vergwaltigen, bey Leibs straff.

Wan sich auch begeben, wie wir Verhoffen, das mit hulff des Almechtigenn ein oder mehr Turckische Feldhern, oder seinn Obrister Leütnampt, durch diese Vnsere Reuter gefangen wurdenn, So sollen die selben gefangene Persohnenn Zu des FeldtObristenn Handen, iegenn erlegung tausent Ducatenn gestellet werden.

Wan aber außer derselbenn, andere Obristenn oder Hauptleute gefangen wurden, die mag ein ieder, der dieselbigen niederwirfft vnd bekombt, schatzen, vnnd nach Kriegs gebrauch damit handlen, Doch sollen alle vnd iede

gefangene der Key(serlichen) May(e)st(ät) FeldtObristen angezeigt, vnd ohne seinen willen keiner Loß gegeben¹⁴⁸ werdenn, Vndt do auch Stette, Schlößer, Fleckenn, Landt vnnnd Leüte¹⁴⁹, munition vnd was daczu gehöret, erobert wurden, sollen in alle wege, der Key(serlichen) M(ayestät) Zustehen, folgenn vnd bleiben, vnnnd dieselben eroberten vnnnd gehuldigtenn, auch die auffgenommene Schlößer, Stette, Flecken, Landt vnd Leute, nach dem sie aufgenommen seinn, weiter nicht beschedigt noch gebrandtschaczet werden, Aber alle andere Haab vnd gemeine beüt¹⁵⁰, so nach Krigs gebrauch preis ist¹⁵¹, sol ihnen bleibenn.

Es sol auch keiner auffs Beütenn sich begebenn, /9^r:/ Es sey dann der Sigh¹⁵² iegenn denn Feindt Völlig erhaltenn.

Keiner sol dem andern seine Gefangene vnd gewunnene¹⁵³ Beute, mit gewaldt oder sonsten mit nichten entfrembden, sondern sollen die Irrungen vnd Vneinigkeitt, so sich derhalben Zutragen muhten¹⁵⁴, durch den Obristen vnd Rittmeister, oder vor dem Ordentlichen Reuterrecht erledigenn vndt entscheiden laßenn.

Do einer aus dem Felde, ohne sonderbare erlaubnus vnd bewilligung, abzziehen, oder Zu dem feindt fallenn, auch einer vonn seiner Fahne fliehen, oder heimlich oder

öffentlich Muterey¹⁵⁵ machen wurde, der sol an Ehr, Leib vnn
Lebenn gestraffet werden.

Gleichfals sol Keiner auff denn Zügen vnd Wachtenn, vnd
do einn Lermen wurde¹⁵⁶, von seiner Fahnen bleiben noch in
Tros reiten, bei Leibs straff.

Item es sol keiner die Markatenter inner oder außer dem
Lager, oder die prouiant mit gewalt angreiffenn, Imfal aber
einer oder mehr, vnter obgemelten Reisingenn, wieder diese
bestallung, oder sonsten inn andere wege, wieder Kriegs Recht
vnd gebrauch, vnnnd wieder seinn Ehr vnd pflicht handeln
wurde, derselbe sol durch mittel des Feldtherren, Obristen,
oder mit Zuthun vnd erkandtnus seines Rittmeisters, Fenrichs
vnnnd befehls Leute, nach Krigsgebrauch /9^v:/ vnnndt herkommen
des Reuter Rechts, vnnndt nach gelegenheit seiner
Verwirckung¹⁵⁷, an Leib, ehr, vnd gutt gestraffet werdenn,
Vnnndt sollen gedachte Reisingenn Monatlich, vnd also oft es
begetet wirt, sich Munstern Zulaßen schuldig seinn, vnd ihnen
ihre bezzalung darauf gereicht vnd bezzahlet werden.

Do sich aber Zutrüge¹⁵⁸, daß sich das gelt verczüge¹⁵⁹,
vnd eben vonn stundt ann nicht vorhanden were, so sollen sie
gutwillig gedult habenn, vnd derhalben keine Meütere
erregenn, oder sich widerspenstig erczeigenn, Sondern nichts

weniger Ihr Zugk vnd wachten versehenn, auch keinen Zugk zu oder vom feindt abschlagen, wie Ritterlichenn Kriegs Leütenn gebühret.

In dem allen sollen sich gemelte Obristen, Rittmeister vnd Reisigenn haltenn, wie frommen redtlichen Ritters- vnd andern ehrlichen Kriegs Leuten Zustehet vnd gebühret, bey eines ieden trewen vnd glaubenn, Vnd sollen auch gemelte Vnser Obrister vnd Rittmeister, bey ihrenn Reüttern selbst eigener Persohn seinn vnd bleiben, Vndt ohne Vnser vorwißen an ihre statt niemandts anders bestellen, wie sie dann das alles, als Ritterlichen Personen ihren Ehren nach, Zuthun, Zuhalten, vnd Zu verantworten werden wissen, Wir auch deßfals ¹⁶⁰ Zu ihnen, als Vnserenn getrewenn Dieners, Vnser gnediges vertrauen sezenn.

/10^r:/ Es sol auch Vnser Obrister, allen Rittmeistern, vonn denn Articuln dieser Vnser Reutter bestallung, Copey Zustellenn, damit sie vnd ihre Reuter sich darnach Zurichten, vnd sich niemandt vnwißenheit halben Zuentschuldigenn.

Dieweil auch die erfahrung gibt, das sich etliche Vnterstehenn, vom Obristenn vnd Rittmeistern, auf eine anzahl Pferde geldt Zunehmenn, darnach aber mit denselben, sich auf dem Musterplacze nicht einstellen, sondern entweder

außenbleiben, oder ihe¹⁶¹ langsam, vnd allererst nach
geschehener Musterung, vnd doch nicht mit ihrer Vollenkommenen
anzahl ankommen, eins theils auch für dem abdancken, ohne
Vrlaub, wol gar aus dem Felde wegKziehenn, Sollenn dieselben,
do sie deßen geburlich vberzeuget¹⁶² werden können, eß were
dan das sie sonderbahre ehehafte¹⁶³ vnd genugsahme
erhebliche Vrsachenn, die ihnen mit glaubwürdigenn schein vnd
beweiß darzuthun obliegen sollen, vorzuwenden hetten,
gescholten¹⁶⁴, vnd do sie betretten, vor daß Reuter Recht
gestellt, vnd andernn zum abschew, wieder Sie, mit
Zuerkanter ernster straffe verfahrenn, vnd darin keiner ehr
sey wer ehr wolle, angesehen werdenn, aufm fal auch einn
gemein Reuterrecht im Felde nicht gehalten wurde, sol doch
der oder dieselben nach beschaffenheit der Verbrechen, vonn
ihrer ordentlichenn Obrigkeit, darunter sie geseßenn, mit
geburlichem ernst gestrafft werden.

/10^v:/ Wurde auch bey wehrenden diesenn Zuge, mit dem
Erbfeindt, eine Heuptschlacht geschehen, Er nach dem willenn
Gottes geschlagenn, auffß Heupt erlegt¹⁶⁵, vnnndt dieses
theils daß feldt erhaltenn, /: welches Gott der Allmechtige
gnediglich verleihen wolle :/¹⁶⁶ so sol denselben tagK wie
inn solchenn fellenn herkommen, vnnnd gebreüchlich, der Monat
auß vnnnd angehenn.

Vnndt wiewol wir anfencklich¹⁶⁷ diese Reuter bestallung etwas eingezogenn, vnd dieselbe gern in allen Articuln der bestallunge vnd dem Vnterhalt, so die Rom(ische) Key(serliche) May(estät) Vnser allergnedigster Herr, .ihrenn Reüternn in Vngarn gegeben, gemes halten wollen, So habenn sich doch Vnsere Reüter derselben beschwerett.

Weill wir dan gernn außerlesene gute Leute Ihrer M(ayestät) habenn Zuschickenn wollenn, vnd sich nach gelegenheit der itczigenn¹⁶⁸ leuffte¹⁶⁹ alle sachenn, sonderlich der hohenn Empter¹⁷⁰ halbenn so gar enge, fuglichen nicht einziehen laßenn, wie wir auch hirinnen aus Vnserer freyen gutwilligkeit, dem Heiligen Reich, oder sonst niemandts einige einfuhrung machen wollenn, So versehenn wir vns I(hre) key(serliche) May(estät) werde damit auch allergnedigst Zufriden seinn; Vnd Vnsere Reüter Vrsach haben, sich inn Ihrer May(estät) vnd gemeiner Christenheit Diensten, desto dapfferer¹⁷¹ vnd Ritterlicher, als ehrliche vnd Redtliche Leute Zuerzeigeenn. (etc.)

/11^r:/ Alles getrewlich vnndt ohne gefehrde¹⁷², Zu Vrkundt mit Vnserenn aufgetrückten Secreten besiegelt, vnd eigenenn Handen verzeichnet, Welches geschehen Zur

BraunschweigK, denn Neun vnd Zwanzigsten Monats tagK Marty
Anno (etc.) 1596. (etc.)

Folget des Kriegs Commissarij
bestallung.

Wir vonn Gottes gnadenn Jochim Friederich¹⁷³,
Postulirter Administrator deß Primat vnd Etzstiffts
MagdeburgK, Marggraff Zu BrandenburgK, in Preußenn HerczogK,
Vndt von deßelben gnaden wir Heinrich Julius¹⁷⁴, Postulirter
Bischoff Zu Halberstadt, HerczogK zue Braunschweig vnnndt
LuneburgK, Wir Ernst¹⁷⁵ HerZogK zue Braunschweig vnnndt
LuneburgK, Vnnndt dan Wir Vlrich¹⁷⁶ HerczogK Zu MecklenburgK
(etc.) thun Kundt vnnnd bekennen hiemit öffentlich vor Vnns,
vnnndt inn auftragener Volmacht der Löblichen
Niedersechsischenn Kreys Stende, Demnach der Röm(ischen)
Key(serlichen) May(estät) Vnserm allergnedigsten Herrn, wir
vnd itztgenanntenn Stende, inn gemein bey Jungster
Kreysversamblung Zue Braunschweig, ein mitleidliche
Extraordinari Reuterhulff ann tausent geruster Pferde, auff
7. Monat einschließlic an- vnd Abzugs, /11^v:/ wieder denn
Erbfeindt denn Turckenn, zuzuschickenn, vnnndt Zu
Vnterhaltenn verwilliget vnd beschloßenn, Vnnnd wir dann die
Notturfft befunden, das nicht alleinn der Munsterung vnd

auffsicht halben, damit berürte Zeit vber vonn denn Reutern die Volle anzahl Pferde, sondernn auch diesem Löblichen Creyße seine Authoritet vnndt stimme beim Kriegs Rahtt, so viel ansehnlicher erhaltenn werde, deßgleichen die benachbahrtenn Creyße vorhinn auch gethann, vnd iczo weiter also Zuhaltenn gemeinet, Auch diesenn des Creyßes Reütern ein commissarius Zugeordnet werde,

Das wir demnach denn Vestenn¹⁷⁷, Vnsern lieben getrewen vnd besondern Georgen von Wallenfelts¹⁷⁸, Obristenn Leutnampt, vor Vns, vnd gemeiner Creysstende nahmen, auff von denselben beschehenenn VorschlagK, vnd erkiesung¹⁷⁹ seiner Persohnn, daczu bestellet vnnd angenommen, Thun daß auch hiemit vnndt inn Crafft dieses Brieffs, derogestalt vnnd also; daß ehr diesem löplichen¹⁸⁰ Creyße vnndt in gemein deßelbenn Stenden, auff obbenandte Zeit, vnnd so lange dieser ZugK wehret, Pflichtbar vnd verwandt¹⁸¹ seinn, deßen frommen¹⁸² bey dieser Expedition trewlich beforderenn, vnd allen schaden, so viel an ihm ist, vorKommen vnd abwendenn, vnd Zuforderst¹⁸³ dahin sehen sol, damit nicht Allein bey Musterung, sondern auch hernacher, die volle anZahl Pferde ieder Zeit richtig befundenn vnnd gehalten, vnd der Kreys darunter nicht verkurczett, oder vernachteilet werde.

/12^F:/ So sol ehr auch bey der Musterung, den Reütern

den Obristenn anZeigenn, vnndt Sie darauf diesem Creyße, vnndt der Röm(ischen) Key(serlichen) May(e)st(ät) auf die von Vns, mit ihnen aufgerichtete bestallung mehren vnd schweren¹⁸⁴ laßenn, Vnndt ferners Ihrer Key(serlichen) May(estät) Commissarien praesentiren, der enden¹⁸⁵, wo sie dieselbige wieder denn Erbfeindt Zugebrauchenn habenn, ferner Zuführen vnd aufzubringen,

So sol ehr auch mit fleis darob seinn, das so wol in durchZichen, also¹⁸⁶ im felde, denn freunden vnd Christlichen Einwohnern, kein vnbilliger schaden oder Verderb Zugefuget, sondern dieselbige so viel immer muglich verschonet, vndt Zue keiner Vngedult, bösenn willen vnd nachrede verursacht werdenn.

Vnd damit ehr diesen seinen aufgetragenen befehl, so viel besser Verrichten, vnnd fleißig ihne Verhinderung, allenn sachen Persöhnlichen bey wohnenn muge Als Habenn Wir einen besondern Zahlmeister¹⁸⁷, auff Vnser vnnd gemeiner Creysstende Verordnete Costenn, vnd denselben nicht allein hiemit, sondern auch seinn des Zahlmeisters sonderbahren bestallung nach, an Ihm gewiesen, welcher die Zahlung, wan ihm deß¹⁸⁸ gelt von Vns zugeschicket, mit seinem Vorwißenn vnd beyseinn, den Reüternn Monatlichen thun, vnd daruber ordentliche Klare verzeichnus vnnd Register halten, auch Zur

Verwahrung vnnnd fortbringung deß geldes, Zum fleißigsten vnnnd vorsichtigsten ZuZusehenn, vermahnen, vnnnd /12^v:/ so Viel muglichen, mit aufsicht habenn, vnnnd Verordnung thun helffenn, Do ihm aber ohnn sein vnd deß Commissarij verursachung¹⁸⁹, durch gewalt, fewer, waßer, oder dergleichen nohht, schadenn geschehe, So sol derselbige nicht ihme, sondernn des Creyßes seinn, wie dann dem Zahlmeister nicht allein auf negstkunftigenn Johannis Baptistae¹⁹⁰, noch vor dem aufzuge, Zu dem erstenn Muster, vnd andern Monaten, die notturfft aus dem Creys Kastenn Zu Braunschweig gefolgt, Sondern auch demselben also fort, nach dem andern, Zue einbringung bestimbten termin Bartholomaej¹⁹¹, die Vbriggenn Monat, damit bey denn Reütern, so viel beßer willenn Zuerhalten, auch nach vnd Zugeschicket werden.

Wie dann der Commissarius als¹⁹² Zahlmeister, derhalbenn die Creysstende, oder deßen außschreibende Fursten vnnnd Herrn Directorn, Zeitlich Zuuor Zuberichten wissenn werden, wohin vnnnd welcher gestaldt solches amfuglichstenn¹⁹³ Zuuorordnen, auch dieselben sonsten, so oft sie gelegenheit vnnnd Vrsach haben, vonn dem Zustandt vnnnd Verlauff im Lager, ausisieren vnd Verstendigenn, auch Zu desto fleißiger vnnnd eilender bestellung der Brieff, ann örter da es notig, geburende beschaffung¹⁹⁴, auff des Creys Kostenn machen vnnndt verordnen, Zuforderst aber sol Vnser Commissarius dahin

befleißenn seinn, das dieses Creyßes Authoritet vnndt stimme, nicht weniger als andere bey gemeinem Kriegs Rahtt erhaltenn, vnnd bey allen /13^F:/ Rahtschlegenn vnndt Handlungenn, dahinn mit fleis gesehenn werde, daß Vor allenn dingen Gottes Ehre, vnndt demnegst¹⁹⁵ die Freyheit der Christlichen Religion vnndt libertet vieler betrückten armenn Christenn, inn geburender acht genommen, vnnd befordert, der Feindt geschwecht vnnd Zu ruck gehalten, vnnd Christlichen Grentzenn erweitert werden mugenn, auch sonst alle daß ienige rahtenn, beschließen, vnd thun helffenn, da es schon hirinn, wie auch vmb der fälle willen, nicht wol geschehen kan, außtrucklichen nicht begriffenn, so Christlich, Löblich, Ehrlich vnd verandtwordtlich, vnnd sonstenn Vnserer gemeiner Reuter bestallung, dahin wir ihn in Vbrigen remittiren, gemeiß seinn, vnd in dem mit der andern Creyßenn Kriegs Rähten, vnd Commissarien, gute correspondentz vnd Vertrawen haltenn, Auch Vnserenn bestalten Zahlmeister, inn aller Vorfallenden sachenn, Zu Vnserm vnndt deß Creyßes, auch gemeiner Reuter notturfft vnnd bestenn, allemahl einrehtig¹⁹⁶ seinn, Darentiegen¹⁹⁷ vnd auff solchen seinen befelch, auch muhe vnd Arbeit, wollen wir ihn Monatlichen, so wol auch im an- vnd abzuge, alß den andern Monaten im felde 500 Reichsgulden, Zur besoldung gebenn, vnnd folgen, vnnd Vnter des Obristen Fahne 16. Reisige vnnd 6. Wagenn Pferde, auf gleiche ander Reuter besoldung, vnd darunter 6. Reisige Zug vnd Wachtfrey,

nebest einem Rustwagenn, /13^v:/ auff seinenn statt vnnd
vortbringung des geldes, vnderstellen vnd paßiren laßenn,
Alles getrwlich vnnd sonder gefehrde.

Des Zue mehrer Vrkundt, Habenn Wir vor Vns, vnd inn
Crafft wie obgedacht, Vnns mit eigenn Handen Vnterscrieben,
vnnd Vnsere Furstliche secreten Zue ende Vnterdrückenn
laßenn, Geben denn 7.(ten) May Anno (etc.) 1597.

JEGYZETEK

1. GEORG TESSIN: Niedersachsen im Türkenkrieg 1594—1597. In: Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, 36. (1964) 66—107.p.
2. Az alsó-szász kerület a következő területekből állt: hercegségek: Braunschweig-Lüneburg, Mecklenburg, Holstein, Sachsen-Lauenburg; egyházi területek: Magdeburg, Halberstadt, Hildesheim, Bréma, Lübeck, Schwerin, Ratzeburg; városok: Hamburg, Lübeck, Goslar, Mühlhausen, Nordhausen. A Kreisoberst, a kerület — katonai — vezetője Ulrich, Mecklenburg-Güstrow hercege volt. u.o. 81.p.
3. FELIX STIEVE: Vorbereitungen des niedersächsischen Kreises für den Reichstag des Jahres 1598. In: Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, 2. (1881) 481—526.p.
4. A braunschweig-lüneburgi hercegi család a 16. sz. végén négy ágon élt. Két ága a 14. sz-i, un. középső felosztás ("mittlere Teilung") eredménye. E két ág feje ebben az időben II. Ottó, Harburg és Moisburg birtokosa valamint Henrik Julius, Wolfenbüttel, Calenberg és Göttingen birtokosa. A 16. sz-i újabb osztódással ("neue Teilung") jön létre két újabb ág, melyek élén Henrik, Dannenberg birtokosa és Ernst, Lüneburg birtokosa áll. L: Europäische Stammtafeln. Neue Folge Bd.1.: Die Deutschen Staaten. Hrg. Detlev Schwennicke Marburg, 1980 Tafel 61—65.
5. A rendek indoklását idézi GEORG TESSIN: Niedersachsen im Türkenkrieg... (1964) 88.p.
6. HEINZ ANGERMEIER: Die Reichsreform 1410—1555. Die Staatsproblematik in Deutschland zwischen Mittelalter und Gegenwart. München, 1984
7. FRITZ HARTUNG: Die Geschichte des fränkischen Kreises von 1521—1559. Leipzig, 1910 (Reprint: Aalen, 1973) — L: Einleitung: Die Entstehung der Kreisverfassung bis 1521. 1—155.p.
8. Das Reichstagsprotokoll des kaiserlichen Kommissars Felix Hornung vom Augsburger Reichstag 1555. Hrg. Heinrich Lutz, Alfred Köhler Wien, 1971 134—135.p.
9. REO §96. In: Quellen zum Verfassungsorganismus des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation 1495—1815. Hrg. Hanns Hubert Hofmann (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit Bd.XI-II.) Darmstadt, 1976 121—122.p.; WINFRIED SCHULZE: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1594—1619). Wien-Köln-Graz, 1973 40.pp.
10. JOHANNES MÜLLER: Die Entstehung der Reichsexekutionsordnung vom Jahre 1555. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte, 40. (1924) 265—266.p.
11. REO §62—68. In: Quellen zum Verfassungsorganismus... Darmstadt, 1976 113—116.p.
12. WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung. München, 1978 72.pp.

13. Gutachten der Hofkammer, 1607 idézi WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978. 71.p.
14. STEPHAN A. FISCHER-GALATI: Ottoman imperialism and german protestantism 1521—1555. (Harvard Historical Monographs XLIII) Cambridge (Mass.), 1959; WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978 132.p.
15. u.o. 73.pp., 131—155.p.; WINFRIED SCHULZE: Deutsche Geschichte im 16. Jahrhundert 1500—1618. (Neue Historische Bibliothek) /Frankfurt/ M., 1987 65.pp.
16. "Dass das ungarisch kriegswesen principaliter das reich teutcher nation nicht angehe, dasselbige kriegswesen auch die allgemeine stende des reichs uff sich niemahls genommen, noch der kriegsrath und regiment mit rhat und zuthun der allgemeinen stände ... bestellet, viel weniger dasjenige, was man dem türcken abgenohmen, dem reich teutscher nation zugewachsen." Wolfenbüttler Gutachten, 1597 idézi WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978 145.p.
17. u.o. 88.pp., 194.pp.; ALFRED H. LOEBL: Eine ausserordentliche Reichshilfe und ihre Ergebnisse in Reichstagsloser Zeit, 1592—93. In: Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse, Bd.CLIII. Wien, 1906
18. Egy Rómermonat elméletileg 4000 lovashól és 20.000 gyalogoshól álló sereg egy havi zsoldját (128.000fl.) jelenti. L: EUGEN HEISCHMANN: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1906 59.pp.
19. WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978 80.p.
20. WILHELM ERBEN: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsarartikel. In: Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 6. Innsbruck, 1901 473—529.p.
21. pl. LEONHART FRONSPERGER: Von kayserlichen Kriegsrechten. Frankfurt am Main, 1566 (Reprint: Graz, 1970)
22. Der Röm. Kays. Majestät, und dess Heil. Reichs Reuter-Bestallung In: Neue und vollständigere Sammlung der Reichsabschiede, welche von den Zeiten Kayser Conrads d.II. bis jetzo auf den Teutschen Reichs-Tägen abgefasst worden. Hrg. J.J. Schmauss, H.Chr.von Senckenberg Frankfurt, 1747 Bd.2. (3.Teil) 321—341.p.; újabb kiadása: In: EUGEN VON FRAUENHOLZ: Das Heerwesen des Reiches in der Landsknechtszeit. München, 1937 256—300.p.
23. több ilyen szabályzatot közöl FRIEDRICH CARL MOSER: Sammlung des Heil. Römischen Reichs sämtlicher Crays-Abschiede und anderer Schlüsse. 3Bde. Leipzig-Ebersdorf, 1747/48
24. GERHARD PICCARD: Wasserzeichen. Blatt-Blume-Baum. (Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Findbuch XII.) Stuttgart, 1982 103.p. Nr.1,483.
25. L: GERHARD PHILIPP: Einführung ins Frühneuhochdeutsche. Sprachgeschichte — Grammatik — Texte. (Uni-Taschhenbücher 822) Heidelberg, 1980; szótárak: C.F.BENECKE, W.MÜLLER, F.ZARNCKE: Mittelhoch-

deutsche Wörterbuch. I—III. (4Bde.) Hildesheim, 1963 /Reprint der Ausgabe von Leipzig, 1854/; M.LEXER: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. 3Bde. Leipzig, 1872—78 /Reprint: Stuttgart, 1974/; Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 35.Aufl., Stuttgart, 1979; A.GÖTZE: Frühneuhochdeutsches Glossar. 5.Aufl., Berlin, 1956; R.R.ANDERSON, U.GÖEBEL, O.REICHMANN: Frühneuhochdeutsches Wörterbuch. Berlin, New York, 1986ff.;

26. Abkürzungen werden in ( ) aufgelöst; Ergänzungen stehen in [ ]; neben der angegebenen Folio-Numerierung bedeutet r = recto; v = verso; nach> wird die normalisierte Schreibweise angegeben; Abweichung in der Bedeutung wird nach : in '...' erklärt.

27. Löbbichenn löblichen

28. anhero verordente : 'hierher beordnete'

29. gevolmechtigte bevollmächtigte

30. Zu ende nahmgemachte : 'am Ende (des Textes) mit Namen genannte'

31. trew Treue

32. Die Unterstreichung kennzeichnet die mit lateinischen Buchstaben geschriebenen Wörter.

33. Hulff Hilfe

34. das dass

35. gebeur- gebürh-

36. an- vnd abzugK : 'Aufmarsch und Abmarsch'

37. fur für

38. gewaldt : 'Vollmacht'

39. Franz Herzog von Braunschweig-Lüneburg, (geb.1572—gest.1601)

40. Obrist Oberst

41. itztgemelter itzt : 'jztz'; ge-/be-/ermelter: 'erwähnter'

42. aussflucht : 'Ausweichung'

43. denn den

44. schirstkunfftig : 'nächstkünftig'

45. mugenn : 'mögen'

46. wehr wer

47. Schurtzen : 'Panzerschurz'

48. Armeln Ärmel : 'Armharnisch'

49. Rucken Krebs : 'Rückenharnisch in Plattenform'

50. Handt vnd Heupt harnisch : 'Hand- und Kopfharnisch'

51. Buchse Büchse : 'Feuerrohr'

52. langes Rohr : 'eine Art Flinte'

53. wider : 'wider'

54. anforderung Anforderung

55. da : 'wenn'

56. wurden : 'würden'

57. notturfft : 'Notwendigkeit'

58. Nächstes Wort durchgestrichen: [darob]

59. dann : 'als'

60. Zwewartenn zu erwarten
61. helen hellen : 'glänzend'
62. högster höchster
63. zuuermeiden zu vermeiden
64. nachgelde : 'das nachträglich zu zahlende Geld'
65. Tross : 'Gepäck'
66. ohne die Vorthail : 'ohne Vorschub'
67. seinn : 'sind'
68. gescheener geschehener
69. inn abschlack /+Gen./ : 'abgerechnet von'
70. gudt : 'tauglich'
71. anfahenn : 'anfangen'
72. vor : 'für'
73. do da
74. verschienung : 'Ablauf'; 'Verfluss'
75. Leutenamt : 'Stellvertreter'
76. Fenrich Fähnrich
77. Rottmeister : 'Schar-, Rottenführer'
78. Furierer : 'Quartierunteroffizier'
79. Trummeterenn Trompeter
80. Feldtscherer Feltscher
81. Platener : 'Plattner'; 'Harnischmacher'
82. in stat gehoret : 'zur Ausstattung gehört'
83. gebreüchlich gebräuchlich
84. Klepffer Klapper : 'Pferd'
85. wage Wagen
86. Doppelkonsonant abgekürzt? : Adel(1)
87. Nächstes Wort durchgestrichen: [gehalten]
88. es were dan das : 'es sei denn, dass..'
89. Kastenfegen: 'Scheune/Schrank, usw. stürmen/ausräumen'
90. Plundern Plündern
91. gesuch : 'Erwerb, Gewinn'
92. Zug : 'Kriegszug'; 'Marsch'
93. die Zufurenn : 'die zu tragen'
94. Geüle Gäule : 'Pferde'
95. obberuhrter massenn : 'im oben genannten Mass'
96. Musterherrnn : 'kaiserliche Kommissäre, die die Musterung durchfüh-
ren'
97. hirauff sehenn : 'den folgenden gehorchen'
98. furfallenden fürfallenden : 'vorfallenden'
99. gewertig : 'dilenstbereit'
100. vergleitung : 'Streifzug'?
101. bescheiden : 'bestimmen'; 'an seinen Platz stellen'
102. vonn rechter billigkeit wegenn : 'rechtmässig'
103. befehlighstLeuten : 'Befehlsleute'

104. dauorn : 'da vorne'
105. vnter fliegender Fahne : 'während des Kampfes'
106. mit Mordtlichen wehren : 'mit Mordswaffe'
107. truckenn drücken
108. die Wehr rücken: 'die Waffe zücken'; 'die Waffe gegen jn. richten'
109. Gottsheusere Gotteshäuser
110. Weisen : 'Waisen'
111. schuczverwandten : 'unter Schutz stehende Verbündete'
112. Zulauff : 'Anlauf'
113. balgen : 'streiten'
114. mit Todtlichen Vornehmen rechnen : 'Mord planen'
115. absPannen, aufreden : 'ablocken'; 'aufwiegeln'
116. Vnbenommenn seinn: 'nicht zögern'
117. furdern : 'fordern'
118. steigern : '(hier: Lohn) erhöhen'
119. -nus -nis
120. Passburt Passport
121. betretten : 'ertappen'
122. Schelm : 'verworfenener Mensch'
123. Menniglichen : 'jedermann'
124. heriegen hergegen
125. muchte : 'möchte'
126. verseumen versäumen
127. nohtt Not
128. befurdernn : 'befördern'; 'helfen'
129. mugte möchte; hier in der Bedeutung : 'könnte'
130. [wenn er] Leut sege oder wuste Leute sähe oder wüsste
131. vonn stunden ann : 'sofort'
132. kumpt kommt
133. Haubtsacher : 'Anstifter/Urheber'
134. Marcker Märkte
135. Nächstes Wort durchgestrichen: [vnnd]
136. verwandtnus : 'Pflicht'
137. sich des streiffens eüssern : 'an Verreiten keinen Anteil nehmen'
138. darübertun : 'diese Vorschriften übertreten/verletzen'
139. so : 'so dass'
140. wegkritte wegritte
141. ohne nahmen seinn : 'unbekannt, ins Musterregister nicht eingetragen sein'
142. schätzen : 'Geld weg-/abnehmen'
143. gescheezet oder Vberseczet : 'überbelasten'
144. STro Stroh
145. gemes gemäss
146. befelch Befehl
147. vergwaltigen : 'jm. Gewalt antun'

148. Loss geben : 'freilassen'
149. Durchgestrichen: [nach dem sie aufgenommen sein]
150. beüt Beute
151. preis ist : 'zur Beute dient'
152. Sigh Sieg
153. gewunnene gewonnene
154. muhten möchten
155. Muterey Meuterei
156. do einn Lermen wurde : 'wenn einer lärmten würde'
157. nach gelegenheit seiner Verwirckung : 'nach Mass seiner Schuld'
158. sich Zuträge : 'vorkäme'
159. sich verzüge verzöge : 'sich verspäten würde'
160. Nächstes Wort durchgestrichen: [Zuthun]
161. ihe : 'eher'; 'gar'
162. vberzeuget / + Gen./ : 'mit Zeugen überführen/erweisen'
163. ehehaffte : 'begründet'
164. gescholten schelten : 'anklagen'
165. auff's Hept erlegt : 'besiegen'
166. /: ... / bezeichnet Worte in Klammern, wie auch im Manuskript steht
167. anfencklich anfänglich
168. itczigenn jetzigen
169. leuffte: 'Verhältnisse'
170. Empter Ämter
171. dapfferer tapferer
172. ohne gefehrde : 'ohne böse Absicht'
173. Joachim Friedrich Kurfürst von Brandenburg (geb.1546 — reg. 1598 — gest. 1608)
174. Heinrich Julius Herzog von Braunschweig-Wolfenbüttel (geb.1564 — reg. 1589 — gest. 1613)
175. Ernst II. Herzog von Braunschweig-Lüneburg (geb. 1564 — reg. 1592 — gest. 1611)
176. Ulrich Herzog von Mecklenburg, Administrator des Bistums Schwerin und Güstrow (geb. 1527 — gest. 1603)
177. Vestenn : 'beständig' /Prädikat des Ritters/
178. S: Einführung
179. erKiesung : 'Wahl'
180. löp- löb-
181. verwandt : 'verbunden'
182. frommen : 'Vorteil; Gewinn'
183. Zuforderst zuvörderst
184. mehren vnd schweren : 'abstimmen und schwören'
185. der enden : 'mit dem Ziel'
186. also : 'als auch'

187. Der Zahlmeister bei diesem Zug war Daniel Kuehorn. G. TESSIN:
Niedersachsen im Türkenkrieg 1594—1597. In: Niedersächsisches Jahrbuch
für Landesgeschichte, 36. (1964) 95.p.
188. dess : 'das'
189. verursachung : 'Schuld'; 'Fehler'
190. 24. Juni
191. 24. August
192. als : 'als auch'
193. amfüglichstenn : 'am schicklichsten/rechtmässigsten'
194. beschaffung : 'Anschaffung'; 'Verrichtung'
195. demnegst demnächst
196. einrehtig : 'einmütig'
197. Darentiegen : 'wogegen'; 'wofür'

BŐS — NAGYMAROS EGY RÉGÉSZ SZEMÉVEL

Beszélgetés Soproni Sándorral

(Grynaeus András interjúja)

Soproni Sándort, az ELTE BTK Régészeti Tanszékének tanárát, aki 1959 óta dolgozik a Dunakanyarban a római kori emlékek feltárásán, kérdeztük a nagymarosi vízlépcső régészeti "hatásáról".

— Lehet-e tudni, hogy az építkezések miatt hány lelőhely kerül veszélybe?

— A nagymarosi vízlépcső duzzasztása következtében hozzávetőlegesen 50—60 régészeti lelőhely kerül majd víz alá. Ez a szám nem teljes annyiban, hogy a terepbejárások során a felszíni leletek alapján csak a telepek helyét tudjuk azonosítani, a temetők a felszínen nem jelentkeznek. ... Ezekhez a telepekhez temetők is tartoztak, ezeket viszont nem ismerjük. Mindössze néhánynak a helyét sikerült megállapítani, azonosítani, illetve feltárni.

— E nagyszámú lelőhely közül körülbelül hány tárható fel?

— Ezek jelentős részét igyekszünk feltárni — ez idő és pénz kérdése... Én a római kori feltárásokat végzem, ott gyakorlatilag minden római lelőhelyet feltárunk, még hozzá rendes, normális menetben, precízen. A többi korszaknál általában nagyobbak az objektumok, a telepek. Így egy őskori telep feltárása esetleg évtizedekig tartó munka lenne. Több ezer négyzetmétert kellene megkutatni, ezek legtöbbször csak részben kerülnek feltárára. A középkori emlékeknél hasonló a helyzet, bár ott valamivel jobban állunk. A középkori temetők feltárása elég nehézkes, és a falvak, így például Esztergom-Szentkirály megásása több évtizedes munkát jelentene. Így reprezentatív mintavétel készül a területen és más lelőhelyeknél is ez a helyzet. Itt inkább leletmentésről van szó, a római kornál gyakorlatilag úgy folyik az ásatás, mint egy tervásatásnál. Tehát minden sietség kapkodás nélkül. Ezek viszont kis objektumok, általában kis, négyszögletes őrtornyok, jól körülhatárolhatók és így ezeket mind teljesen föl lehet tární...

A római kornál elsősorban az erődrendszernek, a limesnek az emlékei kerülnek víz alá. A dunai limesnek, a Római Birodalom dunai határának, pont itt, Visegrád és Esztergom között található a legjobban megerősített szakasza, ahol 6 kilométerenként vagy egy tábor, és általában egy kilométerenként egy-egy őrtorony. Itt 27 őrtorony, kis erőd, hídfőállás van, ebből 22 fog víz alá kerülni és elpusztulni... A korábbi, I—II. századi, római fa őrtornyok helyét nehezen tudjuk felkutatni, így ezeket csak itt-ott tudjuk meghatározni. Ezek elpusztulnak feltárás nélkül.

— Van-e a feltárásokhoz elegendő pénz, szakember és legfőképpen idő?

— Szakember még csak-csak akadna... A beruházó, az OVIBER által rendelkezésre bocsájtott pénz annak idején talán elég lett volna, de az időközbeni inflálódás és a munkabérek bruttósitása következtében ez az összeg majdnem a felére zsugorodott. A megadott hitelkeretből nem tudjuk elvégezni a munkát, de van ígéret rá, hogy ezt szükség szerint fogják emelni.

Úgy néz ki, hogy pénzügyi akadályja nem lehet a feltárásnak. Inkább az idő az, ami sürget minket, hiszen 1991 végéig be kell fejeznünk a munkát: az már nem hosszú idő, ám még elég sok a teendő.

— Ki a gyorsabb, a régész vagy a gépek? Azaz: igaz-e, hogy több lelőhelyet máris elpusztítottak anélkül, hogy lehetséges lett volna a feltárás?

— Ez így nem igaz: pusztult el lelőhely, de úgy, hogy részben meg tudtuk menteni. A gép természetesen gyorsabb, mint a régész, amit egy régész egy napig kotorász, kapargat, azt a gép néhány másodperc alatt eltünteti... Eppen ebben az évben Esztergom-Szentkirály dűlőnél egy olyan lelőhely került elő, amiről eddig nem tudtunk, és több ezer négyzetméteres területen helyezkedett el. Itt a gépek után szaladgáltak a régészek és mentették, ami menthető. Érdekes anyag került elő, a rézkorszaktól gyakorlatilag a török korig minden korszak képviselve volt ezen a területen, és eddig nem ismertük... Mi sem ismerhetünk minden lelőhelyet, mert nem látunk a föld alá. Így nem tudjuk, hogy a földmunkák során a későbbiekben mi fog még elpusztulni, hiszen a beruházó sem tudja például meghatározni azokat a helyeket, ahonnan a gátahoz, töltésekhez fogják a földet elvinni, mivel ezeket általában kiemelkedő helyekről viszik, és a kiemelkedő helyeken vannak a régészeti lelőhelyek, még számolhatunk további nem várt leletmentési területekkel.

— A már feltárt és esetleg helyreállított emlékek közül fenyegeti-e valamelyiket a pusztulás?

— A helyreállítottak közül nem — mivel ezen a területen nem állítottunk semmit helyre. A feltártak közül van már, ami elpusztult, amit kiktortak, vagy rátöltöttek. Az általam feltártak közül van olyan, aminek a helyén ma már hajók járnak... A római kori emlékek közül egy objektum megmentésére ígéretet kaptunk a beruházótól. Ez Visegrád-Gizellatelepen egy római erőd, aminek az idei évben kezdtük meg a feltárását. Talán műszakilag megoldható, hogy ne kerüljön víz alá...

— A szakemberek szerint Esztergom és Visegrád történelmi emlékei milyen károsodást fognak szenvedni?

— Visegrádon szerencsére a középkori romterület az erőmű alatti területre esik, így ott semmi károsodás nem fog bekövetkezni. Más a helyzet Esztergomnál, ahol egyelőre nagy gond: tudniillik a középkori királyi város a mai belváros területén van. Jelenleg is csak alacsony vízállás mellett lehetséges az Árpád-kori rétegek feltárása, különben talajvíz alatt vannak. A beruházó ígéretet tett arra, hogy a talajvízszint nem fog emelkedni Esztergom belterületén, de ezt senki sem tudja biztosan...

A munkálatokat 1978 óta a Magyar Nemzeti Múzeum irányítja, addig a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutatóintézete végezte, 1959-től kezdődően. Többszöri megszakítással, most már negyedik alkalommal folytatjuk a munkát, amiben én kezdettől fogva részt veszek.

— Az Esztergom fölötti területek pusztulásáról lehet valamit tudni?

— Ezen a területen is folynak mentési munkálatok. Ott viszonylag kevesebb a lelőhely, ami veszélybe kerül, illetve már folytak föltárások. A legjelentősebb római kori objektum itt Szönyben/Brigetio/ a légiós tábor, ahol idén kezdődtek meg a leletmentési munkálatok, de már korábban, 1959-ben is folytak. A másik az almásfüzitői tábor, amelyet 1959-ben elkezdtünk feltárni, de időközben oda tették a timföldgyár zagy-telepét és az egész római tábor elpusztították. A neszmélyi szigeten is, ami elkotrásra kerül, folytak feltárások: egy kora vaskori temetőé. Esztergom-Szentkirály, Esztergom-Zsidód /egy középkori templom és a hozzá tartozó temető/ feltárása folyt az idei évben, és folytatódik jövőre is...

Ezen a területen nem annyira vészes a helyzet, mert csak a jelenlegi partvonalat megtartva, töltést építenek, így csak ez van veszélyben. Az Esztergom és Nagymaros közti szakasz veszélyeztetettebb inkább és az Ipolymente, ahol elsősorban honfoglalás- és középkori lelőhelyek vannak.

— Befejezésül engedjen meg még egy kérdést! Ön szerint mi lenne az egyetlen és "üdvös" megoldás?

— Én kezdettől fogva a vízlépcső ellen voltam, és az egyetlen és üdvös megoldás az lenne számunkra, régészek számára, hogy ha ez az erőmű nem épülne meg!

— Köszönöm a beszélgetést!*

*A beszélgetés 1989 elején készült

A magyar kormány 1989. május 13-i rendkívüli ülése után bejelentette: az építkezést két hónapra felfüggesztik.

Miután ez év nyarán és őszén az országgyűlés több ülészaka foglalkozott e kérdéssel, döntése alapján november 3-án jegyzéket nyújtottak át Csehszlovákia budapesti nagykövetének, amely kezdeményezi az 1977-es államközi szerződés módosítását, a nagymarosi létesítmény elhagyását, a bősi erőmű alapüzemmodú használatát és javasolja a dunakiliti tározó feltöltésével együttjáró ártalmak kiküszöbölését garantáló kormányközi egyezmény megkötését (A szerk.)

A BICENTENÁRIUM A LE MONDE HASÁBJAIN

A francia könyvesboltokat néhány hónapja elárasztják a forradalom két-századik évfordulója alkalmából megjelent történelmi munkák, a sajtóban ismeretterjesztő és vitacikkek sokasága lát napvilágot, tudományos konferenciák ülnek össze, kiállítások nyílnak, sőt a butikokban guillotine alakú fülbevaló is kapható.

Mit jelent a Bicentenárium Franciaországnak, hogyan él a forradalom emléke a köztudatban, ezek olyan kérdések, amelyekre nem könnyű minden részletre kiterjedően felelni. Rövid ismertetésem a Le Monde 1989 első havi számaira szorítkozik. Ez az egyik központi napilap, amely jellegéből adódóan a francia közélet elsőrendű tükré. Szinte mindegyik januári számában található a bicentenáriummal kapcsolatos írás, ami önmagában is mutatja az évfordulónak tulajdonított jelentőséget. /1/ E cikkek elemzése, ha a fenti kérdésekre nem is ad teljes választ, néhány tanulsággal mindenképpen szolgál.

Jogosan állapítja meg a tervezett hivatalos ünnepi programmal kapcsolatban a Le Monde cikkírója: "1989-ben Franciaország a Bicentenárium ünnepségeinek ritmusában fog élni." /2/ Tűzijáték, felvonulás ebben az évben nemcsak július 14-én lesz. Március 21-én, forradalmi időszámítás szerint Germinal elsején, szabadságfa-ültetés lesz szerte az országban, az iskolákban pedig előadásokat, vitákat szerveznek a francia demokrácia értékeiről. Május 5-én Versailles-ban az utolsó rendi országgyűlés megnyitása alkalmából lesz megemlékezés: Franciaország minden tájáról érkeznek küldött-ségek, hogy "eljátsszák" a rendek kétszáz évvel ezelőtti ünnepélyes bevonulását. Június 17-én a nemzetgyűlés megalakulását, június 20-án a labdaházi esküt, augusztus 26-án az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, szeptember 21-én a köztársaság kikiáltását ünneplik meg.

Ünnepségekben, amint látható, nem lesz hiány. A Le Monde-ot olvasva azonban adódik a kérdés: vajon ki mit tart igazán megemlékezésre méltónak. Úgy tűnik, ezen a téren megoszlanak a vélemények.

Francois Mitterand Todor Zsivkovnál tett látogatása alkalmával /4/ a francia forradalom legfontosabb vívmányaiként a nemzeti szuverenitást, a képviselői demokráciát, az államhatalmi ágak szétválasztását és a személyi szabadságot sorolta fel. A hivatalos vacsorán mondott beszédében kijelentette: "... a forradalom eszmei öröksége elválaszthatatlan egységet alkot, melyből saját kénye-kedve szerint senki sem emelhet ki politikai meggyőződésének megfelelő részleteket, elvetve más, őt zavarókat, anélkül, hogy ezzel ne hamisítaná meg alapjaiban a forradalom szellemét." /5/

Máshová helyezi a hangsúlyt Georges Marchais. Számára a "forradalom polgári, de egyben népi és demokratikus" is volt. Szerinte a "forradalom meghatározó vonásai zavarják a burzsoáziát", mely ezért "a Köztársaságot megteremtő szavakat a középületekre vésett, halott jelszavakká változtat-

ja... .. Hogyan ünnepelhetné /ez a polgárság/ a kiváltságok eltörlését, melynek társadalmi berendezkedése egyre elviselhetetlenebb kiváltságokon alapszik." "Ahogy a cikkíró kissé ironikusan megjegyzi, Georges Marchais "nem a meglepetések embere": a forradalomról alkotott véleménye a bicentenáriumi évben sem változott, kissé egyszerűsítő értelmezésében számára továbbra is elsősorban a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet jelenti. Eredetiségét a sans-culotte-ok, a polgárság, és a paraszti tömegek összefogásában látja az arisztokrácia ellen. A kommunista párt vezetője szerint, a forradalom hagyományainak folytatóiként, a francia kommunisták körében ma is ugyanez a mély meggyőződés él a dolgozó osztályok közös érdekéről. /6/

A köztársasági elnök a forradalom örökségének megbonthatatlan egységét hangsúlyozta, Jean-Marie Benoist éppen ezzel az állásponttal vitatkozik. A forradalom, ahogy írja, nemcsak az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, de a hadüzenetet egész Európának, a Terrort, és a napóleoni háborúk kegyetlenségét is jelenti. Ha Mitterand a forradalom egészéről akar megemlékezni, ez az író szerint annak vállalása az egész világ előtt, hogy elnöksége alatt hagyta megünnepelni azt a "véres és barbár időszakot, ami foltot ejt" a francia történelmen. Emlékeztet, hogy "az 1792—1794 közötti évek minden forradalmi terror, minden modern despotizmus östípusát jelentik".

"Ha a francia forradalomról mint egészről emlékeznénk meg, ha a fiatalság elé csodálnivaló hősként állítanánk Marat-t, Dantont, Robespierre-t, Saint Just-öt, Fouquier-Tinville-t, a foltozóvarga Simont, a trónörökös XVII. Lajos elpusztítóját, úgy még egy lépéssel lejjebb szállnánk a teljes cinizmus felé, a lejtőn, amin ereszkedni kezdünk országunk alkonyán." /7/ "Semmi sem kötelez, hogy mindent elfogadjunk ... A mai vitáknak éppen ez a magva: jobboldalon vagy baloldalon, ma nemcsak a lehetőség adott, de kötelesség is a választás ... 1989 alkalmat ad arra, hogy ünnepeljük az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, de ugyanakkor ünnepélyesen visszautasítsuk a forradalom kegyetlenségeit, melyek mintául szolgáltak mindannak a borzalomnak, ami vérbeborította századunkat." /8/

A Le Monde főszerkesztője, André Fontaine ugyan nem fogalmaz ilyen sarkítottan, de 1789-ről alkotott véleménye a Benoistéra hasonlít: "A forradalom ennek és sok más országnak a legjobbat hozta, kezdve a legfontosabbal, azzal a szabadsággal, melynek értékét igazán csak akkor becsüljük, ha meg vagyunk fosztva tőle. És a legrosszabbat: a despotizmus hamvain született zsarnokságot: a terrort. A mérleg egyszerre pozitív és negatív ..." /9/

Végül olvashatunk olyanokról is, akik 1789-et teljesen elvetik. Január 21-én Párizsban körülbelül ezren tüntettek XVI. Lajos kivégzésére emlékezve, hogy "kifejezzék gyűlöletüket a francia forradalom iránt". A felvonulók egyben tiltakoztak "a modern világ erkölcstelensége miatt" és a bevándorlók "inváziója" ellen, mely fulladással fenyegeti a francia földet". Az "1989. augusztus 15-e" nevű szervezet, a megmozdulás egyik fő szervezője, nagy-

szabású keresztes háborút hirdet a forradalmi megemlékezések ellen, amelynek csúcspontja egy párizsi, Mária mennybemenetelét ünneplő körmenet lenne. Egy tüntető kijelentette: "Nem vallhatjuk magunkat egy istentagadó forradalom eszmei örököseinek." /10/

Január 6-án royalista fiatalok "éljen a király" felkiáltással könnygázbombát dobtak a színpadra Hélene Delevault előadóestjén, amelyen a művésznő "La Républicaine" címmel a forradalom dalaiból készített válogatását adta elő. /11/ A könnyebben megsebesült énekesnőnek Francois Mitterand és a művelődési miniszter, Jack Lang is együttérző táviratot küldött.

A belügyminiszter, Pierre Joxe személyesen megtekintette a következő előadást, és kijelentette, hogy a merénylet nem csupán a szólásszabadság, de a "forradalom, és a köztársaság eszméi elleni támadás" is volt. /12/

Olyan aktuálpolitikai kérdésekkel kapcsolatban is találkozunk a forradalomra való hivatkozással, mint a Franciaországot néhány hónapja felkavaró veszetegetési ügyek, vagy a bevándorlók jogi helyzete.

Michel Rocard miniszterelnök a korrupciós botrányok miatt a kormányzatot ért vádakát történelmi megvilágításba helyezi:

"Nos jó, beszéljünk ezekről az ügyekről... "Minden rohad, mindenki tolvaj," ez, ahogy jól tudják állandóan visszatérő fordulata a demokrácia ellenségeinek. Azt mondhatnám: 1789 óta. Mert Danton haszonleső volt, Talleyrand intrikált, Tallien ne is beszéljünk róla, és Robespierre olyannyira embertelen volt, hogy "Megvesztegethetetlenek" hívták... Mindennek neve: zagyvaság." Nem mulasztja el idézni az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát sem, ahol "még utalás sincs arra", hogy valakit barátai, ismerősei büne miatt, a sajtó, vagy más hírközlő szerv rágalmai alapján vádolni lehetne. Tudni kell ugyanis hogy a Pechiney-botrány egyik fő gyanúsítottja Mitterand személyes barátja volt. /13/

Max Gallo, a szocialista párt kulturális ügyekért felelős titkára "A Megvesztegethetetlen" címmel írt cikket a botrányokkal kapcsolatban. Élesen bírálja a francia közéletet, ahol a nyereség, a vállalkozások, a pénzügyek körül forog minden: "Régen Franciaország egy nemzet volt, egy eszme, egy állam, ma pedig csak "Franciaország-vállalat." A baloldal, mely hagyományosan "egy nem kizárólagosan a pénz körül forgó társadalmi rendszer, eszme szimbóluma volt, a mai politikai légkörben, ilyen ellentmondás mellett nem létezhet sokáig." A francia baloldali eszme védelmében írt cikk azt a benyomást kelti, mintha nem is a szocialista párt lenne hatalmon. A bírált visszasszágokért a szerző korántsem csak a baloldal politikáját teszi felelőssé. A bajok orvossága éppen a szocialista hagyományokhoz, a forradalomban született republikánus erkölcsökhöz való visszatérés lehetne. Ebben az összefüggésben Robespierre alakjának a felidézése válasz is a szocialistákat ért támadásokra. "A bicentenáriumi évében divat kizárni Robespierre-t. Terrorista, véreskezű stb. Ennek ellenére még ellenségei szemében is a Megvesztegethetetlen volt, és az is marad. Barras, Tallien, Fouché sokkal inkább terroristák voltak, őket mégis soha senki nem vádolja. Megtartották a fejüket, gyakran a hatalmat is, és komoly vagyona tettek szert..." /14/

A franciaországi bevándorlók jogi helyzetéről megjelent cikkekben mindkét vitatkozó fél a forradalmat idézi saját álláspontjának igazolásául.

"1789 és a betelepülők szavazati joga" című írásában Hervé Lourau az "SOS, rasszizmus" nevű mozgalom követelésével száll vitába: "az SOS, rasszizmus" "89 az egyenlőségért" jelszóval kampányt kezdett, hogy a bevándorlók szavazati jogot kapjanak a helyhatósági választásokon hiszen: "A bevándorlók szavazati joga emberi jog" H. Lourau szerint e mozgalom képviselői jogtalanul hivatkoznak a forradalomra, mert követelésük ellentétes annak eszméivel, és a francia demokrácia alapelveivel. A szavazati jog megadása az idegeneknek — ahogy pontosítja a bevándorló (immigré) kifejezést — "megbontaná a nemzetiség (nationalité) és a politikai jogok gyakorlását biztosító állampolgárság (citoyenneté) hagyományos kapcsolatát, veszélybe sodorná a nemzeti szuverenitást, sőt a köztársaság egységét is". Lezögezi: "választó azért lehet valaki, mert a nemzethez tartozik, a nemzeti szuverenitás egyedüli forrásához. A nemzetiség követelménye nem diszkrimináló: nincs megtiltva egy külföldinek, hogy franciává váljék." /15/ Erre a cikkre Harlem Désir, az "SOS, rasszizmus" elnöke válaszolt, maga is történelmi fejtegetésbe bocsátkozva, annál is inkább, mivel Lourau írása "néhány valótlan elemet és értelmetlenséget tartalmaz" a kétszáz évvel ezelőtti események értelmezését illetően. Bebizonyítja, hogy a forradalom alatt nem volt kizárólagos kapcsolat a nemzetiségi származás és a politikai jogok gyakorlásának lehetősége között. Azzal érvel, hogy míg számos nem francia is rendelkezett politikai jogokkal, addig a francia nők, kóbor elemek meg voltak fosztva azoktól. A lényeges nem a nemzetiség, hanem az állampolgárság fajtája volt, mivel a forradalmi törvényhozás különbséget tett aktív, teljes jogú, és passzív, választói joggal nem rendelkező állampolgár között. H. Désir az 1793-as alkotmányt idézi, amely a legliberálisabb volt az idegenekkel szemben. /16/ A francia forradalom, írja lezárásként, "mely bátorság, harc, képzelőerő, és testvériség volt, jobbat érdemel annál a ridegségnél, ami néhányakban él, ha a bevándorlók jogainak kérdését érintik". /17/

A kétszázadik évforduló az ünneplésre, de a számadásra is kiváló alkalom. Azoknak az írásaiban, akiket a bicentenárium elgondolkodásra készítetett, mi és hogyan valósult meg 1789 eszméiből, a forradalom nemcsak összehasonlítási alap. Most is időszerű és még megvalósításra váró politikai programot jelképez.

Maguk a címek is kifejezőek: "A következő francia forradalom" /18/ vagy "A nagy terv". /19/ E cikkek hangvétele a francia jelentetlenségét illetően meglehetősen kritikus. A szerzők ugyanazokat a jelenségeket bírálják: a tartalmatlan közéletet, az egyenlőtlenségeket, a társadalmi szolidaritás hiányát, és a perspektívavesztést.

A legélesebb bírálat a Le Monde ez évi második számában olvasható. /20/ Úgy érzem, fel kell figyelni arra, hogy az évfordulóval kapcsolatos írások sorában az első egy egész oldalas önbírálat. J.D.Bredin szerint a francia nemzeti érzés "felhígult", a politikai közömbösségért pedig azok a politikusok is felelősek, akik állandóan e miatt siránkoznak. A kiábrándultság

egyik oka, hogy a tömegek érzik, "a vezetők valójában nem veszik komolyan őket". Ami a forradalom nagy jelszavait illeti, egyik sem valósult meg tökéletesen. A szabadság? A franciák számára egyre inkább a kényelmet, biztonságot jelenti. Egy-egy erőszakos rendőri beavatkozás, önkényesség "nem zavar minket, ha a többség nyugalma nincs veszélyeztetve. A parkolási gondok jobban lekötnek bennünket, mint a szabadságjogok megsértése." Egyenlőség? Ezzel kapcsolatban a bevándorlók hátrányos helyzetét, a vagyoni különbségeket, az esélyegyenlőség hiányát, az intézményesített elitképzést, a szüntelen szaporodó különféle kiváltságokat (kezdve a parkolási előjogokkal) hánytorgatja fel, megjegyezve, hogy "lesz miről beszélünk, ha visszatér augusztus negyedikének szép éjszakája". A testvériség? Lassan ismeretlen fogalomná válik ebben a "megfagyott", és "magába zárkozó" társadalomban. Így a "nagy terv", a "következő francia forradalom", 1789 eszméinek megvalósítása lenne, "társadalmi élet újraélesztése", a "szabadságjogok kiterjesztése" és a "visszatalálás a testvériség útjára". /22/

Még tanulságosabb a különféle közvéleménykutatások sem. Az AFP francia hírügynökség a képviselőket faggatta, kit tartanak példaképüknek a forradalom személyiségei közül. A népszerűségi lista élére Condorcet és Mirabeau került. Laurent Fabius, a nemzetgyűlés elnöke így indokolta döntését: "Az előbbi egy politikai szerepet vállaló értelmiségi, az utóbbit pedig a jobboldal mint forradalmárt, a baloldal mint XVI. Lajos fizetett emberét utasította el. "A szavazásról beszámoló cikk szerzőjének megjegyzése szerint Robespierre-re talán azért szavaztak kevesen, mert az egyik kommunista képviselő kijelentette róla, hogy "talán Lenin előfutára volt". /23/

Közvéleménykutatásnak is beillett az a sokat bírált televíziós játék, mely előbb XVI. Lajos, majd Marie Antoinette perét idézte fel. Szenvedélyes hangú véd- és vádbeszédek elhangzása után az ítélkezés joga a nézőké volt. A telefonos szavazás eredményeként mind a királyt, mind a királynét alakító színész kegyelmet kapott (XVI. Lajos 55 a telefonálók %-tól, Marie Antoinette 75 %-tól nyert teljes felmentést.) /24/

Ennél érdekesebb a Le Monde, a TF 1 és az IPSOS közvéleménykutató intézet felmérése a "franciák forradalmi műveltségéről." A kivégzéseknél maradvá, az itt megkérdezettek 26 %-a ért egyet a király elítélésével. Robespierre lefejezését 33, Dantonét 27 % fogadta el. Míg XVI. Lajos esetében 28, addig mind Robespierre, mind Danton kivégzéséről a megkérdezettek 48 %-ának nem volt véleménye. Természetesen a halálbüntetés más elbírálás alá esik ma, mint kétszáz évvel ezelőtt, de így is kitűnik a király iránt mutatkozó nagyobb könyörületesség és érdeklődés, szemben a forradalom vezető alakjaival.

A kérdések igen általánosak voltak (például: "Ismer-e 1789-en kívül francia, vagy más forradalmakat?"). A felmérés készítői mindenfajta választ, vagyis a pontatlanokat is figyelembe vették. Ezért feltűnő, hogy aránylag so-
kan, egy-egy kérdésre átlagosan a megkérdezettek 36 %-a nem válaszolt. (Feltehetőleg nem elvi okok miatt, hanem mert semmilyen véleményük nem volt.)

A legkevesebben (14 %), az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával kapcsolatos kérdésre nem válaszoltak: "Mit jelent Önnek az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata?" A megkérdezettek 43 %-a "egy jó dolognak" tartotta, amivel egyetért, egyéb pontosítás nélkül.

Arra a kérdésre, hogy mit tartanak a forradalom legfontosabb eseményének, 34 % nem felelt, a legtöbben pedig (37 %), a Bastille bevételét említették. Igaz, a köztársaság kikiáltását csak 4 % tette az első helyre, a felmérést ismertető cikk címe mégis: "A Forradalom: a Köztársaság". Ezt a következtetést az újságíró azzal indokolja, hogy a forradalom legjobb örököseként a mai politikusok közül a válaszadók Mitterand-t nevezték meg, majd sorban M. Rocard R. Barre, J. Chirac, és V. Giscard d'Estaing következett. Vagyis két köztársasági elnök, és három miniszterelnök. Igaz, ez a következtetés támadhatónak tűnik, ha arra gondolunk, ez a lista talán csak azt tükrözi, hogy kik a mai legismertebb politikusok. Ráadásul erre a kérdésre az átlagosnál többen, a megkérdezettek 40 %-a nem válaszolt. Elgondolkodtató az is, hogy a XIX—XX. század összes francia politikusa, közéleti személyiségei közül a forradalmi hagyományok legjobb folytatójának Ch. de Gaulle-t tartották (30 %), őt J. Jaurés messze lemaradva követi a második helyen (8 %), Pompidou a harmadik (7 %) Mitterand a negyedik (6 %), Napóleon a tizedik helyre került, Victor Hugóval azonosan a szavazatok 3 %-át kapva, míg ebben az esetben 46 % nem nevezett meg senkit.

Ezek az adatok a tárgyyszerű ismeretek hiányát mutatják. A történészek közötti tudományos vita, ahogy a Le Monde megállapítja, úgy látszik, nem terjed túl a szakemberek körén. A köztudatban, a "forradalom az iskolában tanult összefolyó eseményhalmazként él".

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mai tömegmozgalmak ne találják meg követeléseik igazolására a hivatkozási alapot a forradalom eseményei, eszméi között. Befejezésül hadd idézzem a Le monde február 28-i, keddi számát. E szerint az előző hétvégén Marseilles-ben 20, Rennes-ben 25, Périgueux-ben 60 ezer vadász tüntetett a víziszárnyasok vadászidényének tervezett csökkentése ellen. A felvonulók közül sokan frígiai sapkát viseltek, és nem egy transzparensük hirdette, hogy a szabad és demokratikus vadászati jog a forradalom vívmánya volt. A felháborodott vadászok azt követelték, legyen ezentúl a vízivad vadászidényének kezdete július 14-e...

JEGYZETEK

1. A januárban megjelent 26 számban 31 cikket találtam, melyek részben vagy teljes egészében a bicentenáriummal kapcsolatosak. A Le Monde az évforduló híreinek külön rovatot is szentel "Bicentenaire" címmel, mely hetente két-három alkalommal jelenik meg. Ismertetésemhez azonban nemcsak ennek a rovatnak az írásait tudtam felhasználni.
2. Le Monde (továbbiakban L.M.) 1989. január 1—2.
3. Lásd a 2. jegyzetet!
4. 1989. január 18—19.
5. L.M. 1989. január 20.
6. L.M. 1989. január 17. Michel Kajman: Un week-end ordinaire... Georges Marchais Párizsban, a XIV. kerületben, egy kommunista aktivisták által szervezett filmklubban mondott beszédéből származnak az idézetek.
7. L.M. 1989. január 6. Jean-Marie Benoist: Au nom de Lumières J.M. Benoist (Párizs, 1942. április 4.) Író, filozófus, a Collège de France tanára.) — Fouquier-Tinville (Herouel, 1746. június 10. — Párizs, 1795. május 7.) Danton és Robespierre híveként 1793 márciusában köztudósnak nevezték ki a Forradalmi Bíróság mellé. Könyörtelenségéről volt ismert. Thermidor 9-én Robespierre ellen fordult, de a Terror alatt vállalt szerepe miatt nem tudta megnyerni a thermidoriak bizalmát, s végül ő is a guillotine alatt végezte.
— Simon, Antoine (Troyes, 1736. — Párizs, 1794.) A forradalom előtt varga volt. Mint vakbuzgó jakobinust, őt bízták meg a trónörökös őrzésével a Temple börtönében. 1793-ban Thermidor 10-én Robespierre más híveivel együtt kivégezték.
8. L.M. 1989. január 19. J.M. Benoist: "Mise au point — La Révolution on contre les droits de l'homme."
9. L.M. 1989. január 14. André Fontaine: "Le Monde de la Révolution française." A. Fontaine (Párizs, 1921. március 30. — (1947-től dolgozik a Le Monde-nál, melynek 1985 óta főszerkesztője.
10. L.M. 1989. január 24. Raphaëlle Perolle tudósítása.
11. L.M. 1989. január 8—9.
12. L.M. 1989. január 10.
13. L.M. 1989. január 29—30. Michel Rocard január 27-én La Roche sur Yon-ban mondott beszéde.
— Tallien, Jean Lambert (Párizs, 1767. január 23. — Párizs 1820. november 16.) 1793 szeptemberében a Közjóléti Bizottság megbízottjaként Bordeaux-ban a forradalmi terror bevezetője. Saját foglyai között felfigyel és beleszeret egy arisztokrata elvált asszonyba, akinek a hatására egyre mérsékeltebbé válik. Részt vesz a thermidori összeesküvésben, a jakobinus klub felszámolásában. A direktórium alatt csak másodlagos politikai szerepet játszik. A jakobinusok mint árulót, a mérsékeltek mint terroristát gyűlölik. Bonaparte egyiptomi hadjárata során angol fogságba esik, ahonnan csak 1802-ben szabadul. Hátralévő éveiben visszahúzódva él.

14. L.M. 1989. január 28. Max Gallo: Les affaires et les socialistes. M.Gallo (Nice, 1932. január 7.) — Író, egyetemi tanár, történész. 1988 óta a francia Szocialista Párt kulturális ügyekért felelős titkára.
- Barras, Paul Jean Francois (1755—1829) Katonatisztként szolgál a francia gyarmatokon, majd Párizsba visszatérve kicsapongó életet folytat. A forradalom lendülete őt is elragadja, részt vesz a Bastille ostromában, és a jakobinusokhoz csatlakozik. Aktív szerepet játszik a girondisták megbuktatásában, XVI. Lajos halálára szavaz, és 1793-ban mint a konvent délre kinevezett képviselője kegyetlenül leveri a királypárti és girondista felkeléseket. Thermidor 9-e egyik fő szervezője. 1794. szeptember 4-én (Fructidor 18-án) Bonaparte segítségével államcsínyt hajt végre, de kicsapongó életmódja, intrikái miatt elveszti népszerűségét. Bonaparte hatalomrakerülésével megbukik. Itáliába száműzik, ahonnan a Restauráció idején visszatér, és annak ellenére, hogy "királygyilkos", békében fejezi be életét chaillot-i birtokán, élvezve a forradalom alatt összeharácsolt vagyonát.
- Fouché, Joseph (La Martinière, 1759. május 29. — Trieszt 1820. december 26.) A papi nevelést kapott, de soha fel nem szentelt híres-hírhedt későbbi rendőrminiszter 1792-ben lesz a konvent tagja. Szélsőségesen antiklerikális nézetei, és a vidéki felkelések elfojtásában tanúsított kegyetlensége miatt hamar ismertté válik. Bár a thermidoriak szövetségese, Robespierre bukása után elűzik a konventből. Barrasnak köszönhetően nevezik ki rendőrfőnöknek 1799 júliusában. Titkosrendőri hálózatára támaszkodva hatalmat biztosít magának, és szervezetét Napóleon szolgálatába állítja. 1809-ig (1802—1804 közötti rövid megszakítással) Napóleon rendőrminisztere. Mivel ellenzi a császár házasságát Mária Lujzával, leváltják, de kárpótlásul az Otranto hercege címet kapja. A Száz Nap alatt ismét rendőrfőnök, majd Waterloo után az átmeneti kormány vezetője. XVIII. Lajos visszatérével is megmarad rendőrfőnöknek, de az ultrák tiltakozása miatt végül menesztik. A király 1815-ben drezdai követnek nevezi ki.
15. L.M. 1989. január 4. Hervé Lourau: 1789 et le droit de vote des immigrés.
16. 1793-as alkotmány 4. cikkely: "Minden 21 évet betöltött Franciaországban született és ott lakó férfi — Minden 21 évet betöltött idegen, aki egy éve Franciaországban lakik — Saját munkájából él — Vagy tulajdont szerzett — Vagy francia nőt vett feleségül — Vagy gyermeket fogad örökbe — Vagy idős embert tart el — Végül minden külföldi, akit a törvényhozó testület arra érdemesnek ítél — A francia polgári jogok gyakorlására jogosultnak nyilvánul (A szerző fordítása).
17. L.M. 1989. január 14. Harlem Désir: Réponse á un "citoyen"-Qui 89 pour l'égalité.
- H. Désir (Párizs, 1959) — Apja Martinique szigetéről származik édesanyja elzászi születésű. 1985-ben született a kezdeményezésére az "SOS, rasszizmus" mozgalom, mely néhány hónap alatt 300.000 támogatóra talált. Törekvéseiket Mitterand elnök is támogatja.

18. L.M. 1989. január 3. Jean-Denis Bredin: La prochaine révolution française.

19. L.M. 1989. január 17. Alain Touraine: Le grand dessin.

20. Lásd a 18. jegyzetet!

21. Lásd a 19. jegyzetet!

22. Lásd a 18. jegyzetet!

23. Lásd a 6. jegyzetet!

Condorcet-vel kapcsolatban talán azt sem árt megjegyezni, hogy nem szavazott a király halálára.

Mirabeau politikai meggyőződését követve közvetíteni próbált az udvari és a nemzetgyűlés között. 1790 májusában lépett kapcsolatba a királlyal, majd 1790. július 3-án Saint Cloud-ban Marie Antoinette-tel folytatott titkos tárgyalásokat. A király, bár nem követte tanácsait, kifizette adósságainak egy részét, és havi járadékot is biztosított számára. 1791. április másodikán bekövetkezett halálakor a közvélemény még nem tudott ezekről a tárgyalásokról, így nemzeti hősként temették el.

24. XVI. Lajos "pere" december 12-én volt a TF 1 csatornán. Erről lásd: L.M. 1988. december 14. Marie Antoinette-éről: L.M. 1989. január 5.

25. L.M. 1989. január 4. Claude Sales: La Révolution, c'est la République. — A felmérés készítői ezer embert kérdeztek meg.

A MAGYAR TÖRTÉNE SZHALLGATÓK EGYESÜLETÉNEK KRÓNIKÁJA

A Magyar Történe szhallgatók Egyesülete 1988. november 19-én Szegeden alakult meg kb. 100 fővel. A táborban képviseltették magukat a budapesti, a szegedi, a debreceni, a pécsi tudományegyetem és a nyíregyházi, a szombathelyi, az egri, a budapesti tanárképző főiskola diákjai. Eddigi tevékenységünk főbb pontjai a következők:

— 1988 júniusában szakmai tábor t tartottunk mintegy 60 résztvevővel; ismeret- és tudományelméleti előadások hangzottak el (meghívott vendégeink voltak: Benda Kálmán, Borsi-Kálmán Béla, Gerő András, Kalmár János, Klaniczay Gábor, Niederhauser Emil)

— 1988 novemberéig tagtoborzás és alapszabályzat-tervezetünk elkészítése, kapcsolatfelvétel más, szakmai diákszervezetekkel (AISEC, IPCS)

— 1988. november 18—20. között "alakulótábor" Szegeden előadások a történettudomány módszertanáról (akik tartották: Komoróczy Géza, Kun Miklós, Szabad György), valamint az 1968-as európai diákmegmozdulásokról, fotó- és dokumentumkiállítással egybekötve

— 1989. február 27.: Pierre Broue (Grenoble) előadása Trockijról (közös szervezés a budapesti Francia Kultúrintézettel)

— 1989. március 10—24.: a Francia Kultúrintézettel, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeummal és az ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tan-
székével együtt kiállítás rendezése "Fernand Braudel és a Mediterraneum" címmel) megnyitotta: H. Balázs Éva).

— 1989. márciusa óta két előadássorozat "Ethosz és történelem", illetve "Európa magyarságképe a történelem során"

1989 áprilisában három fős delegációnk utazott Toursba az ottani egyetem történe szszervezetének meghívására; együttműködési szerződést írtunk alá

— 1989 májusában nyolc fős delegációnk járt a bécsi és a grazi egyetemen; felvettük a kapcsolatot az Osztrák Diákszövetséggel (Österreichische Hochschülerschaft)

Mivel már több országgal kapcsolatban állunk, úgy érezzük, megérték a feltételek a Történe szhallgatók Nemzetközi Szakszervezete (IASH) megalapítására. Erre sor kerülhetne azon a konferencián, melyet 1989. október 11—13. között kívánunk megrendezni az ELTÉ-n "A forradalom a történe-
lemben" címmel. Elnöke Köpeczi Béla professzor, mellette néhány francia, osztrák, amerikai és magyar előadót szeretnénk megnyerni.

Viszontlátásra ősszel!

Beszámoló a Magyar Történészhallgatók Egyesülete képviselőinek a Tours-i François Rabelais Egyetemen tett látogatásáról

Európa nyugati fele látványos lendülettel menetel 1992, az Egyesült (Nyugat-) Európa deklarációja felé. A széleskörű, ám nem minden zökkenőtől mentes integrálódás természetesen a tudomány, a kultúra területét sem hagyja érintetlenül. Olyan programok indultak be, mint az EURÉKA, vagy az ERASMUS, s minden valószínűség szerint mindez még csak a kezdet. Itt az ideje, hogy mi magyarok is lendületbe jöjjünk és kitartó erőfeszítéseket tegyünk annak érdekében, hogy egyenrangú félként vehessünk részt a közös európai koncertben. Nem feltétlenül grandiózus törekvésekkel kell előállnunk és főként az amúgy is bizonyos mértékig elkerülhetetlen finansziális szemlélet ballasztjától kellene megszabadulnunk. Adottságainkat, lehetőségeinket és a fogadókészséget figyelembe véve úgy tűnik, hogy a kis, de annál hatékonyabb lépések politikája minden téren gyümölcsözőbbnek bizonyul.

Az 1988 novemberében alakult Magyar Történészhallgatók Egyesülete (MTE) is ezt a taktikát követve igyekszik célját, egy, az ifjú történészeket tömörítő világszervezet létrehozását megvalósítani. Ehhez természetesen a külföld segítőkészsége és együttműködési szándéka is szükségeltetik. Nos, a magyar történészhallgatók igazán nem panaszkodhatnak amiatt, hogy kezdeményezésük süket fülekre vagy értetlenségre talált volna az európai országokban. Az első konkrét kapcsolatot egy franciaországi történészszervezettel, az AHUT-tal (Association des Historiens de l'Université de Tours — a Tours-i Egyetem Történészeinek Társasága) sikerült kiépíteni. Abban, hogy a magyar diákok ilyen gyorsan francia partnerre találtak, alapvető érdemei vannak a budapesti Francia Intézet egy fiatal munkatársának, Benoît Falaize-nek, aki kezdeményezésüket tüstént felkarolta és megteremtette a lehetőséget számukra, hogy érintkezésbe lépjenek a tours-i egyetem történészeivel.

Tours a Loire völgyének egyik jelentős városa. Noha jelenlegi lélekszámát és gazdasági szerepét tekintve nem tartozik a legnagyobbak közé Franciaországban, jelentős történelmi és kulturális hagyományai előkelő helyet biztosítanak számára a francia városok sorában. "Franciaország kertje", haddan ezzel a jelzővel tisztelték Touraine-t, a Loire völgyének e valóban festői szépségű tartományát, s székvárosa, a múltban folyami kikötőként is jelentős Tours a XV. század második felében, főként XI. Lajos uralkodása idején, átmenetileg Franciaország uralmi központjává is vált. A francia irodalom olyan nagyjai, mint Rabelais, Ronsard és Balzac származtak e vidékről, illetve töltötték itt el életüknek egy hosszabb-rövidebb periódusát, s a

város a francia munkásmozgalom történetébe is beírta nevét: 1920-ban Tours-i kongresszusán szakadt két pártra az addig egységes mozgalom, s alakult meg a szocialista, illetve a kommunista párt Franciaországban.

E gazdag múltú város egyetemének vendégszeretetét élvezte ez év áprilisának végén négy napon át az MTE három fős küldöttsége. Először nyílt alkalmuk a magyar történészhallgatóknak személyesen is felmérni kezdeményezésük nemzetközi visszhangját. A meleg fogadtatás, a baráti gesztusok, a felfokozott érdeklődés a "messziről jött vendégek" iránt minden várakozást felülmúlt. A magyar diákokat nem pusztán egy kis magyarországi egyesület, hanem egyetemük, sőt nem túlzás azt állítani, hogy országuk képviselőinek is tekintették a vendéglátók, s olyan programot állítottak össze a magyaroknak, amely során egyszerre szerezhettek információkat a város és vidéke történetéről, az egyetemi oktatás helyzetéről és problémáiról, a francia történészhallgatók (és tanárok) érdeklődési területeiről és munkamódszereiről. Országunk, történelmünk és a napjainkban végbemenő politikai változások iránt óriási volt az érdeklődés. Ez rendkívül fontos, ugyanis a (kölcsonös) szimpátia igen sokat lendíthet a továbbiakban is az MTE külföldi kapcsolatain. Azt is látnunk kell azonban (és belátnunk!), hogy a felcsigázott érdeklődés konjunkturális jellegű, nem tart, nem is tarthat örökké. Most kell hát megragadnunk a kínálkozó alkalmakat és intézményesíteni az ebből fakadó előnyöket. Csakis így származhat a futó szimpátiából tartós együttműködés.

A Tours-i történészek szervezete, az AHUT öt éve alakult néhány diák kezdeményezésére. Céljük az volt, hogy keretet teremtsenek különféle találkozókat szervezésére és egyéb, a szorosán vett egyetemi oktatáson kívüli, szakmai jellegű programok lebonyolítására. Nemcsak történészeket, hanem régészeket és művészettörténészeket is igyekeznek szervezetüknek megnyerni (ez a MTE számára is példa lehet), s a diákok mellett öregdiákokat és tanárokat is tagjaik között tudhatnak. Utóbbiak esetében lényeges, hogy a tagság teljes egyenjogúságot feltételez. Az AHUT elnöki tisztét ennek megfelelően rotációs alapon töltik be, egy diák és egy tanár váltja egymást évente. Fontosnak tartják annak hangsúlyozását, hogy mindenfajta diák- vagy szakmai szakszervezettől függetlenek (ezek igen jelentős szerepet játszanak a francia felsőoktatásban, de semmilyen szakmai, azaz tudományos jelentőségük sincs, szerepük a (többnyire zajos) érdekvédelemre és politizálásra korlátozódik.) Anyagilag is igyekeznek magukat függetleníteni, ez szerény programjaikat és az egyetem technikai felszereltségét (amit szabadon igénybevehetnek) tekintve többnyire sikerül is. Legfontosabb tevékenységük tehát, mint már említettük, az egyetemi órákon kívüli keretet nyújtani a történész, művészettörténész és régész hallgatóknak illetve az elsőévesek patronálása, orientálása egyetemi tanulmányaik kezdetén. Ennek sokkal nagyobb jelentősége van mint azt a magyar egyetemisták saját rendszerükből kiindulva elképzelnék, ugyanis egy francia diák lényegesen nagyobb, már-már zavarbaejtő szabadsággal rendelkezik tanulmányai tárgyának összeállításakor. Ennek jobb kihasználását igyekszik elősegíteni az AHUT kiadvá-

nyaival, amelyek bemutatják az egyetemet, a történelem és művészettörténet szak tananyagát, oktatóit, a vizsgakövetelményeket és a különféle tanulmányok által elérhető egyes egyetemi fokozatokat, ezenkívül a tours-i diákéletet megkönnyítendő, a városi szállás-, sport és egyéb kikapcsolódási lehetőségekre is kitérnek. Ezenkívül évente történelembált, illetve kisebb összejöveteleket szerveznek, ezek hozzájárulnak a szervezet költségeinek finanszírozásához is (lévén a vendégek "fizetők".) Legjelentősebb tevékenységének azonban az AHUT évente megszervezett úgynevezett "tanulmányútjait" tekinti. Ilyenkor a szervezet egy nagyobb létszámú csoportja keresi fel Franciaország egy történelmi vagy művészettörténelmi szempontból jelentős vidékét, városát vagy más települését, ahol szakszerű vezetés mellett ismerkedhetnek meg az illető hely múltjával és nevezetességeivel. Ezek az utak rendkívül olcsók a tagok számára, s ez természetesen Franciaországban sem elhanyagolható vonzerő egy egyetemi hallgató számára. Az utóbbi években külföldön is megfordultak (Róma, Katalónia, Rajna-vidék, London) és terveik között egy közép-európai körút is szerepel.

Tours-ban az egyetem, stílszerűen, François Rabelais nevét viseli, s noha a város maga nem a legnagyobbak közül való Franciaországban, egyeteme igazi nagyüzem. Névadója univerzális műveltségének megfelelően ki-ki érdeklődése szerint folytathat itt bölcsészeti, természettudományi, közgazdasági, orvosi, gyógyszerészeti, jogi és műszaki tanulmányokat. Az egyetemi tananyag szerkezete és elsajátításának menete eltérő a magyarországi gyakorlattól. Nem a nálunk megszokott "ötéves képzési idő a végén diplomával" jegyében folyik az oktatás, hanem az egymásra épülő, egyre értékesebb fokozatok megszerzhetősége szab irányt a tanulmányoknak. Így mindenki akkor és olyan diplomával hagyja ott az egyetemet, ami ízlésének és igényeinek megfelel.

A diákokkal és tanárokkal lezajlott találkozókön a magyar hallgatók vázolták Magyarország történetét (erre mindenképpen szükség volt, lévén a közép-európai történelem szinte teljesen ismeretlen az amúgyis nagy hiatusokat felmutató francia egyetemi történelem tananyagban), az MTE törekvéseit és eddigi működését, valamint a budapesti bölcsészkaron folyó oktatás kereteit és anyagát. Rendkívül tanulságosnak bizonyult a kétféle szisztema egybevetése, ami olykor a magyarok számára meglepetésekkel is szolgált: az itthon tragikusnak minősített 20—25 fős szemináriumi csoportok a francia diákok és tanárok számára elérhetetlen paradicsomi állapotot jelentenek, ott ugyanis az egy tanárra jutó diákok számát néha bizony három számjeggyel méri, így a tanár-diák viszonyban az egyéniség értékelése alig juthat szerephez. Ugyanígy nagy elismeréssel szóltak a történelem szak tananyagának öt évre történő elosztásáról (magyarországi gyakorlat), amivel szemben egy ottani diák egy afféle kétéves "gyorstalpaló tanfolyamon" kénytelen átfutni az egész történelmen az ókortól napjainkig, s azután specializálódhat valamilyen témára. Természetesen az ottani rendszer előnyeit is hosszasan lehetne ecsetelni, azonban erre itt és most nem nyílik lehetőség. Ehelyett inkább álljon itt azon tanárok névsora, akik az AHUT tagjaiként

vagy "csupán" készséges házigazdaként fogadták és kalauzolták az MTE tagjait ottlétük során: Christiane DELUZ a középkori történelem professzora, az AHUT jelenlegi elnöke, Bernard CHEVALIER, a középkori történelmi tanszék vezetője, Claude PETITFRERE, az újkori történelem professzora, Georges MIROUX, az ókortörténet professzora, Jean GUILLAUME, a művészettörténelmi tanszék vezetője, Claude ANDRAULT, a középkori művészettörténet professzora, Eric CAHM, a legújabbkori történelem professzora és Janine CELS, az ókortörténet professzora.

Külön kell szóljunk még a Tours-ban működő és Franciaországban a maga nemében egyedülálló Centre d'Etudes Supérieures de la Renaissance (Reneszánsz-kutató Központ) nevű intézetről, amely festői környezetben várja könyvtárával, professzoraival és kutatótermeivel a francia és külföldi szakembereket és diákokat. Amint azt Robert SAUZET, az intézet igazgatója elmondta, igen jó kapcsolatokkal rendelkeznek Magyarországon is, rendszeresen megfordulnak náluk magyar vendégek és ösztöndíjasok, akiket továbbra is a legnagyobb örömmel látnak vendégül az intézetnek otthont adó kis reneszánsz palotában — erősítette meg.

A franciaországi "vendégszereplés" tehát feltétlenül elérte célját és egy tartós, hasznos együttműködés lehetőségének reményét villantotta fel az MTE tagjai számára a Tours-i egyetemen, s rajtuk keresztül talán egyéb franciaországi egyetemekkel és tudományos intézményekkel is. Azóta számos más országból is reagáltak a magyar történészhallgatók tavalyi felhívására, s a kapcsolatok kiépítése már német nyelvterületen is intenzíven folyik. A sikeres folytatáshoz nem is kívánhatunk mást, mint hogy olyan irányba fejlődjenek nemzetközi kapcsolatink, ahogyan azt Tours-i barátainkkal elterveztük.

Végezetül álljon itt a két szervezet közösen szerkesztett és Tours-ban aláírt nyilatkozata együttműködésük folytatásáról és további formáiról.

"Az MTE és az AHUT képviselői közt Tours-ban 1989. április 25-e és 28-a között rendezett találkozó eredményeképpen a következő elképzelésekről született megállapodás:

- a történelem és művészettörténelmi tanulmányok előmozdítása,
- a tanárok és hallgatók tanulmányainak és kutatásainak támogatása, E program megvalósítása végett szervezeteink célul tűzik maguk elé:
- az országaink történetének és kultúrájának jobb megismerését célzó ismeretterjesztést,
- információcserét és, ha ez lehetséges, a két szervezet tagjai szakmai tevékenységének összehangolását,
- szakfolyóiratok, történelmi, művészettörténelmi és régészeti munkák kivonatainak cseréjét egy adatbank megalapozásának céljából,
- tanulmányutak és tudományos ülések szervezését
- tanárok és diákok cseréjének előkészítését

Kívánságunk az, hogy együttműködésünk hosszabb távon más magyar, francia vagy egyéb országbeli egyetemek történet és művészettörténet hallgatóira és tanáira is kiterjedjen”.

Tours, 1989. április 28.

1956. ELŐTANULMÁNY ÉS OKNYOMOZÁS Bp., Magvetők K., 1987. 478 p.

Akit felháborít az MSZMP KB kompromisszumos határozata 1956-ról, az nem érti a hazai demokratizálódás sajátos dinamikáját. Ez az állásfoglalás a gyakorlatban azt jelenti, hogy ezek után zöld utat kapnak a **forradalomról** szóló publikációk, míg az ellenforradalomról beszélők száma igen csak csekély lesz. S ha ez utóbbiak hagyományos intellektuális szintjükön maradnak, valószínűleg kevesen veszik majd őket komolyan.

Így elképzelhető, hogy Gyurkó László e műve a maga nemében utolsók közé tartozik. Elálmélkodhatunk azon is, milyen távol került tőlünk az az év, amikor ez a könyv megjelent: 1987. S ez a mű — tragikus témája ellenére — bizonyos szempontból: szórakoztató.

FORRADALOM VAGY ELLENFORRADALOM "Hogy valaki forradalomnak vagy ellenforradalomnak minősíti 1956-ot, mindmáig politikai hitvallást is jelent." /57/ Ugyanakkor: "aki közelebb akar jutni az igazsághoz, igyekezzék megszabadulni előítéleteitől, elfogultságaitól, indulataitól." /32/ A kettő nincs ellentmondásban, sőt: 56-tal kapcsolatban "az a ritka helyzet jött létre, hogy a politika mindmáig előbbre tart az értékelésben, mint a történetírás." /56/ Érdemes továbbkövetni ezt a gondolatmenetet: "A filozófia évezredek vitájában az indukció és a dedukció szerepéről azt a véleményt osztom, hogy az igazság a kettő egymásra hatásából születik, de 1956 kapcsán meg kell állapítani, hogy az általánosításból lett gyakorlat, a részletek feltárása alig segítette az általánosítást." /56/ Ezt a módszertani elvet Gyurkó következetesen érvényesíti: ha elfogadjuk, hogy 1956-ban Magyarországon szocializmus volt — ő pedig ezt teszi — akkor egyértelműen következik: "Forradalom azonban nem volt, legalábbis marxi értelemben, amely szerint a forradalom egy új, az előzőnél fejlettebb társadalmi rend létrehozását jelenti." /175/ Ezzel a tétellel gyakorlatilag megoldott a legitimáció is: a kommunista párt 1945—56 között is a szocializmus fő ereje volt, tehát a dolgozó nép objektív érdekeit képviselte s ezen semmilyen hiba vagy bűn nem változtatható: "a kommunisták kiszorítottak a hatalomból, a közéletből minden más erőt, ártatlanok ezreit küldték börtönbe, internáló táborba, tíz- és tízezreket fordítva maguk ellen; szörnyű sebeket ejtettek önmagukon is, aláásták saját hitelüket, megkérdőjelezve ezzel eredményeiket, s a maradék hit, hitel is szétporladt a többéves huzavona, tehetetlenség, cselekvésképtelenség folytán." /109/ (A kiemelések a továbbiakban minden esetben tőlem D.Cs.) Mindez azonban csak **magyarázza** a felkelés tényét, nem **igazolja**; az emberek legfeljebb arra jogosultak, hogy a hibák kijavítását követeljék, gyakorlatilag ugyanazoktól, a vezetés legitimitását nem vonhatják kétségbe, s a saját kezükbe sem vehetik sorsukat. Az előbbi idézetet

folytatva: "A fiatalok többsége bizonyára azért ment az utcára, hogy cselekvésre serkentse a vezetést, s ezt kívánta a százezernyi felvonuló többsége is." /109/ Így tehát, mikor ezeken a határokon túlléptek, nemcsak jogtalanul cselekedtek, hanem saját objektív érdekeik ellen is. Nyilván azért, mert nem gondolták végig racionálisan a dolgokat; ismét az előbbi idézetet folytatva: "Nem ez lett az eredménye. Nemcsak az ember vesztetheti el a fejét, cselekedhet akarata, szándéka ellenére a tömeg is." /109/ Majd csaknem egy oldalon keresztül ilyen szavak vibrálnak a szöveg csomópontjaiban: "kirobbanó szenvedélyek", "romboltak, száguldoztak fel-alá", "gyújtottak meg", "üvöltöttek", "gyilkolja", "tömegőrület", "indulatai", stb.

AZ ELŐZMÉNYEKRŐL Gyurkó gyakran nyúl a történeti előzményekhez. Az 56-os életszínvonal tárgyalását a világháborús pusztításokkal kezdi /19/, a tisztikar 56-os magatartásának a kulcsa is a Horthy korszakban van ("Magyarországon a tisztikar kaszt, klán, szakma volt... Talán nem tévedek, hogy a legfőbb erő, amelyik Király Bélát a hatalom csúcsára emelte, ez a klánsszellem volt." /241/), a többpártrendszer kapcsán a Mikszáth, Herczeg Ferenc által ábrázolt világhoz nyúl vissza. (... hogyan ajándékoztak stalmumokat, posztokat, címeket, rangokat, kitüntetések a Parlament büféjében, folyósóin, bársonypamlagjain a Monarchiában, a Horthy-korszakban; ez valószínűleg minden parlamentális rendszer velejárója." /396/)

A bevezető hosszabb áttekintésben Gyurkó tárgyilagosan ír a súlyos hibákról, még a kényes szovjet kapcsolatról is. A "legnagyobb tévedés"-nek nevezi, hogy a népi demokratikus országokban ugyanazt a sémát vezették be, /22/ hogy a Szovjetunió — a legapróbb külsőségeikig terjedő — utánzásával "megzavarták" a "lakosságot" /23/. Ez a Horthy-korszak propagandájának maradványa, a SZER munkája, valamint a felesleges titkozás vezetett a "tömeghisztéria" kialakulásához, hogy az emberek "minden hibát, rosszat, ami 1956-ig történt, a szovjeteknek tulajdonítottak, annak, hogy Magyarország gyarmati függőségbe került" /24/. S miután négy hónapon belül kétszer is szovjet beavatkozásra történt változás az ország első posztján, s az első lövöldözések után néhány órával szovjet páncélosok jelentek meg a fővárosban és szálltak harcba a felkelőkkel, "megszületett a szabadságharc legendája..." /131/

A törvénytelenések ecsetelésének középpontjában a Rajk-per, illetve a kommunisták elleni perek állnak. A Rajk-pernek kitiüntetett helyzete van: "Rákosi jó érzékkel tudta, hogy minden bűnét, hibáját megbocsáthatják, de ha kiderül, hogy az ő utasítására, az ő tudtával végezték ki, hörtönöztek be, kényszerítették hamis vallomásra elvtársait, nem maradhat a helyén". /42/ Rákosi sokáig megőrzi hatalmát, mert még 1955-ben is "voltak, akik hittek neki". /42/ Míg végül júliusban leváltják; hogy ebben Mikojának és Szuszlovnak bármi szerepe is lenne, erről Gyurkó nem tesz említést (46—49). Erről csak Gerő leváltásakor ír /158/. Hogy addig "mért tartott ki a pártvezetés, szinte az egész országgal szemben Gerő mellett, nem tudni, de súlyos hiba volt." /124/ Hiszen: "A vezetés, melyet még mindig ő fémjelzett, nem kaphatott bizalmat." /125/ Mindez azonban, mint már említettem, csak

magyarázza a felkelők tetteit, nem igazolja. Kitűnik ez az álláspont pl. a lengyel párhuzam értékeléséből: "... Lengyelországban a fegyveres erők leverték a felkelést, s utána, kemény politikai harc után született a felkelőket igazoló határozat." /127/ Ez lett volna a megoldás nálunk is. "Október 24-én a válságon már csak úgy lehetett úrrá lenni, ha rendet teremtenek a fővárosban. Fegyverrel, más megoldás nem volt. Ha 24-én csapatokat rendelnek Budapestre, kivezénylik az utcára a honvédséget, a karhatalmat, leverik a felkelést, eltávolítják Gerőt, új vezetés alakul, meghirdetik az új programot, ha a szovjet csapatok elhagyhatják a várost, a tragédia esetleg elkerülhető lett volna." /206/ Ebből következik, hogy Gyurkó számára nincs jelentősége a "ki lött először" kérdésének. "Nincs ország, melynek államhatalma, ne érezné kötelességének, hogy megvédje Rádióját, ha azt egy tüntető tömeg megtámadja. Ha kell, fegyverrel is." Persze ezt az alapigazságot sokan nem képesek megérteni. Magyarországon azonban sokáig konokul bizonygatták, hogy a Rádió védői csak visszalóttek, mintha ez erény lenne, az ellenkezője pedig vétek. /75/

A HATALOM A vezetés, mint tudjuk, nem volt képes rendet teremteni. Hogy miért nem, erre nézve Gyurkónál is találhatóak támpontok. "A kollektív felelősségtudat alól nem volt és nincs menekvés; aki magáénak érzi és érzi ezt a társadalmi rendet, magáénak érzi a felelősséget is. Ennek a kollektív büntudatnak, az erőszaktól való irtózásnak volt talán a legnagyobb szerepe abban, hogy október 23-tól szinte minden felelősséget érző vezető egy célban gondolkodott: erőszak nélkül oldani meg a katasztrófális helyzetet." /76/ Ez volt a döntő motívum a vezetés cselekvésképtelenségében, nem olyan tényezők, mint a "valós helyzetfelismerés hiánya", amely "régóta megmutatkozott a vezetésben; ekkorra már tragikussá vált" /118/ vagy az, hogy pl. "A végsőig kiélezett helyzetben" Gerő órákat tölt el beszéde fogalmazásával. ("A megmerevedett hatalmi struktúra tízszer is megrágott, az árnyalatokig finomított beszédekét követelt, aminek eredményeként a gondolatok kilúgozódtak, a frázisok túltengtek, kongtak a semmitmondó mondatok...", /120/ Mégis, Gyurkó igen határozott ebben a kérdésben: "A döntő ok azonban az lehetett, hogy a politikai vezetés... minél kisebb véráldozat útján igyekezett úrrá lenni a helyzeten. Kimondatlanul is érezték, hogy a tömegharag az ország állapotából fakad, a lázadásnak valós okai vannak. S tudatukba mélyen beleivódott a törvénytelenségek miatti irtózat az erőszaktól" /133/ hasonlóképp: 136—138., 168. Ez a lelkiismereti válság vezetett oda, hogy: Az államgépezet mintha már nem működött volna. Ez sokkal súlyosabb gond volt, mint a néhány száz fegyveres az utcán, csak azokban az órákban nem vették észre." /157/ lásd. még 179. Ennek súlyos következményei voltak: "... nemcsak ez volt az oka cselekvésképtelenségüknek. (ti. a párttagokénak), a párt felépítése, a teljes központosítás is. A párttagságot főfoglalkozású tisztségviselők irányították, de ők is csak kis csavarok voltak a gépezetben; mindent felsőbb utasításra, központi rendeletre tettek. A központ utasítása nélkül cselekvésképtelenek voltak." /188—189/

S mi történt azokkal a szervezetekkel, amelyeknek a dolga lett volna a rendcsinálás? "Ismerkedjék meg az olvasó az Államvédelmi Hatósággal, amely oly sokszor szerepel 1956 történetében..." javasolja a szerző /78/, majd ismerteti: egy mondatban a történetéről, vezetőiről, egy mondatban arról, hogy milyen súlyos "lélektani hiba" volt a nyilasok volt székházában berendezkedni, egy mondat, amelyben utalás található a törvénytelenésekről. "A nyomozórészlegben ekkorra már legfeljebb mutatóban maradt azokból a tisztekből, akik részt vettek a törvénytelenések végrehajtásában". Majd így folytatja: "A karhatalmi alakulatoknál s a határőrségnél fiatal sorkatonák szolgáltak, rendszerint fiatal, hivatásos tisztek parancsnoksága alatt. Ők védtek a középületeket, ők estek el a Rádiónál, őket mészárolták le a Köztársaság téren" /79/ Még néhány mondat létszámkérdésekről — s kész az ismertetés. Később már csak egy-egy pillanatra tűnnek elénk az államvédelmiek, akik a Rádiónál nem szuronnal, a saját testükkel igyekeztek megvédeni a stúdiót... /112/, mignem olyan pszichózis alakul ki, amelyben az Államvédelmi Hatóság volt az első számú bűnbak minden rosszért. /174/ Pedig: "valamennyire tájékozott ember csak vérbe borult aggyal hihette, hogy az ÁVH-sok tömegmészárlásban kiképzett martalócok voltak." /181/

És a rendőrség? "A magyar rendőrség 1956-ban még tehetetlenebb volt, mint a többi fegyveres testület." /147/ "Megállapíthatatlan az is, milyen szerepe volt /ebben/ a főkapitánynak", Kopácsi Sándornak, aki átállt a felkelők oldalára. /151/ Mindenesetre a felkelők már 25-től sorra foglalták el a rendőrkapitányságokat. "A rendőrség ellenállást általában nem tanúsított." /185—186/. A hadsereg bomlása is folyamatos volt, már a Rádió ostromában is részt vettek katonák, valószínűleg a közeli Kilián-laktanya — származásuk miatt munkaszolgálatra beosztott — sorkatonái. "Ne essünk a kor hibájába: nem minden földbirtokos, gyáros vagy kulák gyereke volt reakciós, szélsőjobboldali fiatal, s nem minden zsebtolvaj fogott fegyvert. Nyilvánvaló azonban, hogy a munkaszolgálatosok közül soknak volt oka gyűlölni az új rendet..." /88/ Gyurkó azonban tárgyilagosan azt is leszögezi: "Legenda, hogy csak fiatal sorkatonák, tiszti iskolások, alacsony rendfokozatú tisztek rokonszenveztek a felkelőkkel. A Forradalmi Honvédelmi Bizottság tagja 4 vezérőrnagy, 8 ezredes, 2 rendőr ezredes, 2 alezredes, 2 őrnagy, 2 főhadnagy, 1 honvéd volt. Az alakuló ülésen fogadták el azt a határozatot, hogy amennyiben a szovjet csapatok december 31-ig nem hagyják el Magyarországot, fegyverrel támadnak ellenük" /240/ A 240—243. oldalon Gyurkó részletesen tárgyalja a tisztikar hagyományos kasztszellemét, illetve ennek továbbélését. "Nincs kimutatás, hány egykori hivatásos katonatiszt került az új hadseregben magasabb parancsnoki beosztásban." /240/ Ebből némi logikával ki lehet következtetni, hogy voltak olyan tisztek is, akiket nem a Horthy-korszakban képeztek ki. Ezt a szerző csak egy helyen említi — a következő kontextusban. Tudunk olyan példát is, nem egyet, hogy az új rend tisztjei asszimilálódtak ehhez a kaszthoz." /241/

A szerző bemutatja azt is, miért nem mozdult a néphatalom védelmében a munkásság /319—320/ és a parasztság ("... a többmilliós parasztság nem mozdult, ugyanúgy nem szólt bele az ország életébe, mint a munkásság. 321). Megalakulnak a pártok: az Általános bukása után a partikularitások tobzódása következett: "A pártok, szervezetek féktelen elburjánzásának, ami törvényszerűen vezetett a mindent háttérbe szorító hatalmi maradáshoz, személyes pozícióharchoz, egyetlen eszközzel lehetett volna gátat szabni, erős államhatalommal, szilárd hatalmi gépezettel. Ilyennel a kormány nem rendelkezett, s esélye sem volt rá, hogy megteremtse." /401/

Pedig úgy tűnt, mintha az általános bomlással egyidejűleg egy ellentétes folyamat is lezajlana. Hiszen "minden kaotikus időszak" lehetőséget nyújt arra, hogy "ilyen helyzetekben egy kis, összetartó csoport vagy akár egyetlen ember is keresztülviheti az akaratát" /121/. Ez a helyzet hamarosan be is következett: Nagy Imre programját a kormány nevében hirdette meg. Ez a szerv viszont október 23-a után gyakorlatilag nem működött. A hatalom egyetlen vezető, Nagy Imre kezében összpontosult... /164, de vö. 202./ Ezt a hatalmat az államapparátus széthulltával hogyan tudta Nagy Imre érvényesíteni, nem tudjuk, csak sejthető, hogy a nemzetőrség segítségével, hisz: "Az államhatalom nem működött, a nemzetőrség lépett a helyére" /286/. "...a Nemzetőrség volt az egyetlen valóságos, mozgósítható fegyveres erő ... S valószínűleg hajlandó lett volna habozás nélkül teljesíteni a vezérőrnagy (ti. Király Béla) minden parancsát." /296/

Teljes szélességében előttünk a tragikus kép. "Ha a nép feleszmél sokk-állapotából, s ráébred a valóságra, hatalmát csak véres polgárháborúval szerezhette volna vissza. Hogy megfosztva szervezeteitől, vezetőitől, lett volna-e erre ereje, lehetősége, újra csak találgatni lehet. Valószínűtlen, hogy a Nyugat békésen szemlélte volna ezt a harcot..." /411/ A nép hatalmát tehát csak külső erővel lehetett visszaállítani. De hogy a nép érdeke a szovjet beavatkozás, arra még Kádár János is csak a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentésekor eszmélt rá /413/. Mások — sajnos — még akkor sem. Mi volt az oka ennek a tömeges zavarodottnak?

Az UTCA. Gyurkó történelemszemléletéből következik, hogy aki osztályszármazásánál fogva nem determináltan ellensége a néphatalomnak, és mégis fegyvert fog ellene, az a saját osztálya ellen cselekszik. Tehát nem ismeri fel saját objektív érdekeit, elveszti józan ítélőképességét, indulatai által sodortatva kerül az ellenség táborába. Indulatoit keltő esemény pedig volt elég: "nem vettük észre, hogy az ország telítődött mérges gázzal, megbénítva a tudatot, s telítődött robbanógázzal, ami az odatartott fáklyától belobbant, s szétvetette a százezrek tudatát" /307/: "... az embereket megfosztották ítélőképességüktől" /308/, "... az értelem ellenőrzésétől megszabadult mámor e közhangulat egyik jellemzője volt /334/. "Az ország sokkállapotba került, elvesztette ítélő- és cselekvőképességét, tudata elhomályosult." /410/ stb. Az "egyszerű emberekre" ez éppúgy jellemző /volt/ mint a politikusokra. Kopácsi kapcsán foglalkozik a szerző azzal a kérdéssel, hogy tömegesen fordultak szembe a rendszerrel kommunisták is. Ezeknél az volt a problé-

ma, hogy világnézetüket nem a tudatosan átélt meggyőződés, hanem a hit, tehát egy alapvetően irracionális érzés határozta meg. "Amíg a szocializmus elve hit, a megváltás tana, biblia, fellapozható katekizmus, addig lesznek hívők és hitehagyottak." /177/ Gyurkó megemlíti, hogy amikor a főkapitányságon összegyűlt értelmiségi csoport és mások is kifejtik, hogy "Magyarországon forradalom van, ami ellen a hatalom alkalmazhat erőszakot.", akkor "nagyon leegyszerűsítve: ami több vezető tudatalattijában lappangott, azt mások, a vezetéshez közel álló emberek már megfogalmazták." /169/ Ezekről a tudatalattiban zümmögő, makacs kis képzetektől nem lehetett szabadulni, pedig csak megbénították az embert. Ezek fontos dolgok voltak, amelyekről nyilvánvalóan gondolkodni, tárgyalni kell, de ehhez rend kell. Tehát — mint már megállapítottuk — lengyel módra előbb levetni a lázadókat, aztán gondolkodni arról, mit is akartak. (Lenin a kronstadti lázadásról 1921-ben fejtette ki ezt az elvet.)

Ebben a helyzetben azok állták meg a helyüket, akik nem gondolkodtak, akik csak végrehajtották a parancsot. Mint pl. a Köztársaság téri katonának. "Elképzelhető, milyen zavart okozott ez (ti. az ÁVH felosztása.) a katonákban. S az is, hogy a felkelőket forradalmároknak nyilvánították; miért harcoljanak ők forradalmárok ellen? De harcoltak" /256/. A tehetetlenség itt a törvényes hatalom kezére játszott: "A felkelők közt valóban harcoltak tiszték és honvédek, de ezek egyenként elegyedtek a harcolók közé, katonai egység vagy alakulat nem állt át a felkelőkhöz a harcok alatt." /133/ Ugyanez a probléma, mint ami — az előbb láthattuk — a párttagokkal: parancsok végrehajtására voltak kiképezve és nem volt, aki helyes parancsokat adjon ki. Ha esetenként mégis jó parancsokat kaptak és nem hajtották végre — nos, akkor a már ismerős tudatzavar áldozatai lettek. Mint azok a katonák, akiket a Köztársaság téri pártház felmentésére küldtek, de átálltak az ostromlókhoz: "... a katonákon is úrrá lett a már országos tudatzavar; fogalmuk sem volt, mi az igazság. ... Már nemcsak egymás között beszélgettek arról, hogy a felkelőknek igazuk van, a rádió, a sajtó is forradalmároknak nyilvánította őket. Mindez nem menti fel őket a parancsmegtágadás felelősségétől." /257—258/

Az értelem ellenőrzésének eltűnte után nem egyszerűen az érzelem, hanem az indulat, a düh, az őrzöngés uralma következett. "Azokban a napokban az indulat tombolt, s a düh nem gondolkodik." /178/ "... a felbolydult városban már az indulatok tomboltak..." /123/ stb.

Érdekes Gyurkó terminológiája. A hatalommal kapcsolatban népről van szó, a felkelőket viszont a tömeg, az utca támogatta. "...ezrek mentek az utcára, a legtöbben kíváncsiságból, valami furcsa ösztöntől üzve, ... /128/ "Az embereket valami elemi erő hajtotta, parancsolta az utcára." /275/ Lassan kikerekedik az utca terminus technicus valamiféle meghatározása, pl. az Igazság című lap jellemzése kapcsán: "Azt sem mondhatom, hogy a felkelők lapja, mert nem egy fegyveres csoport jelentette meg. És mégis az volt, mert a szerkesztők nemcsak kapcsolatban voltak a felkelőkkel, sokban az ő nézeteiket tükrözték. Mondhatnám, hogy az Igazság az utca hangja volt, azé

az utcáé, amelyik forrt, lázongott, követelt." /180/ Vagy amikor Nagy Imrénél azt a bejelentését kommentálja, amelyik népfelkelésnek minősíti az eseményeket: "A miniszterelnök nem néhány száz fegyveres akaratának hódolt meg, hanem gyökeresen átértékelte álláspontját. Az ellenforradalomból népmozgalom lett, s minden más ebből következett: egy népmozgalom ellen a kormánynak sem oka, sem joga nem volt erőszakot alkalmazni. Ez is az utca óhaja volt, aminek a felkelők fegyverrel adtak hangot: ők voltak az utca szószólói." /201/. Persze ez az átértékelés egy kommunistánál nem származhat racionális megfontolásból, hanem abból "csupán, hogy a miniszterelnök egyre jobban azonosult a lakosság felfokozott hangulatával, az elsza- badult indulatokkal." /199/

RESTAURÁCIÓ. Az itt elemzett mű egyik fő mondanivalója, hogy az események törvényszerűen vezettek a burzsoá-földesúri rendszer restaurálása, egy jobboldali diktatúra felé. A megtévesztettek, örvengők mögött ott állt az ellenség, a SZER, a Nyugat. "Ez is 1956 egyik lényeges eleme; az emberek nem maguktól örültek meg, megőrizték őket." /251/

Gyurkó megközelítésében nem érződik a különbség az ellenséges szervezkedés és az egyszerűen ellenőrizhetetlenné vált állampolgári aktivitás között: "... gombamód szaporodtak az országban a legkülönbözőbb elnevezésű szervek... A tömegnek csak egy töredéke akart fegyverrel beleszólni az eseményekbe, de akkor még sokan kívántak részt venni az ország életében. Ez a vágy találkozott azzal a valósággal, hogy az államgépezet megbénult, napok alatt szétesett... Amikor a pártvezetésnek égetőbb gondja támadt, mint a mindennapos ügyek irányítása, majd megszűnt vezető szerepe az ország életében, a gyeplő a lovak közé esett." /314—315/ Gyurkó László számára semmit sem jelent, hogy a sorra alakuló pártok leszögezik, hogy a gyárakat, nagybirtokokat nem adják vissza magántulajdonba, hiszen "ennek ellenkezője politikai analfabétizmus lett volna (366) A kormány, a párt, a SZOT által támogatott munkástanácsok sem a közvetlen demokrácia szervei lettek: "Ahogy a nemzetőrök nem voltak kommunárok, a munkástanácsok, nemzeti bizottságok is csak formailag másolták a szovjet modellt." /315/ Ugyanis: "A struktúra önmagában nem határozza meg egy rendszer lényegét." /316/ Bizonyíték: néhány híres-hírhedt felkelő életrajzának, visszaemlékezésének bőséges tárgyalása. Egyetlen kivételtől eltekintve /317/ sehol egyetlen statisztikainak tekinthető adat arról, hogy a munkástanácsok, forradalmi bizottságok, illetve a felkelők között kik vesznek részt. Vannak viszont szép számmal magyarázatok arra nézve hogy ezt miért nem lehet megállapítani. Ezért meglepő az a halálos biztonság, amellyel a szerző megállapítja: "Ahogy a diákok, egyetemisták elhagyták a fegyveres csoportokat, a munkásság is kivonult az ország életéből, félreállt." /320/

Gyurkó többször is leírja, a felkelők hogyan jutottak el a radikális kommunista-ellenességhez, s ezt rögtön bizonyítékként kezeli arra nézve, hogy akkor tehát szocializmus-ellenesek, tehát antidemokratikusak: Szabadságot minden irányzatnak és pártnak — írja a Magyar Szabadság november 1-jei száma —, kivéve az olyan irányzatot, amely monopolizálni akarja az igaz-

ságot s eltiporni a többi irányzatot. Ebből elégünk volt 1944-ben, s elégünk 1948—56-ban.” A követelés az események logikájából adódik: megállni, határt szabni már nem lehetet.” /376/ Hogy az egybemosást a kommunisták és a baloldal között elvégezhesse, az 1945—56 közötti eseményeket egyetlen folyamatnak érezteti, nem lát törést 1948-ban (pl. 19—20.) Ennek az egybemosásnak egyik legmeghökkenőbb megnyilvánulása, amikor a baloldali vezetők “szalámitaktikájáról” ír /380/. A lényeg mégiscsak az, hogy “Magyarországon 1945 után a politika minden tévedése, hibája, bűne ellenére társadalmi forradalom zajlott le. ... “Ez harc volt, méghozzá kemény, a ki kit győz le elvének és gyakorlatának alapján, s akik ellene fordultak az új hatalomnak, azokat el kellett távolítani a hatalomból.” /369/

VÉGÜL Az események leírása 1956. november 4-én, 8 óra 7 perckor végződik /422/. A felkelés leverése, a munkástanácsok, a pártok feloszlatása, a kivégzések már “egy új fejezethez” tartoznak. Olyan ez, mintha egy 1848—49-ről szóló könyv az előzmények tárgyalásánál visszanyúlna az 1820-as évek elejére, de esetenként még 1790-re is, majd azzal fejeződne be, hogy az orosz csapatok átlépték a magyar határt, mondván: Segesvár, Világos, Arad, Haynau már “egy új fejezethez” tartozna.

A következményekre egyetlen utalás van, mikor egy alkalommal idéz Nagy Imre perének jegyzőkönyvéből. A kommentár: “Az ügyész és Nagy Imre szó-párbaja láthatólag politikai csatározás volt, a történelem szempontjából nem perdöntő.” /140/

Ha egy olyan részletet keresünk, amely kicsiben tükrözi az egész mű szellemiségét, akkor azt talán a 411-ik oldalon találjuk meg. “Természetesen feltehető a kérdés: ha egy ország többsége lázas állapotában szembefordul valamivel, van-e joga valakinek ezzel szembeszegülnie?” Mire az Új Márciusi Front leendő alapító tagja visszakérdez: “De feltehető a kérdés így is, van-e joguk vezetőknek ölbe tett kézzel nézni, hogy megsemmisítsék a néphatalmat, még ha a népből sokan pillanatnyilag nem is voksolnak erre a hatalomra?”

(A kézirat 1989 tavaszán keletkezett. A szerk.)

HORVÁTH LAJOS: A Galga-mente történetének írott forrásai.

**1686—1711. Aszód, Petőfi Múzeum, 1983. 174.p. 111.
(Múzeumi füzetek. 26. Szerk.: Asztalos István)**

Helytörténeti irodalmunkban kétféle nézet különíthető el. Az egyik, mely szerint a helyi jellegű eseményekről beszélnünk kell, meg kell írunk őket, de idő- és térbeli korlátozottságuk miatt nem szabad különleges jelentőséget tulajdonítanunk nekik. A másik szemlélet, ezzel szemben, ugyanolyan alapos, mélyreható vizsgálatot tart szükségesnek ezekben a kérdésekben, mint országos vagy kontinentális méretekben. Az eltérés tehát a módszerekben fogható meg. Örömmel kell megállapítanunk, hogy az utóbbi időkben (különösen a nyolcvanas években) kezd uralkodóvá válni az utóbbi szemlélet helytörténettel foglalkozó kutatóink között, melyet önmagában az a tény is jelez, hogy mennyiségileg és minőségileg más tanulmányok, monográfiák sorozata jelenik meg. Felismertük, hogy országunk és népünk történetéhez nem elegendő a szűkkörű forrásanyagból általános következtetések levonása. Egy adott kor, társadalmi jelenség, művelődés — illetve hadtörténeti probléma egészének vizsgálata feltételezi a kérdés valamennyi részterületének feltárását. Vagyis a helyi jellegű kiadványok célja, hogy megismertessen egy kisebb terület történeti kérdéseivel és forrásává váljék a kor egészét kutató számára. Ami a minőségi változást illeti, az abban ragadható meg, hogy ezek a munkák már nem említésszerűen foglalkoznak a Hajdúság, a Csallóköz, vagy a Galga-mente történetével, hanem igyekeznek ezeket komplex egészként kezelni. Szemben a korábbi szemlélettel, mely csupán a lokálpatriotizmus igényét igyekszik kielégíteni, s ezen túlmenően nem tulajdonít nagyobb jelentőséget az illető kérdésnek.

Ilyen szempontból igen érdekes munka Horváth Lajos forráskiadványa. A már külsőre is tetszetős kötet a Galga-mente huszonkét településének legjelentősebb, eddig nem vagy csak részben publikált forrásait közli, s elmondhatjuk, hogy a térség 1686 és 1711 közötti történetének kimerítő ismertetését nyújtja. A rövid **Előszó** (7—8.1.) után **A Galga-mente története 1686—1711-ig** (vázlat) című fejezet következik (9—39.1.). Az ehhez csatolt **Térképek**-et (41—46.1.) követi a kötet több mint felét kitevő **Források gyűjteménye** (47—146.1.). A kiadványt kiegészíti még az **Adatok Galga-menti családok genealóglájához** (147—154.1.) című rész, valamint a **Helynévmutató** (155—167.1.). **Mértékek és pénzek Jegyzéke** (171.1.) illetve német nyelvű **Rezümé** (172—173.1.) is.

Horváth Lajos "vázlata" a térség történetéről igen alapos áttekintés. Nem pusztán történeti ismertetése, hanem részletes elemzése a kor és a hely társadalmi, etnikai, jogi, birtok-, közigazgatási, stb. viszonyainak. Elég néhány fejezetcímet idézni (**Földesurak és földbirtokosok, Nemesek és jobbágyok, Kurucok a Galga-mentén, Papok, Prédikátorok, Iskolameste-**

rek, stb., hogy elmondhassuk: az érdeklődő a Galga-mente viszonyainak megismerésén keresztül országos áttekintést kap a török kiűzése utáni évekről és a Rákóczi-szabadságharcról. Ebben nagy segítséget jelent Horváth Lajos stílusa is.

Az áttekintésben a szerző állandóan hivatkozik a későbbiekben közölt forrásanyagra. A térség megismerését teljesebbé teszik a közölt térképmellékletek, melyeket Horváth Lajos és Bank László készített. A hat térkép bemutatja a települések elhelyezkedését, ezen kívül tájékoztat az adófizető családok számáról, a felekezeti, iskolai viszonyokról, illetve részletesen elénk tárja a Rákóczi-szabadságharc katonai eseményeit, csapatmozgásait.

A legnagyobb fejezet 150 magyar nyelvű forrást vagy forrásszemelvényt közöl. Ki kell emelnünk, hogy a szerkesztő igen körültekintően és alaposan végezte el a válogatást. Megfigyelhető, hogy nem csupán helytörténeti jelentőséget tulajdonított munkájának: pl. az 1. sz. forrás 1686. szeptember 2-án kelt, Henrik szász hercegnek Buda visszafoglalásáról írott naplójegyzete. Horváth a forrásokat időrendben közli, valamennyi szemelvény előtt röviden ismerteti a szóbanforgó művet, esetleges szerzőjének, szereplőinek személyi adatait, a keletkezés körülményeit, stb. A forrásokat gazdag jegyzetekkel egészíti ki, lelőhellyel, esetleges vonatkozó szakirodalommal. A terjedelmesebb, vagy szövegükben kevésbé érdekes forrásokat nem idézi szó szerint, csak ismerteti azokat. Az iratok műfaja és témája széles kört ölel fel. Vannak határjárásról rögzítő dokumentumok, urbáriumok (pl. 50., 56., 62., 66., 97. stb.), tanúvallatási jegyzőkönyvek (pl. 22., 42., 92., stb.), a pusztítást panaszoló iratok (pl. 140., 145. stb.), levelek (pl. 101., 139., 141. stb.), kötelezvények (pl. 71., 72. stb.), folyamodványok (pl. 79., 86. stb.), de itt lehetetlen lenne felsorolnom valamennyi típust. Hangsúlyoznom kell, hogy ezek a források igen jelentősek a kor kérdéseivel foglalkozók számára, olyan adalékokkal egészítik ki a már ismert képet, melyeket eddig sem a közönség, sem a kutatók nem ismertek. Természetesen több dokumentum is található, mely a Galga-mentével kapcsolatos, s már megjelent nyomtatásban is, jelentősége mégis megkívánta közlését ebben a könyvben. (pl. 82., Bottyán levele, Szentlászlóról II. Rákóczi Ferenchez, 1705. július 29., stb.). Az újraközlés azonban ismét felhívja rájuk a figyelmet, s beilleszti a Galga-menti falvak történetébe. Már említettem, hogy a szerző igen széles körből merítette a forrásokat, s azokat időrendben közölte. Ezzel kapcsolatban nem hallgathatom el: szükséges lett volna a források tematikus rendszerezése, szemben az időbeli sorrendiséggel, mely csupán a kronológikus jellegű összefoglalások készítői számára használható. Ha például valaki a 17. század végi adófizetői jegyzékek iránt érdeklődik, ebben a kötetben igen hasznos ismeretekre bukkanhat, felkutatásuk azonban így fáradtságos munkát jelent számára. Szerencsésebbnek tartottam volna, ha a közreadó a forrásokhoz tárgymutatót is mellékel, melyben a források típusai szerint rendszerezi az anyagot. Pl. az olyan szorosan összetartozó iratok között is, me-

lyek egy helybeli nemes, Rákóczy Gábor megölésével kapcsolatosak (106., a gyilkos elfogásáról tudósító alispáni számadás; 123.: tanúkihallgatási jegyzőkönyv és ítélet), csak nehezen található meg az összefüggés.

Igen jelentősnek tartom a Galga-menti családok genealógiájáról készített kimutatást. Ez is részletező fejezet, ahol nem csupán a családtagokat írja le, hanem mellékeli valamennyi vonatkozó ismert adatot, az előző rész forrásainak tükrében. A kimutatás hasznos a 17. század végének genealógiájával és családtörténetével foglalkozó kutatók számára. A kötetet záró helynévmutató szintén fontos adatokat ad a publikált forrásokhoz, s érdemes megemlíteni a mértékekről és pénzekről készített jegyzéket is, ez röviden összefoglalja az e korban használt legjelentősebb mérő- és fizetőeszközöket.

Végezetül ismét el kell mondanom, hogy az aszódi Petőfi Múzeum munkársai igen alapos munkát végeztek: ez a füzet egy olyan sorozat harmadik darabja, mely a Galga-mente történetének írott forrásait kívánja közléseni, megalapozva egy jövőbeli helytörténeti monográfia kiadását. A török kiűzése és a szatmári béke közötti időszak történetével foglalkozó valamennyi kutató és érdeklődő figyelmébe ajánlom ezt a forrásgyűjteményt.

**NÉMETH AMADÉ: Az Erkelek a magyar zenében.
(Az Erkel-család szerepe a magyar zenei művelődésben).
Békéscsaba, 1987. 180.p. (Fekete könyvek. 9.)**

Békéscsabán 1987-ben, a "Fekete könyvek" kultúrtörténeti sorozat kilencedik darabjaként jelent meg Németh Amadé könyve. A szerző több évtizedes munkájának gyümölcse a mű, amely 1978-as kandidátusi disszertációjának könyvváltozata. Mint az előszóból is kiderül, a kézirat (érthetetlenül) 1985-ig fiókban hevert, de kiadásakor naprakész bibliográfiával bővült, s egyéb változtatások teszik ilyen formájában is élvezhetővé.

A "Fekete könyvek" sorozat részint Békés megye, részint a magyar népi kultúra történetét, történelmének főbb, érdekesebb aspektusait, kevésbé vizsgált fejezeteit dolgozza fel (pl. építészettörténetet, az 1831. évi kolera-járvány, békési boszorkányperek, stb.) Az Erkel-könyv véleményem szerint némileg más jellegű, mint a sorozat eddigi darabjai, s feltehetőleg ezért jelent itt meg, mert más kiadók (talán anyagi- üzleti szempontokra hivatkozva) nem adták ki. Ez annál kevésbé érthető, mert végre kezd megindulni a magyar zene történetének módszeres kiadása. Sajnos nem vagyunk zenei nagyhatalom, vagy ha mégis, hát nem amiatt, hogy sok zeneszerzőt vonulathatunk fel, hanem azért, mert az a néhány zeneszerző (zenepedagógus, előadóművész) és az a pár tucat zenész, akivel a világ bármely részén dicsekedhetünk anélkül, hogy értetlen arccal nézzenek ránk, méltán vált világhírűvé; s amelyik ország magáénak vallhat olyan zeneszerzőket, mint Liszt és Bartók, olyan előadókat, mint Joachim József, Perényi Miklós vagy Kocsis Zoltán, az elég hatalmasnak érzi magát zeneileg (pláne ha közép-európai kisországról van szó), hogy "elhanyagolhatja" a második vonalat.

Pedig Erkel és családja mint zenepedagógus, zenepolitikus nem is a második vonal tagjai. S talán épp az Erkeleknek köszönhető, hogy ebben az országban tanulhattak Bartókok, Kodályok.

Mint e hosszúra sikerült bevezetőből is kiderül, a könyv nemcsak Erkel-monográfia, hanem számos adatot tartalmaz, amelyek fontosak lehetnek a magyar színház és opera történetének.

A könyv hármas bevezetéssel kezdődik, majd terjedelmes fejtegetést olvashatunk a család eredetéről, az Erkel Ferenc előtti Erkelekről. A legösszefogottabb rész természetesen Erkel Ferencről szól: különböző szempontok alapján hat nagyobb, összesen tizenegy kisebb fejezet, amelyből az utolsó Erkel műveinek tematikusan osztályozott jegyzéke. A könyv hátralévő fejezeteiben Erkel fiainak életrajzát olvashatjuk.

A fejezetekből kitetszik: Németh Amadét kettős cél vezérelte: egyrészt monografikus igényű Erkel-családi életrajzot írni, másrészt: kitölteni a magyar zenetörténetírásnak azt a hézagát, amely Erkel és fiai tevékenysége körül tátong. Ilyen vállalkozás mintegy 150 oldalon lehetetlen. A szerző

csaknem megoldja a lehetetlent. Könyve szinte minden adatot felsorakoztat az 1830 és 1900 közötti zenetörténetből. Ahol túl sok lenne az adat, külön táblázatban közli, megkönnyítve az olvasást.

Egy monográfiában fontos a család származásának megadása, ám az esetünkben kissé túl hosszúra sikeredett. Ez a rész olvasmányosság tekintetében is alulmarad a valódi Erkel-monográfiához képest. A könyv hátralévő fejezetei viszont ilyen szempontból is ragyogóak, anélkül, hogy ez a tudományosság rovására menne.

Nem érzem magam kompetensnek, hogy a könyv zenesz-szakmai oldalához hozzászóljak: így csak néhány laikus megjegyzést tennék. Érzésem szerint Németh kevesebbet foglalkozik a zeneszerző azon tevékenységével, amelyről a "vulgárbartókizmus jegyében" nem illik szólni: Erkel szerepével a népies műzene fejlődésében. Érdekes, hogy míg az irodalomtörténészek kezdik átértékelni a népiességről alkotott korábbi nézeteiket, addig a zenetörténészek között tovább dívik az a prúd vagy talán sznob nézet, hogy ami mai ízlésünk szerint nem "magaskultúra", az nem is tartozik bele a kultúrtörténetbe. Függetlenül attól, hogyan vélekedünk a magyar nótáról, a szalon-cigányzenéről vagy az ál-népzeneről, egy Erkel-monográfiában erről is szólni kell.

Zenetörténeti jelentőségű Erkel Elek és Gyula műveinek jegyzékbeszédese.

Végül egy apró pontatlanságra hívnám fel a figyelmet. A könyvben két helyen is említetik Mozart d-moll zongoraversenye. A sajtó ördöge okozta-e, hogy mindkétszer 226-os Köchel-jegyzék számmal? Mozart egyetlen d-moll zongoraversenyt írt, annak jegyzékszámja 466. Vajon a korabeli források tévedtek? Nyugodtan kizárhatjuk: a Köchel-jegyzék 1862-ben jelent meg először, a Mozart-művet Erkel 1856-ban adta elő. Akkor az adatközvetítők (korábbi monográfiák máskor is sokat bírált szerzői) a vétkesek? Esetleg Erkel valami átíratot játszott (Mozart-monográfiák ilyenről sem tudnak)? Mindenképpen bántó, hogy egy alapos, modern zenetörténeti munka téves adatot tartalmaz!

Pedig Németh Amadé könyve éppen adatai miatt válik remekül alkalmazható kézikönyvvé mindazok számára, akik a 19. századi Magyarországgal foglalkoznak. A nem szakmai, "csupán" érdeklődő közönségnek pedig jó olvasmány: igazán megérdemelne ennél nagyobb példányszámot is.

A BEÉRKEZETT KÖNYVEK JEGYZÉKE

Erdész Ádám: A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1987. 245 p. + 4 t. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből. Szerk. Erdmann Gyula.1.)

Somogyi honismereti híradó. A Megyei Honismereti Bizottság tájékoztatója. 1987. 1., 2. sz. 1988. 1., 2. sz. Kaposvár, Somogy Megyei Tanács VB. Művelődési Osztálya — Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár

Asztalos István: Iskolatanítók a Galga mentén. Adatok a XVII—XIX. században működő tanítók életviszonyaihoz. Aszód, Petőfi Múzeum, 1987. 56.p. (Múzeumi füzetek. 34.) (Klny. a Studia Cornitansia 18. (Életmódkutató-sok Pest megyéből.) Szentendre, 1987. számából)

Ozoraí Pipó emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, 1987. 106. p., ill. (Múzeumi füzetek)

Jövönket építjük. Emlékkönyv az Esztergomi Papnövendékek Magyar Egyházirodalmi Iskolája fennállásának 150 éves évfordulójára. Szerk. Erdő Péter: Esztergom, Érseki Hittudományi Főiskola, 1983. 325. p.

A Bihari Múzeum Évkönyve. Szerk. Héthy Zoltán (1—3.) Módy György (4—5.) Berettyóújfalu 1. 1976. 367. p., ill., 2. 1978. 307. p., ill., 3. 1982. 303. p., ill., 4—5. 1986. 297. p., ill.

A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1987. (13.) Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján, Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága, 1987. 389. p. ill.

Lelkipásztor. Evangélikus lelkészi szakfolyóirat. 62. évf. 12. sz. (1987. december)

Diakónia: Evangélikus szemle. A Magyarországi Evangélikus Egyház időszaki folyóirata. 1987. (9. évf.) 2. sz.

American Journal of Archeology. Az Archeological Institute of America folyóirata. Vol. 92. No.1. (1988. január)

Alexandru Popescu: A géta-dák kultúra. Ford. Sepsí Attila. Bukarest, Kriterion, 1987. 146.p.

A Századok repertórium. 1867—1975. Szerk. Pamlényi Ervin. Bp., Akad. K., 1987. 762.p.

Fülöp Károly: Vándor voltam. Versek. Szeghalom, Péter András Gimnáziumi és szakközépiskola — Sárréti Múzeum Baráti Kör, 1986. 62.p.

Szomszédok hármás tükörben. A Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottság negyedszázada. (1957—1984) Szerk. Szarka László. Bp., Akad. K., 1987. 316.p.

Tanulmányok a magyar egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből. 1948—1960. Szerk. Ólmosi Zoltán Urbán Károly Bp., Oktatáskutató Intézet, 1988. 315.p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. 9.)

Baranyai helytörténetírás. 1985—1986. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk. Szita László, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1986. 783.p. + 12 térkép ill.

Szekerczés Pál: Bihar megyei népiskolák. Tanítók és díjlevelek 1800—1847 között. Berettyóújfalu, Városi Tanács, 1988. 109.p. (Bihari Dolgozatok, Szerk. Dolog Sarolta. 8.)

Pálffy Pál nádor levelei (1644—1653). (Pálffy Pál nádor levelei Battyhány Ádámhoz és Borbálához). összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bev., jegyz., ell., a mutatólat kész. S. Lauter Éva, Bp., ELTE Közép- és Korai Magyar Történelmi Tanszék Kutatócsoportja, 1989. 223. p. ill. (Régi Magyar Történelmi Források, Szerk. Horn Ildikó, Kreutzer Andrea.1.)

Németh Amadé: Az Erkelek a magyar zenében. Az Erkel család szerepe a magyar zenei művelődésben. Békéscsaba, 1987. 180.p. (Fekete könyvek. 9.)

Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. Magvető, 1987. 500.p. (Elvek és utak.)

Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvölcsélet alapkérdései. Bp., Magvető, 1987. 716.p. (Elvek és utak.)

Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1979. 390.p. + 42 (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai. Szerk. Madarász Lajos. 1.)

Hidegkuti Mihály — Hudi József: Hidegkút története. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1987. 359.p., ill. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai. 5.) Szerk. Madarász Lajos

Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből. 1593. május 1 —1616. augusztus 6. Másolta, ford., magy. ell. Balogh István. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1986. 250.p. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Közleményei. II. Közlemények. Szerk. Gyarmathy Zsigmond.1.)

Németh Zoltán: Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán. 1759—1792. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1987. 251.p. ill. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények. 2.)

Parasztvallomások a dadai járásból. 1772. összegyűjt., jegyz., ell. Takács Péter. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1987. 237.p. + 7 táblázat. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények 3.)

Tóth Ferenc: Erdei Ferenc, a makói diák. Makó, Városi Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya, 1986. 64. p., ill. (A makói Múzeum füzetek.) A makói Múzeumi Baráti Kör kiadványsorozata. (Szerk. Tóth Ferenc. 52.) (Klly. a makói József Attila Gimnázium 1985. évi jubileumi évkönyvéből.)

Erdi Ferenc: A magyar társadalom. Bp., Magvető, 1987. 65.p. (Gondolkodó Magyarok. Szerk. Szigethy Gábor.)

II. Endre Aranybullája. Bp., Magvető, 1987. 61.p. (Gondolkodó Magyarok. Szerk. Szigethy Gábor. 50.)

Kodolányi János: A hazugság öl. Bp., Magvető, 1987. 52.p. (Gondolkodó Magyarok. Szerk. Szigethy Gábor.)

Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet. 1938—1944. Akadémiai székfoglaló 1985. november 29., Bp., Akad. K., 1987. 66.p. (Értekezések, emlékezések. Szerk. Tolnai Márton)

Erdélyi István: Pannoniai húsvét. Bp., Akad. K., 1987. 70.p. + 6 t. (Sorsdöntő történelmi napok. Szerk. Szakály Ferenc. 9.)

Zolnay László: Egy szegedi polgár a 19. században. Id. Gál Ferenc (1824—1898). Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1985. 48.p., ill. (Szeged művelődéstörténetéből. Szerk. Lengyel András. 1.)

Lengyel András: A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1985. 36.p. (Szeged Művelődéstörténetéből, Szerk. Lengyel András. 2.)

Apró Ferenc: Gergely Sándor az aktivisták szobrása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1986. 51. p., ill. (Szeged Művelődéstörténetéből. Szerk. Lengyel András. 3.)

Ruszoly József: Szeged Megyétől Nagy-Szegedig. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1987. 60.p., ill. (Szeged Művelődéstörténetéből. Szerk. Lengyel András. 4.)

Miklya Jenő: Szeghalomtól — Verőcég. Dapsy Gizella élete a dokumentumok tükrében. Szeghalom, Szeghalom Város Tanács — Sárreíti Múzeum Baráti Köre, 1984. 167.p., ill. (Sárreíti Füzetek. Szerk. 11. Nagy István. 5—6.)

Bene Mihály: Adatok Verseg történetéhez. Aszód, Petőfi Múzeum, 1980. 170.p., ill. (Múzeumi füzetek. Szerk. Asztalos István. 16.)

Horváth Lajos: A Galga-mente történetének írott forrásai. 1686—1711. Aszód, Petőfi Múzeum, 1983. 174.p., ill. (Múzeumi füzetek. Szerk. Asztalos István. 26.)

A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1. 1958. 258 + XXXVIII p., ill., 2. 1959. 171 + XXIII p., ill., 3. 1960. 249 + XXVIII. p., ill., 4—5. 1961. 218 + XLI p., ill., 6—7. 1963—1964. 127 + LXXXVII. p., ill., 8—9. 1965—1966. 206 + XVIII. p., ill., 10. 1967. 215 + XXXIII + 1 p., ill., 11. 1968. 311 + XXXVI + 1 p., ill., 12—14. 1969—1971. 215 + XX. p., ill., 15—17. 1972—1974. 240 p., ill., 18—20. 1975—1977. 215. p., ill.

ELŐZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

1987. 1./1./

OTDK '87 — Kulcsár Árpád: Erdélyi sóügy I. Apafi Mihály uralkodása idején

Várkonyi Gábor: Wesselényi Ferenc nádor

Sághy Marianne: Történész voltam Oxfordban

A VII. Nemzetközi Felvilágosodás-konferenciáról

1988. 1./2./

OTDK '87 — Tordai György: Egy XV. századi főúri család familiárisai

Deák Eszter: Két magyarországi értelmiségi a jakobinus szövetkezés után (Glatz Jakab két levele Schedius Lajoshoz) (forrásközlés)

Szilágyi Márton: Pomogáts Béla: Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban (kritika)

Beszámoló a II. Egyetemi Levéltári Napról

Ismertetések

1989.1./3/

Kreutzer Andrea: A cenzúra Rákóczi államában

Morenth Péter: Kanadai magyar fiatalok a népi kollégiumokban (Adalékok a NÉKOSZ nemzetközi tevékenységéhez)

Romhányi Beatrix: Megjegyzések Ovidius géta nyelvű verseiről

"... Sokat tanultam a marxista történetírásból is..." — Beszélgetés dr. Szántó Konrád ferences főiskolai tanárral (Zsidi Vilmos interjúja)

Ismertetések

EURÓPAI PROTOKOLL ÉS MAGYAR POLITIKA

(Változás és alkalmazkodás a koraujkori diplomáciai szokásrendben).

Az udvari társadalom életét vizsgálva Norbert Elias mutatott rá arra a folyamatra, amelynek eredményeként a diplomácia, a külkapcsolatok kezelése és irányítása az udvar privilégiuma lett. /1/ Ez a hosszantartó, belső fejlődés a társadalom egészét érintő átalakulás olyan részét képezte, amelyben az általános változások legjellegzetesebb vonásai együttesen jelentkeztek.

Az új tartalom új formát igényelt, s ezt a politikai átrendeződések megjelenésükben is éreztették. A hétköznapi társas érintkezések megváltozásával átalakultak az államok közötti érintkezés hagyományos módozatai is, s a diplomácia, amelynek érzékelnie kellett a politika minden kisebb és nagyobb rezdülését, természetéből adódóan magán hordozta a formai újdonságok jegeit is.

A nemzetközi kapcsolatok történetében az állandó követségek megjelenése és elterjedése hozta a legjelentékenyebb átalakulást. Rendszeressé és folyamatossá vált az államok közötti párbeszéd, s számos, az alkalmankénti követségekkel járó technikai-szervezési probléma oldódott meg. Az alkalmankénti s az állandó követség közötti átmenet fokozatosan történt, gyakran a két diplomáciai alakzat párhuzamosan is létezett. Az "új diplomácia" képviselői, az állandó követek új funkcióban új feladatokat voltak hivatva ellátni. Az információk rendszeres gyűjtése s rendezése mellett a diplomaták elsőrangú teendője lett, hogy a fogadó ország minden tekintélyesebb személyével jó kapcsolatot alakítsanak ki. A lényegesebb eseményekről gyors és pontos jelentéseket kellett írniuk, amely nemcsak rátermettséget és rutint, hanem újfajta képzettséget s az ország politikai helyzetének alapos ismeretét is megkívánta. /2/

Az eredményes munkához, az új képzéshez elméleti összefoglalásokra volt szükség. A kialakuló államelméleti irodalom nagyjai, Hugo Grotius, Justus Lipsius mellett megjelentek a diplomáciai elmélet teoretikusai is. Alberico Gentilis, Balthasar Ayala, majd később Abraham Wicquefort s Carlos Maria Caraffa fogalmazták meg a követek jogait és kötelességeit, határozták meg működési területüket. /3/ A változó európai politikai gyakorlat gyorsan alkalmazta az elméleti eredményeket. Jó példa erre Svédország, amelynek XVII. századi nagyhatalmi politikájához kiválóan működő, képzett diplomáciai karra volt szüksége. Ennek megfelelően a svéd Aegidius Girs már 1627-ben *De vera nobilitate* libellus című munkájában hangsúlyozta, hogy annak a nemesifjúnak, aki az államapparátusban tanácsadóként vagy diplo-

mataként akar helytállni, nemcsak a fegyverhez, lóhoz és vadászathoz kell értenie, hanem a könyvek (ti. szakkönyvek) ismeretében is élen kell járnia. /4/

A nemzetközi kapcsolatokban adódó feladatokat csak nagyobb apparátussal lehetett megoldani, mind a szervezés-irányítás területén, mind a gyakorlati végrehajtásban. /5/ Megnőtt a követségek létszáma, új diplomáciai hierarchia alakult ki, amely a fokozottabb specializációt tükrözte. A követség vezetője az állandó követ lett. Alárendeltjei — a követség többi alkalmazottja — az információszerzésben s a döntéselőkészítésben játszottak lényeges szerepet. /6/ A jelentések feldolgozásával, továbbításával, a kapcsolattartás problémáival központi apparátus foglalkozott, amely a kisebb fontosságú ügyekben határozatot is hozhatott. A nagy horderejű döntéseket minden esetben a legfelsőbb politikai irányító testület (Államtanács, Titkos Tanács) hozta, amelynek élén az uralkodó állt. /7/

A külpolitikai gépezet fejlődése elengedhetlenné tette a diplomáciai protokoll átalakítását. Számos, korábban eredményesen működtetett forma elvesztette jelentőségét, vagy nem volt képes megfelelni az új elvárásoknak. Más esetben — éppen az állandó követség létrejöttével — addig nem alkalmazott ceremóniákat kellett életbe léptetni. A követ hivatalos és félhivatalos teendőinek legnagyobb részét a diplomácia hagyományos keretei között nem tudta volna ellátni. Az alkalmankénti követségek szűkre szabott lehetőségei a modern követelményeknek már nem feleltek meg.

A megújuló diplomáciai protokoll sajátágosan kétféle változás jellegzetességeit hordozta. Egyrészt tükrözte a politikai gondolkodás és döntéshozatal átalakulását, másrészt — külsőségeiben — az udvari társadalom életében, szokásaiban beállt változásokat láttatta. /8/

Az állandó követség megjelenése és kiépülése a korábbinál lényegesen nagyobb szerepet juttatott az írásos diplomáciának. Az alkalmankénti követségek feladatköre nem igényelte a széleskörű levelezést, a rendszeres jelentések összeállítását, az információgyűjtő-hálózat megteremtését és működtetését. A fogadó ország legkülönbözőbb pontjain élő, politikailag befolyásos egyházi és világi tisztségviselőkkel való folyamatos kontaktustartás is — amely az állandó követek megbízatásának egyik legfontosabb részét képezte — csak írásos formában volt megoldható.

A nemzetközi kapcsolatokban történt tartalmi és formai struktúraátalakulás természetesen az írásos diplomáciában is megjelent. Az új protokoll már nemcsak az uralkodók, politikusok, diplomaták előtt "élőben" érvényesült, hanem alapja lett a diplomáciai levelezés előírásainak, pontosan tükrözve mindazt, ami az udvarokban lezajlott.

A protokolláris rend által meghatározott diplomáciai ceremóniák így kétféle változatban realizálódtak. Az elsődleges változat az udvarokban színpompás előadásban, többnyire az uralkodó jelenlétében játszódott le. Miután a követ személyéről és érkezéséről az akkreditáló ország jó előre értesítette a fogadó országot, a követ megtette bemutatkozó látogatását. Az első audiencián a régi követ, aki hivatali szolgálata lejártával távozott az

országból, a számára már ismerős udvari személyeknek és persze az uralkodónak bemutatta és ajánlotta az őt felváltó diplomatát. Különlegesen érdekes és fontos szerepet töltött be a protokollban a diplomáciai ajándék, amelynek átadása nem kevésbé ünnepélyes körülmények közepette zajlott. A tényleges politikai érintkezés a hivatalos forma szerint a privata és publica audientiákon folyt, ám a vendégfogadások is jó alkalmat szolgáltatottak komoly problémák megvitatására. A követ távozásakor búcsúlátogatást tett az uralkodónál, az utolsó fogadáson nem feledkezve meg az akkor már ki-nevezett új követről. Ezek a diplomata munkájából kiragadott állomások voltak a fogadó ország és az akkreditált követ érintkezésének azon legjellemzőbb momentumai, amelyek a követek cserélődésével, állandóan ismétlődve alkottak egy diplomáciai kört.

Az említett ceremóniák másodlagos változatban írásos dokumentumokként öltöttek testet. Ez a változat természetesen kevésbé volt látványos és színpompás, ám semmivel sem jelentéktelenebb. A diplomáciai levelezésben éppúgy be kellett tartani az új protokoll követelményeit, mint az udvari fogadásokon. Az állandó követek kiterjedt feladatköre miatt tehát az "élő" és az "írásos" protokoll — egyidejűleg a politikai gondolkodásmód és az udvari élet átalakulásaival — alapvető változásokon ment át.

A Habsburg-birodalom sajtószólamosan reagált a kihívásra. Bécs a nemzetközi kapcsolatok módozatainak átalakításában nem tudott ténylegesen aktív szerepet vállalni. A XVI—XVII. században a velencei, majd — Richelieu irányításával — az egyre nagyobb tért hódító francia külpolitika lényegesen magasabb színvonalon működött, mint a Habsburg diplomáciai gépezet. Mindamellet az Európában elfoglalt helye és hatalmi státusa megengedhetetlenné tette a további lemaradást. /9/

A harmincéves háború, majd az azt lezáró vesztfáliai béketárgyalások nagyban előmozdították a Burg diplomáciájának fejlődését, mivel Bécs folyamatosan rá volt kényszerítve arra, hogy érdekei védelmében külpolitikai tevékenységét hatékonyabban, a modern követelményekhez jobban igazodva lássa el. /10/ Feltétlenül említésre méltó, hogy a vesztfáliai békét megelőző évszázad osztrák Habsburg diplomáciájáról — minthogy monografikus feldolgozása nemzetközi viszonylatban is hiányzik — csak levéltári források, s korabeli kiadványok alapján lehet véleményt alkotni.

Caroli Carafa, aki 1621—28 között pápai nunciusként a bécsi udvart és politikát alaposan megismerte, jelentésében beszámolt a Habsburg-központ diplomáciai életéről is. A nuncius arról tudósított, hogy Spanyolország és Toscaná állandó követtel képviseltette magát Bécsben, míg a Velencei Köztársaság rezidens útján intézte ügyeit a császárvárosban. /11/ II. Ferdinánd, majd utóda, III. Ferdinánd állandó követet akkreditált a Vatikánba és az Oszmán Birodalomba. Párizsban 1619-ig Habsburg ügyvivő működött, 1628-tól rezidens, majd 1635-ben, amikor XIII. Lajos hadat üzent Spanyolország-nak, Bécs visszahívta képviselőjét. A Habsburg-diplomácia teljes, ennél lényegesen nagyobb apparátussal dolgozó hálózata azonban csak a vesztfáliai békét követő években épült ki. /12/

A spanyol Habsburg-ág külpolitikai gépezete a XVII. század első felében sokkal gördülékenyebben, olajozottabban működött. A spanyol diplomaták gyakorlatilag Európa minden udvarában megtalálhatók voltak. Jó képességű, képzett, komoly rutinnal rendelkező politikusok alkották a diplomáciai-végrehajtó vezérkart, akik épp olyan otthonosan mozogtak a legkülönbözőbb protokolláris rendezvényeken, mint amilyen könnyed eleganciával oldották meg a kemény politikai feladatokat. Angliában legalább olyan tekintélynek örvendett Gondomar gróf spanyol követ, mint amilyen befolyásos volt Onate gróf Bécsben. A spanyol diplomácia gyenge pontja nem is a külföldön lévő követségek munkájában keresendő, hanem a madridi szervezés és irányítás területén. Végtelen lassúság, gyakori gondatlanság, feledékenység és intrika jellemezte az udvart s a hivatali apparátust. A diplomáciai jelentések feldolgozása és értékelése, az Államtanács döntési mechanizmusa és a döntések végrehajtása lényegesen nehezkesebben haladt, mint a külföldön dolgozó diplomaták munkája. /13/

A bécsi spanyol követség feladata megkülönböztetett helyzeténél fogva bonyolultabb volt, mint az Európa más udvaraiban működő spanyol képviselteké. A rokoni szál s a szoros politikai kapcsolat Madrid és Bécs között különösen fontos szerepet juttatott a mindenkori spanyol követnek. Az állandó követség általános funkcióin kívül III. Fülöp, majd IV. Fülöp képviselői abban a szokatlan helyzetben voltak, hogy a bécsi államapparátus irányítói gyakran kikérték véleményüket egy-egy fontos döntés meghozatalakor, vagyis külföldiként résztvehettek a Habsburg-birodalom döntési mechanizmusában. /14/ A követek alapfeladata természetesen így is az állandó kapcsolattartás, az információgyűjtés és továbbítás, illetve a fontosabb személyekkel való politikai érintkezés maradt.

A Bécsben dolgozó spanyol diplomaták, képzettségüknek megfelelően remekül teljesítették az előírásokat. Protokoll és politika, elmélet és gyakorlat példamutató egységben, tudatosan és célratorően jelentkezett a spanyol Habsburg követek munkájában. Münchentől Prágáig, Milanótól Krakkóig terjedő remek kapcsolatok, jól működő információs csatornák, viszonylag gyors futárszolgálat dicsérte Fülöp király alattvalóinak szervezőkészségét. /15/ Így az a furcsa helyzet alakult ki, hogy amíg Bécs a kényszer hatása alatt megpróbált felzárkózni a nemzetközi színvonalhoz, a császárvárosban a modern követelményeknek megfelelően Európa-szerte elismert külföldi diplomaták dolgoztak.

Milyen szerepet játszhatott vajon a királyi Magyarország a megváltozott nemzetközi életben? Keresték-e a kapcsolatot az európai diplomaták a magyar politika kiemelkedő személyiségeivel? Lehet-e következtetni magyar viszonylatban a diplomáciai protokoll alapján a politikai érintkezés minőségére?

Az alkalmat arra, hogy betekintést nyerhessünk az európai diplomáciai protokoll újjáalakult módozataiba, a bécsi spanyol követség és a magyar nádor több mint két évtizeden át tartó levelezése nyújtja. Az 1625-ös nádor- és királyválasztás alkalmával Esterházy Miklós és a spanyol követség már

korábban is meglévő kapcsolata még szorosabbá vált. Ezt a folyamatos politikai kontaktust vizsgálva a királyi Magyarország egy olyan információs csatornája kerül elénk, amelyen keresztül nemcsak tényyszerű közlések érkeztek, hanem ismertté válhattak a nemzetközi kapcsolatok rendszerének új formái is.

A királyi ajánlás

Az állandó követ megbízatásáról az uralkodó, mint az akkreditáló ország feje levélben tájékoztatta a fogadó ország kiemelkedő személyiségeit. Biztosította a címzetteket a követ hűségéről s tehetségéről. A királyi ajánlás egyben megteremtette az alapot a később érkező követ s a címzett közötti harmonikus politikai kapcsolathoz, segítve ezzel a diplomatát egyik lényeges feladatának sikeres megoldásában.

IV. Fülöp spanyol király 1623. december 6-án küldte el Madridból Esterházy Miklós bárónak! az Ossona gróf királyi követ kinevezéséről szóló iratot. /16/ Ossona 1624 nyarán foglalta el helyét Bécsben, tehát Esterházy több mint fél évvel korábban értesült hivatalosan a követváltásról. Szó szerint azonos levelet kapott a spanyol királytól Pázmány Péter esztergomi érsek is /17/, s így bizonyíthatóan nem egy Esterházynak szóló udvarias bejelentésről, hanem a spanyol diplomáciában alkalmazott hivatalos formuláról van szó. Bár csak ez a két levél ismeretes Ossona kinevezéséről, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a Habsburg-birodalom más előkelőségei is ugyanilyen szövegű levelet kaptak kézhez.

Hasonló jellegű, mégis más minőségű IV. Fülöp 1633. január 16-án a magyar nádorhoz intézett levele /18/, amelyben közölte, hogy Onate gróftól személyes megbízottként a császárvárosba küldi, s egyben megbízta, hogy királyi jókívánságait is tolmácsolja. Bár ez utóbbi személyesebb hangvételi írás, azért egyértelműen hivatalos diplomáciai irat. A két dokumentum között az a lényeges különbség, hogy míg az Ossona kinevezéséről szóló levél egy állandó követ megbízatásáról tájékoztat, addig Onate személyes megbízottként, tehát rövidebb időre, s konkrét, behatárolt feladattal érkezett.

A követ bemutatkozása

Az új követ megérkezése és fogadása az egyik leglényegesebb mozzanat volt a diplomáciai protokollban. /19/ Az állandó követség létrejöttével jelentősége még inkább növekedett. Az udvar és a diplomata első találkozása, a sikeres vagy kevésbé sikeres bemutatkozás fontos szerepet játszott a későbbi kapcsolattartásban. /20/ Az udvari bemutatkozás után nem sokkal az állandó követ, feladatának megfelelően, érintkezésbe lépett a fogadó ország kiemelkedő politikusaival. A diplomáciai levél útján történt kapcsolat-teremtést gyakorlatilag írásos bemutatkozásnak lehetett tekinteni. Protokolláris célja ugyanaz volt, mint az ünnepélyes udvari fogadásnak — bár az esetek döntő többségében az írásos bemutatkozást személyes találkozás is követte.

Ossona gróf, megérkezése után hamarosan, 1624. július 19-én írt Esterházy magyar nádornak: "A spanyolok királya, az én legkegyelmesebb uram, mikor engem ezzel a most kezdetét vevő követséggel megbízott, azt kívánta, hogy a Méltóságod számára csatolt leveleket adjam át, amelyekből világosan kiderül, hogy őfelsége, a katolikus király mélyen meg van győződve Méltóságodnak a Császár és az Ausztriai Ház iránti bizonyított, súlyos érvekkel alátámasztott, állhatatos áldozatvállalásáról, s az azt megillető hűségéről". /21/ A továbbiakban a követ kérte a nádort, hogy munkáját, amennyire teheti, segítse.

Az alkalmankénti követség esetében hasonló jellegű bemutatkozó levélre nem volt szükség, hiszen a követ megbízatása rövid időre szólt, s konkrét feladatának elvégzése után nemsokára hazatért.

A követajánlás

A kontaktusteremtés a királyi ajánlással, s az első követi levéllel még korántsem ért véget. A távozó követ hazautazása előtt felhívta a figyelmet utódjára, s egyben ajánlotta az új diplomatát. Onate gróf, aki jól kiépített kapcsolatokkal rendelkezett, s Esterházyval is jó viszonyban volt, 1624. július 18-án — nyilván nem véletlenül egy nappal Ossona bemutatkozó levele előtt — tájékoztatta Esterházy Miklóst: "Utódomként a követségre Ossona gróf urat jelölte ki (ti. a király), kiváló erényekkel vértezett lovag, aki néhány nappal ezelőtt érkezett ide (Bécsbe) s megvolt első audienciája a császárnál." /22/

A búcsúzó diplomata ajánlása több volt formalitásnál, hiszen az állandó követek váltásakor nem személyes kapcsolatok átadásáról és átvételéről volt szó, hanem a követet küldő ország politikai érdekeinek megőrzéséről s a folyamatos érintkezés biztosításáról. Olyan nagy tekintélyű diplomata segítségére pedig, mint Onate grófé, Európa minden országában meghallgatásra talált.

Szokás volt üdvözlőlevelet írni, ha az egykori követ, valamiféle újabb hivatalos küldetés alkalmával, hosszabb idő után ismét visszatért abba az udvarba, ahol korábban már teljesített diplomáciai szolgálatot. Onate gróf — IV. Fülöp említett megbízásával — majd egy évtized múltán köszöntötte újból a magyar nádort: "Az a kapcsolat, amely Kegyelmed és közötttem fennállt, amikor követként ebben az udvarban szolgáltam, a kölcsönös jóindulat jegyeit viselte magán, s engem azzal a bizakodással töltött el, hogy minapi kegyezésem szívélyes fogadtatásban részesül." /23/

A "hétköznapi" követi munka, amelyhez a kedvező feltételeket a diplomaták oly nagy gonddal próbálták megteremteni, hasonlóan a már említettekhez a protokoll és politika egységében zajlott. Az udvari életben a közvetlen politikai érintkezés formául a publica és privata audientiák szolgáltak. /24/ Ezeknek a fogadásoknak, éppúgy, mint minden más udvari ceremóniának, pontos előírásai voltak. A szabályokat betartani, a tárgyalásokat az etikettnek megfelelően folytatni — mindenki számára törvény volt. Az a diplomata, aki protokoll és politika egységét megbontotta, vagy akár meg-

bolygatta, biztos lehetett küldetésének kudarcában. Az írásos kapcsolattartás, a szűk értelemben vett politikai levelezés — az udvari audienciáknak megfelelő forma — természetéből adódóan nem rejtett magában annyi buktatót, mint a személyes tárgyalás. Az állandó követségek rutinszerűen alkalmazták a kialakult és elsajátított írásos formulákat. A szövegbe beleszerkesztett diplomáciai — gyakran irodalmi eredetű — toposzok, a protokolláris kezdő és zárómondatok, bár a legtöbb esetben nem lényegi politikai információkat hordoztak, semmi esetre se maradhattak el, s jelentőségük egyáltalán nem lebecsülendő.

A diplomáciai ajándék

A sikeres hivatalos érintkezés eredményeképp a diplomaták és a fogadó ország politikusai között barátság is kialakult. Ez természetesen nem minden esetre volt jellemző, de a kölcsönös tisztelet s az emberileg is jó kapcsolatok elősegítették a politikai problémák megoldását is.

„Semmit sem kívánok jobban követségem alatt, mint Méltóságod barátságának megszerzését, amelyet elődeim is ápoltak” /25/ — írta Castaneda gróf, aki Onatét s Ossonát követte Bécsben. Onate gróf kismartoni vendéglátása, Ossona és Esterházy eredményes soproni együttműködése az 1625-ös országgyűlésen mind bizonyítják Castaneda szavainak igazát. A barátság és a tisztelet kifejezése protokolláris formaként is testet öltött a külkapcsolatokban. A diplomáciai ajándék mindig is fontos szerepet játszott a nemzetközi politikában, /26/ a XVII. századra azonban már annyira kifinomult, hogy magából az ajándékból következtetni lehetett nemcsak az ajándékozó s a megajándékozott hazájára, hanem a közöttük fennálló kapcsolatra is.

Az aranylánc mint diplomáciai ajándék már-már monoton uralmát a XVII. század elején az ezüst asztali garnitúrák s mives órák bontották meg. Franciaországban a távozó diplomaták választhattak: arany vagy ezüst tárgyat, esetleg a király portréját óhajtják-e ajándékként. Az orosz udvar szőrmeiket, főként cobolyprémeket, kaftánokat ajándékozott, Velencében a keleti szőnyeg, aranyváza, festmények, ékszerek, ezüst asztalinemű dívott, Portugália aranykereszteket adott ajándékba. /27/ A ló különlegesen fontos szerepet játszott a Portával való érintkezésben. A bécsi udvar, Erdély s a királyi Magyarország főurai is a leggyakrabban díszesen felkantározott lovakat küldtek ajándékba, bár a XVII. század elejétől Konstantinápolyban igen kedveltekké váltak a német órásmesterek remekművei.

„A lovak, amelyeket idevezettek, úgy nézem, kiválóak, s már csak az marad hátra, hogy Kegyelmednek hálásan megköszönjem s kifejezzem készségemet az Ön szolgálatára” — írta Onate követ 1634-ben Esterháznak. /28/ 1640-ben Castaneda gróf örülhetett a szép és egészséges lovak láttán. /29/ A nádor és Castaneda követ különlegesen érdekes módon is kifejezték az egymás iránti tiszteletet:

„Nagy boldogsággal vettem át Kegyelmed arcképét, amelyet mindig megkülönböztetett tisztelettel és megbecsüléssel fogok tartani. Sajátomat ezekkel a dolgokkal átküldöm Méltóságodnak, hogy a nagy barát és a hűséges alattvaló képmása egymással szemben legyen. Kérem ezért Kegyelmedet, ígérje meg, hogy a képnek palotájában helyet enged. /30/” Az arcképek csejére — diplomáciai ajándékként — nemzetközileg is szokatlan eseménynek számított, s a magyar nádor és a spanyol követ közötti rendkívül jó kapcsolatra vall.

Vendégek fogadása

Távolról érkezett vendégek fogadása mindig kiváló alkalmul szolgált politikai problémák megvitatására. A vendégül látást természetesen ékesen megfogalmazott meghívás előzte meg, számos levél jelezte a vendégek közeledtét, s a közösen eltöltött napok után a protokoll értelmében írásban is illet megköszönni a házigazda szívélyességét.

Esterházy nádor gyakran kapcsolta össze a politikai megbeszéléseket a vendégfogadás felüdítő óráival. Ezekről a tárgyalásokról többnyire nem készítettek feljegyzéseket, a disputa sikeréről vagy sikertelenségéről csak a későbbi események, vagy néhány elejtett mondat tanúskodik. Az ilyesfajta találkozók értelmét és lényegét azonban nemcsak a közvetlen eredményekben, aláírt megállapodásokban kell keresni. Az állandó kapcsolattartás, a rendszeres eszmecserék fórumai voltak, amelyeknek előnyei gyakran csak évek múltán jelentkeztek.

1642 augusztusában a magyar nádor két, az európai politikában akkor még kevésbé ismert fiatal herceget látott vendégül. A leveleit leggyakrabban olaszul író János Kázmér és a kora ellenére már számos vitát kirobbantó Fülöp Vilmos érkezett Magyarországra. /31/ Az előbbi IV. Ulászló lengyel király öccse, az utóbbi a neuburgi hercegifjú, Wolfgang Vilmos pfalzi választófejedelem fia volt. /32/ Természetesen 1642-ben még senki sem tudhatta, hogy Ulászló király fiúutód nélkül hal meg, s János Kázmér a Wasadinasztia utolsó sarjaként, pápai engedéllyel levette a jezsuita rend reverendáját, halott bátyja francia feleségét ültetve maga mellé a lengyel trónra, fog két évtizeden át uralkodni. A vendégeskedés ideje alatt még azt sem lehetett sejteni, hogy Fülöp Vilmos, rokon kapcsolatai révén a Német-római Birodalom egyik legbefolyásosabb választófejedelme lesz. Mindettől függetlenül 1642 nyarán már számos jel mutatott arra, hogy a XVII. századi Európa két nem elhanyagolható személyisége látogatta meg Esterházy Miklóst.

A neuburgi herceg, aki szigorú jezsuita nevelésben részesült, anyanyelvén kívül tudott latinul, franciául, olaszul és spanyolul, /33/ gyakorlatilag mindenben ellenezte apja, a pfalzi választó semlegességi politikáját. /34/ Fülöp Vilmos szoros kapcsolatot épített ki Béccsel, gyakran megfordult a császári udvarban, s III. Ferdinánd már a leendő szövetségest látta benne. Mik-

sa bajor választó egy ízben arról tájékoztatta a Habsburg-uralkodót, hogy Fülöp Vilmos a császári seregben kíván szolgálatot teljesíteni, de mint Wolfgang Vilmos örökösét semmiképpen sem szabad veszélynek kitenni. /35/

A két fiatal herceg nem véletlen folytán érkezett együtt Magyarországra. 1642 augusztusában ugyanis már nemcsak barátok voltak, hanem rokonok is. A pfalzi trón várományosa, mindenféle atyai beleegyezés nélkül, saját előzetes tárgyalásai alapján, 1642 márciusában két hetes varsói tartózkodás után eljegyezte IV. Ulászló húgát, Anna Katalin Konstancia hercegnőt, akivel júniusban, a házassági szerződés apai ratifikálása nélkül, meg is tartották az esküvőt. A mézeshetek igazán nem tarthattak sokáig, mivel az újdonsült férj s sógora már július végén elhagyták a lengyel fővárost. /36/

IV. Ulászló, akit kiváló politikai és baráti kapcsolatok fűztek a magyar nádorhoz, augusztus 2-án köszönettel írta Esterháznak: "Amint Kegyelmed s a tiszteletreméltó Petrus Gembicki atya lengyel kancellár úr leveleiből megtudtuk, Kegyelmed késznek mutatkozott arra, hogy a kegyes hercegeket, akik a minap indultak el királyságunkból, a Magyar Királyságon átvezesse." /37/ Mire a lengyel király ezeket a sorokat megírta, a tekintélyes látogatók már meg is érkeztek Esterházy Miklós otthonába. Fülöp Vilmos július 28-án számolt be azoknak a kísérőknek a segítőkészségéről, akiket a nádor túl a magyar határon a vendégek elé küldött: "Isten segítségével holnap megérkezünk Kegyelmedhez, s szívélyesen üdvözölhetjük egymást, ahol az ósdi és romos házban (ahogy Méltóságod írta) a régi, de szilárd barátságot új szövetséggel fogom megerősíteni." /38/ Egy héttel később — már a vendéglátás után — a herceg Pozsonyból mondott köszönetet Esterháznak, s említést tett egy, a császárral történt megbeszélésről. /39/ A tárgyalás további részleteiről több mint egy évvel később János Kázmér írt:

"A titkos dolog ügyében, amelyet egykor Kegyelmeddel terveltem ki, s a császárnak is előadtam, semmiféle eredmény nem született, vagy nem is vették semmibe, vagy elhanyagolták. Pedig ha a Császári Felség szorgalmazná az ügy előrelépését királyi bátyámnál, biztos, hogy nem lenne eredmény nélkül a fáradozás. Ki csodálkozhat, hogy ilyen körülmények között a törökök készek megtámadni a szomszédokat?" /40/ A megbeszélések témája tehát egy esetleges török ellenes szövetség tervezete volt.

A lengyel politika ismeretében János Kázmér javaslatát korántsem szabad egy ifjú herceg képzelgésének tekinteni. IV. Ulászló király a törökkel kapcsolatban már 1641 februárjában ajánlatot tett: "... ezért előrelátóan még idejekorán javasoljuk a háborús csapásokkal és terhekkel kapcsolatban, amely ránk is rántkórhet, országunk biztonságáról gondolkodjunk el." /41/

Mindezek ellenére János Kázmér, Fülöp Vilmos és Esterházy terve a gyakorlatban nem valósult meg. A harmincéves háború eseményei túlságosan is lekötötték Bécs figyelmét és katonai erejét ahhoz, hogy a lengyel király öccse, a pfalzi választó fia és a magyar nádor közös szövetségtervezetét komolyabban fontolóra vegye.

A követ távozása

Az állandó követ, mielőtt átadta volna helyét az újonnan érkezett diplomatáknak, s véglegesen elhagyta volna rezidenciáját, távozását levélben is közölte mindazokkal, akikkel ottléte alatt szorosabb együttműködést épített ki. Az 1620-as évek egyik legkiválóbb európai diplomatájának, Onate grófnak Esterházyhoz írt levele nemcsak a politikai kapcsolatot, hanem a kialakult barátságot is tükrözi. Az utolsó udvari audiencia s a búcsúzó levél ugyanazt a funkciót töltötte be: a hazatérő követ hivatalosan is búcsút vett az Udvartól, s az audiencia mintájára — írásban — a fogadó ország kiemelkedő személyiségeitől.

Onate remekül foglalta egységbe a spanyol érdekeket, az Esterházyhoz fűződő diplomáciai szálakat, s a Habsburg-politika iránt elvárt lojalitását:

"Hátramaradt még (ti. közölni), hogy uram, a katolikus király Méltóságodról hosszasan, bizalommal és jóindulattal szól, Méltóságod kiemelkedő jelentőségét, a zavargásokban a Császár iránti hathatós és buzgó tevékenységét, kimagasló fáradozásait mind az Ausztriai Ház, mind a vallás iránt egyaránt ajánlottam a fentemlített új követnél." /42/ Egy körmondatban említve a spanyol király, a volt követ, az újonnan érkezett diplomata, a Habsburg-ház és Esterházy. Onate gróf állandó követi minőségében írt utolsó levele így spanyol viszonylatban előrevetítette a leendő magyar nádor számára a kötelességeket s a lehetőségeket: a Császár szolgálata, állandó politikai kapcsolat a spanyol követséggel s diplomatákkal, s elismerés a madridi udvarban.

A bécsi spanyol követség és a magyar nádor két évtizedes kapcsolata több szempontból is értékelhető. Elsőként is le kell szögezni, hogy nem a spanyol követség munkájának minőségét kívántam lemérni. Nyilvánvalóan a "katolikus király" diplomatáinak elsődlegesen a spanyol érdekek képviselői, a Béccsel való folyamatos érintkezés volt a feladata. Onate, Ossona, Castaneda és a későbbi követek tevékenysége sokkal biztosabban minősíthető jelentésekből, a császárral, vagy Miksa bajor uralkodóval folytatott levelezésből, tárgyalási jegyzőkönyvekből, mint az Esterházy Miklóshoz intézett írásokból.

A királyi Magyarország politikai kultúrája szempontjából azonban más megközelítési mód adódik.

A magyar nádornak lehetősége nyílt arra, hogy kapcsolatot létesítsen egy állandó követséggel, vagyis egy olyan politikai intézménnyel, amely a XVII. század első felében egyértelműen a diplomáciai képviselő legmagasabb és legfejlettebb szintje volt, a kor viszonylatában modern elvárásokkal, újfajta politikai gyakorlattal.

A királyi Magyarország külkapcsolataiban, a nádor világlátásában fontos alakító tényező volt egy európai hatalom állandó diplomáciai követségének közelsége, illetve az azzal kialakított kapcsolat. A királyi, majd követi ajánlás, a bemutatkozás, s a diplomáciai ajándék, a vendégfogadás s végül a búcsúzás a XVII. századi külpolitika olyan elemei, amelyeknek ismerete és alkalmazása nélkül sikertelenségre volt ítélve bármiféle nemzet-

közi politikai kezdeményezés. A vizsgált esetek döntő többségében Esterházy nádor passzív szerepet játszott, hiszen címzettként csak fogadnia kellett a diplomata írásait. Ezek a levelek azonban bizonyítékként szolgálnak arra, hogy a magyar nádor rendszeres kapcsolatban állt egy magas európai színvonalon álló diplomáciai képvisellel. Fontos tény, hogy számos konkrét információ ezen a csatornán jutott el Esterházyhoz, de legalább annyira lényeges, hogy a nádor megismerhette, s bizonyíthatóan ismerte is az európai diplomácia modern formáit. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ettől Esterházy Miklós jól képzett, rutinos diplomata lett. Annyi azonban kétség nélkül állítható, hogy a XVII. századi magyar politikai gondolkodásban, az európai országokkal való érintkezésben ez a szál igen fontos szerepet játszott. A bécsi politika keretein belül adódó lehetőségek sikere vagy kudarca sok esetben pontosan a politikai és protokolláris formák ismeretén, illetve alkalmazásán múlott. Azokban az évtizedekben pedig, amikor Alberico Gentilis, Justus Lipsius, Hugo Grotius és társaik már egy új Európa jogi, diplomáciai, államelméleti alapjait fektették le, a királyi Magyarország számára éppen azok a csatornák lehettek a meghatározóak, amelyek biztosíthatták a formálódó új gondolkodásmód és politikai gyakorlat eljuttatását Magyarországra.

JEGYZETEK

1. Norbert Elias: Die höfische Gesellschaft. Darmstadt, 1977. 165. old. "Jene Kunst die wir mit einer charakteristischen Verengung des Begriffs als "Diplomatie" bezeichnen, wird derart im alltäglichen Leben der höfischen Gesellschaft selbst gezüchtet."

2. Az állandó követségek kialakulásának s a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásának széles szakirodalma van.

A problémát először tárgyalta összefoglalóan: Ottó Krauske: Die Entwicklung der ständigen Diplomatie von 15. Jahrhundert bis zu den Beschlüssen von 1815 und 1818./Staats und Sozialwissenschaftlichen Forschungen.

5. Leipzig, 1885. Krauske felfogását erősen támadja gyakran alapirodalomként emlegetett munkájában Schaube:

Anton Schaube: Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Gesandtschaften. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. 10. (1889.) 501—552. old.

Kizárólag a pápai diplomáciára: Anton Pieper: Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatoren. Freiburg, 1894.

Az állandó követség itáliai eredetéről: Willy Andreas: Italien und die Anfänge der neuzeitlichen Diplomatie. In: Historische Zeitschrift. 167. (1942)

Garret Mattingly: Renaissance Diplomacy. London, 1955.

A kérdéskör igényes összegzését adja:

Fritz Ernst: Über Gesandtschaftswesen und Diplomatie an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. In: Archiv für Kulturgeschichte. 33/1951/ 64—95. old.

A legutóbbi modern összefoglalás: Josef Engel: Das ständige Gesandtschaftswesen. In: Handbuch der europäischen Geschichte. 3. Die Entstehung des neuzeitlichen Europa. 377—387. old. Stuttgart, 1985. /2/

Kimondottan az állandó követek munkájával foglalkozik: Charles H. Carter: The Ambassador of early modern Europe: Patterns of Diplomatic Representation in the early seventeenth century. In: From the Renaissance to the Counter-Reformation. (Essays in honour of Garret Mattingly). London, 1966. 269—295. old.

William Rosen: The Functioning of Ambassadors under Louis XIV. French Historical Studies. VI. 1970.

3. A XVI—XVII. századi diplomáciaelméleti irodalom részletes áttekintése itt nem feladatom.

Alberico Gentilis: De legationibus. London, 1585.; Balthasar Ayala: De iure et officiis bellicis. Antwerpen, 1582.; Abraham Wicquefort: L'Amabassadeur et ses fonctions. Köln, 1676.; Carlos Maria Caraffa: El Embaxador politico christiano. Palermo, 1691.

4. Arte et marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein. (Hrg. Dieter Lohmeister.) Neumünster, 1978. 110. old.

Aegidius Girs: De vera nobilitate Libellus. Stockholm, 1627.

5. Fritz Erns i.m. 64. old.

6. A diplomáciai hierarchia fejlődésével foglalkozó doktori disszertáció: Markel: Die Entwicklung der diplomatischen Rangstufen. Erlangen, 1951.

7. A külpolitikával kapcsolatos döntések mechanizmusáról spanyol viszonylatban:

Charles Howard Carter: The Secret Diplomacy of the Habsburgs. 1598—1625. New York — London, 1964. The Making of Spanish Habsburg Policy, 65—77. old.

A bécsi politikát vizsgálva: Klaus Müller: Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648—1740.) Bonn, 1976. Reichsverfassung und kaiserliche Gesandtschaftsrecht. 13—82. old.

8. A diplomáciai protokoll hagyományos értelmezése:

Marquis de Barral-Montferrat: Son Excellence le Protokoll. In: Revue d'histoire diplomatique. 1899.

A diplomáciai protokoll alakulásáról: Norbert Elias i.m. Etikett und zeremoniell. 102—120. old. és Jürgen Freiherr von Kruedener: Die Rolle des Hofes im Absolutismus. Stuttgart, 1973. Der Hof als Machtinstrument gegenüber den Adel. II/B/bb. Zeremoniell. 60. old., ill. Klaus Müller i.m. 116. old. Rangstufen und Zeremoniell.

9. Mller i.m. 60. old.

„Die deutschen Habsburger haben diese Neuerung (ti. az állandó követség kialakulásával létrejött változást) nur zögernd übernommen.“

10. Max Braubach: Diplomatie und geistiges Leben im 17. und 18. Jahrhundert. Bonn, 1969. Der westfälische Frieden. 1—53. old.

11. Friedrich von Hurter: Friedensbestrebungen Kaiser Ferdinands II. Nebst des apostolischen Nuntius Carl Carafa Bericht über Ferdinands Lebenswiser, Familie, Hof, Rathe, und Politik. Wien, 1860. II. Die Gesandten an des Kaisers Hof. — 247—252. old.

12. Müller i.m. 60. old.

13. Carter i.m.: Gondomar: The Classic Macchiavelli. 120—134. old. A spanyol államapparátus működéséről. u.o. 65—88. old.

14. Kortársként erről Carafa számol be: von Hurter i.m. 248. old., ill. Grete Mecenseffy: Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Hofe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges. Wien, 1955. 11. old.

15. A spanyol követek bajor működéséről: Briefe und Akten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. N.F. II. 1. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seinen Verbündeten. 1618—1651. (Bearb. Walter Goetz). Berlin, 1907. A futárszolgálatról: Kellenbenz: Geldtransfer für Graf Onate. In: Melanges en l'honneur de F. Braudel. Paris, 1973.

16. IV. Fülöp levele Esterházy Miklósnak: Madrid, 1623. dec. 6. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 78. fasc. 16. fol. 87.

17. IV. Fülöp levele Pázmány Péternek:

Pázmány Péter levelezése. Codex epistolaris Petri Pázmány card. (Közzéteszi Frankl Vilmos)

1. k. 1605—1625. Bp. Eggenberger, 1873. (*Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. Okmánytárak. 19. k.*) 376. old.
18. IV. Fülöp levele Esterházy Miklósnak: Madrid, 1633. jan. 18. OL Esterházy lt. P 108 Rep. 78. fasc. 16. fol. 89.
19. G. Baguenault de Puchesse: *Les Introduceurs des Ambassadeurs*. In: *Revue d'histoire diplomatique*. 1901. 252—260. old.
20. Müller i.m. 127. old.
21. Osona levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1624. július 19. OL. P 108 Esterházy lt. Rep. 71. fasc. 16. fol. 370.
"Hispaniarum Rex Catholicus Dominus meus Clementissimus cum ad hanc legationem obeundam me destinaret voluit adiunctas ad Dominationem Vestram Illustrissimam dare litteras ex quibus non obscure colliget, Maiestati suae Catholicae de Dominationis Vestrae Illustrissimae erga Caesarem et res Austriacas comprobata, durantibus hisce motibus constanti devotione ac debita fidelitate, satis constare."
22. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1624. július 18. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 353.
"Successorem in hac legatione destinavit Dominum Comitem de Osona, equitem praeclaris virtutibus ornatum, is etiam paucos ante dies huc appulit et ad Caesarem primus aditus habuit."
23. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1633. nov. 10. OL. Esterházy lt. P 108. Rep. 71. fasc. 16. fol. 354.
"Quae hactenus inter Excellentissimam Vestram et me, dum Oratoris Catholici munere in hac Aula fungerer, intercesserunt mutuae benevolentiae officia, in eam me adducunt fiduciam ut nuperum meum adventum non il lubenter sit intellectum."
24. Az udvari publica ill. privata audientiákról: Müller i.m. 129. old.
25. Castaneda levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1635. június 9. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 342.
"Nihil mihi optatius in hac legatione evenire potuit quam acquisitio amicitia Illustrissimae Dominationis Vestrae, quam etsi antecessores meos quoque coluisse."
26. Müller i.m. 311. old.
27. A diplomáciai ajándékról átfogóan ír: Heinz Durckhardt: *Das diplomatische Abschiedsgeschenk*. In: *Archiv für Kulturgeschichte*. 57. (1975) 345—363. old. Az ajándékozó országról: 350—351. old.
28. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1634. március 9. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 355.
"Equi quos adduxerunt visi sunt mihi peropportuni proindeque solum superest ut Excellentiae Vestrae eo quoque nomine grates habeam maximas et promptum meum sibi inserviendi studium officiose deferam."
29. Castaneda levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1640. augusztus 31. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 346.
"Equi advenerunt boni et sani."
30. u.o.

"Effigiem Excellentissimae Vestrae recepi satissimo animo quae sane in singulari honore et observantia semper a me habebitur meamque eidem Excellentissimae Vestrae hisce una transmitto, ut habeat coram se imaginem maioris amici ac fidelissimi servi sui, exoravi proinde Excellentiam Vestram ut praefari effigiei locum aliquem in Aula sua permittere dignetur."

31. A látogatásról tud Hajnal István: Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Bp. 1930. XLVIII, LXVIII. old. és Péter Katalin: Esterházy Miklós, Bp., 1985. 105. old.

32. Fülöp Vilmos szerepére a német történetírásban is csak az utóbbi években figyeltek fel. A hiányt pótolta: Hans Schmidt: Philipp Wilhelm von Pfalz-Neuburg (als Gestalt der deutschen und europäischen Politik des 17. Jh. (1615—1690. Bd. I. 1615—1658.)

33. Schmidt i.m. 26. old.

34. F. Küch: Die Politik des Pfalzgrafen Wolfgang Wilhelms. 1632—36. In: Düsseldorfer Jahrbuch. Bd. 12. 1897.

Renate Zeffers: Die Neutralitätspolitik des Pfalzgrafen Wolfgang Wilhelms. Kiel (Disszertáció).

35. Schmidt i.m. 29. old.

36. Fülöp Vilmos 1642 februárjában érkezett a lengyel udvarba, március 16-án tartották az eljegyzést, a szükséges pápai engedély április 12-én érkezett meg, s június 9-én volt az esküvő. Az április 4-én aláírt házassági szerződést Wolfgang Vilmos csak június 21-én, az esküvő után!/ ratifikálta. (ld. Schmidt, i.m. 30. o.)

R. Hasenkamp: Der Ehebund der polnischen Princessin Anna Catherina Constantie mit Philipp Wilhelm. Posen, 1894. Házassága révén kétszer próbálta megszerezni a lengyel trónt: 1669-ben maga, 1674-ben fia, János Vilmos számára. Fülöp Vilmos befolyása akkor lett igazán jelentős, amikor második házasságából született leánya — Eleonóra — a Habsburg-császár felesége lett.

37. "Tam ex literis Gratis Vestrae quam te Reverendissimis in Christo Patris Domini Petri Gembicki Cancellaris Poloni cognovimus promptum Gratis Vestrae animum in deducendis per Hungariae Regnum Serenissimis Principibus nuper Regno Nostro profectis"

OL. Esterházy lt. P. 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 124.

IV. Ulászló király levele Esterházy Miklósnak: Varsó, 1642. augusztus 2.

38. Fülöp Vilmos levele: Tavernicae. 1642. július 28., OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 162.

"Cras Deo iuvante aderimus Excellentia tua et tanta benevolentia coram perfruemur ubi ego in antiqua et ruinosa domus (sic enim Excellentia tua placuit appellare) veterem sed stabilem amicitiam novo foedere confirmabo."

39. Fülöp Vilmos levele Esterházy Miklóshoz. Pozsony. 1642. augusztus 5., OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 166.

40. János Kázmér levele Esterházy Miklósnak Varsó, 1643. dec. 2. OL. Esterházy lt. P 108 Rep. 71. fasc. 16. fol. 136.

"Secretum illud quod Excellentia Vestra olim communicavi et Imperatori propusui ideo nullum sortitur effectum, vel quia contemnitur, vel quia negligitur. Quod si Sacra Caesarea Maiestas promotionem illius serio apud Sacram Regem fratrem meum urgeret, fortassi non sine successu in opus deduceretur. Turcarum quis miraretur promptitudinem invadendi viciniam in tanta oppurtunitate."

41. IV. Ulászló levele Esterházy Miklósnak: Varsó, 1641. február 6. OL. Esterházy lt. P 108. Rep. 71. fasc. 16. fol. 119.

"Providendum proinde tempestive censemus, calamitate et modi bellica qua sit ingrueret Nobis quoque de securitate Regni Nostri foret cogitandum."

42. Onate levele Esterházy Miklósnak: Bécs, 1624. július 18. OL. Esterházy lt. P 108. Rep. 71. fasc. 16. fol. 353.

"Caeterum qua sit Rex Catholicus Dominus meus erga Dominationem Vestram Illustissimam fiducia ac propensione exponet pluribus praefatus Comes modernus Legatus apud quem Dominationis Vestrae Illustrissimae egregiam animi magnitudinem strenuam hisce turbis pro Caesare navatam operam et singulare erga res Austriacas et Religionem studium uti par est commendavi."

ESTERHÁZY PÁL: ITINERARIUM IN GERMANIAM 1653

1653 tavaszán a néhai nádor, Esterházy Miklós rokonai közt izgatott tanácskozás folyt: az ifjú Pál gróf németországi útjáról volt szó. /1/ A 16—17. századra megszokott gyakorlattá, sőt szükségletté vált, hogy a felserdült ifjak, ha erre alkalom nyílt, hosszabb külföldi tanulmányútra induljanak. Ez az utazás azonban túlnőtt egy szokványos külföldi tapasztalatgyűjtés keretén. Alig kilenc hónapja, a nagyvezekényi csatában életét veszítette — három másik Esterházyval együtt — Esterházy László, a legidősebb fiú, a család feje és reménysége. A rokonság most már Pálban látta a jövőt, apja nádori politikájának örökösét. A még Nagyszombatban tanuló, alig tizennyolc éves ifjút csak környezete ismerte, így a család a közelgő császárválasztást használta fel arra, hogy Esterházy Pált a hazai és a birodalmi körökben bemutassa.

Az utazás gondolata Nádasdy Ferencről származott, aki a regensburgi királykoronázásra készülve felajánlotta sógorának, hogy menjenek együtt egy hosszabb németországi körútra. Batthyány Ádám évekkorábban maga is járt Regensburgban, így ő szintén ezt az elképzelést támogatta. /2/ Esterházy Pál örömmel fogadta az utazás tervét: "... értvén, hogy Ferdinandus tertius fölséges császárunk és királyunk öregbik fiát, negyedik Ferdinandust, római királyságra akarják koronázni, magamban eltökéltem, hogy odamenjek Ratisbonába, a hol a koronáztatnak köletett lenni." /3/ Elhatározásában a császári döntés is megerősítette. Az uralkodó úgy kívánta, hogy fia római királlyá koronázásán az egykori játszó- és tanuló társ is részt vegyen.

Esterházy Pál első nagy külföldi utazását latin nyelvű naplóban örökítette meg, és itinerariuma szerves folytatása gyermekkori feljegyzéseinek. /4/ A napi események rögzítése a 17. századra már általános gyakorlattá vált. Különösen nagy súlyt fektettek az úti élmények megörökítésére. Ezt nemcsak a külföldi és magyar szerzők tollából származó útleírások nagy száma, hanem az utazás elméleti tudnivalóit, követendő szabályait ismertető könyvek megjelenése is jelzi. /5/

Élményeit, benyomásait a fiatal Esterházy is lejegyezte, és — talán éppen tanárai ösztönzésére — elhatározta, hogy írását nyomtatásban is megjeleníti. A szövegben sűrűn előforduló aprólékos részletek, órára pontos időmegjelölések arra engednek következtetni, hogy az út során készített szűkszavú, magyar nyelvű jegyzetek szolgálhattak a napló alapjául. Mivel Esterházy a közelmúlt fontos eseményéről, IV. Ferdinánd római királlyá koronázásáról is még frissiben szólni kívánt, hazatérte után rögtön hozzáfogott a latin változat megalkotásához.

Az előszó a szerző céljaival ismerteti meg az olvasót. /6/ Ebben Esterházy leszögezi, hogy sem a történetírók, sem a "hivatásos" útleírók kenyerét nem akarja elvenni. Nem ígéri a történeti események hű és pontos fel-

idézését, tájak, szokások, erkölcsök útikönyvíví részletes leírását. Olvasóit képzeletbeli utazásra invitálja, azt kívánja bemutatni, mit jelent egy hozzá hasonló arisztokrata ifjúnak a külföldi utazás, a sok újdonság, érdekesség közül mi az, ami a képzeletét megragadja és ismereteit a legjobban gyarapítja.

Konkrétabban sehol sincs megfogalmazva, de az előszó és a napló latin nyelve elárulja, hogy a fiatal gróf kiknek szánta művét. Az útleírás főszereplője egyértelműen Esterházy Pál, a legtöbb eseménynek ő áll a középpontjában. Ennek ellenére szinte semmit sem árul el magáról. Az elejtett megjegyzésekből is mindössze annyit tudhatunk meg, hogy az író fiatal magyar nemes, de családjára, társadalmi, anyagi pozíciójára még utalást sem találunk. Emellett a napló hangja közvetlen és őszinte, nincs benne semmi szerepjátszás, magamutogatás. Valószínűleg Esterházy olyanoknak írta művét, akik őt is és a körülményeit is nagyon jól ismerték. Minden útba ejtett városról hosszabb-rövidebb ismertetést olvashatunk, de Nagyszombat, Pozsony, Bécs szűkszavú leírása csak a személyes benyomások, érzelmek közlésére szorítkozik. A városok, épületek bemutatásánál Esterházy szívesen élt az összehasonlítás eszközével. Azonban sohasem a frissen látottakat állította egymással párhuzamba. Számára egyetlen példa létezett, Bécs. Mindent a bécsi templomokhoz, iskolákhoz, fényes palotákhoz mért. Minden bizonnyal ezzel is az olvasó ismereteihez próbált alkalmazkodni. A koronázásról szóló rész pedig azt sugallja, hogy a napló részben IV. Ferdinánd köszöntésére és tiszteletére íródott. Potenciális olvasói tehát a császári udvarban megforduló soknemzetiségű arisztokrácia soraiból és elsősorban a Bécsben, Grazban, Nagyszombatban tanuló ifjak közül kerültek volna ki. Az útleírás első változata hamarosan elkészült, 237 oldalon keresztül sorakoznak a remekbe szabott latin mondatok, felidézve az egy hónapos németországi út minden izgalmas, újat hozó pillanatát. A kéziratot lapozgatva hirtelen szembe ötlük azonban a gondosan formált betűk ijesztő megváltozása, a stilisztikai javítások, a tájékozódást segítő margó-címek elmaradása. Mivel a napló érdekességét, rangját, aktualitását nem utolsósorban a koronázási szertartás leírása adta, sorsa óhatatlanul összefonódott az ifjú királyéval is. IV. Ferdinánd huszonegy éves korában, 1654. július 9-én örökre lehunyt szemét. Esterházy pedig félbehagyta műve javítását, így végül az itinerarium kéziratban maradt.

Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál 1653. június elején találkozott Bécsben, ahonnan néhány napos készülődés után Regensburg felé vették útjukat, hogy részt vegyenek IV. Ferdinánd római királlyá koronázásán.

Az úti előkészületekről sem az ifjúkori napló, sem az itinerarium nem tesz említést. Ennek az lehet az elsődleges oka — és ezt a levelezési anyag is alátámasztja, /7/ hogy az utazást Nádasdy Ferenc szervezte. Kettőjük közül ő volt az idősebb (ekkor harminc éves), megfordult már Itáliában is, mindenképpen ő rendelkezett nagyobb tapasztalatokkal.

Pontosan rekonstruálható, hogy az útvonalat Nádasdy a könyvtárában is meglévő Merian-féle Topographia Germaniae alapján tervezte meg. /8/ Ez a több kötetes mű a kor talán legismertebb, legnépszerűbb útikönyve volt. A metszetekkel gazdagon illusztrált sorozat részletes ismertetést adott az egyes tájegységek múltjáról, jellegzetességeiről, városairól, a szokásokról. Az utazó még a szállás-lehetőségekről is tájékoztatást kapott. A mellékelt térképek pedig az úthálózatról, a hágókról, a folyók hídjairól, az átkelőhelyekről szolgáltak felvilágosítással. A Topographia segítségével Nádasdy előre kijelölhette a pontos útvonalat, eldönthette melyik városokat fogják felkeresni, sőt a részletes tájékoztatásnak köszönhetően azt is megtervezhette, hogy az egyes helyeken mennyi időt fognak eltölteni.

Az utazás körülményeiről nagyon keveset árul el az itinerarium. Négy lant-kocsival indultak el, ebből következtethetünk kísérőik létszámára, de ezen kívül útitársaikról semmi adattal nem rendelkezünk. Ugyanúgy nem ismerjük az utazás költségeit sem. Esterházy utalásai is legfeljebb csak arról tájékoztatnak, hogy az egyes városokban olcsón, közepes áron vagy kifejezetten drágán étkeztek. Ez azonban még kortársaik számára sem lehetett biztos támpont, hiszen Magyarország talán két leggazdagabb arisztokráciájáról van szó.

A kis csapat június 5-én indult meg Bécsből. Puchheim tájékoztatásából ekkor már úgy tudták, hogy a koronázás június 10. körül lesz, ezért a közel háromszázhetven kilométeres utat nagy tempóban, mindössze négy nap alatt tették meg. A koronázást végül június 18-ra tűzték ki, így a fentmaradó időben Nádasdyék rövid kirándulást tettek Nürnbergbe. Visszatértük után nyolc napot töltöttek Regensburgban, résztvettek a koronázáson és az azt követő ünnepi lakomákon. Ezután a nagyobb városokban néhány napot időzve, hosszabb körútra indultak: A Freising-München-Fürstendruck-Augsburg-Günzburg útvonalon érkeztek meg Ulmba. Itt hajóra szálltak, és egy-egy érdekesebb helynél meg-megállva, július elején jutottak vissza Regensburgba. Itt külön-külön fogadta őket a császár, a császárné s az új király, IV. Ferdinánd is. Az audienciák után a Dunán hajózva, Bécs felé vették az útjukat. Több helyen kikötöttek, és felkeresték azokat a városokat is — Straubingot, Vilshofent, Passaut, Melket —, amelyeket az odaút során elkerültek, vagy az idő rövidsége miatt nem tudtak megtekinteni, végül július 9-én érkeztek vissza Bécsbe.

Nem egészen öt hét alatt bejárták a Svábföld és Bajorország legsajátosabb tájait, városait. Utaztak lóháton, bérkocsival, ültek kölcsönkapott hintókban, útjuk második szakaszát pedig már sokkal kényelmesebb körülmények között, egy hajó fedélzetén tették meg. Mivel a nappalokat igyekeztek jól kihasználni, városnézésre fordítani, és mert a nyári hőség is nehezítette a gyors haladást, ezért nem egy esetben még éjszaka is úton voltak. A naplóban gyakran olvashatjuk, hogy már hajnali háromkor útra keltek vagy késő éjjel érték el úticéljukat. Nádasdy kegyetlen tempót diktált. Az ifjú Esterházy az utazás minden percét élvezte, de naplójában sűrűn találkozhatunk a pihenés után sóvárgó panaszos megjegyzéseivel is. Münchenbe va-

ló megérkezésükről így írt: "... betértünk a városba, hogy egy kis pihenéstől felfrissüljünk, és szinte halottként rogytunk a földre. Ezen a napon már semmit sem néztünk meg, némi falatozás után, az egész éjszakát nyugalomban, alvással töltöttük..." /9/ Az utazás fénypontja a regensburgi koronázás volt. A német-római császárválasztó és koronázó gyűléseken általában magyar főnemesek is résztvettek. Minderről egyelőre nagyon keveset tudunk. Vajon csak a pusztá érdeklődés, vagy a császári családhoz fűződő személyes kapcsolat, esetleg valamilyen hivatalos kötelezettség vezette őket? Batthyány Ádám az 1636. évi választáson az uralkodó kíséretéhez tartozott. Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál esetében ezt nem állíthatjuk ilyen biztosan. Talán valóban az uralkodó javasolta, de mindenképpen jóváhagyta, hogy a koronázásra ők ketten utazzanak. Regensburgban minden kiemelkedő rendezvényen ott voltak, és mindkettőjüket ünnepélyes keretek között a Német-Római Birodalom lovagjává avatták. Mindez magyarázat lehet a magyar főnemesek regensburgi utazásának okaira. A tudósításokat, röplapokat olvasgatva feltűnik, milyen erőteljesen hangsúlyozzák a magyar vonatkozásokat. Az uralkodó címeinek felsorolása és nyomatékos ismételtetése (Ferdinandus IV. Hungariae, Bohemiae Rex, Archidux Austriae) még nem sokat mond, hiszen ezek sorrendje szigorúan meghatározott. Mégis jelentős, mert bár Magyarország nem tartozott a birodalomhoz, az hogy a megválasztott császár a magyar királyi cím birtokosa is, olyan kapcsolódási pont, amely az európai diplomáciában és főként a török elleni harcban mind a két fél számára fontos volt.

A választáson és a koronázáson tehát erőteljes hangsúlyt kapott IV. Ferdinánd magyar királyi címe, a birodalmi lovagok közé — mint már említettük — két magyar is bekerült. A rendezvényeken és az ünnepi menetben mindig megtalálhatjuk a magyar díszszázadot. Még pedig olyan előkelő helyen, hogy például a nép között a zabot szétosztó pfalzi elektort, amikor az lovával felbukott, éppen egy magyar vitéz mentette meg a biztos haláltól. Egy-egy szertartás rendjének aprólékos megtervezése és betartása rendkívül jelentős a 17. században, mert pontos tükrökre a hatalmi viszonyoknak és az aktuális politikai helyzetnek. A magyarok szerepeltetése tehát világosan kifejezte a birodalom Magyarország iránti érdeklődését is. Éppen ezért a további kutatás fontos feladata lesz, hogy pontosan meghatározza, hogyan milyen keretek között képviseltette magát a magyar rendiség a koronázáson, mint az európai diplomácia egyik színterén. /10/

IV. Ferdinánd megválasztása és koronázása világraszóló pompával ment végbe. Szükség is volt a Habsburg-ház erejének, gazdagságának demonstrálására, mert a harmincéves háborúból az osztrák sas igencsak megtépázva került elő. A vesztfáliai béke elismerte Svájc és Hollandia önállóságát, és ezzel szentesítette a birodalom területi csökkentését. Elő-Pomeránia a svédeké lett, a franciák elzászi területeket kaptak. Az elektorok száma nőtt, Pfalzt tették meg nyolcadik választófejedelemséggé. A béke kimondta a fejedelemségek szuverenitását, törvény adta joguk lett egymás közt, vagy bármely külföldi állammal szövetséget kötni. Elismerték a vallásbékét, en-

gedélyezték a kálvini hitvallást is. A birodalmi gyűléseken a katolikus és protestáns rendek külön gyülekezetet alkottak. A választófejedelmek hatalma, tekintélye megnőtt, míg a központi kormányzat pozíciói gyengültek. /11/ A béke azonban nem terjedt ki egész Európára, IV. Fülöp spanyol király még több mint egy évtizeden át harcolt Franciaország ellen. Így számára különösen fontos volt a Német-Római Császárság sorsa, mindenképpen biztosítani akarta a birodalom Habsburg irányítását. III. Ferdinánd császár ekkor még csak negyvenes éveinek elején járt, de gyakran betegeskedett, sokat szenvedett a szervezetén egyre jobban elhatalmasodó vízkórtól. IV. Fülöp ezért azt szerette volna, ha IV. Ferdinándot még atyja életében megválasztják római királynak. A választást megelőző diplomáciai játszómáról páratlanul érdekes forrás áll rendelkezésünkre. 1929-ben Castel-Rodrigo XVI. hercege megnyitotta a családi levéltárat, és közzétette őse, az 1648—56 között követként Bécsben munkálkodó Francisco de Moura Costa Real, Castel-Rodrigo márkija és Lunaares grófja, jelentéseinek egy részét. /12/ A leveleket terjedelmes tanulmány egészíti ki. Bár a szerző adatait nem szembevitte a korszak más forrásaival, és őse iránt érzett elfogult tiszteletén sem tudott felülemelkedni, maga a kötet mégis rendkívül fontos dokumentum mind a konkrét esemény, mind a spanyol diplomácia megismeréséhez és megítéléséhez.

A választást előkészítő tárgyalások 1651-ben kezdődtek Bécsben. Először III. Ferdinánd szándékát kellett kipuhatolni, és a választás fontosságáról meggyőzni. Castel-Rodrigo márki felvette a kapcsolatot az általa legbefolyásosabbnak ítélt bécsi politikussal, Auerspergh-gel. III. Ferdinándot nagy tapintattal úgy kívánta megnyerni, hogy egy listát készített számára azokról az uralkodókról, akik már életükben gondoskodtak utódjuk megválasztásáról, és ezután még sokáig éltek.

A császár meggyőzése után a választófejedelmek megnyerése volt a feladat. Az 1356. évi aranybulla rendelkezése szerint az electorok szavazatának a többsége elég az uralkodó megválasztásához. Castel-Rodrigo és Auerspergh számbavették, kiknek a szavazatára támaszkodhatnak. A cseh királyi címet III. és IV. Ferdinánd viselte, így a többséghez a fentmaradó hét fejedelem közül már csak négynek a szavazata hiányzott. A mainzi érsek, Johann Philipp von Schönborn és a trieri választó, Karl Gaspar von Leyen támogatása biztosnak látszott. Nagyon bíztak a bajorokban is. Maximilian ugyanis, aki uralkodása során kiérdemelte a "nagy" melléknevet, II. Ferdinánddal együtt a jesuiták keze alatt nevelkedett, és a jelenlegi uralkodó, III. Ferdinánd testvérét, Mária Annát vette feleségül. A fejedelem azonban a tárgyalások elején, 1651 szeptemberében hirtelen elhunyt. A választás szempontjából ez nem volt döntő, mert a kiskorú Ferdinand Maria nevében anyja kormányozott tovább. A kölni érsek, Maximilian Henrik szavazatának megnyerését is lehetségesnek gondolták. A legjobban a protestáns electoroktól tartottak. Közülük a 67 éves Johann Georg, Szászország uralkodója volt a legtekintélyesebb. Castel-Rodrigo nagyra becsülte, minisztereit, hadvezéreit példamutatónak tartotta. Elsősorban őt igyekezett a maga pártjá-

ra állítani, met az ő révén a másik két elektort is megnyerni remélte. Különösen Friedrich Wilhelm von Hohenzollernben, Brandenburg választófejedelmében látott veszélyes ellenfelet. Nagy gondot okozott Karl Ludwig, a pfalzi választó is. A közvélemény megbízhatatlan franciabarátnak látta, a spanyol követ pedig így vélekedett róla: "Nem tudom, hogy csak kálvinista, vagy sokkal inkább materialista-e." /13/

III. Ferdinánd nem érezte biztosnak fia helyzetét, ezért Auerspergh javaslatára úgy döntöttek, hogy Prágába összehívják a választófejedelmi kúriát egy előzetes tapogatózó tárgyalásra. A trieri és a mainzi érsek a várakozásnak megfelelően, már rögtön az első megkeresésre kedvezően válaszoltak, sem a külön tanácskozás, sem IV. Ferdinánd személye ellen nem emeltek kifogást. A többi elektor is elfogadta a meghívást, egyedül a brandenburgi választó nem válaszolt, de végül a szász elektor hatására ő sem tért ki a tanácskozás elől.

1652 októberében III. Ferdinánd ünnepélyesen megnyitotta a választófejedelmek prágai konferenciáját. Hamar kiderült, hogy a választók nem ellenzik IV. Ferdinánd megválasztását s ezzel a Habsburg főség meghosszabbítását. Ennek ellenére Castel-Rodrigo márki és Auerspergh nehéz tárgyalásoknak nézett elébe. Minden fejedelem igyekezett voksáért a lehető legnagyobb kedvezményt és árat kicsikarni. A mainzi és trieri érsek rögtön beleegyezését adta, de a többséghez még mindig két szavazat hiányzott. A spanyol követnek rá kellett döbnie arra, hogy IV. Ferdinánd megválasztása az ő diplomáciai ügyessége mellett elsősorban IV. Fülöp kincstárának teherbírásán fog múlni.

Spanyolország nagyon nehéz háborús éveket élt meg, és a kincstár kongott az ürességtől. A bécsi spanyol követség 1651 januárja óta állandó pénzgondokkal küzdött. 1652 elejére a helyzet válságosra fordult; Castel-Rodrigo már saját pénzéből fizette a követség összes kiadását. Sorra írta a kétségbeesett leveleket Madridba: "Az elmúlt április óta, — és ennek már egy éve — nem kaptam egy fillért sem. Bevallom én magam sem tudom, hogyan élhettünk meg eddig is ... Írtam a király ő felségének, ne hagyjon ennyire magamra..." /14/ A kincstár azonban még azokat a kölcsönöket sem fizette vissza, amelyeket még Castel-Rodrigo apjától vett fel, nem folyósította Castel-Rodrigo fizetését, és nem tudta fedezni a nagykövetség kiadásait sem. A spanyol követ nem is a pénze miatt aggódott már. Úgy érezte, a pénzhány az egész munkáját tönkretetheti, és megghiúsíthatja a választást. Garnier ezredes Madridba küldte, hogy IV. Fülöpöt részletesen és bizalmasan tájékoztassa, ő pedig elkeseredett levelet írt: "Ha továbbra sem kapok segítséget, nem lesz lelkiérem, hogy itt továbbra is kibírjam, mert annyi küszködés és törődés után sem várhatok mást, csak lebecsülést és közönyt ...Ha azt kell látnom, hogy négy és fél évi munkám dől romba egy pillanat alatt, életem is véget ér..." /15/

Castel-Rodrigo márkira a tárgyalóasztal mellett is szikrázóan kemény csaták vártak. A brandenburgi választó szavazatáért sziléziai területeket és Elő-Pomeránia visszaszolgáltatását kérte. III. Ferdinánd megkísérelt a svédekkel egyezkedni, de Krisztina királynő minden javaslat elől elzárkózott. /16/

A kölni elektor nem jött el Prágába, de teljhatalmú megbízottja, Egon von Fürstenberg gróf ijesztő igényekkel érkezett. Beleegyezésének ára bizonyos spanyol területek átadása lett volna. Hosszas vita után, Castel-Rodrigo-nak sikerült a területi követeléseket pénzben megváltani, negyvenezer reál részletekben történő kifizetését vállalta IV. Fülöp nevében.

A bajor választó sem adta ingyen szavazatát, hiába volt a császár unokaöccse, sőt olyan sokat követelt, hogy teljesítésére nem is gondolhattak. Így az udvar egy egészen egyszerű cselhez folyamodott. A spanyol követ egyik belső embere, a választónál járva "véletlenül" elveszített egy fontos levelet. Ebből a bajor elektor megtudhatta, hogy az ő szavazata nélkül is megszerezték a többséget, a többi választófejedelem mind IV. Ferdinándra fogja a voksát adni. Ferdinand Maria magára maradva nem óhajtott szembeállni a császárral, így végül ő is beadta a derekát.

Egyedül a brandenburgi elektor követeléseit nem sikerült teljesen kielégíteni, de a többség IV. Ferdinánd oldalán állt. A spanyol követ később, már a prágai konferencia után úgy vélekedett, hogy ez az addig példa nélkül álló külön tanácskozás zseniális húzásnak bizonyult: "Ez az eset megfélemlítette a külföldi hercegeket, és arra buzdította az eddig pártoskodókat, hogy mindannyian egymással versengve a mi ügyünkön dolgozzanak..." /17/

Nem sokkal később, 1653 májusában Augsburgban ismét összegyűltek a választófejedelmek, és a törvénynek s a szokásoknak megfelelően zárt kapuk mögött véglegesen döntöttek: május 31-én fényes külsőségek között ünnepélyesen kihírdették IV. Ferdinánd római királlyá választását.

IV. Ferdinándot Regensburgban, 1653. június 18-án koronázták római királlyá. Ha forrásainkat egymás mellé állítjuk, nagyon jól kirajzolódik a koronázás érdekessége és fő jellemzője: egy hosszan előkészített, aprólékosan, nagy gonddal kidolgozott szertartást láthatunk, amelybe mégis annyi hiba csúszott, hogy az egész ceremónia kishíján botrányba fulladt. A "Kurtze Beschreibung...", a Habsburg-ház megbízásából készült tudósítás minden pillanatról beszámol, de a koronázást megzavaró vitákról természetesen mélyen hallgat. /18/ A koronázásról szóló rész inkább ábrázolja a szervezők elképzeléseit, mint a valóságot. Az elfogulatlan nézők viszont nem a "leírhatatlanul hosszú" szertartásokat, hanem éppen a botrányos jeleneteket emeltek ki. /19/ Lássuk tehát, mi is történt a koronázáson.

A városban a szokásos előkészületek folytak: A Szent Péter Bazilika belsőjét színes kelmékkel, kárpitokkal díszítették, elhelyezték a trónusokat, és az oszlopok közé karzatokat, emelvényeket ácsoltak. /20/ A városháza előtt már harmadnapja forgatták a tűz fölött a nyársra húzott ökröt, felállították a bort adó mesterséges kutakat, az utcákat színes posztóval borított deszkák fedték.

A koronázás napján reggel hét órakor a világi választófejedelmek a király szállására mentek, az egyháziak pedig a templomban készülődtek. Nem sokkal később az ünnepi menet meghatározott rendben a templomhoz vonult, és a mainzi érsek imájával kezdetét vette a szertartás. A mise első két tétele, a Kyrie eleison és a Gloria után a királyról lesegítették cseh választófejedelmi ruháját, amely alatt az ilyenkor előírt piros öltözék volt. Ezután a protestáns elektorok a litánia idejére visszavonultak szekciójukba. Minden a hagyományos német ordó szerint folyt, és ettől csak egyetlen helyen tértek el. Az uralkodó a szertartás végén szokta esküjét letenni, ez alkalommal azonban ez már a felkenés előtt megtörtént. Miután a mainzi érsek a király fejét, vállát, kezét a szentelt olajjal bekente, az uralkodót a Nürnbergből hozatott ősi császári díszruhába öltöztették. Minden tudósítás kiemeli az öltözék és különösen a gyöngyökkel és drágakövekkel kivarrott cipő és harisnya szépségét. A császári ruhára fekete és fehér dalmatikát húztak, és a király nyakába stólat helyeztek. Az oltárnál az ékkövekkel, igazgyöngyökkel díszített súlyos császári palástot is IV. Ferdinánd vállára borították. Ujjára gyűrűt húztak, és kezébe adták a kardot, jogart, országalmát, majd a mainzi és a trieri érsek Ferdinánd fejére helyezte a koronát. A teljes császári díszben pompázó uralkodót a trónra ültették. /21/

A szertartás eddig zavartalanul folyt. A hozzáértő nézőknek legfeljebb csak az tűnhetett fel, hogy a kölni és a brandenbúrgi választófejedelem követekkel képviseltették magukat, és nem személyesen végezték a király körüli teendőket. Megítélésük szerint még az augsbúrgi választásokon sérelem érte privilégiumaikat, amikor az uralkodói jelvények előhozatalának és őrzésének a jogát más főméltóságokkal is meg kellett osztaniuk. Tiltakozásukat mindketten távolmaradásukkal, majd írásban is kifejezték. /22/ Gyakorlatilag ugyanez a vita lángolt fel újra a templomban is. A király fejére helyezett koronát a brandenbúrgi elektor joga lett volna levenni, ám mivel csak a követe volt jelen, ez a feladat a rangban következőre, a pfalzi elektorra hárult. A követ, Johann Friedrich von Blumenthal azonban tiltakozott mellőzése ellen, és a császár és az egész nézősereg döbbenetére hangosan vitatkozni kezdett az oltár előtt. Közben a bal oldali karzaton felborult a rend. Az esetek különbözőképpen megítélő követek szintén hajbakaptak. Majd az oltárnál vitatkozók köré kis papírdarabkák szállingóztak, a követek sebtében írt tanácsaival, hogy milyen érvekkel bizonyíthatnák a maguk igazát. /23/ A kínos jelenetnek IV. Ferdinánd vetett véget. Saját maga vette le a fejéről a koronát, és előbb a trieri, majd a pfalzi elektornak adta.

A szertartás ezután már rendben folytatódott, de az illetlen vita az egész délutáni ünnepség hangulatát elrontotta. A városházán az elektorok számára felállított kilenc asztal közül öt üresen maradt. /24/ A vacsora a hagyományoknak megfelelően, ünnepélyes körülmények között folyt le, ám a koronázásnak felhőtlenül örülni legfeljebb csak az utcákon lakomázó, borozgató tömeg tudott.

Vajon mi idézte elő, hogy a gondos tervezés ellenére a szertartás menetébe hiba csúszott? Az okokat elsősorban a választók számának növekedésében kell keresnünk. Az aranybulla pontosan meghatározza az elektorok koronázási feladatait és jogait, /25/ de csak hét elektorét. A veszfáliai béke viszont létrehozta a nyolcadik választófejedelemséget, és ennek uralkodóját sem lehetett mellőzni. A béke óta ez volt az első császárválasztás és koronázás, és ebben az új helyzetben nem volt olyan törvény vagy szokás, amely eligazítást adhatott volna. Az elektorok kúriája végül úgy döntött, hogy feladataikat megosztják. Nemcsak az új választót, hanem a birodalom más "örökös" tisztségviselőit, sőt a bécsi udvar főméltóságviselőit is bevonták a koronázási szertartásba. Ez nem bizonyult jó megoldásnak, már az augsburgi választáson heves vitákhoz vezetett, és az ellentéteket a koronázásig sem sikerült elsimítani.

Visszatérve két utazónkra, Nádasdy és Esterházy számára a koronázás legszebb pillanata valószínűleg a birodalmi lovagok felavatása lehetett. IV. Ferdinánd a koronázás végén elfoglalta helyét a külön erre a célra épített tizenöt lépcső magas emelvényen. Szigorúan meghatározott sorrendben tizennégy főnemes járult elébe, akiket az uralkodó a Római Birodalom lovagjaivá fogadott. /26/ Az új lovagok között Nádasdy Ferenc a kilencedik, Esterházy Pál a tizenegyedik helyet foglalta el. Egyelőre még nem tudjuk, hogy mit takart ez az elismerés. Lovagtársaik között volt többek között Johann Philipp, a rajnai palotagróf, Starhemberg császári udvari marsall, két Hohenlohe, egyikük, Wolfgang Julius 1663-ban a Rajnai Szövetség csapatait vezetve érkezik majd Magyarországra. Garnier ezredesnek a választás érdekében végzett munkáját jutalmazták ezzel a címmel. Lovaggá ütötték a mainzi elektor főistállómesterét és két titkos tanácsosát is. A császár ezzel a gesztussal fejezte ki köszönetét uralkodójuk, Johann Philipp segítségéért.

A két magyar a figyelem középpontjába került. Sorra kapták a meghívásokat az ünnepi fogadásokra, részt vettek a spanyol követ díszebédén és a trieri választó lakomáján. /27/ A bajor választófejedelem megtudva, hogy hosszabb utazásra indulnak Dél-Németországban — meghívta őket müncheni palotájába. Ezenkívül még több főúrtól kaptak hasonló szíves invitálást és meleghangú ajánlóleveleket.

Nádasdy és Esterházy június végén intett búcsút a koronázóvárosnak, és ezzel megkezdődött utazásuk második szakasza, amikor teljesen az országgal való ismerkedésnek, a városnézésnek szentelheték magukat. A tempó viszont még most sem csökkent, szűkre szabott idejük miatt csak a nagyobb városokban tudtak hosszabban megpihenni és körülnézni.

Esterházy Pál lelkiismeretesen feljegyezte minden városnak, falunak a nevét, ahol csak megfordultak. Némelyiket egy-két mondattal jellemezte is, de az alaposabb szemlélődésre, ismerkedésre ritkán nyílt mód. A városok többségében nem is volt már mit megcsodálni. Öt év telt el a harmincéves háborút lezáró békekötés óta, és a vidék még nem heverte ki a harcok nyomát, Nádasdyék számos elnéptelenedett, rombadőlt településen haladtak ke-

resztül. A naplóban gyakran találkozunk Esterházy szomorú megjegyzéseivel” ...szép kis város lehetett egykor, de most pusztá, házait felperzselték, lakói elmenekültek.” /28/

A nagyvárosok gyorsabban kiheverték a háború, az éhínség, a járványok következményeit. Nádasdyék célja elsősorban ezeknek a központoknak (Nürnberg, Augsburg, München, Ulm, stb.) a megtekintése volt. Arra törekedtek, hogy minél többet lássanak, minél több tapasztalattal gyarapodjanak. Nem véletlenül tekintették legfontosabb útikelléküknek a távcsövet. Minden magasabb helyre, építményre felmentek, ahonnan messzebbre láthattak, és megcsodálhatták a panorámát, a környék fekvését. Így például Landshutban Esterházy egy percet sem habozva, két társával együtt felmászott a világ legmagasabb templomának, a Szent Márton székesegyháznak a tornyába. Kapaszkodás közben még a lépcsőfokok számlálására is maradt ereje. Talán kamaszos helykeség is vezette, hogy leküzdje a 634 foknyi "akadályt és gyötrelmet", ám a szeme elé táruló látvány — mint írta — minden fáradságért kárpótolta. /29/

Esterházy Pál valósággal habzsolta a látnivalókat, és igyekezett mindezt olvasóival is megosztani. Egy-egy város leírásánál kevés szót pazarolt a hely eredetének, történelmének ismertetésére. Az épületek külsejét egészen röviden jellemezte, inkább arról akart beszámolni, ami az útleírásokból kimaradt, és minden olyan eseményről, amely velük történt meg. Kalandjairól, benyomásairól szívesen és színesen ír, csak úgy árad felénk a sok élmény. S míg Esterházy minket igyekszik a korabeli Német Birodalom tájaival, életével megismertetni, mi egyre jobban megismerjük őt magát is. Különböző leírásait olvasva kirajzolódnak a főbb kritériumok. Fontos, hogy a város a folyó partján feküdjön, a környéke pedig legyen szép és festői. Esterházy örömmel gyönyörködött az ég felé törő karcsú templomtornyokban is. Hazája valóságától azonban egy percre sem tudott elszakadni, így számára az igazi szépséget az jelentette, ha a várost vastag, bevehetetlenül erős falak vették körül. De ezek a várfalak nem rekeszthették ki a természetet. A város harmóniájához hozzátartozott a kertek szelíd pompája is. Az eszményi város lakói mind istenfélő, szorgalmuk által meggazdagodott békés polgárok lettek volna.

Észre lehet venni, hogy a városnézés mindig meghatározott "forgatókönyv" szerint történt. Célszerű ezt egy konkrét eseten, München példáján megfigyelni. Minden nap a jezsuitáknál, misehallgatással kezdődött. Először a templomokat járták végig. Természetesen ennek is meghatározott sorrendje volt. Elsőként a jezsuiták templomát és gimnáziumát keresték fel. A két magyar főnemest jól felszerelték ajánlólevelekkel, és ennek meg is lett az eredménye: mindenhol szívélyes és gondos vendéglátásban részesültek. Ezután sorban meglátogatták a többi templomot is.

Esterházy számára a templom szépsége főként nagyságától, portáljától és belső díszítésétől függött. Gazdagságát pedig az ereklyék, kegyeszek száma és minősége alapján állapította meg. A legnagyobb mértékben a Szent Mihály székesegyház nyerte el tetszését, ahol a megszámlálhatatlan, drága-

kövekkel kirakott arany gyertya- és szentségtartók mellett olyan értékeket őriztek még, mint Krisztus bíborpalástjának állítólagos darabkáját, számos szent csontjait és bebalzsamozott testrészeit, Loyolai Szent Ignác koponyájának egy darabját. Legkevesebbre a ferencesek templomát becsülte, egyetlen igazi értékének vízóráját ítélte, amelynek tizenkét figurája minden órában a víz erejétől hajtván megjelent és különböző mozdulatokat végzett.

A következő napon kora reggel felkeresték Curcius gróft testvére ajánlólevelével. /30/ A gróf saját hatlovas hintóját bocsátotta rendelkezésükre, hogy megnézhessék a bajor választófejedelem közeli nyári rezidenciáját. Az egész napot itt töltötték. Bejárták az egész parkot, órákig időztek a gyümölcsökertben s a növénygyűjteményt nézegetve. Megcsodálták a kastély képtárát is. Esterházyt sem a képek kora, sem alkotója nem érdekelte, csak a téma és a festmények életszerűsége ragadta meg. Különösen a csendéletek és a zsánerképek voltak rá nagy hatással.

Másnap Ferdinánd Maria, a bajor választófejedelem fogadta Nádasdykat, majd meglátogatták az elektor édesanyját és testvérét is. Az uralkodó egyik embere gondoskodott a további útjukhoz szükséges járműről és készletekről, ők pedig ezt a napot a palota megtekintésére fordították. Végigmentek a márványkockákból kirakott kerti sétányon, amelynek két oldalán Herkules, Sámson, Nagy Sándor, Attila, Xerxes, Szulejmán szultán és mások szobrai sorakoztak. Esterházy a világ újabb csodáinak érezte a gyönyörű keretek szökőkútjait és egyéb vízimesterségeit. Az antik ligetben megnézték az istenek, bölcsek, költők, hadvezérek, uralkodók szobrait és az ókori városokról, híres csatákról készült festményeket. Élményeiket valószínűleg rögtön és alaposan megbeszélték, mert mindenhol több órát töltöttek. Végül a "Hortus maximus"-t keresték fel. Itt megcsodálták azokat a növényeket és gyümölcsöket, amelyek Magyarországon teljesen ismeretlenek voltak. Nem tudni miért, de Esterházyra a sokféle újjdonság közül a legnagyobb hatást egy óriásira nőtt articsóka tette. A temérdek látnivalótól eltelve, amelyet — Esterházy szavaival élve — "nem leírni, hanem csodálni érdemes", még aznap este továbbutaztak. /31/

Útjuk során különösen nagy gondot fordítottak a magyar vonatkozású helyek, emlékek felkeresésére és megtekintésére. Ebből a szempontból messze kiemelkedik Günzburg városa. Itt egy névvel nem említett magyar grófnő vezetésével megtekintették a kastély freskóit, amelyek a tizenötéves háború csatái közül Győr, Pápa, Esztergom, Vác ostromát ábrázolták. Mivel ugyanebben az évben, tehát 1653-ban már készültek Nádasdy sárvári kastélyának hasonló tárgyú mennyezetképei, a művészettörténészek összefüggést kerestek a két adat között.

Az első jelentős eredményt Rózsa György érte el, akinek sikerült a Mohl Adolf ismertetésében tévesen Gänzburgként szereplő Günzburgot azonosítani. Csak a pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy Rózsa kétszeres hibát javított. Az eredeti kéziratban ugyanis, többször, tisztán olvasható a város neve Ginspurn alakban. Mohl Adolf cikkében az Esterházy Pál által hely-

telenül irt neveket mind kiajvítvá, helyesen idézte. Valószínűleg ez történt Günzburg esetében is, ám pont itt tévedhetett a nyomdász, és a város nevéből Gänzburg lett.

A sárvári mennyezetképek keletkezéstörténetével foglalkozó számos könyv és cikk közül most csak Rózsa György munkáját, a kérdés legrészletesebb feldolgozását, valamint Galavics Géza új adatokat hozó tanulmányait szeretnénk kiemelni. /32/

A művészettörténészek álláspontját legszabatosabban Galavics Géza fogalmazta meg: "A monumentális csatakép típusához külföldi mintakép vezette el Nádasdy Ferencet, ritka, mert írott forrással is nyomon követhető példajaként annak, hogy a külföldet járó magyarországi mecénások élményei, tapasztalatai megtermékenyítően hatottak mecénási gyakorlatukra. Nádasdy sógorával, Esterházy Pállal együtt ugyanis 1653 nyarán IV. Ferdinánd frankfurti koronázására utazva az Augsburg melletti Günzburg várkastélyában magyarországi török csaták és ostromok festett képeivel találkozott." /33/

Nézzük meg mi támasztja alá feltételezésüket. Nagy súllyal esik a latba, hogy a képek témája hasonló, és az utazás időpontja és a mennyezetképek keltezése egybeesik. A festő a sorozat legnagyobb — valószínűleg elsőként festett — képét így szignálta: "HRM pingit Anno 1653". Ez a jelenidő bizonyítaná, hogy a képek megrendelésére a németországi utazás után került sor.

Galavics Gézának sikerült a monogramot feloldani. A festmény alkotója Hans Rudolf Miller bécsi festő és rajzoló volt, aki korábban, a négy Esterházy temetésekor már dolgozott Nádasdy számára. /34/ A művészettörténészek meghatározták a hét kép (sziszeki csata, Tata, Pápa, Győr, Székesfehérvár, Kanizsa, Buda ostroma) előképeit, forrásait is.

Nádasdy és Esterházy július közepén érkezett vissza Bécsbe, és még ugyanebben az évben Sárváron legalább egy kép elkészült. Nem találtunk utalást arra, hogy fresco vagy secco technikával készült, de a megrendelésre, az ötlet kiérlelésére, a képek megkomponálására ezt a maximum öt és fél hónapot kevésnek tartjuk. Mindez persze csak vélemény, amely nem lehet érv, különösen nem, ha még alapos festészettechnikai és művészettörténeti ismereteink sincsenek.

Közelítsük meg más oldalról a problémát! A művészettörténészek tanulmányait olvasva felmerül a kérdés: miért kellett volna Nádasdynak egészen a németországi Günzburgig utaznia, hogy a sárvári képek gondolata megszülessen? Számtalanszor megfordult Batthyány Ádám rohonci kastélyában, ahol láthatta Christian Kner török-magyar csataképét. /35/ Rózsa György bravúros kutatással megállapította, hogy a "Húsz régi magyar csatakép" című metszetsorozat Isaac Major alkotása, és hatása a sárvári képeken is érződik. Rózsa György hipotézise szerint a mű egy példánya Nádasdy Ferenc könyvtárából került Bécsbe, Nádasdy könyvei között megtalálható Ortelius krónikája is, amelynek metszetei Magyarországon és külföldön egyaránt sok művésznek szolgáltak mintául. De láthatta Bartolommeus Spranger, Hans

von Aachen alkotásait, vagy a tizenötéves háború csatáinak számtalan ábrázolása közül bármely mászt. Akár ezekből is meríthette az ötletet, hogy nagyapjának, a "fekete bégnek", aki legnagyobb példaképe és a háború egyik főszereplője volt, ily módon állítson emléket.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a ténytet sem, amit Galavics Géza is megemlít, hogy Hans Rudolf Müller, a sárvári képek festője, — eddigi ismereteink szerint — már 1652-ben kapcsolatban állt Nádasdyval. Így a gróf a falfestményeket akár ez idő tájban is megrendelhetette.

Nagy hiba lenne a sárvári képek keletkezésének problémáját csak önmagában vizsgálni. Mind Rózsa György, mind Galavics Géza részletesen foglalkozik Nádasdy művészetpártoló tevékenységével és ennek történelmi és törökellenes vonásaival. Éppen ezért a sárvári képek gondolatát nem egy külföldi minta láttán támadt hirtelen ötletnek kell tekinteni, hanem egy alaposan átgondolt, tudatos tevékenység szerves részeként.

Ezek után miért ne fordíthatnánk meg a művészettörténészek hipotézisét, és cserélhetnénk fel az ok és okozat sorrendjét? Eszerint: Nádasdy Ferenc határozott elképzeléssel ment Günzburgba, mert tudott a falfestmények létezéséről és szembesíteni akarta ezeket saját elképzeléseivel. Feltevésünk igazolására hívjuk segítségül Esterházy Pál naplóját, amelyben a gүнzburgi festményekről ezt olvashatjuk: "A dolog messze különbözött attól, amit elképzeltetek velünk, de mégis szépségére nézve nem volt nagy az eltérés, ugyanis sok szép régi dolgot láttunk itt, így különböző csatákat, sőt Magyarország egykori kiemelkedő erősségeit is megtekintettük. Várakat és városokat láttunk győri vagy császári őrség alatt. Pápa várát is, amelynek ténylegesen én vagyok a kapitánya, és amelyet a törökök elfoglaltak, de a magyarok visszavettek. Ugyanígy megnéztük a törököktől ostromolt Vácot, és még számos ehhez hasonló régi dolgot." /37/

Tehát valaki előre felhívhatta utazóink figyelmét a gүнzburgi képekre, és talán pont azért, mert ismerte Nádasdy szándékát, esetleg már látta is a sárvári terveket, előkészületeket. Biztos, hogy egyedül Merian Topographiája nem lehetett a forrás, leírása túl szűkszavú, nem ad egyértelmű, világos tájékoztatást. /38/

Reméljük, hogy a napló szövegének alapos elemzése, a Günzburgban élő grófnő és magyarországi rokonságának meghatározása, valamint a levéltári kutatás a Nádasdy család anyagában elvezet majd az ötletadó személyéhez.

Visszatérve a hipotézishez, az itt leírtak erősen megkérdőjelezzik a gүнzburgi csataképek inspiráló hatását. Ezzel az adattal azonban még nem tekintjük saját állításunkat bizonyítottnak. De mindenképpen fontos állomás ahhoz, hogy kutatásunkat folytatva, a sárvári mennyezetképek problémáit megnyugtatóan tisztázzuk.

Ismertetésünk csak kevéssé adhatja vissza a napló érdekességét, gazdagságát. De a kiragadott részletek is felvillantják a fontos politikai eseményeket, az utazás izgalmait és szépségeit, a Német Birodalom és a magyar főnemesek mindennapjainak és ünnepeinek egy-egy mozzanatát. Az útleírást olvasva ismét egy lépéssel közelebb kerülhetünk a 17. század emberének éle-

téhez, gondolkodásmódjához. Így a napló ismertetését Esterházy Pál számtalanszor leírt megállapításával zárjuk: "Mindezt nem annyira elmondani, inkább megtekinteni és csodálni érdemes."

1. Esterházy Pál, *Itinerarium in Germaniam* 1653. (A továbbiakban csak *Itinerarium*) OL P 125. Pál nádor iratai. fasc. 56. 3—4. 1. Az útinapló fordítása már készül.
2. 1636. évi regensburgi útja során készült naplóját Várkonyi Gábor kutatta fel a Batthyány levéltárban. (P 1315. 2. cs.) In: *Memori a rerum I—II*. Kézirat, 1988.
3. Esterházy Pál gyermek- és ifjúkori visszaemlékezései. Közli: Bubics Zsigmond—Merényi Lajos, Herceg Esterházy Pál nádor. 1635—1713. Bp. 1895. 110.1.
4. A napló felfedezője, Mohl Adolf, sajnos csak egy oldalt szánt a mű ismertetésére: Adatok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez. Sz. 1900. 621—622.1. A szűkszavú, de érdekes tájékoztatás ellenére senki sem foglalkozott részletesen a naplóval. Csupán a művészettörténészek emeltek ki egyetlen adatot — ezt sem a naplóból, hanem csak Mohl Adolf tanulmányából — a günzburgi csataképek és Nádasdy Ferenc sárvári kastélyának mennyezetképei között kerestek kapcsolatot. A legalaposabb és legrészletesebb feldolgozás: Rózsa György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp. 1973. 107—121.1. Erre a kérdésre a továbbiakban még visszatérünk.
5. Az európai és magyar utazási irodalom vázlatos áttekintése: Kovács Sándor Iván, *Justus Lipsius és a magyar késő-renaisszansz utazási irodalom*. Bp. 1971.
6. "Lectori" — *Itinerarium* 1—2. old.
7. Nádasdy Ferenc Batthyány Ádámmal írt levelei. 1653. május-június. OL P 1314 No. 32280—32288.
8. Sitte Alfréd, *Gróf Nádasdy Ferenc művei és könyvtára Magyar Könyvszemle*, 1902. 157.1.
- Matthäus Merian, *Topographia Germaniae*. A sorozatból a *Topographia Sveviae*, Frnakfurt am Main 1643 (OSZK TA 120) és a *Topographia Bavariae*, Frankfurt am Main 1644 (OSZK TA 2777) köteteit néztem át.
9. *Itinerarium*, 50. old.
10. Itt szeretnék még egy feltevést megkockáztatni. Mind Batthyány Ádám, mind Nádasdy és Esterházy kb. 35 napig volt távol Bécestől. Batthyány hamarabb is visszatérhetett volna, ám minden sietség nélkül kényelmesen utazott. Nádasdyéknak ez az idő viszont túl kevésnek bizonyult. Vajon nem arról van szó, hogy a koronázás alkalmával külföldre utazó magyar nemesek Ausztrián kívüli tartózkodását az udvar kb. egy hónapban határozta meg? Két adatból még nem lehet következtetéseket levonni, de a további kutatásoknál számításba kell venni ezt a problémát is.
11. Tokody Gyula — Niederhauser Emil, *Németország története*. Bp. 1983. 110—111.1.

12. La eleccion de Ferdinando IV. Rey de Romanos — Correspondencia de III. Marqués de Castel-Rodrigo don Francisco de Moura, durant e tiempo de su embajada en Alemania (1648—1656). Madrid, 1929. 380—381.
1. A könyvet Mózes Eszterrel közösen fordítottuk.
13. La eleccion, 81.1.
14. Castel-Rodrigo márki Tomas Lopez de Andradának. Bécs 1652. január 31. U.o. 237.1.
15. U.o. 91.1.
16. Levélváltásukat kiadták: Sac. Caesarae maiestatis literae ad serenissimam Regiam Sveciae, super restitutione Pomeraniae ulterios is, ut et sac. regiae maiestatis Sveciae responsum, ad dictas Imperiales literas. Anno MDCLIII. — OSZK ltsz. 807.590.
17. La eleccion, 85.1.
18. Kurtze Beschreibung Dessen Was sich bey der Röm. Königl. Krönung Ferdinandi IV. Römischen auch zu Hungarn und Böhmen Königs u. begeben so geschehen in des heil. Röm. Reichs-Stadt Regensburg den 8/18. Jun des 1653. Jahrs. 24 számozatlan lap.
19. Itinerarium és Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ádámmal. L. a forrásmellékletben a "IV. Ferdinánd Római királlyá választása és megkoronázása" c. forrást.
20. Kurtze Beschreibung. 1. a forrásmelléklet idézett forrását.
21. U.o.
22. A két elektor tiltakozó levele: Protestatio et Reservatio, Lit A. és Lit. B. címen a Kurtze Beschreibunghoz csatolva kiadták.
23. Itinerarium, 36—37.1. L. a forrásmellékletet.
24. Descriptio — A Kurtze Beschreibung leírása az ülésrendről.
25. Az 1356. évi aranybulla 4. és 20. cikkelye szerint.
26. A lovaggá ütésről és a lovagok névsoráról a Kurtze Beschreibung és az Itinerarium tudósít. L. a forrásmellékletet.
27. Itinerarium, 42—45. 1. L. a forrásmellékletet.
28. U.o. 14.1.
29. U.o. 46—47.1.
30. Valószínűleg Maximilian von Kurz gróftól és testvéréről van szó. Maximilian gróf a spanyol követ iratai szerint fontos szerepet játszott a császárválasztásban.
31. München leírása: Itinerarium 49—64. oldal.
32. Rózsa György, Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp. 1973, Galavics Géza, Kössünk kardot az pogány ellen., Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986., u.o. A török elleni harc és egykori világi képzőművésztünk. In. Műv. Tört. Ért. 1971.
33. Galavics, Kössünk kardot ... 83.1.
34. U.o.
35. U.o.
36. Rózsa, i.m. 114—119.1.
37. Itinerarium, 97—98.1.

IV. FERDINÁND RÓMAI KIRÁLYÁ VÁLASZTÁSA ÉS
MEGKORONÁZÁSA

A választás

III. Ferdinánd német-római császár levele IV. Fülöp spanyol királynak /1/
Augsburg, 1653. május 30. /2/

Felséges Katolikus Király Úr!

Isten úgy rendelte, hogy közös örömünkre az én fiamat válasszák meg Római királlyá. Ez, a Felséged által már annyira várt hír, nagy jelentőségű egész dinasztiaánk számára. Mindezt késedelem nélkül akartam tudatni Felségeddel, a most induló gyors futárral.

Castel Rodrigo márki olyan jól és annyi odaadással dolgozott a tárgyalásokon, hogy ennél többet kívánni sem lehet. Tiszta szívemből, a legmelegebben ajánlom Felséged figyelmébe személyét, mert igencsak megérdemli mindazt a kegyet és jóindulatot, amellyel köszönetünket Felséged majd kifejezi. A mi urunk, Jézus Krisztus őrizze meg őt, szívemből kívánom.

Augusta, 1653.

Felséged jóakaró rokona és testvére
Ferdinánd

II. Ferdinánd akkor lépett a Római Császárság trónjára, amikor a belső háborúk a legkegyetlenebb pusztulást hozták, amikor a Birodalom részeire hullott, az örökös tartományok fellázadtak, amikor ellenfeleink és az eretnekek lázongtak és ellenálltak.

Utódját III. Ferdinándot is fegyvercsörgés fogadta, és az oszmánok, erdélyiek, franciák, svédek barbár támadásai. De hiába próbálták IV. Ferdinándot egy béke csaló mesterkedéseivel kisemmizni, a Birodalom, amelyet még Mars kegyetlensége sem tudott az osztrákoktól elragadni, minden ilyen kísérletet elfojtott. /4/

Ugyanez a Gondviselés tehát, amely a háborúban erőt adott az ő felséges elődeinek ellenségeikkel szemben, most őt óvta egy béke gyanús nyugalma ellen. Így azok a felhalmozódott intrikák, amelyek őt akarták elpusztítani, végül az ő számára nyújtottak támaszt, hogy felmagasztaltassék.

Ki harcol hát esztelen vakmerőséggel a Ház ellen, amely háborgó hullámok hátán is biztos révbe ér, és amelynek csalárdság, csapda is csak javára fordul?

A bölcsek döntése már régen IV. Ferdinándra esett, a fejedelmek mind megszavazták, az elektorok egyhangúlag elfogadták, a Császár támogatta, Spanyolország elősegítette Római királlyá választását. Így Franciaország befolyásának visszaszorításával, a fejedelmi kollégium helyeslésével, Svédország hozzájárulásával, a nép üdviválgása közepette Római királlyá választása kihirdettetett Auszburg városában, május 31-én. Azon a napon, amikor az Egyház a Vigasztaló Szentlélek eljövetelét köszöntötte, aki az égből lebocsáttatott, hogy a villámok nyelvén, az egész város felett végigzengő égdörgés szavával tudassa minden halandóval a hírt. Azon a napon, amikor a Nap az Állatövben a Gemini jegyébe ért.

Gemini Napja ragyogott a Birodalom felett. Ez a létező legszerencsésebb nap, amely Ausztria gyarapodására mindig oly kedvező. Ez a felséges dédapa, II. Miksa boldogságos házasságának is a napja, amikor Ausztria nevében Burgundia Hercegnőjével egyesült.

Csodálatra méltó, hogy az, aki a kormányzás örökölt hatalmát magához ragadta, természetes jelleme, és gondos nevelése által oly sok szikla és zátony között is kikötőbe tudta hajónkat vezetni. Nem kevésbé bámulatos, hogy a választójoggal, békés úton tudta az Egységet létrehozni.

Hogy a szenátus és a római nép előtt zajló ünnepségekben, a győzelem közös örömeiben a legszerényebb alattvaló is részt vehessen, ajánlja és dedikálja az írást IV. Ferdinándnak, Magyarország, Csehország és a Rómaiak újonnan megválasztott királyának.

Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ádámmal a választásról /5/
Regensburg, 1653. június 9.

Szolgálók kk mint kedves Batiám Urk.

Tegnap délben érkezém l/ste/nnek áldásából egy kis posta kocsin előtte ide Raisbonában, nem akartam el mulatnom, hogy kdget ez it való állapotokul ne tudositaniam, reménlem meg nieren ez által aszt, hogy kdgis az oda való állapotokul engem tudositani fog. Eő Fölségek az választás után, meli ultima May Augustaban /6/ volt az el mult csötörtökön iüttek be, az Electorok látogatni Monachiumban /7/ fordultak az iffiu Bavarust, be iönek mind azon által kevés napok alatt, s- az Eözvegi Bavariai Herczegné-is be iün. A koronazat 18. Juny meg leszen, már az pénzeket-is verik azon napra. 21. azután reménlik hogy az propositiois meg leszen. Eő Fölségek mind io egesegeben vadnak, minemü Recommendatiot irt az Sveciai királliné az kiralli választása felöl /8/ im meg küldöttem kdgnek. Rosszalkodnyi kezdet volt az Brandenburgi Elector követe valami dilatoria /9/ való okokat keresvén, de az töb Electorok, s- kiváltképpen az mog./tieri /10/ torkában vertek, nohamég mostis bizonios adossagokat praetendall, és hol mi praecendentiaikat, de nem tesznek azok mar akadékat, mivel az Electiot superaltak. /11/ Augustaban mindön az választás után az kirallit az Oltarra iültették volna, és az electorok az uj kirallinak megesküdték volna, az császár intet az Pfalzi grofnak, hogy az koronát feiébül az Te Deum Laudamus alatt le vegie meliet midön meg cselekedet volna, ottan az Oltár előtt az Brandenburgi Elector követe protestálnyi és vetekednyi kezdet, hogy az korona le vétele iütet illetné, s mindgyart kezét tette az koronára hogy tovább való vetekedés ne történnyék eő Fölsége viszont az Brandenburgi elector követével tette maga feiében az koronát, s úgy csillapottak meg, rendetlen magok viselését és tudatlanságokat ezek az iffiu electorokk csudául halom, kik az nagy pompa kívánság mellet gorombán botlanak meg ottan ottan.

Az mi olli dolog történik az kit méltonak itélek írásra, ezután-is kdgel közlenem el nem mulatom. Grof Puchheim Uram-is szolgálatiatiat aiánlia kk. Én mig élek kdg szolgálai maradok. Isten sokáig éltesse kdg.
Ratisbona, 9. Juny 1653.

Kdg szolgálai Eöcse
G. Nádasdy Ferenc

Koronázási előkészületek A "Kurtze Beschreibung" tudósítása /12/

Miután az augsburgi választások befejeződtek, az elektori kúria a koronázás celebrálását Regensburgba, az 1653. év június 8/18. napjára rendelte. A koronázási templomban megkezdődtek az előkészületek.

A templom közepén, az oszlopok között táblákkal és padokkal elzárt teret és egy új kórust hoztak létre. Itt, a szent oltár és a belső kórus vasrácsa között egy új oltárt emeltek, amelyet baldachinnal és szép ezüstművekkel díszítettek. Jobbra, az első oszlopnál magasodott az arany színű császári trón. Körülötte hasonló anyagból készült párnák heverték, egyik a császár ő felsége előtt, a másik a lábainál, a harmadik a koronánál.

Szemben, tehát az oltár bal oldalán állt a vörös-fehér kelmével borított királyi karszék. Középen, pontosan az oltárral szemben állították fel a másik, arany és ezüst színű királyi trónt. Mögötte, kissé hátrább, jobbról a kölni, balról a trieri elektor vörös bársony karosszékét helyezték el. Mögöttük további négy szék következett, de ezek karfája már valamivel alacsonyabb volt. Az első, a regensburgi püspöké: piros. A második, a paderborni püspöké: fehér. A harmadik, a stadeli apaté (aki azonban a nagymisén nem itt hanem jobb oldalon a speyeri püspök mellett állt): kék. A negyedik a fuldai apaté: zöld. Mögöttük még 14, karfa nélküli szék sorakozott a püspökök és az apátok számára.

Kétoldalt, az oszlopok mellett hosszában, két magas padot helyeztek el. Az oltártól balra, a királyi trón melletti padon ült a pfalzi, a bajor, a szász, a brandenburgi elektor személyesen, a fejedelmi küldöttek és a világi fejedelmek közül Simmern és Lautern palotagrófja, a württembergi herceg, a badeni örgróf, a hessen-darmstadti tartománygróf, a szász-lotharingiai herceg, az ifjabb durlachi örgróf. Jobbra, a császári trón melletti padon a speyeri érsek, a stadeli apát és a többi uralkodó gróf foglalt helyet.

Középen, a már említett 14 szék mögött egy vörös bársonnyal letakart pad állt. Ennek közepére a pápai nuntiuszt ültették, jobbára a spanyol, baljára a lengyel király követe került. Mögöttük a feszületnél, tehát a templom közepén újabb, piros bársony borítású padon ültek az aranygyapjas lovagok.

Mellettük, az oltártól balra, rögtön a szószék alatt állították fel a fejedelmi szekciót, az üléseket a fejedelemségek színeivel kivarrott szőnyegek borították. Itt kaptak helyet a fejedelmi családok jelenleg nem uralkodó tagjai. A templom légtérében, az elektori és grófi szekció fölött, mindkét oldalon, két-két karzatot építettek az oszlopok közé. A jobb oldali első karzaton, piros bársony huzatú székeken fejedelemasszonyok ültek, a pfalzi grófné, a württembergi hercegné, a hessen-darmstadti tartománygrófné, a badeni örgrófné. Ezután következett a másik nemesi "asszonyház", a fejedelmek leánytestvérei sárga, és leánygyermekai hófehér ruhában.

A másik két páholy bal oldalon állt. Az első, amelyet fehér és zöld színű anyaggal fedtek be, az elektori és hercegi követek számára volt fenntartva. A másik, a piros és sárga színű emelvényen a grófi és városi követek kaptak helyet.

Közvetlenül mellettük, de egy lépcsősorral lejjebb hasonló kelméssel takart pódiumon helyezték el a császári zenészeket, trombitásokat és a hadseregdobost.

Az egész padozat, az oltártól a királyi követek szekciójáig, piros, sárga, fehér és arany színű kelmékkel volt befedve. Ugyanígy, mindkét oldalon, az oltártól egészen a szószékig a falakat is szép kárpitokkal öltöztették fel.

A kóruson kívül, a bal oldali oltárnál a fal mellett, a "Hajózó Péter" monumentális képe alatt, még egy piros-fehér emelvény magasodott, melyhez 15 lépcső vezetett. Ezen egy újabb, fehér s arany színű trónus állt benne hasonló színű s anyagú párnák. Ezen ült a király, amikor a Szent Római Birodalom lovagjait avatta fel.

A koronázás

Részlet Esterházy Pál útinaplójából /13/

Isten segítségével megérkeztünk Regensburgba, ahol már javában folytak a Római király felszentelési ünnepeinek előkészületei. Megcsodáltuk a három napon át süttött egész ökröt, a kárpitokkal díszített palotákat, a város utcáit és útjait, amelyeket különböző színű kelmékkel borított deszkák fedtek, a rengeteg katonát, az egész nép és különösen a "Parios"-nak nevezett udvari szolgák változatos ruházatát; egyeseket arany rojtokkal ékesített selyembe, másokat a legfinomabb posztóba öltöztettek. Végül láttuk, ahogyan köszöntésül mindannyiuk arca, tekintete és minden gondolata az új király felé fordul.

IV. Ferdinánd Római királlyá koronázása tehát az 1653. esztendő június havának tizennyolcadik napján történt ragyogó napsütésben.

Először: A menet a Szent Bazilikába vonult, amely — mások megbízható véleménye szerint is — körülbelül akkora lehet, mint a bécsi Szent István templom. Itt a mainzi választó /14/ által celebrált énekes mise és különféle, leírhatatlanul hosszú szertartások kerültek sorra. Mindemellett azonban, meg kell említenem az újdonsült pfalzi választófejedelem és a brandenburgi elektor követe között támadt civódást is. /15/ A vitára az adott okot, hogy nem tudták eldönteni, melyikük jogosult a király fejére helyezett koronát levenni. Míg a hallgatók és a nézők döbrent és aggódó lélekkel várakoztak, fent a karzaton a tanácsosok kölcsönös szidalmakkal illeték egymást, és a vitatkozó felek közül, hol az egyiknek, hol a másiknak dobálták le a sebtében cédulákra firkantott tanácsaikat. És mindez a felséges Császár és a birodalom más előkelőségeinek szeme láttára történt! Végül a vitát maga a király zárta le, aki a koronát fejéről levéve, először a trieri, /16/ majd a pfalzi elektornak nyújtotta át. Igen bölcsen döntött, mivel ez utóbbi saját személyében, mint fejedelem jelent meg a másik pedig csak elektori követ volt.

Másodszor: Miután az énekes mise és a koronázás véget ért, a király elhelyezkedett a tizenöt lépcső magas trónuson, és tizennégy személyt avatott a Római Szent Birodalom lovagjává, közéjük bebocsátva mi kettőnket is, sógoromat, Nádasdy Ferenc grófot, aki mindvégig útitársam volt, és engem.

A "Kurtze Beschreibung" tudósítása a lovaggütésről

... mindazok, akiket lovaggá szándékoztak ütni, felsorakoztak és várták, amíg Rabatha gróf úr, a császári testőrség kapitánya egy papírlapról ismertette az avatás meghatározott sorrendjét. Ezt követően a főmarsall úr /17/ kihúzta a hüvelyből a kardot, és ő felsége a király kezében adta. A jelöltek egymás után az uralkodó elé járultak s letérdeltek. Ő felsége a kardot háromszor a vállukhoz érintette, és a Szent Birodalom lovagjaivá fogadta őket. Így tehát lovaggá üttettek, akiknek a neve itt következik:

1. Johann von Dalberg, wormszi kamarás úr, ősi speciális privilégiumaira tekintettel elsőként.
2. Johann Philipp úr, rajnai palotagróf.
3. Seyfrid von Hohenlohe gróf úr.
4. Otto úr, a Szent Római Birodalom étékfogója, Fridberg és Trauchburg grófja, Waldburg bárója.
5. Wolf Julius von Hohenlohe gróf úr.
6. Philipp Ehrwein von Schönborn úr, a mainzi választófejedelemi titkos tanács tagja, Steinheim amtmanja.
7. Johann Christian von Baineburg marsall úr, a mainzi választófejedelemi titkos tanács tagja.
8. Philipp Philbertes von Heresheim ezredes úr, a mainzi elektor főistálló-mestere.
9. Franciscus Nadasd gróf úr.
10. Bartholomeus von Stranberg gróf úr.
11. Paul Esterházy gróf úr.
12. Dietrich von Lindl erbsesseni várgróf úr.
13. Johann Heinrich Barnier ezredes úr.
14. Peter Jakob von Ebelebach úr, császári ezredes, a Bambergi Fejedelemség titkos tanácsának tagja, főudvarmester.

Az avatás elvégzése után ismét felharsantak a trombiták, peregtek a dobok, mialatt ő felsége a gondosan kidolgozott szertartásrend szerint lelépdelt az emelvényről. A császár ő felségével együtt a templom kapujához ment, amely előtt már vártak rá Regensburg város tanácsurai. A vörös és fehér kelmékkel borított utakon, meghatározott rendben mindannyian a városházához vonultak.

Harmadszor: A menet a városházához vonult, és ezzel az egyházi szertartások véget értek. Micsoda világi pompa tárult a szemünk elé, Uramisten! Milyen is volt ez a felvonulás? Hogy röviden összefoglaljam: elvonult az egész császári és királyi udvar (köztük voltunk mi is), utánunk a fejedelmek következtek, mögöttük az örgrófok, a hercegek és a választófejedelmek, végül maga a Császár ő felsége, majd az újonnan felszentelt király, gyöngökkel és finom művű ékkövekkel díszített ruhában. Fején a császári fejéket viselte, egyesek a jogart, mások az arany almát, ismét mások a hüvelyéből kihúzott kardot arany párnán hordva vonultak előtte. Ő felsége kíséraitől körülvéve haladt, az út két oldalán álló testőrök pedig — akiket "Hadszerios"-nak /19/ hívnak, — csatlakozva hozzá, egészen a városházáig kísérték.

A bevonuláskor a koronázás öröme és emlékére szerte az utcákon és az útkereszteződéseknél frissen vert pénzt szórtak a nép közé, "IV. Ferdinánd, a Rómaiak királya" felirattal és az uralkodó jelvényeivel díszítve. Ekkor nemcsak tömeget, ütleget, zűrzavart, hanem akár emberhalált is láthattunk volna. Mindezt bővebben is elmesélhetném, ha a szavakból ki nem fogynék.

Negyedszer: A pfalzi választófejedelem, a máig élő hagyományok és szokások szerint zabot akart a nép között szétosztani, de a lovának térde megbicsaklott, és lovasával együtt a földre bukott. A fejedelmet egy magyar mentette meg a haláltól, aki látván őt a földre hanyatlani, odaugrott, és felsegítve, épségben talpraállította. Eközben a zabot elragadták és ezerfelé hordták szét.

Ötödször: A városházán tíz, különféleképpen feldíszített trónszéket láttunk: Az első a Császáré, a második a király számára, és így tovább, sorban a nyolc választófejedelem részére, bár nem mindegyik jelent meg, de a többségük igen. Ezután elköltötték a vacsorát.

Hatodszor: A lakoma végeztével visszatértek a császári palotába. A kívül-belül aranyozott első hintóban ült ő felsége a Császár, a császári díszruhában, és a király, a korábban már leírt öltözékben. A második kocsiban a mainzi választófejedelem udvarával a harmadikban a kölni elektor az övéivel együtt, a negyedikben a trieri választó kíséretével, az ötödikben a pfalzi választó és követei. A többi elektor nem volt jelen. A hatodik hintóban a birodalmi hercegek foglaltak helyet, és utánuk a Szent Római Birodalom minden rendje sorban elvonult. Íme tehát mindaz, amit a Rómaiak királyának koronázásáról csekély tehetségem szerint röviden leírhattam.

Miután beesteledett, megvacsoráztunk, és nyugovóra tértünk, hogy az éj folyamán jól kipihenjük magunkat. Ám nyugalmunk a tömeg éjszakai lármázása, ricsaja és az általuk csapott szakadatlan zenebona miatt nem tartott sokáig.

A brandenburgi választófejedelem úr követei által a Császár ő felségének és a tisztelt választófejedelmi gyűlésnek 1653. június 18-án hivatalosan átadott jogbiztosítási kérelem és tiltakozás.

A küszöbön álló koronázási szertartás előkészítésekor a választófejedelmi gyűlésben némi vita és nézeteltérés támadt a koronázási jelvények előhozatalának módjáról, így ezt a feladatot az "örökösök" /21/ végezheték el. Korábban ez a megtiszteltetés a Hohenzollern grófoknak, mint Brandenburg választófejedelmeinek és a Szent Római Birodalom örökös kamarásainak jutott. Tehát a koronázási jelvények, nevezetesen a jogar előhozatala a brandenburgi elektort és követeit illeti meg. /22/

Így jogosan remélhettük, hogy engedik, és semmiben nem gátolják a mi kegyelmes Választófejedelem Urunkat és küldötteit kiérdemelt jogaik gyakorlásában, mivel ezáltal egyetlen elektor méltóságát, örökös hivatalát, birtokait jogait sem érte volna a legcsekélyebb károsodás sem.

Azonban a többi választófejedelem az új megegyezésre hivatkozva, egyhangúlag úgy döntött, hogy a hatalmi jelvényeket ne a választófejedelem követei, hanem az "örökösök" hozzák elő... A határozatot a Császár ő felsége is jóváhagyta.

Nem akartuk vitával megzavarni az előttiünk álló koronázás menetét és ünnepélyességét, így beleegyezésünket adtuk, hogy a jogart ez alkalommal az "örökösök" vihessék. Most azonban tiltakozunk ez ellen a kikényszerített és beleegyezésünk nélkül hozott döntés ellen. Megfontolt szándékot és tendenciát látunk abban, hogy Választófejedelmünk jogait többször is megsértették, kéréseit sorozatosan figyelmen kívül hagyták. Éppen ezért szükségesnek tartjuk, hogy Uralkodónk a jövőben a hasonló esetek ellen felvértezze magát.

Ezenkívül úgy találjuk, hogy a városházán, a királyi lakomán az elektori asztalok felállításának rendje helytelen volt. Kegyelmes Urunk, a Brandenburgi Választófejedelem és kísérete számára a Császár ő felségétől jobbra eső negyedik asztalt jelölték ki, míg a pfalzi örgróf udvartartásával együtt az ő Felségétől balra álló harmadik asztalnál foglalhatott helyet. Noha a béke kimondja, és maga a pfalzi elektor is elismerte s nyilvánosan kijelentette, hogy a választófejedelmi gyűlésben ő csak a nyolcadik, és így őt csupán az utolsó hely illeti meg. A brandenburgi választó viszont az elektorok között a hetedik, ezért asztalát — a pfalzi örgróféhoz képest a Császár ő felsége asztalához egy negyeddal közelebb kellett és illett volna elhelyezni. /23/

Tehát az asztalok helytelen felállítása ellen is óvást kívánunk emelni. A békeokmány meghatározása szerint a pfalzi uralkodó az elektori kúria nyolcadik tagja, így Választófejedelmünk utolsó helyre sorolása mindenképpen sérelmesnek és hibásnak tekintendő.

Esedezve és a legalázatosabban kérjük a mi legkegyelmesebb Urunkat, a Császár ő felségét, hogy kegyeskedjék ezt a protestációt s óvást elfogadni, a regisztrálandó ügyekhez csatolni, és részünkre "documentum insinuationis"-t /24/ adományozni.

Ezzel ajánljuk magunkat Császár Urunk biztos oltalmába és kegyes pártfogásába, maradunk mindörökre ő Felsege legalázatosabb és legengedelme-sebb szolgálói.

Ünnepi lakomák

Nádasdy Ferenc levele Batthyány Ádámnak (részlet) /25/
Regensburg, 1653. június 22.

Szolgálók kk mint kedves Bátyám Urk.

Hogy az másik postán valo leveletem nem subscribalhattam kgtül bocsá-natot kérek, mivel szintén azon nap tartván nagi királlí vendégséget az spa-niol követ, az többi közöt én-is ot voltam, s olli későn végeződöt el, hogi már az posta be nem vette volna az levelet, azért köllöt csak secretariu-somra biznom hogi mégis az koronáznak tudgya kgd bizonios voltat.

Azon vendégségben jelen voltak az Electorok és az Imperiumi dereka-sabb Feidelmek, s az urak-is mindenestül ötven személli lehetet az fő asz-talnál. Azon kívül három házban tractaltak az Feidelmek udvara népét. Fe-les pénzt hániatot le az követ. Scudokat, /26/ Tallérokat tizes aranyakat-is. Czak az üvegeket kibkül ittak három ezer forint éröknek mondattak...

Részlet Esterházy Pál útinaplójából /27/

... A következő napon tehát meghívást kaptunk a spanyol király követé-nek lakomájára, ahol minden imperiumi status összegyűlt. Megjelent három elektor is, a mainzi, a trieri és a heidelbergi, birodalmi hercegek, úgy mint Auspergh, Pycolomineus, akit Amalfi hercegének is mondanak és Dit-richstein herceg. Még sokan mások is érkeztek, grófok, mágnások: Johannes Christophorus Puchheim generális, Cruscilla grófja, gróf Montecuccoli, gróf Herbenstein, gróf Strozzi, gróf Balstein. /28/ Eljöttek a birodalmi városok, Nürnberg, Brandenburg, Salzburg követei, továbbá az egyházi status képvi-selői, érsekek, püspökök és még sokak, megszámlálhatatlanul.

Tehát asztalhoz ültünk, ahol az utolsó helyre maga a hispániai követ ke-rült. Leírhatatlan a sokféle feltálalt étel, amelyet ettünk, gyönyörűséges ze-ne szólt, és senki nem ihatott mást csak spanyol bort. Bőségesen falatoz-tunk a feltálalt csemegékből és gyümölcsökből. Olyan ezüst tálakból étkez-tünk, melyeknek a közepén különféle szobrok voltak, szintén ezüsből. Rö-viden ezt lehet elmondani a "Panchéta Hispanica"-ról. /29/ Végül a lakoma

befejeztével, este a palotából kivonulva megcsodáltuk a borral folyó forrásokat, láttuk, hogy pénzt szórnak szét a spanyol király tiszteletére, köztük egész Fülöp-aranyakat is.

Midőn az égbolt már felhőkkel takaródzott, és az éj közelgett, piramis formában tűzgömbök emelkedtek fel, majd a tűzijátékból a spanyol király neve rajzolódott ki. Majd a magasba lőtt gránátok változatos dübörgése hallatszott. Majd körpályáján tüzes kerék robogott körbe-körbe. Majd sasok köröztek, majd hatalmas sárkányok röppentek a magasba. Majd a tűzkigyók cikáztak a földön szerteszét. Majd egymást marcangoló tűz-állatok harcoltak, csatáztak. A levegőben pedig trombiták harsogása, dobok dübörgése, ércsípok hatalmas zúgása áradt szét. Majd a felhők összetorlódtak, az egek megmozdultak, villámként lecsapódó fény vakította el szemünket. Majd a roppant vihar, az ég és föld rázkódása iszonyatos riadalmat okozott a nézők körében, úgy vélhetted, mintha az egész földkerekség tűzbe borult volna. S ekkor hirtelen minden összeomlott. Minden fény kihunyott. Csönd támadt. Ettől az aggódoó lelkek előbbi nyugalma is visszatért. Mindezek befejeztével hazamenve nyugovóra térünk. Azután a harmadik napon, még nem feledve a tegnapot — szinte egy másik világból jöttünk e világra vissza — a jezsuita atyáknál (ahol gimnázium is van) misét hallgattunk. Miután rövid ájtatosságunkat elvégeztük, meghívtak bennünket a trieri választófejedelem lakomájára. Úgy látszott, itt sem lesz kisebb vendégség, mint amilyen az előző volt. Ide azonban egyedül mentem, nem lévén a tegnapi miatt más egészséges közüllünk, csak én. Ott egy, a legtisztább aranyból készült serlegből ittunk, amely kilenc császár, utolsóként V. Károly tulajdona volt. Ez körülbelül, ahogy nálunk mondják, egy icce bort tartalmazott. Ebből mindannyiunknak sorban innunk kellett a birodalom összes főnemesének egészségére. Amikor rám került a sor, meg akartam mutatni milyen a dicső magyar nemzet: Egy hajtásra kiittam, ami maradt és az üres kelyhet az asztal közepére csaptam. Jól csúszó, ízletes egy bor volt!

Míg az urak ámuldoztak és hangosan tárgyalták az esetet, felkaptam csodás vadságú lovamra. Hazatérve, az otthon maradottaknak elmeséltem a velem történeteket...

JEGYZETEK

1. La eleccion de Ferdinando IV. Rey de Romanos — Correspondencia del III. Marqués de Castel-Rodrigo don Francisco de Moura, durante el tiempo de su embajada en Alemania (1647—1656) Madrid, 1929. 380—381.1.
2. A levél eredetileg a hónap és nap megjelölése nélkül lett keltezve, de a többi tudósítás (III. és IV. Ferdinand levelei a spanyol uralkodópárhoz) mind 1653. május 30-án kelt.
3. La eleccion ... 503., 504.1. Eddig csak a röplap latin és spanyol nyelvű változatával találkoztunk, de valószínűleg több nyelven is kiadták. Szerzője ismeretlen.
4. A szerző a harmincéves háborúra és a vesztfáliai békére utal.
5. OL. Batthyány család levéltára P 1314. No. 32287.
6. Augsburgban, május 31-én
7. München latin neve.
8. IV. Ferdinand megválasztásakor az elektorok nagy árat kértek kedvező szavazatukért. A brandenburgi választófejedelem a vesztfáliai békében Svédországnak ítélt Elő-Pomerania visszaadását kérte. A császár megkísérelt megegyezni a svédekkel, de Krisztina királynő minden javaslatot elutasított. A levélváltást kiadták: Sac. Caesare maiestatis literae ad serenissimam Regiam Sveciae, super restitutione Pomeraniae ulterioris, ut et sac. regiae maiestatis Sveciae responsum, ad dictas Imperiales literas. Anno MDCLIII. — OSZK ltsz. 807.590.
9. Elhalasztás, haladék.
10. Szövegromlás miatt kiolvashatatlan. Feltehetőleg: moguntieri (=moguntiensis), azaz a mainzi elektor: János Fülöp.
11. A brandenburgi területi követeléseket végül sikerült pénzben megváltani. A követ, Johann Friedrich von Blumenthal ennek az "adósságnak" a kifizetését sürgette.
- Az electiot superálták... — megtörtént a választás.
12. Kurtze Beschreibung Dessen Was sich bey der Röm. Königl. Krönung Ferdinandi IV. Römischen auch zu Hungarn und Böhmen Königs. u begeben so geschehen in des heil. Röm. Reichs-Stadt Regensburg den 8/18. Jun des 1653. hajrs. — 24 számozatlan lap.
- Fordításomat Kausz Nóra ellenőrizte és javította, segítségét ez úton is köszönöm.
13. Esterházy Pál, Intinerarium in Germaniam 1653/OL P 125. Pál nádor iratai, fasc. 56.fol.35—37. Fordításomat Lóránt István ellenőrizte és javította, segítségét ez úton is köszönöm.
14. Johann Philipp von Schönborn, mainzi érsek és elektor (1605—1673).
15. Karl Ludwig pfalzi választófejedelem (1617—1657). A brandenburgi választó jogai megsértése miatt személyesen nem jelent meg, követe Johann Friedrich von Blumenthal képviselte.
16. Karl Gaspar von Leyen, trieri érsek és választófejedelem (?—1676).
17. Wolf Philipp von Pappenheim gróf, birodalmi főmarsall.

18. Intinerarium, fol. 38—40.

19. Hadgserios — akárcsak a korábban szereplő "Parios" kifejezést, ezt a megnevezést sem sikerült eddig azonosítani.

20. A brandenburgi választófejedelem és követei által benyújtott tiltakozó levelet "Protestatio & Reservatio" címen a kölni választófejedelem tiltakozásával együtt kinyomtatták és a "Kurtze Beschreibung"-hoz csatolták. L. a 12. sz. jegyzet.

21. Az aranybulla 28. cikkelye rendelkezett az "örökös" tisztségek (főpohárnok, étékfogó, főlovász, főkamrás, főmarsall, stb. betöltéséről. A választókon kívül "örökös" volt még pl. a Pappenheim, a Falkenstein család, stb. A brandenburgi választófejedelem azt kifogásolta, hogy a koronázási jelvények őrzését, előhozatalát ez alkalommal meg kellett osztania a többi "örökössel" is, sőt a császár bécsi udvarának főméltóságviselőivel: Losensteinel/?, Starhemberggel és Dietrichstein herceggel.

22. Az 1356. évi aranybulla 20. cikkelye szerint ez valóban a brandenburgi elektor joga volt.

23. Az asztalok elhelyezése valóban nem felelt meg a választók hierarchikus rendjének. A terem közepén egy három lépcsős emelvényen állt a császár és az új király asztala, mögöttük a trieri érseké. Jobbra egy alacsonyabb emelvényen a mainzi, a cseh, a bajor és a brandenburgi elektor asztala állt. Közölük csak a mainzi érsek foglalta el helyét, mert a cseh királyi címet viselő III. és IV. Ferdinánd a főasztalnál ült, a másik két választó pedig nem jelent meg. A bal oldali emelvényen állították fel a kölni, a szász és a pfalzi elektor asztalát. A kölni elektor hatáskörének megsértése miatt távol maradt a vacsoráról, a szász elektor hajlott korára hivatkozva követeivel képviseltette magát.

24. Szó szerint: értesítő okirat. A követek ügyük kivizsgálásáról és elintézéséről kértek hivatalos értesítést.

25. OL Batthyány család levéltára. P. 1314 No. 32288.

26. Helyesen: escudo, aranytallér

27. Intinerarium, fol. 41—44.

28. Auerspergh, császári főudvarmester, — Octavio Piccolomini, Amalfi hercege (1599—1656), — Dietrichstein herceg, császári udvari marsall, — Johannes Christophorus Puchheim, a Hadi Tanács alelnöke, — Raymond Montecuccoli, császári tábornok —, Johann Maximilian von Herberstein gróf (1601—1680), — Strozzi, császári ezredes, — Balnstein /?/ — nem sikerült azonosítani.

29. A spanyol követ által adott ünnepi lakoma.

EGY EURÓPAI JAPÁNBAN

William Adams és a "Shogun"

James Clavell regénye, a Shogun (aminek alapján a magyar televízióban is sikerrel vetített film készült) történeti tényeket használ fel. Főhőse, Blackthorne a valóságban is élt, neve William Adams volt. 1564 körül született a Kentbeli Gillinghamben, Angliában. Hajóépítést tanult, és különféle hajós vállalkozásokban vett részt. 1589-ben megházasodott és egy lánya született. Egy Távol-Keletre induló holland expedíció résztvevőjeként 1598-ban elhagyta Angliát. Először a Hoop ("Remény") majd a Liefde ("Könyörtelenség") kormányosa lett. A hajó kapitánya Jacob Quaeckernaec volt, a legénység száma 110 fő. A hosszú és veszélyes út során az öt hajóból 4 eltűnt, és a megmaradt Liefde fedélzetén is csak 24-en éltek, mire a hajó 1600. április 19-én Japánba érkezett. Itt még hatan meghaltak a túlzottan legyengült legénységből. Fennmaradt Adams levele, hajónaplója, valamint végrendelete. (Más források is tudósítanak életéről: Japánban ottani dokumentumok, az angol kereskedelmi telep vezetőjének, Cocks-nak naplója, stb.)

Japánban sokáig anarchia volt, a feudális urak egymással harcoltak területük és hatalmuk növeléséért. Az ország egyesítését Oda Nobunaga /1/ (1534—1582) kezdte meg. Katonai győzelmei eredményeként egyre nagyobb területek kerültek igazgatása alá. "Apja csak Owari földesura volt, de hatalmas energiájával négy év alatt Nobunaga 17 vagy 18 tartomány ellenőrzését szerezte meg." /2/ Nobunaga már az európaiaktól kapott lőfegyverekkel látta el csapatainak egy részét. Egyik vazallusa, Akechi Mitsuhide /3/ fellázadt ellene és Nobunaga, hogy elkerülje a fogságba esést, öngyilkos lett. "Egyesek azt mondják, hogy felvágta a hasát, mások, hogy felgyújtotta a palotát és a lángok között pusztult el." /4/ Ám Akechi nem tudta megszerezni a hatalmat, mert Toyotomi Hideyoshi /5/ (1536—1598), Nobunaga volt katonája, legyőzte és megölte. Hideyoshi folytatta az országegyesítés politikáját, fontos belpolitikai rendeleteket hozott (földek felmérése, a paraszti réteg szétválasztása a katonáskodó rétegtől, s egyben lefegyverzése), expedíciót indított Korea meghódítására. "Japánnak ez az uralkodója a föld porából emelkedett fel, (paraszti származású volt), eredetileg szegény, ismeretlen fickó volt. De tehetségének, szorgalmának ... eredményeként fokozatosan mai helyzetébe emelkedett". /6/ Halálakor fia, Hideyori /7/ kiskorúsága idejére öt főből álló régens-tanácsot állított fel (Gotairo, tagjai: Tokugawa, Ieyasu, Mori Terumoto, Uesugi Kagekatsu, Maeda Toshiie, Ukita Hideie) Hideyori közvetlen gyámja Maeda Toshiie lett.

Tokugawa Ieyasu (a regény másik főszereplőjeként Toranaga) (1542—1616) gyerekkora nagy részét túszként töltötte különböző főuraknál. 1558-ban 17 évesen vívta első csatáját. Nobunaga győzelmeinek idején szövetséget kötött vele, és ő maga is megnövelte birtokát. Nobunaga halálakor Saikaiban tartózkodott, de sikerült visszatérnie tartományába, ahonnan hadse-

regével Akechi ellen indult volna, ám Hideyoshi már megelőzte. Egy ideig Ieyasu Nobunaga fiával együtt szembenállt Hideyoshival. Az 1584-es Komak-i csatában Ieyasu győzelmet aratott, de sokáig nem állhatott ellen Hideyoshi növekvő hatalmának, aki egyre több ellenfelét győzte le. Végül 1586-ban Hideyoshi vazallusává vált, és feleségül vette annak fél testvérét, Asahihimét. Hideyoshi más területeket adott birtokul Ieyasunak (Kanto területén, vagyis Honshu sziget középső részén) elvéve korábbi tartományait. Így Edo (a mai Tokio) lett Ieyasu birtokának központja. Hideyoshi halálakor egyike lett a Gotaironak Japán legerősebb földesuraként. (Ehhez hozzájárult, hogy ő nem vett részt Hideyoshi koreai hadjáratában: sem ember- sem gazdasági veszteséget nem szenvedett).

A Tanács tagjai együtt Japán gazdasági erejének kb. 1/3-a felett rendelkeztek. Az ő rendeleteik véghezvitelének ellenőrzése, az adminisztráció volt a feladata az öt "biztosnak" (Go-Bugyo) (Tagjai Asano Nagamasa, Maeda Geni, Mashida Naganrori, Ishida Mitsunari /8/, Natsuka Masaie.) Az ország egysége korántsem volt biztosítva Hideyoshi halálakor. Igaz, hogy ő katonailag megeremtette az egységet, de még nem tudta azt megerősíteni. A Koreában lévő japán csapatok kivonása Hideyoshi halála után komoly ellentétekhez vezetett a Bugyo-k között, de még elkerülték a nyílt összecsapást. Ám Ishida (1560—1600), aki Hideyoshi kedvence volt, nagyobb hatalmat akart szerezni magának és megkezdte az Ieyasu ellenes szervezkedést.

1599-ben meghalt Maeda Toshiie. Ishida Mitsunarin kívül, (aki kétszer is megkísérelte meggyilkoltatni Ieyasut) más földesurak is megkezdték a készülődést Ieyasu ellen, aki ekkor már gyakorlatilag egyedül irányította az országot. 1599 őszén bevonult Osaka várába (ezt Hideyoshi építette). Egyre több földesúr esküdött hűséget neki és küldött tűzokat hűsége bizonyítékául.

Ekkor érkezett Japánba Adams. 1542-ben vagy 1543-ban már megjelentek az európaiak Japánban: először portugál hajótöröttek, majd az ő beszámolóik révén portugál, később spanyol kereskedők és misszionáriusok. Xavéri Ferenc már 1549-ben Japánba ment téríteni. Lelkes levelei a japánok megtérítésének nagy lehetőségeiről sok jezsuitát vonzottak Japánba. Az 1590-es évektől ferencesek, dominikánusok és ágostonrendiek is érkeztek, s nagy rivalizálás kezdődött. Hideyoshi keresztényüldözése nem rendítette meg a missziók helyzetét. 1600-ra pedig ismét nyugodt körülmények között folytathatták a térítést. Jezsuiták tolmácsoltak a japánok és az európaiak között, s egyesek japán földesurak tanácsadóivá váltak. A portugál kézben lévő Kína-Japán közvetítő-kereskedelem pedig fontos volt a japánok számára is.

A Liefde Kyushu észak-keleti partjaihoz érkezett Oita-ba. A helyi földesúr ételt és italt adatott a legénységnek és elszállásolta őket, s azonnal üzenetet küldött Ieyasunak. Ieyasu találkozni akart a vezetővel, s mivel a kapitány, Quaeckernaecck, túl beteg volt ahhoz, hogy utazzon, a következő rangidős Adams indult Ieyasuhoz Osakába. Egy portugál jezsuita tolmácsolt a portugál nyelvet is ismerő Adamsnak. Adams később azt állította, hogy a

jezsuita kalóznak nevezte őket és rá akarta venni a japánokat, hogy öljk meg a tengerészeket. Az biztos, hogy a hollandok nemcsak eretnekek voltak, hanem veszélyes kereskedelmi vetélytársak is a portugálok szemében.

Ieyasu és Adams 1600. május 12-én találkoztak először. Érdemes hosszabban idézni Adams leveléből, ahol leírja a beszélgetésüket.

"A király elé érve, jól megnézett engem és nagyon jóindulatúnak látszott. Különböféle jelekkel mutogatott nekem, egyrésztüket megértettem, másokat nem. Végül jött valaki, aki tudott portugálul. Rajta keresztül a király megkérdezte tőlem, hogy honnan jövök, mi hozott minket az országába, amely annyira messze van. Megmondtam neki országunk nevét, és hogy régóta barátságra és kereskedelemre vágyunk Kelet-India királyaival... Aztán megkérdezte, hogy háborúzik-e országom. Azt feleltem igen, a spanyolokkal és portugálokkal, a többi néppel békében él. Majd megkérdezte tőlem, miben hiszek. Azt feleltem, Istenben, aki az eget és földet teremtette. Még sok kérdést tett fel a vallásról és más témákról, például hogy hogyan jöttünk az országba. Volt nálam egy világtérkép és megmutattam neki, hogy a Magellán-szoroson keresztül. Ezen nagyon csodálkozott és azt hitte hazudtam. /9/

Az első beszélgetés után Adamsot börtönbe vitték, de nem bántak rosszul vele. Még sok hasonló találkozás zajlott le Adams és Ieyasu között. A regénybeli Toda Mariko szintén létező személy volt: Akechi Mitsuhide lánya, aki később megkeresztelkedett és a Gracia nevet kapta, Hosokawa Tadaoki felesége volt. Nobunaga meggyilkolásakor Tadaoki elküldte feleségét és csak Hideyoshi közbenjárására vette vissza. A Hosokawák Ieyasu szövetségesei voltak és amikor Ishida emberei túsul akarták ejteni Graciát és más családtagokat, az egyik hűbéres megölte az asszonyt, felgyújtotta a házat és öngyilkos lett. Ám a valóságban Gracia soha nem tolmácsolt Ieyasunak és nem is találkozott Adams-szel.

Ieyasu közben Sakai kikötőjébe vitette a Liefde-t (melynek korábbi neve Erasmus volt, így egy Erasmus szobrocska díszítette, ezt a japánok a hajó istenének vélték, és hogy ne hogy megsértsék, egy szentélyben helyezték el.) A legénység a hajón maradt. Adams engedélyt kapott, hogy felmenjen a hajóra. A hollandok meg voltak győződve róla, hogy Adams már rég halott, így nagy örömmel üdvözölték. Kárpótlásul azért, hogy a hajót a japánok — még korábban — kifosztották, s mivel a shogun rendelete ellenére sem tudták visszaszerezni az ellopott tárgyakat, végül minden tengerész napi 2 font rizst és évi ellátmányt kapott. A hajót Ieyasu Edo közelébe vitette, és a tengerészek ismételt kérései ellenére sem engedte, hogy elhajózzanak.

Ieyasu gyakran küldetett Adamsért, sokmindenről elbeszélgettek, majd megkérte, hogy építsen egy európai típusú hajót. Miután ezt sikerrel elvégezte, lassan Ieyasu barátja és tanácsadója lett. Matematikát tanított a későbbi shogunnak, és tolmácsolt neki. Ő maga így írt: "Olyan nagy megbecsülésben volt részem, amiért matematikát és más dolgokat tanítottam neki, annyira elégedett volt, hogy ha mondtam valamit, ő nem ellenezte. /10/

Az első lázadást Ieyasu ellen Uesugi Kagekatsu szervezte meg. De erőit lekötötte Ieyasu két vazallusának hadserege. Közben Ishida gondosan előkészítette hadműveleteit, ám azzal nem számolt, hogy vélt szövetségeseinek egy része a döntő ütközetben ellene fordul majd. Így 1600. október 20-án Sekigaharánál Ieyasu nyerte meg a csatát. (A harcban felhasználta a Liefdéről származó löfegyvereket is.) Ishidát csak később sikerült elfogni, s két másik vezérrel együtt kivégezték. 1603-ban Ieyasu megszerezte a shogun címet, /11/ s Japán urává vált. 1615-ben Hideyori ellen támadt, bevette Osaka várát, és Hideyori öngyilkosságával megszűnt a veszély, hogy Hideyoshi örököse Japán uraként szembeszáll Ieyasuuval. A hatalom 250 évig a Tokugawa család kezében maradt.

Ieyasu nagyon fontosnak tartotta a külkereskedelmet és minél több országgal próbált kiépíteni kapcsolatokat. Így örömmel fogadta Adams javaslatát a hollandokkal való kereskedésről. Jacom Quaeckernaek és Melchior van Santvoort vitték el Ieyasu levelét, amelyben engedélyezte a holland kereskedelmet Japánban. 1605 decemberében érkeztek Sziámba, ahol egy holland flottát találtak. Quaeckernaek a flottánál maradt és a következő évben megölték egy tengeri csatában. Santvoort visszatért Japánba. 1609 júliusában érkezett csak meg Nagasakiba a holland küldöttség. Engedélyt kaptak a kereskedésre és kereskedelmi telep létesítésére Hiradoban. Néhány holland maradt a telepen, Jacques Specx vezetésével. Adams közvetített a hollandok és a shogun között, és a hollandok és Adams barátsága akkor is megmaradt, amikor az angolok és a hollandok rivalizáltak, sőt ellenségeskedtek egymással.

1608-ban Adams Ieyasu megbízásából a Fülöp-szigetekre ment tárgyalni a spanyol-japán kereskedelem megkezdéséről.

Később még egy hajót épített Ieyasu parancsára és amikor 1609-ben Manila kormányzója hajótörést szenvedett Japánban, Ieyasu kölcsönadta neki a hajót, amelyen visszatért Mexikóba, és onnan viszonzásul egy másik hajót küldött gazdag ajándékokkal.

1611-ben Adams már japán nemesi címet és birtokot kapott 80—90 szolgálóval Hemiben, Miura tartományban, Honshuban. Feleségül vett egy japán nőt, akinek apja tisztviselő volt. Egy fia (Joseph) és egy lánya (Susanna) született, valamint egy Hirado-ban élő asszonytól is volt egy gyereke. Később házat vett Edoban, gazdag és befolyásos emberré vált.

A hollandok ki akarták zárni angol riválsaikat a japán kereskedelemből, és a holland Kelet-India Társaság megtiltotta tagjainak, hogy leveleket juttassanak el Angliába. Így Adams levelei, amelyeket a hollandokkal küldött, sosem érkeztek meg. /12/ Ám nem tudták megakadályozni, hogy az angolok megjelenjenek Japánban. Már 1580-ban megpróbálták megkeresni az északnyugati átjárót és eljutni Japánba. Adamset is foglalkoztatta az északnyugati átjáró, még Ieyasuuval is beszélt a kérdésről, aki biztosította, hogy támogatná az expedíciót. "Véleményem szerint, ha az északnyugati átjárót

valaha is felfedezik, az itt Japánban lesz”. /13/ 1611-ben az angol Kelet-Indiai Társaság megbízta John Saris kapitányt, hogy hajózzon Japánba. A Clove 1613 júniusában meg is érkezett Hiradoba.

Adams nagyon jó látta, hogy az angolok nem versenyképesek Japánban, ha szövetekkel, fűszerekkel és más, a hollandok által szállított cikkekkel akarnak kereskedni. Az igazi cél a Japán-Kína kereskedelem közvetítése lett volna, ugyanis a két ország között nem volt közvetlen legális kereskedelem. A portugálok majd a hollandok sikeresen közvetítették a kínai selymet, és más cikkeket és a japán rezet, stb. Az angolok, bármennyire is szerették volna, nem tudtak bekapcsolódni ebbe a profitábilis kereskedelembé, ez is volt az egyik oka annak, hogy olyan hamar elhagyták Japánt.

Adams arra is megpróbálta rábeszélni Sarist, hogy az angol telep ne Hirado-ban legyen, ahol a hollandok már berendezkedtek, hanem saját birtoka közelében, amely közelebb volt a fővároshoz, Edohoz. Nyilván nemcsak önzetlen célok vezették Adamset, hanem hasznot is remélt, ám javaslatát nem fogadták el, és a shoguni engedély megszerzése után az angolok is Hirado-ban telepedtek meg.

Az angoloknak szükségük volt Adams közbenjárására, jó kapcsolataira a japánokkal. De kezdettől fogva rossz volt a személyes viszony az "eljapánosodott" kormányos és honfitársai között. Adams hangsúlyozta saját fontosságát (egyik levelében például ezt írta: "japánul Augin Sammanak /14/ hívnak, ezen a néven ismernek végig az egész tengerparton") /15/, jobban érezte magát a japánok, mint az angolok között, és ezt nem is titkolta, kereskedelmi ügyleteket folytatott a portugálokkal, spanyolokkal, hollandokkal, akik mind az angolok riválisai voltak. Adams pénzt kölcsönzött Sarisnak és a visszafizetéskor összekülönböztek azon, hogy az milyen pénznemben történjen: Adams spanyol pénzben követelte a tartozást, míg Saris meg akart szabadulni a nála lévő japán pénztől. Egyéb kisebb ellentétek is mélyítették a rossz viszonyt. 1613. november 24-én Adams mégis az angol Kelet-Indiai Társaság szolgálatába állt. A szerződést két évre kötötték. Saris nem bízott Adamsben, és a Japánban maradó Richard Cocks, aki a kereskedelmi telep vezetője volt, szintén rossz véleményrel volt róla. Naplójában többször ír Adamsról. "Én és mindenki... látja, hogy ő (Mr. Wm. Adamesre gondolok) sokkal barátságosabb a hollandokkal, mint az angolokkal, akik saját honfitársai, Isten bocsássa meg neki." /16/ Ehhez hasonló megjegyzések többször is előfordulnak Cocks naplójában.

Adamset valóban nem hazafiúi érzései vezették: közvetített a hollandoknak, portugáloknak, spanyoloknak éppúgy, ahogy az angoloknak. Ugyanakkor valóban hasznos szolgálatokat tett: nagy befolyása, hatása Ieyasura — amit Cocks is elismert — jártassága a japán szokásokban (egy audiencia előtt például megtanította Cocksot, hogyan viselkedjen majd és Cocks valóban jó benyomást tett a japánokra) mind értékes volt az európaiak számára.

Érdemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy Adams kényszerből maradt-e Japánban, mivel Ieyasu nem engedte el, vagy nem is akart visszatérni Angliába. Adams azt írta levelében, hogy hiába kérte Ieyasut (öt év telt már el Japánba érkezése óta), az nem akarta őt elengedni Japánból. /17/ De ha Adams annyira el akart menni, miért várt öt évig a kérésével? Lehetséges, hogy Ieyasu sem akarta, hogy a számára olyan sok értékes ismeretet tudó angol elmenjen. De Adams sem vágyhatott túlságosan Anglia után: ezt bizonyítja az is, hogy később az angolok egyöntetűen arról panaszkodtak, mennyire kevésbé barátságos hozzájuk Adams. 1605-ben Adams már fontos ember volt Japánban: a shogun maga kért tanácsokat tőle. És egyre feljebb került: földbirtokot és magas rangot kapott. Miért is akart volna visszamenni Angliába, ahol a szegénység és a veszélyes tengeri utazások sora várt csak rá? Sarissal való beszélgetése is ezt bizonyítja. Arra a kérdésre, hogy nem akar-e a Cloveval visszatérni Angliába, Adams azt felelte, hogy szívesen hazatérne, de Ieyasu nem engedi. Amikor ismét arra kérte a volt shogunt (1613-ban) hogy engedje haza, megkapta az engedélyt. És mégis Japánban maradt. Döntését azzal indokolta Sarisnak, hogy szeretne még egy ideig Japánban maradni, hogy pénzt gyűjtsön, mert hiába él már sok ideje ott, még nincs nagy vagyona. Az igazi ok természetesen nem a vagyongyűjtés lehetett — Adams már 1613-ban is vagyonos ember volt. Befolyásáról és fontos pozíciójáról kellett volna lemondania, egyszerű kormányosként térve vissza Angliába. Azt akkor még nem tudhatta, hogy Ieyasu halála után Japánban is megszűnik majd saját nagy szerepe.

Meg kell említeni, hogy nem Adams volt az egyetlen a Liefde legénységéből, aki Japánban maradt. Cocks említ naplójában egy bizonyos Jacob nevű hollandot, "aki Adams kapitánnyal jött Japánba" /18/ ott megházasodott, de neki nem sikerült olyan magas rangra emelkednie, mint Adamsnek. Egy másik holland azonban, Jan Joosten van Lodensteijn, aki szintén Adamsszel érkezett, ugyancsak fontos pozíciót szerzett. Ieyasu neki is házat és privilégiumot adott, megházasodott, és éppúgy bejáratos volt az udvarhoz, mint Adams.

Adams több tengeri utazást is tett Sziámba, Kokinkinába. Am 1616-ban meghalt Ieyasu. Adams befolyása hirtelen szinte semmivé vált. Nem hívták többé a shogun elé a tanácsát kérni. Megmaradt birtoka és rangja, de már napokig kellett várakoznia arra, hogy a shogun, Tokugawa Hidetada, fogadja. Az európai kereskedők privilégiumait korlátozták, és Adams hiába próbálta kieszközölni a korábbi kedvezőbb feltételek visszaállítását. Személyesen ebből hasznot húzott, mert rá, mint japán földbirtokosra nem vonatkozott a korlátozás, így szabadon kereskedhetett, és Cocks megbízásából is folytatott adás-vételt Japánban olyan helyeken, ahol az angolok már nem kereskedhettek.

Befolyásának csökkenését minden magyarázatnál világosabban mutatja Cocks naplójának néhány részlete. "Adams kapitány ismét egész nap az Udvarnál (shoguni) volt, hogy elintézzé ügyeinket, de üres kézzel tért vissza. Csak azt mondták, legyen türelemmel és menjen vissza másnap /19/ "Adams

kapitány ma reggel ismét az Udvarhoz ment, miután tegnap este azt mondták neki, ma menjen vissza, miután ott ült tegnap egész nap reggeltől estig evés nélkül, éppúgy mint az azelőtti napon." /20/

1616 decemberében Adams ki is lépett a Kelet-Indiai Társaságtól, bár még később is fenntartották kereskedelmi kapcsolatukat és Adams még sokszor próbált ügyeket intézni az angol telep számára. Néha saját hajóival kereskedett, máskor angol vagy holland megbízást teljesített.

Végrendeletéből (amelyet halála előtt, 1620 májusában készített) kiderül, hogy bár húsz évig élt Japánban, nem felejtette el angliai családját sem. Pénzét két egyenlő részre osztva az egyik felét Angliában élő feleségére és lányára, a másikat japán gyerekeire, Josephre és Susannára hagyta. Végrendeletének végrehajtásával Richard Cocksot és egy másik angol kereskedőt, William Eatont bízta meg. 1620. május 16-án, 56 éves korában halt meg William Adams, és régi ellentéteiket elfeledve Cocks ezt írta egy levelében: "És jó barátunk, Wm. Adams kapitány, aki olyan hosszú időt töltött Japánban, elhagyta ezt a világot május 16-án." /21/

JEGYZETEK

1. A regényben Goroda
2. Luis Frois (jezsuita misszionárius) in. They Came... 93. o.
3. A regénybeli Akechi Jinsai
4. Luis Frois in: They Came 103. o.
5. A regényben Nakamura Tábornok
6. St. Pedro Bautista Blaquez in. They Came ... 111. o.
7. A regényben Yaemon
8. A regényben Ishido
9. Will Adams in: They Came... 115. o.
10. Will Adams in: They Came... 116. o.
11. A shogun, vagyis Sei-i-tai-shogun a katonai vezető címe volt Japánban, jelentése "barbárokat legyőző nagy generális". A 12. sz. végétől a shogunok egyre inkább a politika irányítóivá is váltak. A Tokugawa korban (1600—1868 a shogunok Japán valódi uralkodói voltak, a császárnak nem volt igazi hatalma.
12. 1613-ban érkezett Adamstól egy levél Bantamba, amit Japánból egy angol vitt el, aki holland hajón szolgált. Pratt 16. o.
13. Adams in: They Came ... 123. o.
14. elírás, helyesen Anjin Sama, a jelentése "kormányos úr"
15. Pratt 19. o.
16. Cocks I. 45. o.
17. Pratt 8. o.
18. Cock I. 298. o.
19. Cocks I. 301. o.
20. Cocks II. 169. o.
21. Cocks III. 318. o.

"UNGARISCHE REUTER-BESTALLUNG"

Forrásközlemény a tizenöt éves háború történetéhez

I.

Az itt közlésre kerülő forrás, melyet a korai újfelnémet kéziratok olvasásában kevésbé járatosak számára is hozzáférhetővé kívánunk tenni, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Bevezetőnkben csak néhány, a szöveggel közvetlen összefüggésben lévő kérdésre térünk ki; a forrás több, jog-, társadalom- vagy hadtörténeti szempontból való értelmezésére nem vállalkozhatunk.

Az alsó-szász rendek részvétele a tizenöt éves háborúban

A Német-Római Birodalom alsó-szász kerületének területéről 1594—97. között évente érkeztek csapatok Magyarországra, hogy kivegyék részüket a Török Birodalom visszaszorítására indított nagy offenzívában, a tizenöt éves háborúban. Az ekkor keletkezett, jelenleg Schwerinben található aktákat Georg Tessin dolgozta föl. /1/

1593. őszén II. Ferenc sachsen-lauenburgi herceg, aki a század 60-as 70-es éveinek török, svéd és németalföldi harcaiban szerzett gazdag hadi tapasztalatokat, a császár kérésére 4.000 lovas toborzásáról tárgyalt Prágában. A november 8-án kiállított szerződés szerint 2.000 lovas maga a herceg toboroztathatott és vezethetett Magyarországra, 1.000—1.000 főt pedig Agost, Braunschweig-Lüneburg-Celle hercege és a korábban francia szolgálatban is álló Wigand Maltzan gyűjtött össze és vezetett. A katonák nagy részét Mecklenburgban, Pommerániában és a lengyel határ környékén toborozták. Az eredetileg március közepére tervezett sorozás azonban alaposan elhúzódott: a császári biztosok csak április második felében írhatták össze és ellenőrizhették az Olmützben, Iglón és Brünnben összegyűlt katonákat. Május 11-én érkeztek meg a lovasok Mátyás főherceg esztergomi táborába. Gróf Hardeck tábornok által kiadott hadrend szerint a lüneburgiak és Maltzan lovasai a Pálffy Miklós gróf vezette csapatba kerültek, míg Ferenc herceg emberei a magyar megyék gyalogosaival együtt alkottak külön csapatot. Mátyás főherceg serege július közepéig sikertelenül ostromolta Esztergomot, majd a török főserg közeledtének hírére Győr alá vonult vissza és ott épített föl jól védhető tábornak. Augusztus végén azonban egy török támadás, melyről a német parancsnokok egy tiltakozó irata részletesen beszámol, újabb visszavonulásra kényszerítette a császári sereget. Az alsó-szászországi lovasok Pozsony és Mosonmagyaróvár környékén várták, hogy megkap-

ják hátralevő zsoldjukat és hazabocsájtsák őket. Erre azonban csak október elején került sor és a hadvezetés kéthavi fizettséggel így is adós maradt.

A következő évtől a császári udvar a kerület rendjeihez fordult rendkívüli és sürgős segítségért ("extraordinari eilende Türkenhilfe") a török ellen. Az alsó-szász kerület rendjei /2/ 1595. elején Halberstadtban tartott gyűlésükön hat hónapra 600 lovas kiállítását szavazták meg. Bár a toborzás előkészítése azonnal megindult, a gyors segítség majd fél évig elhúzódott, mivel Henrik Julius braunschweigi herceg a birodalom protestáns fejedelmeinek érdekeire hivatkozva ellenezte a császár kérésének teljesítését. /3/ Így csak a június 1-én Braunschweigben megtartott újabb kerületi gyűlés közölhette az udvarral, hogy a hónap végén a császári biztosok megkezdhetik Boroszlóban az alsó-szász kerületből érkező lovasok sorozását. A rendek idő hiányában lemondtak arról, hogy a császár kérésének megfelelően a sereg létszámát 1.000 főre egészítsék ki. A két zászlóalj vezetését Johann von Restorfra bízták, ezredest nem neveztek ki. A katonák sorozására július végén került sor; Restorf augusztus 30-án jelenti, hogy katonáival együtt megérkezett az esztergomi táborba. Az alsó-szász rendek segítsége azonban túl későn érkezett ahhoz, hogy a katonák jelentősebb hadi vállalkozásban részt vehettek volna. Restorf levelei csak a sereg élelmezési problémáiról, a magyarországi rendkívüli drágaságról számolnak be. Mátyás főherceg Pozsonyból októberben azzal a kéréssel bocsátja el a csapatot, hogy a következő évben nagyobb létszámmal és korábban érkezzenek Magyarországra.

1596-ban, mikor a császár ismét a kerületek rendjeihez fordult segítségért, az alsó-szász kerületben Henrik Julius nemcsak a protestáns érdekekre hivatkozva ellenezte a segély ilyen — kerületi és nem birodalmi gyűlésen megszavazott — formáját, hanem családi-dinasztikus szempontból is. A március végén Braunschweigben megtartott kerületi gyűlés ugyanis a kiállítandó 1.000 lovas élére egyhangúlag Ágost, braunschweig-lüneburgi herceget választotta. Mivel Fülöp herceg, Henrik Julius nagybátyja éppen ezekben a napokban halt meg, Henrik Julius attól tartott, hogy a család másik ágából /4/ származó Ágost a kerület költségén kiállított lovasokat a megüresedett birtok, Grubenhagen megszerzésére fogja felhasználni. A vita azonban lezárult, mikor Ágost herceg visszautasította a megbízatást és a rendek küldöttei április 2-án a család harmadik ágából származó fiatal Ferenc hercegre bízták a sereg vezetését, "dieweil bey diesen gefehrlichen Zeiten sehr nötig, nutz und guet, das die junge Fürsten, vornemblich aus des Kreises mittel, in Kriegssachen geubet und exerciret werden." /5/ Nyilván ugyanebből a megfontolásból tartott a sereggel Henrik Julius fiatal öccse, Joachim Károly és leendő veje, Ottó is. A zászlóaljak élére Clawes Peccatel és Friedrich von Hanensee került. A rendek a sereg mellé egy biztost is állítottak, Reinhardt Wilhelm Meckbach személyében, akinek a kerület rendjeinek érdekeit kellett képviselnie úgy a császári sereg haditanácsával mint a kiállított katonákkal szemben. Sorozásra július 13-án Görlitzben került sor; a hatvani táborba néhány nappal a város visszavétele után

érkezett meg Ferenc herceg. A tábor azonban néhány nap múlva föloszlott és az ifjú hercegnek, aki szívesebben tartott volna Miksa főherceggel, Tiefenbachot kellett követnie, aki Felső-Magyarország védelmére indult Eger irányába. Ferenc herceget így katonái, akik a rossz idő miatt csak lassan tudtak haladni, csak szeptember közepén, a szerencsi táborban érték utol. Időközben a török ostrom alá vette Egert és Miksa hiába fordult ismét Felső-Magyarország felé, a vár felmentésével elkésett: a császári csapatok, a magyar megyei felkelők és az erdélyi fejedelem katonái csak öt nappal a vár eleste után egyesíthették csapataikat. A majd 40.000 főre becsült keresztény sereg ezután Mezőkeresztesnél ütközött meg a törökkel, ahol október 26-án súlyos vereséget szenvedett. A szétszaladt katonákat csak Kassánál sikerült összegyűjteni, ahonnan azonban — mivel újabb török támadásra nem került sor — Pálffy a magyar megyei felkelőket Esztergomba vezette, az erdélyi csapatok Tokaj felé indultak, míg Miksa Kassán maradt. Ferenc herceg és két főtisztje maradék zsoldosaikkal Morvaországba mentek, ahonnan december 2-án Olmütnél bocsájtották el a katonákat.

Ahogy az előző években, ugyanúgy zajlott 1597-ben is az alsó-szász kerület rendjeinek segítségnyújtása. Március közepén a Braunschweigben tartott kerületi gyűlés ismét 1.000 lovas kiállítását szavazta meg Ágost herceg parancsnoksága alatt. A sereg komisszáriusává Georg von Waldenfels választották a rendek. A sorozásra július 25-én Zittauban került sor, ezután azonban hónapok teltek el, míg a lovasok Magyarországra érkeztek: Waldenfels szeptember közepén Nagyszombaton kelt levele még mindig csak arról számol be, hogy útban vannak a győri tábor felé. A császári sereg ebben az évben is minden eredmény nélkül ostromolta Győr várát, míg a török túlerő és a hideg beállta miatt az ostrom feladására nem kényszerült. Az alsó-szász kerület zsoldosai decemberben hagyták el Magyarországot, miután ígéretet kaptak arra, hogy hátralévő két és fél havi járandóságukat utólag kapják meg.

Az alsó-szász kerület rendjei a következő években csak pénzzel támogatták a császárság török elleni harcait; csak az 1663/64-i hadjárat során küldtek ismét katonákat a török ellen Magyarországra.

A török háborúk és a birodalom szervezetének alakulása

A birodalom alsó-szász kerületének részvétele a tizenöt éves háborúban, ahogyan az előbbieken megismertük, jelentéktelennek tűnhet. Mégsem az, ha pillantást vetünk a Német-Római Birodalom kora újkori belső fejlődéstörténetére, pontosabban annak egyik folyamatára: a birodalmat szétszabdaló érdekkellentétek dacára is működőképesnek bizonyuló és ezért egyre bővülő feladatkört magára vállaló területiális szervezet, a birodalom kerületeinek fejlődésére.

Az 1520-as évektől válik állandó problémává a német birodalom számára a terjeszkedő török nagyhatalommal szembeni védekezés. A császár egyben Magyarország királya és így kötelessége vállalni és megszervezni az ország védelmét. Ugyanezt követeli tőle a katolikus etika is. A magyar országgyűlés beleegyezésével 1578-tól a déli határok védelmének szervezése is a Habsburg ház feladata. A császárt azonban nemcsak a magyar korona kötelezi a török elleni harcra. Dinasztikus érdeke a töröktől közvetlenül fenyegetett örökös tartományok védelme, hatalmi törekvése, hogy Közép-Európában kiépítse és megszilárdítsa uralmát — erre kényszeríti a török-francia és Habsburg (spanyol és osztrák) nagyhatalmi vetélkedés körvonalazódása is.

A török elleni háborúk egyre növekvő költségeinek fedezésére azonban a császár közvetlen uralkodói jogon, tehát Magyarországra és az örökös tartományokra támaszkodva képtelen: csak a birodalom fejedelmeinek és rendjeinek támogatásával valamint az ehhez járuló nemzetközi összefogással reménykedhet a sikerben. A nemzetközi összefogás megszervezése komoly diplomáciai feladat, de a birodalom segítségre bírása is az erősödő fejedelmi szuverenitás, a protestantizusból fakadó vallási szétszabdaltság és a rendi érdekek között csak bonyolult manőverezéssel érhető el a birodalom adott jogi-szervezeti kereteiben.

E kereteket a birodalom felbomlásáig meghatározóan az I. Miksa nevéhez kapcsolt reformtevékenység alakította ki. Az újabb kutatás a Reichsreformot hosszabb, majd másfél évszázados átalakulási folyamatként értelmezi, mely Zsigmond uralkodásával vette kezdetét és V. Károly uralkodása végén, az augsburgi vallásbékével, a Reichsexekutionsordnung (REO) kihirdetésével zárult le /6/. A jogi-szervezeti reform egyik fontos eleme a birodalom belső békéjének megőrzésére való törekvés; ebben kapnak fontos szerepet a 16. sz. első évtizedében kialakuló territóriális egységek, a birodalom kerületei /7/.

A Reichsexekutionsordnung azonban csak a birodalom területét érintő békétlenség esetére írja elő a fejedelmek és rendek segítségnyújtási kötelezettségét. Az osztrák örökös tartományok és a burgundi hercegség is csak némi vita árán /8/, azzal a feltétellel kerül a REO érvényessége alá, ha magukra vonatkozóan elismerik a Reichskammergericht döntéseit /9/. Idegen uralkodónak (és magyar királyként a császár is annak számít) adandó segítségről a rendek alkalmanként kívánnak a császárral tárgyalni, a döntést tehát minden esetben a birodalmi gyűlésre bízzák /10/.

A REO a birodalom kerületeinek egymás közötti segítségnyújtását is részletesen szabályozta. A Kreisoberst a kerületében tapasztalt békétlenség mértékétől függően segítséggül hívhatja a szomszédos két majd három kerületet, melyek erre kötelesek is megmozdulni. Amennyiben öt kerület összefogásával sem lehet a rendet helyreállítani, a birodalmi kancellár (mindenkor a mainzi érsek) a választófejedelmek és további hat fejedelem valamint a rendek néhány képviselőjének összehívásával dönt a további segítség kéréséről. Ha az összes kerület összefogása sem vezetne eredményre, a biro-

dalmi gyűlés elé kell vinni az ügyet /11/. A REO ezen előírásai adnak tehát bizonyos hivatkozási alapot a császár számára, hogy a birodalmi gyűlés összehívása nélkül is, közvetlenül az egyes kerületek rendjeitől kérjen segítséget, de csak abban az esetben, ha a birodalom valamely kerületének területét közvetlenül érinti a háború. A császár és tanácsadói ugyan többször kísérletet tesznek arra, hogy a REO rendelkezéseit tágabban értelmezve, már az osztrák kerület fenyegetettsége esetében is kötelezővé tegyék a többi kerület számára a segítségnyújtást, de ezen kísérletek nem érik el a REO módosítását /12/. Annak okait, hogy a tizenöt éves háború éveiben a császár a kerületektől is jelentős segítséget kaphatott így másutt kell keresnünk.

Amíg tehát a birodalom területét nem érintette közvetlenül a török háború, addig nem áll a császár rendelkezésére semmiféle jogi eszköz a segítségnyújtás kieszközlésére; egyetlen ésszerű érvre támaszkodhat csupán: jobb "den feindt in eines anndern territorio aufzuhalten, denn biss in das Haus selbs kommen zu lassen." /13/

A katolikus rendek és — a közvetlenebb fenyegetettség miatt — a szász választó elfogadják a császár érvelését és a birodalmi gyűlések során újból és újból megszavazzák a kért segítséget, a protestáns fejedelmek és rendek azonban rendszeresen elutasítják, ill. feltételekhez kötik a török elleni harc támogatását. Ezzel a 16. századi birodalmi gyűléseken szorosán összekapcsolódik a protestantizmus ügye a törökkel szembeni védekezés kérdésével: a birodalom fenyegetettsége a reformáció politikai sikerét elősegítő tényezővé válik. Fischer-Galati ezen tézise azonban a század második felének birodalmi gyűléseire (Türkenreichstage, 1556—1608) csak némi módosítással érvényes /14/: a török veszély ebben az időben inkább a birodalmon belüli vallási ellentéteket konszolidáló szerepet tölt be, amennyiben az állandó fenyegetettség a protestáns kisebbséget bizonyos engedékenységre bírja, miközben a veszély mégsem érinti a birodalom protestáns területeit olyan közvetlenül, hogy teljesen le kellene mondaniuk a vallási kérdés napirenden tartásáról és a segítségnyújtást szabályozó jogi formulák alapján a császár feltétlen megsegítésére lennének kötelezve. Ez az állapot bizonyos politikai játéktérrel enged és szab a protestáns érdekek képviselői számára. A török nagyhatalom európai jelenléte így mind bel-, mind pedig külpolitikai tekintetben hozzájárult a Macchiavelli megfogalmazta, érdekeket, nem pedig ideálokat szem előtt tartó politika térnyeréséhez /15/.

Az elsősorban belpolitikai kérdésekre koncentráló protestáns rendek újból és újból hangsúlyozzák, hogy nem feladatuk támogatni a császár dinasztikus-külpolitikai törekvéseit (ez alatt elsősorban Magyarország megtartását, az örökös tartományok védelmét értik) /16/, a növekvő veszély, különösképpen a tizenöt éves háború idején azonban még a protestáns tábor leg-radikálisabb képviselőit, mint például a pfalzi választót is reálpolitikai megfontolásokra, bizonyos támogatás jóváhagyására bírta. Különösen az inkább nyugatra tekintő protestáns rendek szemében azonban valódi megoldásnak

a törökkel való békekötés tűnt, hiszen ez nemcsak az állandó veszélyhelyzetet szüntette volna meg, hanem megszabadította volna őket a háború súlyos és ráadásul egyre növekvő terheitől.

Másrészről a császári politikai érdekérvényesítés is csak szűk határok között mozoghatott. Számára még közvetlenebb a török jelenlét, ugyanakkor a háború finanszírozására egyre kevésbé képes; míg a 16. sz. közepéig inkább csak egy-egy hadjárat megszervezése jelentette a török elleni védekezést, a század utolsó harmadában a határok állandó és egyre növekvő kiadásokkal biztosítható védelme terheli a központi költségvetést. Eközben a török háborúra fordítható bevételek éppen a század 90-es éveiben zuhantak a mélypontra. Az 1582-i birodalmi gyűlés által megszavazott segítség öt évre szólt; 1587. után az udvari kamara csak kisebb összegekre, néhány még ki nem fizetett tartozásra számíthatott. A tizenötéves háború első éveiben befolyó összegek (1592: 39.742fl., 1593: 96.540fl.) éppen hogy fedezik a pénzügyi igazgatás fenntartásának költségeit és korábbi hitelek legsürgetőbb kamatainak kifizetését. Magánhitelezők is csak egy újabb birodalmi gyűlés szavazatától függően hajlandóak ismét segítségre. Így a vallási viták újabb kirobbanása miatt vonakodva ugyan, de a császár ismét a birodalmi gyűlés összehívására kényszerült, miközben az udvari kamara vezetői (a Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler, Bartholomäus Petz) javasolják, hogy a császár közvetlenül az egyes fejedelmekhez és rendekhez forduljon rendkívüli segítségért /17/. 1592. őszén a szász választófejedelem támogatásával 100.000fl-hoz jut a kincstár, 1593. áprilisában pedig az alsó-szász rendek szavaznak meg 13 Römermonat /18/ rendkívüli segítséget. Annak ellenére, hogy 1594-ben a regensburgi birodalmi gyűlésben a császárnak minden addiginál magasabb összeget (80 Römermonat) sikerült megszavaztatnia /19/, a kerületek vezető fejedelmeitől és maguktól a kerületek rendi gyűléseitől kért rendkívüli segítségek a következő években rendszeressé váltak. Ezzel a központi igazgatás a török elleni harcban olyan erőforráshoz jutott, mely a választófejedelmek többségének akarata ellenére és a birodalmi gyűlések hosszadalmas vitái nélkül is jelentős anyagi-katonai támogatást biztosított. A kerületek által adott rendkívüli segítség értékét nem számították be a birodalmi gyűlésen megszavazott adók összegébe, de nem is értelmezték a jövőben megszavazandó adókra szóló előlegként. Többletet jelentett tehát mind értéke, mind pedig gyors, évről-évre való teljesítése szempontjából.

A török veszély és különösen annak felerősödése, a 16. sz. utolsó évtizedében tehát a vallási ellentétek ellenére erősítette a birodalom képességét a védelem egységes vállalására és a birodalom jogi-szervezeti kereteinek bizonyos módosulásához, rugalmas reagálásához vezetett, amennyiben az elsősorban a birodalom belső nyugalmának biztosítására létrehozott szervezeti egységeket, a kerületeket, újabb bonyolult feladatok, a hadsereg szervezésének és ellátásának vállalásával bízta meg. Ezzel, ha csak néhány évre is, létrejött a birodalmi gyűlések közötti időszakban is a török elleni háború folyamatos finanszírozásának lehetősége; maguk a kerületi gyűlések

pedig bizonyos mértékig a birodalmi gyűlést helyettesítő fórumokká alakultak. Ez a folyamat mégsem vezetett el hosszabb távon a kerületek szerepének megváltozásához a német-római birodalom belső rendjén belül: az 1598-ban ismét összeülő birodalmi gyűlésen a protestáns rendek kirobbanó tiltakozása derékba törte ezt a fejlődést.

Katonai szabályzatok a 16. században

A 16. sz. során kialakuló, egyre részletesebbé váló katonai szabályzatok forrásértékére már Wilhelm Erben /20/ fölívta a figyelmet e forrástípus fejlődését vázoló cikkében. Korabeli publikációk /21/, melyek több változatban közöltek szabályzatokat, valamint az 1570-ben Speyerben tartott birodalmi gyűlés által hozott rendelkezések /22/, kiindulópontot jelentettek a későbbi, így a tizenötéves háború idején a kerületek által is kiadott szabályzatok /23/ számára. Az egyes csapatok, seregek részére azonban mindig egyéni szempontok szerint módosítva készültek el a rendelkezések. Ennek hátrányai a kerületek segítségnyújtása során is megmutatkozott: az egyes kerületek eltérően határozták meg a zsold és a szolgálati idő mértékét, és így megnehezítették az egységes hadvezetés dolgát. Azonban éppen az átvétel és a módosítás ténye, ami érdekessé teszi ezeket a forrásokat és növeli értéküket: az egyes rendelkezések elhagyásának és újabb paragrafusok hozzáfűzésének tényéből következtethetünk a szabályzatot kiadók érdekeinek, a mentalitás, a hadviselés formáinak alakulására.

II.

Megjegyzések a szövegközléshez

Az itt következő kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található; jelzete **Fol.Germ.1190**. A leltárkönyv szerint Max Ziegert frankfurti (am Main vagy an d. Oder?) antikváriustól vásárolta meg a könyvtár 1909. június 28-án, 25,60 márkáért.

A kézirat lapjainak mérete az A4-es szabványnál valamivel nagyobb. A lapokon kétféle folio-számozás található, az egyik a kézirat készítőjének kezétől származik és 186-tól 198-ig megy; a másik nyomóbélyegzővel készült 1-től 13-ig. Hogy a ma önálló darabként kezelt irat eredetileg egy gyűjteményes kötet része, arra a számozás mellett az is utal, hogy az utolsó folio verzoján új szöveg kezdődik, melyet később leragasztottak, valószínűleg, mikor az iratot a kötetből kiemelték. Az így eltüntetett szövegrész azonban némi fáradsággal kibetűzhető: "Eine verandtwortung Churfürst Friederichenn Pfalzgraffen bey Reins, aufm Reichstage selbst gethan belangende die Religion".

Vízjel a 191. (6.) s a 196. (11.) folion található, mely címerpajzson tölgyfát és tölgyleveleket ábrázol. Igen hasonló vízjelet ismerünk 1605-ben Güstrow-ban datált papírról /24/, így föltételezhetjük, hogy a szóban forgó kézirat egy olyan gyűjteményes kötet része, melyet a 16/17. sz. fordulóján a Mecklenburgi hercegségben a valamilyen jelentőséggel bíró iratok másolatából állítottak össze.

A kéziratot betűhív átírásban közöljük, nem tettünk azonban különbséget az azonos grafémák alakváltozatai között (hosszú és záró *S*, egyenes és görbe *R*) és elhagytuk az *U*-t és az *Y*-t jelölő diakritikus jeleket is. Ugyancsak elhagytuk a csak két helyen (2v, 12v) található őrszavakat is.

A szöveg értelmezésének megkönnyítése érdekében ki kell térnünk a korai újfelnémet graféma- és fonémarendszer néhány sajátosságára /25/. Egyes grafémák hangértéke lényegesen eltér a maitól; *U* és *V* hangértéke egyaránt lehet [u] vagy [f], használatukat a szóban elfoglalt helyük határozza meg. *W* ugyancsak jelölhet [u]-t vagy [v]-t. Gyakori a szövegben a jelöletlen Umlaut, mely egyes esetekben akár értelemzavaró formai azonosságokhoz vezethet: pl. a *werden* ige Konjunktiv Präteritum alakja (*würde*) az Indikativ Präteritum alakkal (*wurde*) azonos formában szerepel. Az a-Umlaut helyén a szöveg gyakran az *E* grafémát használja (*wäre* helyett *were*) még diftongusok esetében is (*versäumen* helyett *verseumen*). Az *I* és *J* használata sem különült még el egymástól hangértékeik szerint, mindkettő egyaránt jelölhet [i]-t vagy [j]-t. Mai nyelvjárási formák között is él a [g] helyett szereplő [j], amit a szöveg néhány helyen *I*-vel jelöl (*hergegen* helyett *herlegen*). Ugyancsak helyesírási sajátosság, hogy a *zu* + Infinitiv szerzetekben, elvált igeekötők esetében, az igeekötő az igétől külön írva szerepel (*auszurücken* helyett *auss Zurucken*). A hosszú magánhangzót jelölő *H* ("néma-*H*") használata sem rögzült még, így olyan helyeken is felbukkanhat, ahol a mai normalizált írásmód szerint nem használatos és esetenként értelemzavaró formai azonosságokhoz vezethet (*er* helyett *ehr*, *wer* helyett *wehr*).

Gyakori a korai újfelnémet szövegekben a mássalhangzók, különösen az *N*, megkettőzése és a legtöbb esetben a szöveg jelöli az Auslautverhärtungot is, ami egyes szavak esetében több felváltva használt írásmódhoz vezet (pl. *und* szerepelhet *Vnd*, *Vnnd*, *vnndt*, *vndt* formában).

A nagybetűk használata is lényegesen eltér a mai normalizált írásmódtól; a főnevek nagy kezdőbetűvel való írása ugyan már kialakulóban van, de még nem használják következetesen minden esetben. A nagybetűk gyakran új gondolat vagy fontosnak tartott szavak, kifejezések kezdetét jelölik, gyakran azonban csupán a könnyebb kézírás miatt kerülnek a szövegbe (pl. *SPItal*, *STette*).

A kézirat írója több rövidítést is használt. *Ao* áll *Anno* helyett; az első szótagok után álló kettőspont pl. *Röm*(lsche) *Key*(serllche) *May*(e)st(üt) vagy a kezdőbetűk után álló pont pl. *S*(elner) *F*(ürstllchen) *G*(naden) is jelölhet rövidítést. Gyakran egy hosszan lefelé húzott vonallal rövidíti a szö-

veg a szavak utolsó szótagjait, pl. werd(en). Néhány speciális jelet is használ a szöveg írója: *℥* = fl(orens); *℥* = (etc.); { jelöli a sorszámneveket, pl. 16(ten).

III.

Vngrische Reuter

Bestallung. A(nn)o (etc) 1596.

/1^r:/26 Der Fürstenn vnnd Stende dieses Löbbichenn²⁷
Niedersachsichenn Creyßes, anhero verordente²⁸ vnd
gevolmechtigte²⁹ auch zu ende nahmgemachte³⁰ vnndt
Vnterschriebene Bottschafften, thun Kundt vnnd bekennen
Hiemit öffentlich gegenn Allermenniglichen. Nach dem auff der
Röm(ischen) Key(serlichen) May(e)st(ä)t Vnsers
allergnedigsten Herren, allergnedigst begehren, Wir vnd die
Lobliche Stende deß Niedersachsichenn Creyßes, Vnsere
gnedigste gnedige Herren vnnd Obern, aus Vnterthenigster
trew³¹, zu abwendung der Vorstehenden gefahr, der
Turckischenn macht, eine Eilende Extraordinari³² Hulff³³, an
teutschen Reüternn, auff diesenn alhie gehaltenen Creystage
zu Braunschweig Derogestalt bewilliget, das³⁴ sie Ihrer
M(ayestät) Tausent Teütscher gerüster pferde, auff ihren
Kostenn Zuschickenn, dieselbe Vier Monat lang im felde
vnterhalten, auch den gebuerlichen³⁵ an- vnd abzugK³⁶ geben

woltenn, Das Wir demnach fur³⁷ Vns, vnnd in Crafft, hochst hoch vnd wolgedachter Stende, Vns auffgetragener Volmacht vnndt gewaldt³⁸, Den Durchleuchtigenn Hochgebornenn Furstenn vnd hern hern Frantzen³⁹, Herczogen Zu Braunschweig vnd LuneburgK, daruber Zu einem Obristen⁴⁰ bestellet, angenommen, Vnnd auch mit I(hrer) F(ürstlichen) Gnad(en) /1^v:/ nachfolgender Bestallung, auch der darinnen begrifenenn Articuln vnndt besoldung vergliechen haben.

Erstlich sol itztgemelter⁴¹ Vnserer Obrister vnndt se/ine/ /v/ntergebene Rittmeistere schuldig seinn, von Vnser vnd gemeiner Creysstende wegenn, 1000. wolgerüster teutscher Reisiger Pferde, ohn allen VerzugK vnnd außflucht⁴², derogestaldt Zuwerbenn, Das sie auf denn⁴³ 16^(ten) Juny schirstkunfftig⁴⁴ dem altenn Calender nach, auf den Munsterplatz, der Ihnenn vonn der Key(serlichen) May(e)st(ät) oder Vns nahmhafftig gemacht werdenn sol, vnnd dan stracks inn Vngarn oder Österreich, wo Ihre May(e)st(ät) Sie bedurffen wirt, anlangenn, vnd sich einstellenn mugenn⁴⁵, Vnnd ein ieder insonderheit eine Fahne Reüter, Nemblich Hochgedacht Herczog Frantz 400. S(einer) F(ürstlichen) G(naden) Obrister Leutenampt 300. vnnd wehr⁴⁶ vonn S(einer) F(ürstlichen) G(naden) ferner Zum Rittmeister bestellet vnnd angenommenn wirdt, auch so viel, höchstgedachter Key(serlicher) May(e)st(ät) Zufuhrenn,

Dieselbenn Reüter sollen mit wolgerüsten erfahren Reisigenn Knechtenn, tauglichen Pferden vnnd Rustung, Nemblich mit wolbedeckten Schurtzen⁴⁷, Armeln⁴⁸, Rucken Krebs⁴⁹, Handt vnd Heupt harnisch⁵⁰, daczu alle vnd iede insonderheit, Zum wenigsten mit Zween guten Buchsen⁵¹, vnd auf 5. oder 6. Pferde, einn Knecht mit einem langenn Rohr⁵² gefast vnnd Versehen seinn, Vndt Ihr(er) Key(serlichen) M(ayestät) wieder⁵³ denn Erbfeindt denn Turcken 4. Monatlang, die nehesten nacheinander, auf geschehene anforderung⁵⁴ vnd /2^r:/ Musterung, vnnd da⁵⁵ wir ihrer lenger bedurfenn, vnnd es begehrenn wurden⁵⁶, auff diese bestallung ohne /fern/er behandlenn, nach erfurderung der notturfft⁵⁷ e/.../d sachenn gelegenheit, trewlich vnnd aufrichtig Zudienenn schuldig seinn.

Vnndt sollen bemelter Vnserer bestalter Obrister vnd Rittmeister, bey ihrenn Vnterhabenden Reütern, in allewege⁵⁸ mit sonderm ernste darob sehenn, damit Vor allen dingen Gottes vnndt seins worts nicht Vergeßen, dieweil vonn niemandts anders Heil vnd segenn, dann⁵⁹ vonn Ihme Zwewartenn⁶⁰; Sein heiliger Nahme vnter ihnnenn nicht Verunheiligt werde, dadurch seinn billige vnnd gerechte straffe zu erfolgen, nicht verursacht, auch denn ganczen helen⁶¹ hauffen, dadurch nicht Vnheil wiederfahre, So sol sich einn ieder aller Gottslesterung vnnd leichtvertigkeit

enthalten, Vndt hiemit bey högster⁶² straff zuuermeiden⁶³ angekündigt seinn.

Zum Anritt vnd nachgelde⁶⁴ aber, wollen wir Inen bis auff denn Musterplatz; derselbe werde gleich vonn der Key(serlichen) May(estät) oder Vns inn Mehrenn, Osterreich oder Vngarn angestellet, 12.fl(oreni) einenn ganczen Monat soldt, neben den wagen vnnd Troßgelde⁶⁵, doch ohne die Vorthail⁶⁶ bezzahlenn, Vnndt sollen ermelte Reüter /2^v:/ sich Zugleich einstellenn, vnndt wann Sie beysamenn seinn⁶⁷, Vber 4. 5. 6. oder 7. tage auff dem Munsterplatz vngemustert nicht auffgehaltenn, vnndt da sie Vber Zuuersicht lenger auffgehaltenn wurden, so sol denn Siebenden TagK der Monat angehenn, vnd wann sie abgedancket, auff Teütschenn Bodem abgedancket werden.

Wir wollen auch denn Reütern, nach gescheener⁶⁸ Musterung, inn abschlack⁶⁹ ihres folgenden Verdienens, auff die handt, einenn ganczen Monat Soltt, als nemblich 12.fl(oreni) auff ein Reisiges inn der Musterung guds⁷⁰ gemachtes Pferdt, nebenn den Wagenn vnnd Troßgelde, Zur besoldung, vnnd abzug, einenn ganczen Monat, doch ohne Vorthail gebenn.

Wurden sich auch Graffen oder Herrn, vnter diesenn

Reüternn gebrauchen laßenn, Wollen Wir einem ieden 40. oder 50.fl(oreni) nach gelegenheit der Persohnenn Zum Vorteil gelde gebenn laßenn, Auch sol der Monat balt mit der Musterung anfahren⁷¹, 30. tage vor⁷² einn Monat Zurechnenn, Paßirenn, vnndt do⁷³ man diese Reüter nach gehaltener Musterung, innerhalb oder vor ausganc/k/ Vier Monatenn, nicht weiter bedurffenn vnnd Sie beuhrlaubenn wurde, Nemblich inn 3. oder 4. Monatenn, nach verschienung⁷⁴ viel oder wenig tagen, so sollen ihnen nichts desto weniger, die 4. Monat, neben dem ganczen Monat Zum abzuge, vor vol bezalet werdenn.

/3^r:/ Vnnd dieweil wir ermelten Oberstenn eingerechnet, dem Oberstenn Leutenampt, 2. Rittmeister halten wollenn, so sol dem Oberstenn Leutenampt 150 fl(oreni) Monatlichenn einem iedenn Rittmeister auff desselben statt,

vnd iedes geworbenn Pferd	1 fl(orenus)
Seinem Leutenampt ⁷⁵	40 fl(oreni)
Einem Fenrichenn ⁷⁶	40 fl(oreni)
Einem Rottmeister ⁷⁷ auf 50. Pferd	25.fl(oreni)
Einem Predicantenn	18 fl(oreni)
Einem Musterschreiber	12 fl(oreni)
Einem Furierer ⁷⁸	12 fl(oreni)
Zweyenn Trummeterenn ⁷⁹	24.fl(oreni)
Einem Feldtscherer ⁸⁰	12.fl(oreni)

Einem Buchsenschmiede	12.fl(oreni)
Einem Huffschmiede	12.fl(oreni)
Einem Dolmetscher	12.fl(oreni)
Einem Wagenmeister	12.fl(oreni)
Zweyen Drabantenn	16.fl(oreni)
Einem Sattler	6 fl(oreni)
Einem Platener ⁸¹	6 fl(oreni)

Auff seinenn Rustwagenn, so in stat gehoret⁸², sollen 24.fl(oreni) gegeben werdenn, Auch den Reütern die bezahlung, es geschehe innerhalb oder außerhalb des Reichs, an gelde, so inn Vnsern Landen genge vnnd gebe ist, derogestaldt thun laßenn, das ein gulde 21.Silbergr(oschen) ein Reichstahler 24.Silbergroschenn Zum höchestenn, das Goltt aber /3^v:/ wie eß im Ertz Stifft MagdeburgK vnndt Furstenthumb Braunschweig gebreüchlich⁸³ Zurechnenn.

Es sol auch auff 24. Pferde einn TroßKlepffer⁸⁴ gehalten werdenn, vnnd mit 6 fl(oreni) vnndt auff 12. Reisisge 4 gute wagenpferde, vnnd der wage⁸⁵ mit 24.fl(oreni) besoldet, vnnd auf ieden wagenn 2 lange Rohr gehalten werdenn.

Item so sol auch vnter diesenn Reuternnn, einem ieden Herrn oder Vom Adel⁸⁶, so 6. Pferde hat, nicht mehr dann ein Junge, der aber nur 4. oder 5. Pferde hat, Kein Jung⁸⁷, auch Keinem Hern oder vom Adel vber 6. oder 8. Pferde paßiret werdenn, es were dan das⁸⁸ einer vom Adel seine Pferde vnndt

Knechte, wol auß Zu staffiren vermochte, Do auch einer oder mehr, aus solchen Reisingenn Kranck, oder sonstenn nach Kriegsgebrauch, inn Vnsernn Dienstenn, aus befehl des FeltObristenn, oder wer ann desselben statt befehlig haben wirdt, sich gebrauchenn laßenn, vnd in ehrlichen Handlungenn vonn dem feindt niedergeworffenn, oder gefangenn wurde, der oder dieselbenn sollenn Monatlich, wie die gesundenn vnd gegenwertigenn gehalten, Doch sollen der Kranckenn ihre Pferde vnnndt Rustung iederzeit inn der Musterung durch gefuret, vnd Sie alßbalt, vnter oder nach der Munsterung inn ihrenn Losementernn oder Lagerstedtenn besichtigt werdenn.

Do aber einem oder mehrenn vnter diesenn Reüternn, Knecht vnnndt Pferde vonn dem feindt erschößenn wurden, /4^r:/ so sol ehr sich inn einem oder Zum lengsten inn 1 ¹/₂ Monat, mit einem andern Knecht vnnndt Roß gefast machen, oder sol ihm die besoldung darauf nicht mehr pässiret werdenn.

Welche aber vmb ihres Kastenfegens⁸⁹, Plundern⁹⁰, Raubens, vnnndt eigenn gesuchs⁹¹ wegenn, niedergelegt vnnndt gefangenn wurdenn, demselben sol die Zeit seines abwesens nicht bezahlet werdenn.

Es sol keiner bey straff vnnndt Verlierung der besoldung inn der Musterung oder sonst keinn Knecht, Pferdt, Harnisch,

oder ander Rustung, bey andernn entlehnen, vnd durch die Musterung bringenn, sondernn ein ieder sol vor sich selbst vellig vnd notturfftiglich versehenn seinn, auch auf Zug⁹² vnd wachten, sich aller derselben wehenn vnd rustungen, oder aber dergleichen, wie ehr damit inn der Musterung erschienen, gebrauchenn, vnd die Zufurenn⁹³ schuldig seinn, Vnd wer dawieder handelt, der sol nach erkandtnus am Leibe gestrafft werdenn, vnd seiner Monats besoldung verlustig seinn.

Es sol auch Keiner außer deß Rittmeisters 10. vnd des Fendrichs 4. Pferden, wacht frey seinn, Imfal aber einer oder mehr vnter solchenn Reütern, seine gute Geüle⁹⁴, tüchtige vnd Reisige Knechte, oder Vollige Rustung, wie dieselbige angezogenn, nicht habenn wurden, dieselbenn sollenn obberührter⁹⁵ maßenn, ernstlich gestraffet /4^v:/ werdenn, der Obrister vndt die Musterherrnn⁹⁶ sollen Sie auch auß Zuthunn genczlich macht vndt gewaldt habenn.

Gedachter Vnser Obrister vnd Rittmeistere, auch die Reuter vndt befehligs Leute sollen hirauff sehenn⁹⁷,

Erstlich auff die Röm(ische) Key(serliche) May(e)st(ät) vndt inn deren abwesenn, auff Ihrer May(estät) verordentenn FeldtObristen, auch da, vonn wegenn der Reichs Creyße, vnd mit Ihrer May(e)st(ät) gunstenn vndt Vorwißen, einn eigener

General Obrister vber die Creys Hülffenn geordnet wurde, vnnd Vnsernn Vber Sie insonderheit bestalten Obristen habenn, Ihnen inn allenn furfallenden⁹⁸ sachen, getrew, gehorsamb, vnnd gewertig⁹⁹ seinn, vnnd sich im Felde, oder besaczungen, auff wachtern, futterungen, vnnd vergleitung¹⁰⁰, Fahnen oder Rottenweise, semptlich oder sonderlich, wie eß die notturfft erfordert, vnnd man ihnen deßenn befehlig geben wirt, bey tag vnndt Nacht gehorsamb vnnd willich gebräuchenn laßenn, ohne erlaubnus, weder vonn der Fahnen auch sonst aus der Ordnung vnndt dem Lager nicht reitenn, noch sich ohne befehlig mit iemandt Verdechtig einlaßen, sondern einn ieder sol bleibenn, wohin ehr vonn dem FelddObristen von seinem vorgesaczten Obristenn vnnd Rittmeistern, geordnet vnndt bescheiden¹⁰¹ wirdt, vnnd sich deßfals /5^r:/ inn alle wege, wie es ehrlichen redtlichen Ritters- vnd Kriegsleüten Zuthun gebüret, vnnd sie ihrem Kriegsherrn vonn rechter billigkeit wegenn¹⁰², Zuleistenn schuldig, auch deßen mit diäser bestellung verbunden seinn, Verhaltenn.

Do aber einer oder mehr aus dem Lager oder Fahnen, mit einem oder mehr pferden, ohne erlaubnus des Obristenn, oder Rittmeister, vnd ihrer nachgesezten befehligsLeuten¹⁰³, verreitenn, oder auff Futterungen, vber nacht außen bleiben wurde, der sol nach erkandtnus andern Zum Exempel ernstlich gestrafft werden.

Es sol auch der Obrister vnd Rittmeistere fleißig acht habenn, in den Zügen vnd Ordnungen, ob die Reuter dem Munster Register nach, ihre Pferde, Knechte, vnd Rustungen alle habenn, sollen die glieder oft abzehlen, vnd die Summen mit dem Register vergleichen.

Dan dieweil Ehr vnd Sie teglich vnter denn Reütern sein, mugenn Sie leichtlich wißenn, wie Viel vnter einer ieden Fahnnenn, vnd auff wie viel Pferde ein ieder besoldet wirdt, wann Sie nun mangel an der Zahl finden, so sollen Sie die Reüter im felde oder sönsten vor sich fordern, Sie darumb Zu reden stellenn, auch allemahl eine iede Fahne mit seinenn Reütern besonder Ziehen, vnnndt alßdann dieselbe fleißig abzehlen laßenn,

/5^v:/ Eß sol auch denn Obristenn vnnndt Rittmeisternn macht gegebenn seinn, einen nach dem andern mit seinen Pferden vnnndt Knechten laßenn auß Zuruckenn, Imfall dann bey einem oder dem andern mangel erscheinet, oder Sie sagen woltenn, sie weren dauorn¹⁰⁴, so sollenn sie sich deßenn fleißig erkundigenn, ob dem also oder nicht; do auch furgebenn wurde, die Reuter werenn Kranck, oder die Pferde schadhafft worden, so sollen Sie fleißige nachfrage darnach haben, vnd sich befleißigenn, das inn allewege keinn Vortheil

gebraucht werden muge, vndt Vns an der bezahlten anZahl nichts abgehēt. Darumb sollen Sie auch bey allen Musterungenn gegenwertig seinn, vnd die Summa auß allen Registern auß Ziehen laßenn, vnd bey sich haben.

Weiter soll keiner auff Zug, wachten, oder Vnter fliegender Fahnnenn¹⁰⁵, sich mit dem andern feindtlich einlaßenn, oder sonsten mit Mordtlichen Wehren¹⁰⁶ angreiffenn, oder mit einer Buchsen auff einander loß truckenn¹⁰⁷, vndt abschießenn, noch vber einen die Wehr rücken¹⁰⁸, oder sonstenn muttwillig gewaldt thunn, bey Leibes straff, Auch Kirchen, Gottsheusere¹⁰⁹, SPittal, Muhlen, Wittwen, Weisen¹¹⁰, Frawenn vnndt Jungfrawen, oder Key(serlicher) M(ayestät) Vnsere, vnd andere des Reichs Vnderthanenn vnnd schuczverwandten¹¹¹, inn Keinerley wege beraubenn, Plündernn, noch schendenn, bey Leibßstraffe, vielweniger einer dem andernn, oder /6^r:/ deß andern Kriegs Volck, es sey Zu Roß oder Zu Fuß, Rottenn oder Zulauff¹¹² machenn,

Es sol auch Keiner bey beseczter Wacht keinn Büchsenschus thun, noch balgen¹¹³, bey Leibsstraff.

Item es sol Keiner keine alte Vneinigkeitt vnd feindschafft im felde oder besaczung, so lange der Zug

wehret, eiffernn, noch mit Todtlichen Vornehmen rechnen¹¹⁴, sondern dieselbe sachenn einstellen, oder vor den Verordenten befelchs leutenn vergleichen laßenn.

Es sol auch keiner dem andern seine Reisisge Knechte, noch ander Gesinde absPannen noch aufreden¹¹⁵,

Item es sol auch einn Herr oder Juncker seine Knechte auff die Völlige Zeit, so lange dieser Zug weret, Zubestellen schuldig seinn, Do aber derselbe nicht tauglich befunden, denselben Zu behurlauben, vndt mit einem beßern Zuersehenn, Vnbenommenn seinn¹¹⁶.

Es sol auch Kein Knecht oder Diener von seinem Herrn oder Junckern, so lange diese Jahr bestallung wehret, abzustellen oder Vrlaub Zunehmenn oder Zu furdern¹¹⁷ macht habenn, Es gehe seine Jahr Zeit aus oder ann, wan es wolle, sondernn ehr sol schuldig seinn, bey ihm Zu bleiben, vnnndt Zu dienen, vnnnd ihme mit der bestallung nicht Zu steigernn¹¹⁸, so lange ehr bleibet vnnnd dienet, vnnnd welcher daruber seinen Herrn oder Junckern /6^v:/ wieder deßenn willenn, Verlaßenn, vnnnd aus dem felde oder vom hauffen, ohne erlaubnus¹¹⁹ vnd Paßburt¹²⁰ Ziehen wirt, der sol, wo ehr betrettenn¹²¹ wirt, ann Leib vnnnd Leben gestrafft, oder da ehr entlaufft, öffentlich Zum Schelm¹²² gemacht, vnnnd von Menniglichen¹²³ an

allen ortern vnd enden dafur gehalten, vnndt nicht gelitten werdenn,

Item eß sol auch keinn Knecht, seinem Herrn oder Junckern mutwillig trotzen, noch sich ihm widerseczigk machenn, vielweniger eine Büchse oder Wehre vber Ihm rücken, bey Leibs straff.

Do auch einn Knecht vonn seinem Herrn oder Junckern, mit Vnwillenn, oder etlicher mißhandlung halben, kommen, oder beurlaubt wirdt, so sol Keinn ander Herr oder Juncker, der inn diesem Zuge ist, denselbenn annehmenn, ES sey dann seinn Voriger Herr deßen woll Zufriedenn.

Heriegen¹²⁴ aber sollen die Herrn vnnd Junckern sich auch aller gebuer vnndt bescheidenheit iegenn ihren Knechten verhalten, So aber einn Herr oder Juncker seine diener Vbel vnd Vnbillig halten wurde, Clag vnd spaltung derhalben Zwischen ihnen vorfielen, So sollen die Obriste vnndt Rittmeistere darein einn billig einsehen haben, vnd dadurch dieselbe der Clag nicht muchte¹²⁵ abgeholfenn werdenn, so sollen sie es ann den Felt /7^r:/ Marschalck gelangenn, der sol Verhöer darinnenn Vornehmenn, vnndt iederzeit waß recht vnd billig Verordnenn.

Item es sol auch Keiner seine ordentliche wacht
verseumen¹²⁶, noch sich derselben Verweigern, oder vor der
gebuerlichen Zeit abziehenn, noch ohne noht¹²⁷ Lermen
machenn, bey Leibsstraff.

Es sol auch keiner keine verdecktliche oder Argwöhnige
Persohnenn, ohne Vorwissen vnd bewilligung des Obristenn vnd
seins Rittmeisters beherbergen, oder bey sich auffhaltenn
noch befurdern¹²⁸, Sondern dieselben bey seinenn Eidts
pflichten, damit ehr dem Hern Zugethan dem Obristenn oder
Rittmeistern anzumelden schuldig sein,

Weiter sol keiner kein Lager anstecken oder anstecken
laßenn, es geschehe dann auff des Obristenn befelch, bey
Leibs straff.

Vndt wo einer oder mehr vnter obgedachten Reütern, in
dem Lager oder sonsten, etwas hörete, oder Vernehme, das der
Key(serlichen) May(e)st(ät) oder dieser expedition Zu
nachteil oder Verhinderung geraten mugte¹²⁹, oder sonstenn
Argwöhnliche Leut sege oder wuste¹³⁰, der sol solches vonn
stunden ann¹³¹, an seinen Obersten vndt Rittmeister
gelangenn laßenn, wo aber einer oder mehr solches nicht
thetenn, der oder dieselbenn, so man in die erfahrung

kumpt¹³², sol wie der Hauptsacher¹³³ ann Leib vnd gutt gestrafft werd(en), ohn alle gnade.

/7^v:/ Ob dann durch eine oder mehr Persohnen, Stette, Fleckenn, Marcker¹³⁴, Dorffer, Heuser oder ander guter, mit Paßbortenn, salua guardia, freyheitenn, oder andernn begnadungenn, versehen¹³⁵, oder Versichert wurdenn, So sollenn diese Vnsere bestalte Reüter oder iemandts vonn Ihrentwegenn dawieder nicht handlenn noch thunn, inn keinerley weise, bey Leibs straff.

Dieweil auch nicht wenig darann gelegenn, das gute Ordnungenn inn Zügen vnd allem andern, gehalten werden, So sol der Obrister vnnd ein ieder Rittmeister, auch gemeiner Reuter, bey der verwandtnus¹³⁶ vnd bey dem Eide, so sie auf diese bestellung dem Hern gethan, schuldig sein, gute Zucht vnd Ordnung Zuhalten, vnd sich des streiffens von den Fahnen genczlich Zu eüßern¹³⁷, in betrachtung das einem ieden ehrliebenden nicht allein fur sein persohn, sondern auch mit seinen Knechten, gebüret, an keinem andern ortt sich finden Zulaßenn, dan bey vnd Vnter seiner Fahnen, dahin ehr verordnet, Vnndt sol keiner weder fur seinn persohn verreiten, oder solchs seeinen Knechten Zuthun verstattenn, es geschehe dann mit vorwißen seines Obristen vnndt Rittmeisters, sonsten in keinerley weise, welche aber

darubertheten¹³⁸ oder thun wurden, so¹³⁹ von seiner Fahnen ohn Vrlaub verrückete oder wegkritte¹⁴⁰, der sol mit schwerer straff, so bey des Felthern erkantnus stehen, sol gestrafft werdenn.

Es sol auch keiner ohn des Obristenn wißen vnnd willen /s^r:/ vnter der Fahne frey reitenn, vnnd ohne nahmen seinn¹⁴¹, sondern seinen Nahmen in der Musterrulle finden laßen.

Item so sollen auch alle vnnd iede, der Key(serlichen) May(es)t(ä)t des Reichs, Vnsere vnd Vnser schuczverwandten Vnterthanen, wo die sein, niemandt außgenommen, in auf- vnd abzuge, vnnd sonst inn ihrem durch Ziehen vnd Lagern, nicht beschweren, schatzen¹⁴² vnd plündern, vndt inn keinerley wege beschedigenn, vnd iederman gebürliche bezahlung thun, daiegen sollen die von den wirtten, auch sonst im Lager, vber die gebüer nicht gescheczet oder vberseczet¹⁴³, vnndt die Key(serliche) M(ayestät) sonderlich deß wegen ersucht werdenn.

Do sie aber iegen dem Feinde Zu felde liegen, als dan mügen sie iegen des Feindts Vnterthanen, futterung ann Hew vnnd STro¹⁴⁴, wofern ihnen solches nicht selbst zugefuhret wirdt, suchen vnnd gebrauchen.

Item Sie sollen sich der Justicien, vnd feldtordnungen, so durch denn Feldt Obristen vnd Rittmeistern iederzeit verordnet auffgerichtet Werden, gemes¹⁴⁵ vnd gehorsamblich verhalten, vnd an die Personen der Justicien, kein handt anlegen, noch sie an ihrem befelch¹⁴⁶ verhindern, sondernn Sie vielmehr, da sie iemandt vergwaltigen¹⁴⁷ wolten, schutzen vnd schirmen helfen, bey Leibs straff.

Item do man in frembden landen wurde sein so /s^v:/ sol keiner hinaus Reitten, vnd die Arme Vnterthanen plundern, schatzen, berauben, beleidigenn, oder Vergwaltigen, bey Leibs straff.

Wan sich auch begeben, wie wir Verhoffen, das mit hulff des Almechtigenn ein oder mehr Turckische Feldhern, oder seinn Obrister Leütnampt, durch diese Vnsere Reuter gefangen wurdenn, So sollen die selben gefangene Persohnenn Zu des FeldtObristenn Handen, iegenn erlegung tausent Ducatenn gestellet werden.

Wan aber außer derselbenn, andere Obristenn oder Hauptleute gefangen wurden, die mag ein ieder, der dieselbigen niederwirfft vnd bekombt, schatzen, vnnd nach Kriegs gebrauch damit handeln, Doch sollen alle vnd iede

gefangene der Key(serlichen) May(e)st(ät) FeldtObristen angezeigt, vnd ohne seinen willen keiner Loß gegeben¹⁴⁸ werdenn, Vndt do auch Stette, Schlößer, Fleckenn, Landt vnnnd Leüte¹⁴⁹, munition vnd was daczu gehöret, erobert wurden, sollen in alle wege, der Key(serlichen) M(ayestät) Zustehen, folgenn vnd bleiben, vnnnd dieselben eroberten vnnnd gehuldigten, auch die auffgenommene Schlößer, Stette, Flecken, Landt vnd Leute, nach dem sie aufgenommen seinn, weiter nicht beschedigt noch gebrandtschaczet werden, Aber alle andere Haab vnd gemeine beüt¹⁵⁰, so nach Krigs gebrauch preis ist¹⁵¹, sol ihnen bleibenn.

Es sol auch keiner auffs Beütenn sich begebenn, /9^r:/ Es sey dann der Sigh¹⁵² iegenn denn Feindt Völlig erhaltenn.

Keiner sol dem andern seine Gefangene vnd gewunnene¹⁵³ Beute, mit gewaldt oder sonsten mit nichten entfrembden, sondern sollen die Irrungen vnd Vneinigkeitt, so sich derhalben Zutragen muhten¹⁵⁴, durch den Obristen vnd Rittmeister, oder vor dem Ordentlichen Reuterrecht erledigenn vndt entscheiden laßenn.

Do einer aus dem Felde, ohne sonderbare erlaubnus vnd bewilligung, abzziehen, oder Zu dem feindt fallenn, auch einer vonn seiner Fahne fliehen, oder heimlich oder

offentlich Muterey¹⁵⁵ machen wurde, der sol an Ehr, Leib vnn
Lebenn gestraffet werden.

Gleichfals sol Keiner auff denn Zügen vnd Wachtenn, vnd
do einn Lermen wurde¹⁵⁶, von seiner Fahnen bleiben noch in
Tros reiten, bei Leibs straff.

Item es sol keiner die Markatenter inner oder außer dem
Lager, oder die prouiant mit gewalt angreiffenn, Imfal aber
einer oder mehr, vnter obgemelten Reisingenn, wieder diese
bestallung, oder sonsten inn andere wege, wieder Kriegs Recht
vnd gebrauch, vnnnd wieder seinn Ehr vnd pflicht handeln
wurde, derselbe sol durch mittel des Feldtherren, Obristen,
oder mit Zuthun vnd erkandtnus seines Rittmeisters, Fenrichs
vnnnd befehls Leute, nach Krigsgebrauch /9^v:/ vnnndt herkommen
des Reuter Rechts, vnnndt nach gelegenheit seiner
Verwirckung¹⁵⁷, an Leib, ehr, vnd gutt gestraffet werdenn,
Vnnndt sollen gedachte Reisingenn Monatlich, vnd also oft es
begetet wirt, sich Munstern Zulaßen schuldig seinn, vnd ihnen
ihre bezzalung darauf gereicht vnd bezzahlet werden.

Do sich aber Zutrüge¹⁵⁸, daß sich das gelt verczüge¹⁵⁹,
vnd eben vonn stundt ann nicht vorhanden were, so sollen sie
gutwillig gedult habenn, vnd derhalben keine Meütere
erregenn, oder sich widerspenstig erzeigenn, Sondern nichts

weniger Ihr Zugk vnd wachten versehenn, auch keinen Zugk zu oder vom feindt abschlagen, wie Ritterlichenn Kriegs Leütenn gebühret.

In dem allen sollen sich gemelte Obristen, Rittmeister vnd Reisigenn haltenn, wie frommen redtlichen Ritters- vnd andern ehrlichen Kriegs Leuten Zustehet vnd gebühret, bey eines ieden trewen vnd glaubenn, Vnd sollen auch gemelte Vnser Obrister vnd Rittmeister, bey ihrenn Reüttern selbst eigener Persohn seinn vnd bleiben, Vndt ohne Vnser vorwißen an ihre statt niemandts anders bestellen, wie sie dann das alles, als Ritterlichen Personen ihren Ehren nach, Zuthun, Zuhalten, vnd Zu verantworten werden wissen, Wir auch deßfals ¹⁶⁰ Zu ihnen, als Vnserenn getrewenn Dieners, Vnser gnediges vertrauen sezenn.

/10^r:/ Es sol auch Vnser Obrister, allen Rittmeistern, vonn denn Articuln dieser Vnser Reutter bestallung, Copey Zustellenn, damit sie vnd ihre Reuter sich darnach Zurichten, vnd sich niemandt vnwißenheit halben Zuentschuldigenn.

Dieweil auch die erfahrung gibt, das sich etliche Vnterstehenn, vom Obristenn vnd Rittmeistern, auf eine anzahl Pferde geldt Zunehmenn, darnach aber mit denselben, sich auf dem Musterplacze nicht einstellen, sondern entweder

außenbleiben, oder ihe¹⁶¹ langsam, vnd allererst nach
geschehener Musterung, vnd doch nicht mit ihrer Vollenkommenen
anzahl ankommen, eins theils auch für dem abdancken, ohne
Vrlaub, wol gar aus dem Felde wegKziehenn, Sollenn dieselben,
do sie deßen geburlich vberzeuget¹⁶² werden können, eß were
dan das sie sonderbahre ehehafte¹⁶³ vnd genugsahme
erhebliche Vrsachenn, die ihnen mit glaubwürdigenn schein vnd
beweiß darzuthun obliegen sollen, vorzuwenden hetten,
gescholten¹⁶⁴, vnd do sie betretten, vor daß Reuter Recht
gestellt, vnd andernn Zum abschew, wieder Sie, mit
Zuerkanter ernster straffe verfahrenn, vnd darin keiner ehr
sey wer ehr wolle, angesehen werdenn, aufm fal auch einn
gemein Reuterrecht im Felde nicht gehalten wurde, sol doch
der oder dieselben nach beschaffenheit der Verbrechen, vonn
ihrer ordentlichenn Obrigkeit, darunter sie geseßenn, mit
geburlichem ernst gestrafft werden.

/10^v:/ Wurde auch bey wehrenden diesenn Zuge, mit dem
Erbfeindt, eine Heuptschlacht geschehen, Er nach dem willenn
Gottes geschlagenn, auffß Heupt erlegt¹⁶⁵, vnnndt dieses
theils daß feldt erhaltenn, /: welches Gott der Allmechtige
gnediglich verleihen wolle :/¹⁶⁶ so sol denselben tagK wie
inn solchenn fellenn herkommen, vnnnd gebreüchlich, der Monat
auß vnnnd angehenn.

Vnndt wiewol wir anfencklich¹⁶⁷ diese Reuter bestallung etwas eingezogenn, vnd dieselbe gern in allen Articuln der bestallunge vnd dem Vnterhalt, so die Rom(ische) Key(serliche) May(estät) Vnser allergnedigster Herr, .ihrenn Reüternn in Vngarn gegeben, gemes halten wollen, So habenn sich doch Vnsere Reüter derselben beschwerett.

Weill wir dan gernn außerlesene gute Leute Ihrer M(ayestät) habenn Zuschickenn wollenn, vnd sich nach gelegenheit der itczigenn¹⁶⁸ leuffte¹⁶⁹ alle sachenn, sonderlich der hohenn Empter¹⁷⁰ halbenn so gar enge, fuglichen nicht einziehen laßenn, wie wir auch hirinnen aus Vnserer freyen gutwilligkeit, dem Heiligen Reich, oder sonst niemandts einige einfuhrung machen wollenn, So versehenn wir vns I(hre) key(serliche) May(estät) werde damit auch allergnedigst Zufriden seinn; Vnd Vnsere Reüter Vrsach haben, sich inn Ihrer May(estät) vnd gemeiner Christenheit Diensten, desto dapfferer¹⁷¹ vnd Ritterlicher, als ehrliche vnd Redtliche Leute Zuerzeigeenn. (etc.)

/11^r:/ Alles getrewlich vnndt ohne gefehrde¹⁷², Zu Vrkundt mit Vnserenn aufgetrückten Secreten besiegelt, vnd eigenenn Handen verzeichnet, Welches geschehen Zur

BraunschweigK, denn Neun vnd Zwanzigsten Monats tagK Marty
Anno (etc.) 1596. (etc.)

Folget des Kriegs Commissarij
bestallung.

Wir vonn Gottes gnadenn Jochim Friederich¹⁷³,
Postulirter Administrator deß Primat vnd Etzstiffts
MagdeburgK, Marggraff Zu BrandenburgK, in Preußenn HerczogK,
Vndt von deßelben gnaden wir Heinrich Julius¹⁷⁴, Postulirter
Bischoff Zu Halberstadt, HerczogK zue Braunschweig vnnndt
LuneburgK, Wir Ernst¹⁷⁵ HerZogK zue Braunschweig vnnndt
LuneburgK, Vnnndt dan Wir Vlrich¹⁷⁶ HerczogK Zu MecklenburgK
(etc.) thun Kundt vnnnd bekennen hiemit öffentlich vor Vnns,
vnnndt inn auftragener Volmacht der Löblichen
Niedersechsischenn Kreys Stende, Demnach der Röm(ischen)
Key(serlichen) May(estät) Vnserm allergnedigsten Herrn, wir
vnd itztgenanntenn Stende, inn gemein bey Jungster
Kreysversamblung Zue Braunschweig, ein mitleidliche
Extraordinari Reuterhulff ann tausent geruster Pferde, auff
7. Monat einschließlic an- vnd Abzugs, /11^v:/ wieder denn
Erbfeindt denn Turckenn, zuzuschickenn, vnnndt Zu
Vnterhaltenn verwilliget vnd beschloßenn, Vnnnd wir dann die
Notturfft befunden, das nicht alleinn der Munsterung vnd

auffsicht halben, damit berürte Zeit vber vonn denn Reutern die Volle anzahl Pferde, sondernn auch diesem Löblichen Creyße seine Authoritet vnndt stimme beim Kriegs Rahtt, so viel ansehnlicher erhaltenn werde, deßgleichen die benachbahrtenn Creyße vorhinn auch gethann, vnd iczo weiter also Zuhaltenn gemeinet, Auch diesenn des Creyßes Reütern ein commissarius Zugeordnet werde,

Das wir demnach denn Vestenn¹⁷⁷, Vnsern lieben getrewen vnd besondern Georgen von Wallenfelts¹⁷⁸, Obristenn Leutnampt, vor Vns, vnd gemeiner Creysstende nahmen, auff von denselben beschehenenn VorschlagK, vnd erkiesung¹⁷⁹ seiner Persohnn, daczu bestellet vnnd angenommen, Thun daß auch hiemit vnndt inn Crafft dieses Brieffs, derogestalt vnnd also; daß ehr diesem löplichen¹⁸⁰ Creyße vnndt in gemein deßelbenn Stenden, auff obbenandte Zeit, vnnd so lange dieser ZugK wehret, Pflichtbar vnd verwandt¹⁸¹ seinn, deßen frommen¹⁸² bey dieser Expedition trewlich beforderenn, vnd allen schaden, so viel an ihm ist, vorKommen vnd abwendenn, vnd Zuforderst¹⁸³ dahin sehen sol, damit nicht Allein bey Musterung, sondern auch hernacher, die volle anZahl Pferde ieder Zeit richtig befundenn vnnd gehalten, vnd der Kreys darunter nicht verkurczett, oder vernachteilet werde.

/12^F:/ So sol ehr auch bey der Musterung, den Reütern

den Obristenn anZeigenn, vnndt Sie darauf diesem Creyße, vnndt der Röm(ischen) Key(serlichen) May(e)st(ät) auf die von Vns, mit ihnen aufgerichtete bestallung mehren vnd schweren¹⁸⁴ laßenn, Vnndt ferners Ihrer Key(serlichen) May(estät) Commissarien praesentiren, der enden¹⁸⁵, wo sie dieselbige wieder denn Erbfeindt Zugebrauchenn habenn, ferner Zuführen vnd aufzubringen,

So sol ehr auch mit fleis darob seinn, das so wol in durchZichen, also¹⁸⁶ im felde, denn freunden vnd Christlichen Einwohnern, kein vnbilliger schaden oder Verderb Zugefuget, sondern dieselbige so viel immer muglich verschonet, vndt Zue keiner Vngedult, bösenn willen vnd nachrede verursacht werdenn.

Vnd damit ehr diesen seinen aufgetragenen befehl, so viel besser Verrichten, vnnd fleißig ihne Verhinderung, allenn sachen Persöhnlichen bey wohnenn muge Als Habenn Wir einen besondern Zahlmeister¹⁸⁷, auff Vnser vnnd gemeiner Creysstende Verordnete Costenn, vnd denselben nicht allein hiemit, sondern auch seinn des Zahlmeisters sonderbahren bestallung nach, an Ihm gewiesen, welcher die Zahlung, wan ihm deß¹⁸⁸ gelt von Vns zugeschicket, mit seinem Vorwißenn vnd beyseinn, den Reüternn Monatlichen thun, vnd daruber ordentliche Klare verzeichnus vnnd Register halten, auch Zur

Verwahrung vnnnd fortbringung deß geldes, Zum fleißigsten vnnnd vorsichtigsten ZuZusehenn, vermahnen, vnnnd /12^v:/ so Viel muglichen, mit aufsicht habenn, vnnnd Verordnung thun helffenn, Do ihm aber ohnn sein vnd deß Commissarij verursachung¹⁸⁹, durch gewalt, fewer, waßer, oder dergleichen nohtt, schadenn geschehe, So sol derselbige nicht ihme, sondernn des Creyßes seinn, wie dann dem Zahlmeister nicht allein auf negstkunftigenn Johannis Baptistae¹⁹⁰, noch vor dem aufzuge, Zu dem erstenn Muster, vnd andern Monaten, die notturfft aus dem Creys Kastenn Zu Braunschweig gefolgt, Sondern auch demselben also fort, nach dem andern, Zue einbringung bestimbten termin Bartholomaej¹⁹¹, die Vbriggenn Monat, damit bey denn Reütern, so viel beßer willenn Zuerhalten, auch nach vnd Zugeschicket werden.

Wie dann der Commissarius als¹⁹² Zahlmeister, derhalbenn die Creysstende, oder deßen außschreibende Fursten vnnnd Herrn Directorn, Zeitlich Zuuor Zuberichten wissenn werden, wohin vnnnd welcher gestaltdt solches amfuglichstenn¹⁹³ Zuuorordnen, auch dieselben sonsten, so oft sie gelegenheit vnnnd Vrsach haben, vonn dem Zustandt vnnnd Verlauff im Lager, auisieren vnd Verstendigenn, auch Zu desto fleißiger vnnnd eilender bestellung der Brieff, ann örter da es notig, geburende beschaffung¹⁹⁴, auff des Creys Kostenn machen vnnndt verordnen, Zuforderst aber sol Vnser Commissarius dahin

befleißenn seinn, das dieses Creyßes Authoritet vnndt stimme, nicht weniger als andere bey gemeinem Kriegs Rahtt erhaltenn, vnnd bey allen /13^F:/ Rahtschlegenn vnndt Handlungenn, dahinn mit fleis gesehenn werde, daß Vor allenn dingen Gottes Ehre, vnndt demnegst¹⁹⁵ die Freyheit der Christlichen Religion vnndt libertet vieler betrückten armenn Christenn, inn geburender acht genommen, vnnd befordert, der Feindt geschwecht vnnd Zu ruck gehalten, vnnd Christlichen Grentzenn erweitert werden mugenn, auch sonst alle daß ienige rahtenn, beschließen, vnd thun helffenn, da es schon hirinn, wie auch vmb der fälle willen, nicht wol geschehen kan, außtrucklichen nicht begriffenn, so Christlich, Löblich, Ehrlich vnd verandtwordtlich, vnnd sonstenn Vnserer gemeiner Reuter bestallung, dahin wir ihn in Vbrigen remittiren, gemeiß seinn, vnd in dem mit der andern Creyßenn Kriegs Rähten, vnd Commissarien, gute correspondentz vnd Vertrauwen haltenn, Auch Vnserenn bestalten Zahlmeister, inn aller Vorfallenden sachenn, Zu Vnserm vnndt deß Creyßes, auch gemeiner Reuter notturfft vnnd bestenn, allemahl einrehtig¹⁹⁶ seinn, Darentiegen¹⁹⁷ vnd auff solchen seinen befelch, auch muhe vnd Arbeit, wollen wir ihn Monatlichen, so wol auch im an- vnd abzuge, alß den andern Monaten im felde 500 Reichsgulden, Zur besoldung gebenn, vnnd folgen, vnnd Vnter des Obristen Fahne 16. Reisige vnnd 6. Wagenn Pferde, auf gleiche ander Reuter besoldung, vnd darunter 6. Reisige Zug vnd Wachtfrey,

nebest einem Rustwagenn, /13^v:/ auff seinenn statt vnnd
vortbringung des geldes, vnderstellen vnd paßiren laßenn,
Alles getrwlich vnnd sonder gefehrde.

Des Zue mehrer Vrkundt, Habenn Wir vor Vns, vnd inn
Crafft wie obgedacht, Vnns mit eigenn Handen Vnterscrieben,
vnnd Vnsere Furstliche secreten Zue ende Vnterdrückenn
laßenn, Geben denn 7.(ten) May Anno (etc.) 1597.

JEGYZETEK

1. GEORG TESSIN: Niedersachsen im Türkenkrieg 1594—1597. In: Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, 36. (1964) 66—107.p.
2. Az alsó-szász kerület a következő területekből állt: hercegségek: Braunschweig-Lüneburg, Mecklenburg, Holstein, Sachsen-Lauenburg; egyházi területek: Magdeburg, Halberstadt, Hildesheim, Bréma, Lübeck, Schwerin, Ratzeburg; városok: Hamburg, Lübeck, Goslar, Mühlhausen, Nordhausen. A Kreisoberst, a kerület — katonai — vezetője Ulrich, Mecklenburg-Güstrow hercege volt. u.o. 81.p.
3. FELIX STIEVE: Vorbereitungen des niedersächsischen Kreises für den Reichstag des Jahres 1598. In: Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, 2. (1881) 481—526.p.
4. A braunschweig-lüneburgi hercegi család a 16. sz. végén négy ágon élt. Két ága a 14. sz-i, un. középső felosztás ("mittlere Teilung") eredménye. E két ág feje ebben az időben II. Ottó, Harburg és Moisburg birtokosa valamint Henrik Julius, Wolfenbüttel, Calenberg és Göttingen birtokosa. A 16. sz-i újabb osztódással ("neue Teilung") jön létre két újabb ág, melyek élén Henrik, Dannenberg birtokosa és Ernst, Lüneburg birtokosa áll. L: Europäische Stammtafeln. Neue Folge Bd.1.: Die Deutschen Staaten. Hrg. Detlev Schwennicke Marburg, 1980 Tafel 61—65.
5. A rendek indoklását idézi GEORG TESSIN: Niedersachsen im Türkenkrieg... (1964) 88.p.
6. HEINZ ANGERMEIER: Die Reichsreform 1410—1555. Die Staatsproblematik in Deutschland zwischen Mittelalter und Gegenwart. München, 1984
7. FRITZ HARTUNG: Die Geschichte des fränkischen Kreises von 1521—1559. Leipzig, 1910 (Reprint: Aalen, 1973) — L: Einleitung: Die Entstehung der Kreisverfassung bis 1521. 1—155.p.
8. Das Reichstagsprotokoll des kaiserlichen Kommissars Felix Hornung vom Augsburger Reichstag 1555. Hrg. Heinrich Lutz, Alfred Köhler Wien, 1971 134—135.p.
9. REO §96. In: Quellen zum Verfassungsorganismus des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation 1495—1815. Hrg. Hanns Hubert Hofmann (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit Bd.XI-II.) Darmstadt, 1976 121—122.p.; WINFRIED SCHULZE: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1594—1619). Wien-Köln-Graz, 1973 40.pp.
10. JOHANNES MÜLLER: Die Entstehung der Reichsexekutionsordnung vom Jahre 1555. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte, 40. (1924) 265—266.p.
11. REO §62—68. In: Quellen zum Verfassungsorganismus... Darmstadt, 1976 113—116.p.
12. WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äusseren Bedrohung. München, 1978 72.pp.

13. Gutachten der Hofkammer, 1607 idézi WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978. 71.p.
14. STEPHAN A. FISCHER-GALATI: Ottoman imperialism and german protestantism 1521—1555. (Harvard Historical Monographs XLIII) Cambridge (Mass.), 1959; WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978 132.p.
15. u.o. 73.pp., 131—155.p.; WINFRIED SCHULZE: Deutsche Geschichte im 16. Jahrhundert 1500—1618. (Neue Historische Bibliothek) /Frankfurt/ M., 1987 65.pp.
16. "Dass das ungarisch kriegswesen principaliter das reich teutcher nation nicht angehe, dasselbige kriegswesen auch die allgemeine stende des reichs uff sich niemahls genommen, noch der kriegsrath und regiment mit rhat und zuthun der allgemeinen stände ... bestellet, viel weniger dasjenige, was man dem türcken abgenohmen, dem reich teutscher nation zugewachsen." Wolfenbüttler Gutachten, 1597 idézi WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978 145.p.
17. u.o. 88.pp., 194.pp.; ALFRED H. LOEBL: Eine ausserordentliche Reichshilfe und ihre Ergebnisse in Reichstagsloser Zeit, 1592—93. In: Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse, Bd.CLIII. Wien, 1906
18. Egy Rómermonat elméletileg 4000 lovashól és 20.000 gyalogoshól álló sereg egy havi zsoldját (128.000fl.) jelenti. L: EUGEN HEISCHMANN: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1906 59.pp.
19. WINFRIED SCHULZE: Reich und Türkengefahr... München, 1978 80.p.
20. WILHELM ERBEN: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsarartikel. In: Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 6. Innsbruck, 1901 473—529.p.
21. pl. LEONHART FRONSPERGER: Von kayserlichen Kriegsrechten. Frankfurt am Main, 1566 (Reprint: Graz, 1970)
22. Der Röm. Kays. Majestät, und dess Heil. Reichs Reuter-Bestallung In: Neue und vollständigere Sammlung der Reichsabschiede, welche von den Zeiten Kayser Conrads d.II. bis jetzo auf den Teutschen Reichs-Tägen abgefasst worden. Hrg. J.J. Schmauss, H.Chr.von Senckenberg Frankfurt, 1747 Bd.2. (3.Teil) 321—341.p.; újabb kiadása: In: EUGEN VON FRAUENHOLZ: Das Heerwesen des Reiches in der Landsknechtszeit. München, 1937 256—300.p.
23. több ilyen szabályzatot közöl FRIEDRICH CARL MOSER: Sammlung des Heil. Römischen Reichs sämtlicher Crays-Abschiede und anderer Schlüsse. 3Bde. Leipzig-Ebersdorf, 1747/48
24. GERHARD PICCARD: Wasserzeichen. Blatt-Blume-Baum. (Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Findbuch XII.) Stuttgart, 1982 103.p. Nr.1,483.
25. L: GERHARD PHILIPP: Einführung ins Frühneuhochdeutsche. Sprachgeschichte — Grammatik — Texte. (Uni-Taschhenbücher 822) Heidelberg, 1980; szótárak: C.F.BENECKE, W.MÜLLER, F.ZARNCKE: Mittelhoch-

deutsche Wörterbuch. I—III. (4Bde.) Hildesheim, 1963 /Reprint der Ausgabe von Leipzig, 1854/; M.LEXER: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. 3Bde. Leipzig, 1872—78 /Reprint: Stuttgart, 1974/; Matthias Lexers *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 35.Aufl., Stuttgart, 1979; A.GÖTZE: *Frühneuhochdeutsches Glossar*. 5.Aufl., Berlin, 1956; R.R.ANDERSON, U.GÖEBEL, O.REICHMANN: *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Berlin, New York, 1986ff.;

26. Abkürzungen werden in ( ) aufgelöst; Ergänzungen stehen in [ ]; neben der angegebenen Folio-Numerierung bedeutet r = recto; v = verso; nach> wird die normalisierte Schreibweise angegeben; Abweichung in der Bedeutung wird nach : in '...' erklärt.

27. Löbbichenn löblichen

28. anhero verordente : 'hierher beordnete'

29. gevolmechtigte bevollmächtigte

30. Zu ende nahmgemachte : 'am Ende (des Textes) mit Namen genannte'

31. trew Treue

32. Die Unterstreichung kennzeichnet die mit lateinischen Buchstaben geschriebenen Wörter.

33. Hulff Hilfe

34. das dass

35. gebeur- gebürh-

36. an- vnd abzugK : 'Aufmarsch und Abmarsch'

37. fur für

38. gewaldt : 'Vollmacht'

39. Franz Herzog von Braunschweig-Lüneburg, (geb.1572—gest.1601)

40. Obrist Oberst

41. itztgemelter itzt : 'jztz'; ge-/be-/ermelter: 'erwähnter'

42. aussflucht : 'Ausweichung'

43. denn den

44. schirstkunfftig : 'nächstkünftig'

45. mugenn : 'mögen'

46. wehr wer

47. Schurtzen : 'Panzerschurz'

48. Armeln Ärmel : 'Armharnisch'

49. Rucken Krebs : 'Rückenharnisch in Plattenform'

50. Handt vnd Heupt harnisch : 'Hand- und Kopfharnisch'

51. Buchse Büchse : 'Feuerrohr'

52. langes Rohr : 'eine Art Flinte'

53. wider : 'wider'

54. anforderung Anforderung

55. da : 'wenn'

56. wurden : 'würden'

57. notturfft : 'Notwendigkeit'

58. Nächstes Wort durchgestrichen: [darob]

59. dann : 'als'

60. Zwewartenn zu erwarten
61. helen hellen : 'glänzend'
62. högster höchster
63. zuuermeiden zu vermeiden
64. nachgelde : 'das nachträglich zu zahlende Geld'
65. Tross : 'Gepäck'
66. ohne die Vorthail : 'ohne Vorschub'
67. seinn : 'sind'
68. gescheener geschehener
69. inn abschlack /+Gen./ : 'abgerechnet von'
70. gudt : 'tauglich'
71. anfahenn : 'anfangen'
72. vor : 'für'
73. do da
74. verschienung : 'Ablauf'; 'Verfluss'
75. Leutenamt : 'Stellvertreter'
76. Fenrich Fähnrich
77. Rottmeister : 'Schar-, Rottenführer'
78. Furierer : 'Quartierunteroffizier'
79. Trummeterenn Trompeter
80. Feldtscherer Feltscher
81. Platener : 'Plattner'; 'Harnischmacher'
82. in stat gehoret : 'zur Ausstattung gehört'
83. gebreüchlich gebräuchlich
84. Klepffer Klapper : 'Pferd'
85. wage Wagen
86. Doppelkonsonant abgekürzt? : Adel(1)
87. Nächstes Wort durchgestrichen: [gehalten]
88. es were dan das : 'es sei denn, dass..'
89. Kastenfegen: 'Scheune/Schrank, usw. stürmen/ausräumen'
90. Plundern Plündern
91. gesuch : 'Erwerb, Gewinn'
92. Zug : 'Kriegszug'; 'Marsch'
93. die Zufurenn : 'die zu tragen'
94. Geüle Gäule : 'Pferde'
95. obberuhrter massenn : 'im oben genannten Mass'
96. Musterherrnn : 'kaiserliche Kommissäre, die die Musterung durchfüh-
ren'
97. hirauff sehenn : 'den folgenden gehorchen'
98. furfallenden fürfallenden : 'vorfallenden'
99. gewertig : 'dilenstbereit'
100. vergleitung : 'Streifzug'?
101. bescheiden : 'bestimmen'; 'an seinen Platz stellen'
102. vonn rechter billigkeit wegenn : 'rechtmässig'
103. befehlighstLeuten : 'Befehlsleute'

104. dauorn : 'da vorne'
105. vnter fliegender Fahne : 'während des Kampfes'
106. mit Mordtlichen wehren : 'mit Mordswaffe'
107. truckenn drücken
108. die Wehr rücken: 'die Waffe zücken'; 'die Waffe gegen jn. richten'
109. Gottsheusere Gotteshäuser
110. Weisen : 'Waisen'
111. schuczverwandten : 'unter Schutz stehende Verbündete'
112. Zulauff : 'Anlauf'
113. balgen : 'streiten'
114. mit Todtlichen Vornehmen rechnen : 'Mord planen'
115. absPannen, aufreden : 'ablocken'; 'aufwiegeln'
116. Vnbenommenn seinn: 'nicht zögern'
117. furdern : 'fordern'
118. steigern : '(hier: Lohn) erhöhen'
119. -nus -nis
120. Passburt Passport
121. betretten : 'ertappen'
122. Schelm : 'verworfenener Mensch'
123. Menniglichen : 'jedermann'
124. heriegen hergegen
125. muchte : 'möchte'
126. verseumen versäumen
127. nohtt Not
128. befurdernn : 'befördern'; 'helfen'
129. mugte möchte; hier in der Bedeutung : 'könnte'
130. [wenn er] Leut sege oder wuste Leute sähe oder wüsste
131. vonn stunden ann : 'sofort'
132. kumpt kommt
133. Haubtsacher : 'Anstifter/Urheber'
134. Marcker Märkte
135. Nächstes Wort durchgestrichen: [vnnd]
136. verwandtnus : 'Pflicht'
137. sich des streiffens eüssern : 'an Verreiten keinen Anteil nehmen'
138. darübertun : 'diese Vorschriften übertreten/verletzen'
139. so : 'so dass'
140. wegkritte wegritte
141. ohne nahmen seinn : 'unbekannt, ins Musterregister nicht eingetragen sein'
142. schatzen : 'Geld weg-/abnehmen'
143. gescheczet oder Vberseczet : 'überbelasten'
144. STro Stroh
145. gemes gemäss
146. befelch Befehl
147. vergwaltigen : 'jm. Gewalt antun'

148. Loss geben : 'freilassen'
149. Durchgestrichen: [nach dem sie aufgenommen sein]
150. beüt Beute
151. preis ist : 'zur Beute dient'
152. Sigh Sieg
153. gewunnene gewonnene
154. muhten möchten
155. Muterey Meuterei
156. do einn Lermen wurde : 'wenn einer lärmten würde'
157. nach gelegenheit seiner Verwirckung : 'nach Mass seiner Schuld'
158. sich Zuträge : 'vorkäme'
159. sich verzüge verzöge : 'sich verspäten würde'
160. Nächstes Wort durchgestrichen: [Zuthun]
161. ihe : 'eher'; 'gar'
162. vberzeuget / + Gen./ : 'mit Zeugen überführen/erweisen'
163. ehehaffte : 'begründet'
164. gescholten schelten : 'anklagen'
165. auff's Hept erlegt : 'besiegen'
166. /: ... / bezeichnet Worte in Klammern, wie auch im Manuskript steht
167. anfencklich anfänglich
168. itczigenn jetzigen
169. leuffte: 'Verhältnisse'
170. Empter Ämter
171. dapfferer tapferer
172. ohne gefehrde : 'ohne böse Absicht'
173. Joachim Friedrich Kurfürst von Brandenburg (geb.1546 — reg. 1598 — gest. 1608)
174. Heinrich Julius Herzog von Braunschweig-Wolfenbüttel (geb.1564 — reg. 1589 — gest. 1613)
175. Ernst II. Herzog von Braunschweig-Lüneburg (geb. 1564 — reg. 1592 — gest. 1611)
176. Ulrich Herzog von Mecklenburg, Administrator des Bistums Schwerin und Güstrow (geb. 1527 — gest. 1603)
177. Vestenn : 'beständig' /Prädikat des Ritters/
178. S: Einführung
179. erKiesung : 'Wahl'
180. löp- löb-
181. verwandt : 'verbunden'
182. frommen : 'Vorteil; Gewinn'
183. Zuforderst zuvörderst
184. mehren vnd schweren : 'abstimmen und schwören'
185. der enden : 'mit dem Ziel'
186. also : 'als auch'

187. Der Zahlmeister bei diesem Zug war Daniel Kuehorn. G. TESSIN:
Niedersachsen im Türkenkrieg 1594—1597. In: Niedersächsisches Jahrbuch
für Landesgeschichte, 36. (1964) 95.p.
188. dess : 'das'
189. verursachung : 'Schuld'; 'Fehler'
190. 24. Juni
191. 24. August
192. als : 'als auch'
193. amfüglichstenn : 'am schicklichsten/rechtmässigsten'
194. beschaffung : 'Anschaffung'; 'Verrichtung'
195. demnegst demnächst
196. einrehtig : 'einmütig'
197. Darentiegen : 'woegen'; 'wofür'

BŐS — NAGYMAROS EGY RÉGÉSZ SZEMÉVEL

Beszélgetés Soproni Sándorral

(Grynaeus András interjúja)

Soproni Sándort, az ELTE BTK Régészeti Tanszékének tanárát, aki 1959 óta dolgozik a Dunakanyarban a római kori emlékek feltárásán, kérdeztük a nagymarosi vízlépcső régészeti "hatásáról".

— Lehet-e tudni, hogy az építkezések miatt hány lelőhely kerül veszélybe?

— A nagymarosi vízlépcső duzzasztása következtében hozzávetőlegesen 50—60 régészeti lelőhely kerül majd víz alá. Ez a szám nem teljes annyiban, hogy a terepbejárások során a felszíni leletek alapján csak a telepek helyét tudjuk azonosítani, a temetők a felszínen nem jelentkeznek. ... Ezekhez a telepekhez temetők is tartoztak, ezeket viszont nem ismerjük. Mindössze néhánynak a helyét sikerült megállapítani, azonosítani, illetve feltárni.

— E nagyszámú lelőhely közül körülbelül hány tárható fel?

— Ezek jelentős részét igyekszünk feltárni — ez idő és pénz kérdése... Én a római kori feltárásokat végzem, ott gyakorlatilag minden római lelőhelyet feltárunk, még hozzá rendes, normális menetben, precízen. A többi korszaknál általában nagyobbak az objektumok, a telepek. Így egy őskori telep feltárása esetleg évtizedekig tartó munka lenne. Több ezer négyzetmétert kellene megkutatni, ezek legtöbbször csak részben kerülnek feltárásra. A középkori emlékeknél hasonló a helyzet, bár ott valamivel jobban állunk. A középkori temetők feltárása elég nehézkes, és a falvak, így például Esztergom-Szentkirály megásása több évtizedes munkát jelentene. Így reprezentatív mintavétel készül a területen és más lelőhelyeknél is ez a helyzet. Itt inkább leletmentésről van szó, a római kornál gyakorlatilag úgy folyik az ásatás, mint egy tervásatásnál. Tehát minden sietség kapkodás nélkül. Ezek viszont kis objektumok, általában kis, négyszögletes őrtornyok, jól körülhatárolhatók és így ezeket mind teljesen föl lehet tární...

A római kornál elsősorban az erődrendszernek, a limesnek az emlékei kerülnek víz alá. A dunai limesnek, a Római Birodalom dunai határának, pont itt, Visegrád és Esztergom között található a legjobban megerősített szakasza, ahol 6 kilométerenként vagy egy tábor, és általában egy kilométerenként egy-egy őrtorony. Itt 27 őrtorony, kis erőd, hídfőállás van, ebből 22 fog víz alá kerülni és elpusztulni... A korábbi, I—II. századi, római fa őrtornyok helyét nehezen tudjuk felkutatni, így ezeket csak itt-ott tudjuk meghatározni. Ezek elpusztulnak feltárás nélkül.

— Van-e a feltárásokhoz elegendő pénz, szakember és legfőképpen idő?

— Szakember még csak-csak akadna... A beruházó, az OVIBER által rendelkezésre bocsájtott pénz annak idején talán elég lett volna, de az időközbeni inflálódás és a munkabérek bruttósitása következtében ez az összeg majdnem a felére zsugorodott. A megadott hitelkeretből nem tudjuk elvégezni a munkát, de van ígéret rá, hogy ezt szükség szerint fogják emelni.

Úgy néz ki, hogy pénzügyi akadályja nem lehet a feltárásnak. Inkább az idő az, ami sürget minket, hiszen 1991 végéig be kell fejeznünk a munkát: az már nem hosszú idő, ám még elég sok a teendő.

— Ki a gyorsabb, a régész vagy a gépek? Azaz: igaz-e, hogy több lelőhelyet máris elpusztítottak anélkül, hogy lehetséges lett volna a feltárás?

— Ez így nem igaz: pusztult el lelőhely, de úgy, hogy részben meg tudtuk menteni. A gép természetesen gyorsabb, mint a régész, amit egy régész egy napig kotorász, kapargat, azt a gép néhány másodperc alatt eltünteti... Eppen ebben az évben Esztergom-Szentkirály dűlőnél egy olyan lelőhely került elő, amiről eddig nem tudtunk, és több ezer négyzetméteres területen helyezkedett el. Itt a gépek után szaladgáltak a régészek és mentették, ami menthető. Érdekes anyag került elő, a rézkorszaktól gyakorlatilag a török korig minden korszak képviselve volt ezen a területen, és eddig nem ismertük... Mi sem ismerhetünk minden lelőhelyet, mert nem látunk a föld alá. Így nem tudjuk, hogy a földmunkák során a későbbiekben mi fog még elpusztulni, hiszen a beruházó sem tudja például meghatározni azokat a helyeket, ahonnan a gátahoz, töltésekhez fogják a földet elvinni, mivel ezeket általában kiemelkedő helyekről viszik, és a kiemelkedő helyeken vannak a régészeti lelőhelyek, még számolhatunk további nem várt leletmentési területekkel.

— A már feltárt és esetleg helyreállított emlékek közül fenyegeti-e valamelyiket a pusztulás?

— A helyreállítottak közül nem — mivel ezen a területen nem állítottunk semmit helyre. A feltártak közül van már, ami elpusztult, amit kiktortak, vagy rátöltöttek. Az általam feltártak közül van olyan, aminek a helyén ma már hajók járnak... A római kori emlékek közül egy objektum megmentésére ígéretet kaptunk a beruházótól. Ez Visegrád-Gizellatelepen egy római erőd, aminek az idei évben kezdtük meg a feltárását. Talán műszakilag megoldható, hogy ne kerüljön víz alá...

— A szakemberek szerint Esztergom és Visegrád történelmi emlékei milyen károsodást fognak szenvedni?

— Visegrádon szerencsére a középkori romterület az erőmű alatti területre esik, így ott semmi károsodás nem fog bekövetkezni. Más a helyzet Esztergomnál, ahol egyelőre nagy gond: tudniillik a középkori királyi város a mai belváros területén van. Jelenleg is csak alacsony vízállás mellett lehetséges az Árpád-kori rétegek feltárása, különben talajvíz alatt vannak. A beruházó ígéretet tett arra, hogy a talajvízszint nem fog emelkedni Esztergom belterületén, de ezt senki sem tudja biztosan...

A munkálatokat 1978 óta a Magyar Nemzeti Múzeum irányítja, addig a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutatóintézete végezte, 1959-től kezdődően. Többszöri megszakítással, most már negyedik alkalommal folytatjuk a munkát, amiben én kezdettől fogva részt veszek.

— Az Esztergom fölötti területek pusztulásáról lehet valamit tudni?

— Ezen a területen is folynak mentési munkálatok. Ott viszonylag kevesebb a lelőhely, ami veszélybe kerül, illetve már folytak föltárások. A legjelentősebb római kori objektum itt Szönyben/Brigetio/ a légiós tábor, ahol idén kezdődtek meg a leletmentési munkálatok, de már korábban, 1959-ben is folytak. A másik az almásfüzitői tábor, amelyet 1959-ben elkezdtünk feltárni, de időközben oda tették a timföldgyár zagy-telepét és az egész római tábor elpusztították. A neszmélyi szigeten is, ami elkotrásra kerül, folytak feltárások: egy kora vaskori temetőé. Esztergom-Szentkirály, Esztergom-Zsidód /egy középkori templom és a hozzá tartozó temető/ feltárása folyt az idei évben, és folytatódik jövőre is...

Ezen a területen nem annyira vészes a helyzet, mert csak a jelenlegi partvonalat megtartva, töltést építenek, így csak ez van veszélyben. Az Esztergom és Nagymaros közti szakasz veszélyeztetettebb inkább és az Ipolymente, ahol elsősorban honfoglalás- és középkori lelőhelyek vannak.

— Befejezésül engedjen meg még egy kérdést! Ön szerint mi lenne az egyetlen és "üdvös" megoldás?

— Én kezdettől fogva a vízlépcső ellen voltam, és az egyetlen és üdvös megoldás az lenne számunkra, régészek számára, hogy ha ez az erőmű nem épülne meg!

— Köszönöm a beszélgetést!*

*A beszélgetés 1989 elején készült

A magyar kormány 1989. május 13-i rendkívüli ülése után bejelentette: az építkezést két hónapra felfüggesztik.

Miután ez év nyarán és őszén az országgyűlés több ülészaka foglalkozott e kérdéssel, döntése alapján november 3-án jegyzéket nyújtottak át Cseh-szlovákia budapesti nagykövetének, amely kezdeményezi az 1977-es államközi szerződés módosítását, a nagymarosi létesítmény elhagyását, a bősi erőmű alapüzemmodú használatát és javasolja a dunakiliti tározó feltöltésével együttjáró ártalmak kiküszöbölését garantáló kormányközi egyezmény megkötését (A szerk.)

A BICENTENÁRIUM A LE MONDE HASÁBJAIN

A francia könyvesboltokat néhány hónapja elárasztják a forradalom két-századik évfordulója alkalmából megjelent történelmi munkák, a sajtóban ismeretterjesztő és vitacikkek sokasága lát napvilágot, tudományos konferenciák ülnek össze, kiállítások nyílnak, sőt a butikokban guillotine alakú fülbevaló is kapható.

Mit jelent a Bicentenárium Franciaországnak, hogyan él a forradalom emléke a köztudatban, ezek olyan kérdések, amelyekre nem könnyű minden részletre kiterjedően felelni. Rövid ismertetésem a Le Monde 1989 első havi számaira szorítkozik. Ez az egyik központi napilap, amely jellegéből adódóan a francia közélet elsőrendű tükré. Szinte mindegyik januári számában található a bicentenáriummal kapcsolatos írás, ami önmagában is mutatja az évfordulónak tulajdonított jelentőséget. /1/ E cikkek elemzése, ha a fenti kérdésekre nem is ad teljes választ, néhány tanulsággal mindenképpen szolgál.

Jogosan állapítja meg a tervezett hivatalos ünnepi programmal kapcsolatban a Le Monde cikkírója: "1989-ben Franciaország a Bicentenárium ünnepségeinek ritmusában fog élni." /2/ Tűzijáték, felvonulás ebben az évben nemcsak július 14-én lesz. Március 21-én, forradalmi időszámítás szerint Germinal elsején, szabadságfa-ültetés lesz szerte az országban, az iskolákban pedig előadásokat, vitákat szerveznek a francia demokrácia értékeiről. Május 5-én Versailles-ban az utolsó rendi országgyűlés megnyitása alkalmából lesz megemlékezés: Franciaország minden tájáról érkeznek küldött-ségek, hogy "eljátsszák" a rendek kétszáz évvel ezelőtti ünnepélyes bevonulását. Június 17-én a nemzetgyűlés megalakulását, június 20-án a labdaházi esküt, augusztus 26-án az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, szeptember 21-én a köztársaság kikiáltását ünneplik meg.

Ünnepségekben, amint látható, nem lesz hiány. A Le Monde-ot olvasva azonban adódik a kérdés: vajon ki mit tart igazán megemlékezésre méltónak. Úgy tűnik, ezen a téren megoszlanak a vélemények.

Francois Mitterand Todor Zsivkovnál tett látogatása alkalmával /4/ a francia forradalom legfontosabb vívmányaiként a nemzeti szuverenitást, a képviselői demokráciát, az államhatalmi ágak szétválasztását és a személyi szabadságot sorolta fel. A hivatalos vacsorán mondott beszédében kijelentette: "... a forradalom eszmei öröksége elválaszthatatlan egységet alkot, melyből saját kénye-kedve szerint senki sem emelhet ki politikai meggyőződésének megfelelő részleteket, elvetve más, őt zavarókat, anélkül, hogy ezzel ne hamisítaná meg alapjaiban a forradalom szellemét." /5/

Máshová helyezi a hangsúlyt Georges Marchais. Számára a "forradalom polgári, de egyben népi és demokratikus" is volt. Szerinte a "forradalom meghatározó vonásai zavarják a burzsoáziát", mely ezért "a Köztársaságot megteremtő szavakat a középületekre vésett, halott jelszavakká változtat-

ja... .. Hogyan ünnepelhetné /ez a polgárság/ a kiváltságok eltörlését, melynek társadalmi berendezkedése egyre elviselhetetlenebb kiváltságokon alapszik." "Ahogy a cikkíró kissé ironikusan megjegyzi, Georges Marchais "nem a meglepetések embere": a forradalomról alkotott véleménye a bicentenáriumi évben sem változott, kissé egyszerűsítő értelmezésében számára továbbra is elsősorban a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet jelenti. Eredetiségét a sans-culotte-ok, a polgárság, és a paraszti tömegek összefogásában látja az arisztokrácia ellen. A kommunista párt vezetője szerint, a forradalom hagyományainak folytatóiként, a francia kommunisták körében ma is ugyanez a mély meggyőződés él a dolgozó osztályok közös érdekéről. /6/

A köztársasági elnök a forradalom örökségének megbonthatatlan egységét hangsúlyozta, Jean-Marie Benoist éppen ezzel az állásponttal vitatkozik. A forradalom, ahogy írja, nemcsak az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, de a hadüzenetet egész Európának, a Terrort, és a napóleoni háborúk kegyetlenségét is jelenti. Ha Mitterand a forradalom egészéről akar megemlékezni, ez az író szerint annak vállalása az egész világ előtt, hogy elnöksége alatt hagyta megünnepelni azt a "véres és barbár időszakot, ami foltot ejt" a francia történelmen. Emlékeztet, hogy "az 1792—1794 közötti évek minden forradalmi terror, minden modern despotizmus östípusát jelentik".

"Ha a francia forradalomról mint egészről emlékeznénk meg, ha a fiatalság elé csodálnivaló hősként állítanánk Marat-t, Dantont, Robespierre-t, Saint Just-öt, Fouquier-Tinville-t, a foltozóvarga Simont, a trónörökös XVII. Lajos elpusztítóját, úgy még egy lépéssel lejjebb szállnánk a teljes cinizmus felé, a lejtőn, amin ereszkedni kezdünk országunk alkonyán." /7/ "Semmi sem kötelez, hogy mindent elfogadjunk ... A mai vitáknak éppen ez a magva: jobboldalon vagy baloldalon, ma nemcsak a lehetőség adott, de kötelesség is a választás ... 1989 alkalmat ad arra, hogy ünnepeljük az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, de ugyanakkor ünnepélyesen visszautasítsuk a forradalom kegyetlenségeit, melyek mintául szolgáltak mindannak a borzalomnak, ami vérbeborította századunkat." /8/

A Le Monde főszerkesztője, André Fontaine ugyan nem fogalmaz ilyen sarkítottnak, de 1789-ről alkotott véleménye a Benoistéra hasonlít: "A forradalom ennek és sok más országnak a legjobbat hozta, kezdve a legfontosabbal, azzal a szabadsággal, melynek értékét igazán csak akkor becsüljük, ha meg vagyunk fosztva tőle. És a legrosszabbat: a despotizmus hamvain született zsarnokságot: a terrort. A mérleg egyszerre pozitív és negatív ..." /9/

Végül olvashatunk olyanokról is, akik 1789-et teljesen elvetik. Január 21-én Párizsban körülbelül ezren tüntettek XVI. Lajos kivégzésére emlékezve, hogy "kifejezzék gyűlöletüket a francia forradalom iránt". A felvonulók egyben tiltakoztak "a modern világ erkölcstelensége miatt" és a bevándorlók "inváziója" ellen, mely fulladással fenyegeti a francia földet". Az "1989. augusztus 15-e" nevű szervezet, a megmozdulás egyik fő szervezője, nagy-

szabású kereszties háborút hirdet a forradalmi megemlékezések ellen, amelynek csúcspontja egy párizsi, Mária mennybemenetelét ünneplő körmenet lenne. Egy tüntető kijelentette: "Nem vallhatjuk magunkat egy istentagadó forradalom eszmei örököseinek." /10/

Január 6-án royalista fiatalok "éljen a király" felkiáltással könnygázbombát dobtak a színpadra Hélene Delevault előadóestjén, amelyen a művésznő "La Républicaine" címmel a forradalom dalaiból készített válogatását adta elő. /11/ A könnyebben megsebesült énekesnőnek Francois Mitterand és a művelődési miniszter, Jack Lang is együttérző táviratot küldött.

A belügyminiszter, Pierre Joxe személyesen megtekintette a következő előadást, és kijelentette, hogy a merénylet nem csupán a szólásszabadság, de a "forradalom, és a köztársaság eszméi elleni támadás" is volt. /12/

Olyan aktuálpolitikai kérdésekkel kapcsolatban is találkozunk a forradalomra való hivatkozással, mint a Franciaországot néhány hónapja felkavaro vesztegetési ügyek, vagy a bevándorlók jogi helyzete.

Michel Rocard miniszterelnök a korrupciós botrányok miatt a kormányzatot ért vádakát történelmi megvilágításba helyezi:

"Nos jó, beszéljünk ezekről az ügyekről... "Minden rohad, mindenki tolvaj," ez, ahogy jól tudják állandóan visszatérő fordulata a demokrácia ellenségeinek. Azt mondhatnám: 1789 óta. Mert Danton haszonleső volt, Talleyrand intrikált, Tallien ne is beszéljünk róla, és Robespierre olyannyira embertelen volt, hogy "Megvesztegethetetlenek" hívták... Mindennek neve: zagyvaság." Nem mulasztja el idézni az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát sem, ahol "még utalás sincs arra", hogy valakit barátai, ismerősei büne miatt, a sajtó, vagy más hírközlő szerv rágalmai alapján vádolni lehetne. Tudni kell ugyanis hogy a Pechiney-botrány egyik fő gyanúsítottja Mitterand személyes barátja volt. /13/

Max Gallo, a szocialista párt kulturális ügyekért felelős titkára "A Megvesztegethetetlen" címmel írt cikket a botrányokkal kapcsolatban. Élesen bírálja a francia közéletet, ahol a nyereség, a vállalkozások, a pénzügyek körül forog minden: "Régen Franciaország egy nemzet volt, egy eszme, egy állam, ma pedig csak "Franciaország-vállalat." A baloldal, mely hagyományosan "egy nem kizárólagosan a pénz körül forgó társadalmi rendszer, eszme szimbóluma volt, a mai politikai légkörben, ilyen ellentmondás mellett nem létezhet sokáig." A francia baloldali eszme védelmében írt cikk azt a benyomást kelti, mintha nem is a szocialista párt lenne hatalmon. A bírált visszasságokért a szerző korántsem csak a baloldal politikáját teszi felelőssé. A bajok orvossága éppen a szocialista hagyományokhoz, a forradalomban született republikánus erkölcsökhöz való visszatérés lehetne. Ebben az összefüggésben Robespierre alakjának a felidézése válasz is a szocialistákat ért támadásokra. "A bicentenáriumi évében divat kizárni Robespierre-t. Terrorista, véreskező stb. Ennek ellenére még ellenségei szemében is a Megvesztegethetetlen volt, és az is marad. Barras, Tallien, Fouché sokkal inkább terroristák voltak, őket mégis soha senki nem vádolja. Megtartották a fejüket, gyakran a hatalmat is, és komoly vagyona tettek szert..." /14/

A franciaországi bevándorlók jogi helyzetéről megjelent cikkekben mindkét vitatkozó fél a forradalmat idézi saját álláspontjának igazolásául.

"1789 és a betelepülők szavazati joga" című írásában Hervé Lourau az "SOS, rasszizmus" nevű mozgalom követelésével száll vitába: "az SOS, rasszizmus" "89 az egyenlőségért" jelszóval kampányt kezdett, hogy a bevándorlók szavazati jogot kapjanak a helyhatósági választásokon hiszen: "A bevándorlók szavazati joga emberi jog" H. Lourau szerint e mozgalom képviselői jogtalanul hivatkoznak a forradalomra, mert követelésük ellentétes annak eszméivel, és a francia demokrácia alapelveivel. A szavazati jog megadása az idegeneknek — ahogy pontosítja a bevándorló (immigré) kifejezést — "megbontaná a nemzetiség (nationalité) és a politikai jogok gyakorlását biztosító állampolgárság (citoyenneté) hagyományos kapcsolatát, veszélybe sodorná a nemzeti szuverenitást, sőt a köztársaság egységét is". Lezögezi: "választó azért lehet valaki, mert a nemzethez tartozik, a nemzeti szuverenitás egyedüli forrásához. A nemzetiség követelménye nem diszkrimináló: nincs megtiltva egy külföldinek, hogy franciává váljék." /15/ Erre a cikkre Harlem Désir, az "SOS, rasszizmus" elnöke válaszolt, maga is történelmi fejtegetésbe bocsátkozva, annál is inkább, mivel Lourau írása "néhány valótlan elemet és értelmetlenséget tartalmaz" a kétszáz évvel ezelőtti események értelmezését illetően. Bebizonyítja, hogy a forradalom alatt nem volt kizárólagos kapcsolat a nemzetiségi származás és a politikai jogok gyakorlásának lehetősége között. Azzal érvel, hogy míg számos nem francia is rendelkezett politikai jogokkal, addig a francia nők, kóbor elemek meg voltak fosztva azoktól. A lényeges nem a nemzetiség, hanem az állampolgárság fajtája volt, mivel a forradalmi törvényhozás különbséget tett aktív, teljes jogú, és passzív, választói joggal nem rendelkező állampolgár között. H. Désir az 1793-as alkotmányt idézi, amely a legliberálisabb volt az idegenekkel szemben. /16/ A francia forradalom, írja lezárásként, "mely bátorság, harc, képzelőerő, és testvériség volt, jobbat érdemel annál a ridegségnél, ami néhányakban él, ha a bevándorlók jogainak kérdését érintik". /17/

A kétszázadik évforduló az ünneplésre, de a számadásra is kiváló alkalom. Azoknak az írásaiban, akiket a bicentenárium elgondolkodásra készítetett, mi és hogyan valósult meg 1789 eszméiből, a forradalom nemcsak összehasonlítási alap. Most is időszerű és még megvalósításra váró politikai programot jelképez.

Maguk a címek is kifejezőek: "A következő francia forradalom" /18/ vagy "A nagy terv". /19/ E cikkek hangvétele a francia jelent illetően meglehetősen kritikus. A szerzők ugyanazokat a jelenségeket bírálják: a tartalmatlan közéletet, az egyenlőtlenségeket, a társadalmi szolidaritás hiányát, és a perspektívavesztést.

A legélesebb bírálat a Le Monde ez évi második számában olvasható. /20/ Úgy érzem, fel kell figyelni arra, hogy az évfordulóval kapcsolatos írások sorában az első egy egész oldalas önbírálat. J.D.Bredin szerint a francia nemzeti érzés "felhígult", a politikai közömbösségért pedig azok a politikusok is felelősek, akik állandóan e miatt siránkoznak. A kiábrándultság

egyik oka, hogy a tömegek érzik, "a vezetők valójában nem veszik komolyan őket". Ami a forradalom nagy jelszavait illeti, egyik sem valósult meg tökéletesen. A szabadság? A franciák számára egyre inkább a kényelmet, biztonságot jelenti. Egy-egy erőszakos rendőri beavatkozás, önkényesség "nem zavar minket, ha a többség nyugalma nincs veszélyeztetve. A parkolási gondok jobban lekötnek bennünket, mint a szabadságjogok megsértése." Egyenlőség? Ezzel kapcsolatban a bevándorlók hátrányos helyzetét, a vagyoni különbségeket, az esélyegyenlőség hiányát, az intézményesített elitképzést, a szüntelen szaporodó különféle kiváltságokat (kezdve a parkolási előjogokkal) hánytorgatja fel, megjegyezve, hogy "lesz miről beszélünk, ha visszatér augusztus negyedikének szép éjszakája". A testvériség? Lassan ismeretlen fogalomná válik ebben a "megfagyott", és "magába zárkozó" társadalomban. Így a "nagy terv", a "következő francia forradalom", 1789 eszméinek megvalósítása lenne, "társadalmi élet újraélesztése", a "szabadságjogok kiterjesztése" és a "visszatalálás a testvériség útjára". /22/

Még tanulságosabb a különféle közvéleménykutatások sem. Az AFP francia hírügynökség a képviselőket faggatta, kit tartanak példaképüknek a forradalom személyiségei közül. A népszerűségi lista élére Condorcet és Mirabeau került. Laurent Fabius, a nemzetgyűlés elnöke így indokolta döntését: "Az előbbi egy politikai szerepet vállaló értelmiségi, az utóbbit pedig a jobboldal mint forradalmárt, a baloldal mint XVI. Lajos fizetett emberét utasította el. "A szavazásról beszámoló cikk szerzőjének megjegyzése szerint Robespierre-re talán azért szavaztak kevesen, mert az egyik kommunista képviselő kijelentette róla, hogy "talán Lenin előfutára volt". /23/

Közvéleménykutatásnak is beillett az a sokat bírált televíziós játék, mely előbb XVI. Lajos, majd Marie Antoinette perét idézte fel. Szenvedélyes hangú véd- és vádbeszédek elhangzása után az ítélkezés joga a nézőké volt. A telefonos szavazás eredményeként mind a királyt, mind a királynét alakító színész kegyelmet kapott (XVI. Lajos 55 a telefonálók %-tól, Marie Antoinette 75 %-tól nyert teljes felmentést.) /24/

Ennél érdekesebb a Le Monde, a TF 1 és az IPSOS közvéleménykutató intézet felmérése a "franciák forradalmi műveltségéről." A kivégzéseknél maradványként az itt megkérdezettek 26 %-a ért egyet a király elítélésével. Robespierre lefejezését 33, Dantonét 27 % fogadta el. Míg XVI. Lajos esetében 28, addig mind Robespierre, mind Danton kivégzéséről a megkérdezettek 48 %-ának nem volt véleménye. Természetesen a halálbüntetés más elbírálás alá esik ma, mint kétszáz évvel ezelőtt, de így is kitűnik a király iránt mutatkozó nagyobb könyörületesség és érdeklődés, szemben a forradalom vezető alakjaival.

A kérdések igen általánosak voltak (például: "Ismer-e 1789-en kívül francia, vagy más forradalmakat?"). A felmérés készítői mindenfajta választ, vagyis a pontatlanokat is figyelembe vették. Ezért feltűnő, hogy aránylag sokegyenlően, egy-egy kérdésre átlagosan a megkérdezettek 36 %-a nem válaszolt. (Feltehetőleg nem elvi okok miatt, hanem mert semmilyen véleményük nem volt.)

A legkevesebben (14 %), az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával kapcsolatos kérdésre nem válaszoltak: "Mit jelent Önnek az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata?" A megkérdezettek 43 %-a "egy jó dolognak" tartotta, amivel egyetért, egyéb pontosítás nélkül.

Arra a kérdésre, hogy mit tartanak a forradalom legfontosabb eseményének, 34 % nem felelt, a legtöbben pedig (37 %), a Bastille bevételét említették. Igaz, a köztársaság kikiáltását csak 4 % tette az első helyre, a felmérést ismertető cikk címe mégis: "A Forradalom: a Köztársaság". Ezt a következtetést az újságíró azzal indokolja, hogy a forradalom legjobb örököseként a mai politikusok közül a válaszadók Mitterand-t nevezték meg, majd sorban M. Rocard R. Barre, J. Chirac, és V. Giscard d'Estaing következett. Vagyis két köztársasági elnök, és három miniszterelnök. Igaz, ez a következtetés támadhatónak tűnik, ha arra gondolunk, ez a lista talán csak azt tükrözi, hogy kik a mai legismertebb politikusok. Ráadásul erre a kérdésre az átlagosnál többen, a megkérdezettek 40 %-a nem válaszolt. Elgondolkodtató az is, hogy a XIX—XX. század összes francia politikusa, közéleti személyiségei közül a forradalmi hagyományok legjobb folytatójának Ch. de Gaulle-t tartották (30 %), őt J. Jaurés messze lemaradva követi a második helyen (8 %), Pompidou a harmadik (7 %) Mitterand a negyedik (6 %), Napóleon a tizedik helyre került, Victor Hugóval azonosan a szavazatok 3 %-át kapva, míg ebben az esetben 46 % nem nevezett meg senkit.

Ezek az adatok a tárgyyszerű ismeretek hiányát mutatják. A történészek közötti tudományos vita, ahogy a Le Monde megállapítja, úgy látszik, nem terjed túl a szakemberek körén. A köztudatban, a "forradalom az iskolában tanult összefolyó eseményhalmazként él".

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a mai tömegmozgalmak ne találják meg követeléseik igazolására a hivatkozási alapot a forradalom eseményei, eszméi között. Befejezésül hadd idézzem a Le monde február 28-i, keddi számát. E szerint az előző hétvégén Marseilles-ben 20, Rennes-ben 25, Périgueux-ben 60 ezer vadász tüntetett a víziszárnyasok vadászidényének tervezett csökkentése ellen. A felvonulók közül sokan frígiai sapkát viseltek, és nem egy transzparensük hirdette, hogy a szabad és demokratikus vadászati jog a forradalom vívmánya volt. A felháborodott vadászok azt követelték, legyen ezentúl a vízivad vadászidényének kezdete július 14-e...

JEGYZETEK

1. A januárban megjelent 26 számban 31 cikket találtam, melyek részben vagy teljes egészében a bicentenáriummal kapcsolatosak. A Le Monde az évforduló híreinek külön rovatot is szentel "Bicentenaire" címmel, mely hente két-három alkalommal jelenik meg. Ismertetésemhez azonban nemcsak ennek a rovatnak az írásait tudtam felhasználni.
2. Le Monde (továbbiakban L.M.) 1989. január 1—2.
3. Lásd a 2. jegyzetet!
4. 1989. január 18—19.
5. L.M. 1989. január 20.
6. L.M. 1989. január 17. Michel Kajman: Un week-end ordinaire... Georges Marchais Párizsban, a XIV. kerületben, egy kommunista aktivisták által szervezett filmklubban mondott beszédéből származnak az idézetek.
7. L.M. 1989. január 6. Jean-Marie Benoist: Au nom de Lumières J.M. Benoist (Párizs, 1942. április 4.) Író, filozófus, a Collège de France tanára.) — Fouquier-Tinville (Herouel, 1746. június 10. — Párizs, 1795. május 7.) Danton és Robespierre híveként 1793 márciusában köztudósnak nevezték ki a Forradalmi Bíróság mellé. Könyörtelenségéről volt ismert. Thermidor 9-én Robespierre ellen fordult, de a Terror alatt vállalt szerepe miatt nem tudta megnyerni a thermidoriak bizalmát, s végül ő is a guillotine alatt végezte.
— Simon, Antoine (Troyes, 1736. — Párizs, 1794.) A forradalom előtt varga volt. Mint vakbuzgó jakobinust, őt bízták meg a trónörökös őrzésével a Temple börtönében. 1793-ban Thermidor 10-én Robespierre más híveivel együtt kivégezték.
8. L.M. 1989. január 19. J.M. Benoist: "Mise au point — La Révolution on contre les droits de l'homme."
9. L.M. 1989. január 14. André Fontaine: "Le Monde de la Révolution française." A. Fontaine (Párizs, 1921. március 30. — (1947-től dolgozik a Le Monde-nál, melynek 1985 óta főszerkesztője.
10. L.M. 1989. január 24. Raphaëlle Perolle tudósítása.
11. L.M. 1989. január 8—9.
12. L.M. 1989. január 10.
13. L.M. 1989. január 29—30. Michel Rocard január 27-én La Roche sur Yon-ban mondott beszéde.
— Tallien, Jean Lambert (Párizs, 1767. január 23. — Párizs 1820. november 16.) 1793 szeptemberében a Közjóléti Bizottság megbízottjaként Bordeaux-ban a forradalmi terror bevezetője. Saját foglyai között felfigyel és beleszeret egy arisztokrata elvált asszonyba, akinek a hatására egyre mérsékeltebbé válik. Részt vesz a thermidori összeesküvésben, a jakobinus klub felszámolásában. A direktórium alatt csak másodlagos politikai szerepet játszik. A jakobinusok mint árulót, a mérsékeltek mint terroristát gyűlölik. Bonaparte egyiptomi hadjárata során angol fogságba esik, ahonnan csak 1802-ben szabadul. Hátralévő éveiben visszahúzódva él.

14. L.M. 1989. január 28. Max Gallo: Les affaires et les socialistes. M.Gallo (Nice, 1932. január 7.) — Író, egyetemi tanár, történész. 1988 óta a francia Szocialista Párt kulturális ügyekért felelős titkára.
- Barras, Paul Jean Francois (1755—1829) Katonatisztként szolgál a francia gyarmatokon, majd Párizsba visszatérve kicsapongó életet folytat. A forradalom lendülete őt is elragadja, részt vesz a Bastille ostromában, és a jakobinusokhoz csatlakozik. Aktív szerepet játszik a girondisták megbuktatásában, XVI. Lajos halálára szavaz, és 1793-ban mint a konvent délre kinevezett képviselője kegyetlenül leveri a királypárti és girondista felkeléseket. Thermidor 9-e egyik fő szervezője. 1794. szeptember 4-én (Fructidor 18-án) Bonaparte segítségével államcsínyt hajt végre, de kicsapongó életmódja, intrikái miatt elveszti népszerűségét. Bonaparte hatalomrakerülésével megbukik. Itáliába száműzik, ahonnan a Restauráció idején visszatér, és annak ellenére, hogy "királygyilkos", békében fejezi be életét chaillot-i birtokán, élvezve a forradalom alatt összeharácsolt vagyonát.
- Fouché, Joseph (La Martinière, 1759. május 29. — Trieszt 1820. december 26.) A papi nevelést kapott, de soha fel nem szentelt híres-hírhedt későbbi rendőrminiszter 1792-ben lesz a konvent tagja. Szélsőségesen antiklerikális nézetei, és a vidéki felkelések elfojtásában tanúsított kegyetlensége miatt hamar ismertté válik. Bár a thermidoriak szövetségese, Robespierre bukása után elűzik a konventből. Barrasnak köszönhetően nevezik ki rendőrfőnöknek 1799 júliusában. Titkosrendőri hálózatára támaszkodva hatalmat biztosít magának, és szervezetét Napóleon szolgálatába állítja. 1809-ig (1802—1804 közötti rövid megszakítással) Napóleon rendőrminisztere. Mivel ellenzi a császár házasságát Mária Lujzával, leváltják, de kárpótlásul az Otranto hercege címet kapja. A Száz Nap alatt ismét rendőrfőnök, majd Waterloo után az átmeneti kormány vezetője. XVIII. Lajos visszatérével is megmarad rendőrfőnöknek, de az ultrák tiltakozása miatt végül menesztik. A király 1815-ben drezdai követnek nevezi ki.
15. L.M. 1989. január 4. Hervé Lourau: 1789 et le droit de vote des immigrés.
16. 1793-as alkotmány 4. cikkely: "Minden 21 évet betöltött Franiaországban született és ott lakó férfi — Minden 21 évet betöltött idegen, aki egy éve Franciaországban lakik — Saját munkájából él — Vagy tulajdont szerzett — Vagy francia nőt vett feleségül — Vagy gyermeket fogad örökbe — Vagy idős embert tart el — Végül minden külföldi, akit a törvényhozó testület arra érdemesnek ítél — A francia polgári jogok gyakorlására jogosultnak nyilvánul (A szerző fordítása).
17. L.M. 1989. január 14. Harlem Désir: Réponse á un "citoyen"-Qui 89 pour l'égalité.
- H. Désir (Párizs, 1959) — Apja Martinique szigetéről származik édesanyja elzászi születésű. 1985-ben született a kezdeményezésére az "SOS, rasszizmus" mozgalom, mely néhány hónap alatt 300.000 támogatóra talált. Törekvéseiket Mitterand elnök is támogatja.

18. L.M. 1989. január 3. Jean-Denis Bredin: La prochaine révolution française.

19. L.M. 1989. január 17. Alain Touraine: Le grand dessin.

20. Lásd a 18. jegyzetet!

21. Lásd a 19. jegyzetet!

22. Lásd a 18. jegyzetet!

23. Lásd a 6. jegyzetet!

Condorcet-vel kapcsolatban talán azt sem árt megjegyezni, hogy nem szavazott a király halálára.

Mirabeau politikai meggyőződését követve közvetíteni próbált az udvari és a nemzetgyűlés között. 1790 májusában lépett kapcsolatba a királlyal, majd 1790. július 3-án Saint Cloud-ban Marie Antoinette-tel folytatott titkos tárgyalásokat. A király, bár nem követte tanácsait, kifizette adósságainak egy részét, és havi járadékot is biztosított számára. 1791. április másodikán bekövetkezett halálakor a közvélemény még nem tudott ezekről a tárgyalásokról, így nemzeti hősként temették el.

24. XVI. Lajos "pere" december 12-én volt a TF 1 csatornán. Erről lásd: L.M. 1988. december 14. Marie Antoinette-éről: L.M. 1989. január 5.

25. L.M. 1989. január 4. Claude Sales: La Révolution, c'est la République. — A felmérés készítői ezer embert kérdeztek meg.

A MAGYAR TÖRTÉNE SZHALLGATÓK EGYESÜLETÉNEK KRÓNIKÁJA

A Magyar Történe szhallgatók Egyesülete 1988. november 19-én Szegeden alakult meg kb. 100 fővel. A táborban képviseltették magukat a budapesti, a szegedi, a debreceni, a pécsi tudományegyetem és a nyíregyházi, a szombathelyi, az egri, a budapesti tanárképző főiskola diákjai. Eddigi tevékenységünk főbb pontjai a következők:

— 1988 júniusában szakmai tábor tartottunk mintegy 60 résztvevővel; ismeret- és tudományelméleti előadások hangzottak el (meghívott vendégeink voltak: Benda Kálmán, Borsi-Kálmán Béla, Geró András, Kalmár János, Klaniczay Gábor, Niederhauser Emil)

— 1988 novemberéig tagtoborzás és alapszabályzat-tervezetünk elkészítése, kapcsolatfelvétel más, szakmai diákszervezetekkel (AISEC, IPCS)

— 1988. november 18—20. között "alakulótábor" Szegeden előadások a történettudomány módszertanáról (akik tartották: Komoróczy Géza, Kun Miklós, Szabad György), valamint az 1968-as európai diákmegmozdulásokról, fotó- és dokumentumkiállítással egybekötve

— 1989. február 27.: Pierre Broue (Grenoble) előadása Trockijról (közös szervezés a budapesti Francia Kultúrintézettel)

— 1989. március 10—24.: a Francia Kultúrintézettel, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeummal és az ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tan-
székével együtt kiállítás rendezése "Fernand Braudel és a Mediterraneum" címmel) megnyitotta: H. Balázs Éva).

— 1989. márciusa óta két előadássorozat "Ethosz és történelem", illetve "Európa magyarságképe a történelem során"

1989 áprilisában három fős delegációnk utazott Toursba az ottani egyetem történe szszervezetének meghívására; együttműködési szerződést írtunk alá

— 1989 májusában nyolc fős delegációnk járt a bécsi és a grazi egyetemen; felvettük a kapcsolatot az Osztrák Diákszövetséggel (Österreichische Hochschülerschaft)

Mivel már több országgal kapcsolatban állunk, úgy érezzük, megérték a feltételek a Történe szhallgatók Nemzetközi Szakszervezete (IASH) megalapítására. Erre sor kerülhetne azon a konferencián, melyet 1989. október 11—13. között kívánunk megrendezni az ELTÉ-n "A forradalom a történe-
lemben" címmel. Elnöke Köpeczi Béla professzor, mellette néhány francia, osztrák, amerikai és magyar előadót szeretnénk megnyerni.

Viszontlátásra ősszel!

Beszámoló a Magyar Történészhallgatók Egyesülete képviselőinek a Tours-i François Rabelais Egyetemen tett látogatásáról

Európa nyugati fele látványos lendülettel menetel 1992, az Egyesült (Nyugat-) Európa deklarálása felé. A széleskörű, ám nem minden zökkenőtől mentes integrálódás természetesen a tudomány, a kultúra területét sem hagyja érintetlenül. Olyan programok indultak be, mint az EUREKA, vagy az ERASMUS, s minden valószínűség szerint mindez még csak a kezdet. Itt az ideje, hogy mi magyarok is lendületbe jöjjünk és kitartó erőfeszítéseket tegyünk annak érdekében, hogy egyenrangú félként vehessünk részt a közös európai koncertben. Nem feltétlenül grandiózus törekvésekkel kell előállnunk és főként az amúgy is bizonyos mértékig elkerülhetetlen finánciális szemlélet ballasztjától kellene megszabadulnunk. Adottságainkat, lehetőségeinket és a fogadókészséget figyelembe véve úgy tűnik, hogy a kis, de annál hatékonyabb lépések politikája minden téren gyümölcsözőbbnek bizonyul.

Az 1988 novemberében alakult Magyar Történészhallgatók Egyesülete (MTE) is ezt a taktikát követve igyekszik célját, egy, az ifjú történészeket tömörítő világszervezet létrehozását megvalósítani. Ehhez természetesen a külföld segítőkészsége és együttműködési szándéka is szükségeltetik. Nos, a magyar történészhallgatók igazán nem panaszkodhatnak amiatt, hogy kezdeményezésük süket fülekre vagy értetlenségre talált volna az európai országokban. Az első konkrét kapcsolatot egy franciaországi történészszervezettel, az AHUT-tal (Association des Historiens de l'Université de Tours — a Tours-i Egyetem Történészeinek Társasága) sikerült kiépíteni. Abban, hogy a magyar diákok ilyen gyorsan francia partnerre találtak, alapvető érdemei vannak a budapesti Francia Intézet egy fiatal munkatársának, Benoît Falaize-nek, aki kezdeményezésüket tüstént felkarolta és megteremtette a lehetőséget számukra, hogy érintkezésbe lépjenek a tours-i egyetem történészeivel.

Tours a Loire völgyének egyik jelentős városa. Noha jelenlegi lélekszámát és gazdasági szerepét tekintve nem tartozik a legnagyobbak közé Franciaországban, jelentős történelmi és kulturális hagyományai előkelő helyet biztosítanak számára a francia városok sorában. "Franciaország kertje", hajdan ezzel a jelzővel tisztelték Touraine-t, a Loire völgyének e valóban festői szépségű tartományát, s székvárosa, a múltban folyami kikötőként is jelentős Tours a XV. század második felében, főként XI. Lajos uralkodása idején, átmenetileg Franciaország uralmi központjává is vált. A francia irodalom olyan nagyjai, mint Rabelais, Ronsard és Balzac származtak e vidékről, illetve töltötték itt el életüknek egy hosszabb-rövidebb periódusát, s a

város a francia munkásmozgalom történetébe is beírta nevét: 1920-ban Tours-i kongresszusán szakadt két pártra az addig egységes mozgalom, s alakult meg a szocialista, illetve a kommunista párt Franciaországban.

E gazdag múltú város egyetemének vendégszeretetét élvezte ez év áprilisának végén négy napon át az MTE három fős küldöttsége. Először nyílt alkalmuk a magyar történészhallgatóknak személyesen is felmérni kezdeményezésük nemzetközi visszhangját. A meleg fogadtatás, a baráti gesztusok, a felfokozott érdeklődés a "messziről jött vendégek" iránt minden várakozást felülmúlt. A magyar diákokat nem pusztán egy kis magyarországi egyesület, hanem egyetemük, sőt nem túlzás azt állítani, hogy országuk képviselőinek is tekintették a vendéglátók, s olyan programot állítottak össze a magyaroknak, amely során egyszerre szerezhettek információkat a város és vidéke történetéről, az egyetemi oktatás helyzetéről és problémáiról, a francia történészhallgatók (és tanárok) érdeklődési területeiről és munkamódszereiről. Országunk, történelmünk és a napjainkban végbemenő politikai változások iránt óriási volt az érdeklődés. Ez rendkívül fontos, ugyanis a (kölcsönös) szimpátia igen sokat lendíthet a továbbiakban is az MTE külföldi kapcsolatain. Azt is látnunk kell azonban (és belátnunk!), hogy a felcsigázott érdeklődés konjunkturális jellegű, nem tart, nem is tarthat örökké. Most kell hát megragadnunk a kínálkozó alkalmakat és intézményesíteni az ebből fakadó előnyöket. Csakis így származhat a futó szimpátiából tartós együttműködés.

A Tours-i történészek szervezete, az AHUT öt éve alakult néhány diák kezdeményezésére. Céljük az volt, hogy keretet teremtsenek különféle találkozókat szervezésére és egyéb, a szorosán vett egyetemi oktatáson kívüli, szakmai jellegű programok lebonyolítására. Nemcsak történészeket, hanem régészeket és művészettörténészeket is igyekeznek szervezetüknek megnyerni (ez a MTE számára is példa lehet), s a diákok mellett öregdiákokat és tanárokat is tagjaik között tudhatnak. Utóbbiak esetében lényeges, hogy a tagság teljes egyenjogúságot feltételez. Az AHUT elnöki tisztét ennek megfelelően rotációs alapon töltik be, egy diák és egy tanár váltja egymást évente. Fontosnak tartják annak hangsúlyozását, hogy mindenfajta diák- vagy szakmai szakszervezettől függetlenek (ezek igen jelentős szerepet játszanak a francia felsőoktatásban, de semmilyen szakmai, azaz tudományos jelentőségük sincs, szerepük a (többnyire zajos) érdekvédelemre és politizálásra korlátozódik.) Anyagilag is igyekeznek magukat függetleníteni, ez szerény programjaikat és az egyetem technikai felszereltségét (amit szabadon igénybevehetnek) tekintve többnyire sikerül is. Legfontosabb tevékenységük tehát, mint már említettük, az egyetemi órákon kívüli keretet nyújtani a történész, művészettörténész és régész hallgatóknak illetve az elsőévesek patronálása, orientálása egyetemi tanulmányaik kezdetén. Ennek sokkal nagyobb jelentősége van mint azt a magyar egyetemisták saját rendszerükből kiindulva elképzelhetnék, ugyanis egy francia diák lényegesen nagyobb, már-már zavarbaejtő szabadsággal rendelkezik tanulmányai tárgyának összeállításakor. Ennek jobb kihasználását igyekszik elősegíteni az AHUT kiadvá-

nyaival, amelyek bemutatják az egyetemet, a történelem és művészettörténet szak tananyagát, oktatóit, a vizsgakövetelményeket és a különféle tanulmányok által elérhető egyes egyetemi fokozatokat, ezenkívül a tours-i diákéletet megkönnyítendő, a városi szállás-, sport és egyéb kikapcsolódási lehetőségekre is kitérnek. Ezenkívül évente történelembált, illetve kisebb összejöveteleket szerveznek, ezek hozzájárulnak a szervezet költségeinek finanszírozásához is (lévén a vendégek "fizetők".) Legjelentősebb tevékenységének azonban az AHUT évente megszervezett úgynevezett "tanulmányútjait" tekinti. Ilyenkor a szervezet egy nagyobb létszámú csoportja keresi fel Franciaország egy történelmi vagy művészettörténelmi szempontból jelentős vidékét, városát vagy más települését, ahol szakszerű vezetés mellett ismerkedhetnek meg az illető hely múltjával és nevezetességeivel. Ezek az utak rendkívül olcsók a tagok számára, s ez természetesen Franciaországban sem elhanyagolható vonzerő egy egyetemi hallgató számára. Az utóbbi években külföldön is megfordultak (Róma, Katalónia, Rajna-vidék, London) és terveik között egy közép-európai körút is szerepel.

Tours-ban az egyetem, stílszerűen, François Rabelais nevét viseli, s noha a város maga nem a legnagyobbak közül való Franciaországban, egyeteme igazi nagyüzem. Névadója univerzális műveltségének megfelelően ki-ki érdeklődése szerint folytathat itt bölcsészeti, természettudományi, közgazdasági, orvosi, gyógyszerészi, jogi és műszaki tanulmányokat. Az egyetemi tananyag szerkezete és elsajátításának menete eltérő a magyarországi gyakorlattól. Nem a nálunk megszokott "ötéves képzési idő a végén diplomával" jegyében folyik az oktatás, hanem az egymásra épülő, egyre értékesebb fokozatok megszerzhetősége szab irányt a tanulmányoknak. Így mindenki akkor és olyan diplomával hagyja ott az egyetemet, ami ízlésének és igényeinek megfelel.

A diákokkal és tanárokkal lezajlott találkozókön a magyar hallgatók vázolták Magyarország történetét (erre mindenképpen szükség volt, lévén a közép-európai történelem szinte teljesen ismeretlen az amúgyis nagy hiatusokat felmutató francia egyetemi történelem tananyagban), az MTE törekvéseit és eddigi működését, valamint a budapesti bölcsészkaron folyó oktatás kereteit és anyagát. Rendkívül tanulságosnak bizonyult a kétféle szisztema egybevetése, ami olykor a magyarok számára meglepetésekkel is szolgált: az itthon tragikusnak minősített 20—25 fős szemináriumi csoportok a francia diákok és tanárok számára elérhetetlen paradicsomi állapotot jelentenek, ott ugyanis az egy tanárra jutó diákok számát néha bizony három számjeggyel méri, így a tanár-diák viszonyban az egyéniség értékelése alig juthat szerephez. Ugyanígy nagy elismeréssel szóltak a történelem szak tananyagának öt évre történő elosztásáról (magyarországi gyakorlat), amivel szemben egy ottani diák egy afféle kétéves "gyorstalpaló tanfolyamon" kénytelen átfutni az egész történelmen az ókortól napjainkig, s azután specializálódhat valamilyen témára. Természetesen az ottani rendszer előnyeit is hosszasan lehetne ecsetelni, azonban erre itt és most nem nyílik lehetőség. Ehelyett inkább álljon itt azon tanárok névsora, akik az AHUT tagjaiként

vagy "csupán" készséges házigazdaként fogadták és kalauzolták az MTE tagjait ottlétük során: Christiane DELUZ a középkori történelem professzora, az AHUT jelenlegi elnöke, Bernard CHEVALIER, a középkori történelmi tanszék vezetője, Claude PETITFRERE, az újkori történelem professzora, Georges MIROUX, az ókortörténet professzora, Jean GUILLAUME, a művészettörténelmi tanszék vezetője, Claude ANDRAULT, a középkori művészettörténet professzora, Eric CAHM, a legújabbkori történelem professzora és Janine CELS, az ókortörténet professzora.

Külön kell szóljunk még a Tours-ban működő és Franciaországban a maga nemében egyedülálló Centre d'Etudes Supérieures de la Renaissance (Reneszánsz-kutató Központ) nevű intézetről, amely festői környezetben várja könyvtárával, professzoraival és kutatótermeivel a francia és külföldi szakembereket és diákokat. Amint azt Robert SAUZET, az intézet igazgatója elmondta, igen jó kapcsolatokkal rendelkeznek Magyarországon is, rendszeresen megfordulnak náluk magyar vendégek és ösztöndíjasok, akiket továbbra is a legnagyobb örömmel látnak vendégül az intézetnek otthont adó kis reneszánsz palotában — erősítette meg.

A franciaországi "vendégszereplés" tehát feltétlenül elérte célját és egy tartós, hasznos együttműködés lehetőségének reményét villantotta fel az MTE tagjai számára a Tours-i egyetemmel, s rajtuk keresztül talán egyéb franciaországi egyetemekkel és tudományos intézményekkel is. Azóta számos más országból is reagáltak a magyar történészhallgatók tavalyi felhívására, s a kapcsolatok kiépítése már német nyelvterületen is intenzíven folyik. A sikeres folytatáshoz nem is kívánhatunk mást, mint hogy olyan irányba fejlődjenek nemzetközi kapcsolatink, ahogyan azt Tours-i barátainkkal elterveztük.

Végezetül álljon itt a két szervezet közösen szerkesztett és Tours-ban aláírt nyilatkozata együttműködésük folytatásáról és további formáiról.

"Az MTE és az AHUT képviselői közt Tours-ban 1989. április 25-e és 28-a között rendezett találkozó eredményeképpen a következő elképzelésekről született megállapodás:

- a történelem és művészettörténelmi tanulmányok előmozdítása,
- a tanárok és hallgatók tanulmányainak és kutatásainak támogatása, E program megvalósítása végett szervezeteink célul tűzik maguk elé:
- az országaink történetének és kultúrájának jobb megismerését célzó ismeretterjesztést,
- információcserét és, ha ez lehetséges, a két szervezet tagjai szakmai tevékenységének összehangolását,
- szakfolyóiratok, történelmi, művészettörténelmi és régészeti munkák kivonatainak cseréjét egy adatbank megalapozásának céljából,
- tanulmányutak és tudományos ülések szervezését
- tanárok és diákok cseréjének előkészítését

Kívánságunk az, hogy együttműködésünk hosszabb távon más magyar, francia vagy egyéb országbeli egyetemek történelem és művészettörténelem hallgatóira és tanáira is kiterjedjen”.

Tours, 1989. április 28.

1956. ELŐTANULMÁNY ÉS OKNYOMOZÁS Bp., Magvetők K., 1987. 478 p.

Akit felháborít az MSZMP KB kompromisszumos határozata 1956-ról, az nem érti a hazai demokratizálódás sajátos dinamikáját. Ez az állásfoglalás a gyakorlatban azt jelenti, hogy ezek után zöld utat kapnak a **forradalomról** szóló publikációk, míg az ellenforradalomról beszélők száma igen csak csekély lesz. S ha ez utóbbiak hagyományos intellektuális szintjükön maradnak, valószínűleg kevesen veszik majd őket komolyan.

Így elképzelhető, hogy Gyurkó László e műve a maga nemében utolsók közé tartozik. Elálmélkodhatunk azon is, milyen távol került tőlünk az az év, amikor ez a könyv megjelent: 1987. S ez a mű — tragikus témája ellenére — bizonyos szempontból: szórakoztató.

FORRADALOM VAGY ELLENFORRADALOM "Hogy valaki forradalomnak vagy ellenforradalomnak minősíti 1956-ot, mindmáig politikai hitvallást is jelent." /57/ Ugyanakkor: "aki közelebb akar jutni az igazsághoz, igyekezzék megszabadulni előítéleteitől, elfogultságaitól, indulataitól." /32/ A kettő nincs ellentmondásban, sőt: 56-tal kapcsolatban "az a ritka helyzet jött létre, hogy a politika mindmáig előbbre tart az értékelésben, mint a történetírás." /56/ Érdemes továbbkövetni ezt a gondolatmenetet: "A filozófia évezredek vitájában az indukció és a dedukció szerepéről azt a véleményt osztom, hogy az igazság a kettő egymásra hatásából születik, de 1956 kapcsán meg kell állapítani, hogy az általánosításból lett gyakorlat, a részletek feltárása alig segítette az általánosítást." /56/ Ezt a módszertani elvet Gyurkó következetesen érvényesíti: ha elfogadjuk, hogy 1956-ban Magyarországon szocializmus volt — ő pedig ezt teszi — akkor egyértelműen következik: "Forradalom azonban nem volt, legalábbis marxi értelemben, amely szerint a forradalom egy új, az előzőnél fejlettebb társadalmi rend létrehozását jelenti." /175/ Ezzel a tétellel gyakorlatilag megoldott a legitimáció is: a kommunista párt 1945—56 között is a szocializmus fő ereje volt, tehát a dolgozó nép objektív érdekeit képviselte s ezen semmilyen hiba vagy bűn nem változtatható: "a kommunisták kiszorítottak a hatalomból, a közéletből minden más erőt, ártatlanok ezreit küldték börtönbe, internáló táborba, tíz- és tízezreket fordítva maguk ellen; szörnyű sebeket ejtettek önmagukon is, aláásták saját hitelüket, megkérdőjelezve ezzel eredményeiket, s a maradék hit, hitel is szétporladt a többéves huzavona, tehetetlenség, cselekvésképtelenség folytán." /109/ (A kiemelések a továbbiakban minden esetben tőlem D.Cs.) Mindez azonban csak **magyarázza** a felkelés tényét, nem **igazolja**; az emberek legfeljebb arra jogosultak, hogy a hibák kijavítását követeljék, gyakorlatilag ugyanazoktól, a vezetés legitimitását nem vonhatják kétségbe, s a saját kezükbe sem vehetik sorsukat. Az előbbi idézetet

folytatva: "A fiatalok többsége bizonyára azért ment az utcára, hogy cselekvésre serkentse a vezetést, s ezt kívánta a százezernyi felvonuló többsége is." /109/ Így tehát, mikor ezeken a határokon túlléptek, nemcsak jogtalanul cselekedtek, hanem saját objektív érdekeik ellen is. Nyilván azért, mert nem gondolták végig racionálisan a dolgokat; ismét az előbbi idézetet folytatva: "Nem ez lett az eredménye. Nemcsak az ember vesztheti el a fejét, cselekedhet akarata, szándéka ellenére a tömeg is." /109/ Majd csaknem egy oldalon keresztül ilyen szavak vibrálnak a szöveg csomópontjaiban: "kirobbanó szenvedélyek", "romboltak, száguldoztak fel-alá", "gyújtottak meg", "üvöltöttek", "gyilkolja", "tömegőrület", "indulatai", stb.

AZ ELŐZMÉNYEKRŐL Gyurkó gyakran nyúl a történeti előzményekhez. Az 56-os életszínvonal tárgyalását a világháborús pusztításokkal kezdi /19/, a tisztikar 56-os magatartásának a kulcsa is a Horthy korszakban van ("Magyarországon a tisztikar kaszt, klán, szakma volt... Talán nem tévedek, hogy a legfőbb erő, amelyik Király Bélát a hatalom csúcsára emelte, ez a klánszellem volt." /241/), a többpártrendszer kapcsán a Mikszáth, Herczeg Ferenc által ábrázolt világhoz nyúl vissza. (... hogyan ajándékoztak stalmokot, posztokat, címeket, rangokat, kitüntetések a Parlament büféjében, folyósóin, bársonypamlagjain a Monarchiában, a Horthy-korszakban; ez valószínűleg minden parlamentális rendszer velejárója." /396/)

A bevezető hosszabb áttekintésben Gyurkó tárgyilagosan ír a súlyos hibákról, még a kényes szovjet kapcsolatról is. A "legnagyobb tévedés"-nek nevezi, hogy a népi demokratikus országokban ugyanazt a sémát vezették be, /22/ hogy a Szovjetunió — a legapróbb külsőségeikig terjedő — utánzásával "megzavarták" a "lakosságot" /23/. Ez a Horthy-korszak propagandájának maradványa, a SZER munkája, valamint a felesleges titkozás vezetett a "tömeghisztéria" kialakulásához, hogy az emberek "minden hibát, rosszat, ami 1956-ig történt, a szovjeteknek tulajdonítottak, annak, hogy Magyarország gyarmati függőségbe került" /24/. S miután négy hónapon belül kétszer is szovjet beavatkozásra történt változás az ország első posztján, s az első lövöldözések után néhány órával szovjet páncélosok jelentek meg a fővárosban és szálltak harcba a felkelőkkel, "megszületett a szabadságharc legendája..." /131/

A törvénytelenések ecsetelésének középpontjában a Rajk-per, illetve a kommunisták elleni perek állnak. A Rajk-pernek kitiüntetett helyzete van: "Rákosi jó érzékkel tudta, hogy minden bűnét, hibáját megbocsáthatják, de ha kiderül, hogy az ő utasítására, az ő tudtával végezték ki, hörtönöztek be, kényszerítették hamis vallomásra elvtársait, nem maradhat a helyén". /42/ Rákosi sokáig megőrzi hatalmát, mert még 1955-ben is "voltak, akik hittek neki". /42/ Míg végül júliusban leváltják; hogy ebben Mikojának és Szuszlovnak bármi szerepe is lenne, erről Gyurkó nem tesz említést (46—49). Erről csak Gerő leváltásakor ír /158/. Hogy addig "mért tartott ki a pártvezetés, szinte az egész országgal szemben Gerő mellett, nem tudni, de súlyos hiba volt." /124/ Hiszen: "A vezetés, melyet még mindig ő fémjelzett, nem kaphatott bizalmat." /125/ Mindez azonban, mint már említettem, csak

magyarázza a felkelők tetteit, nem igazolja. Kitűnik ez az álláspont pl. a lengyel párhuzam értékeléséből: "... Lengyelországban a fegyveres erők leverték a felkelést, s utána, kemény politikai harc után született a felkelőket igazoló határozat." /127/ Ez lett volna a megoldás nálunk is. "Október 24-én a válságon már csak úgy lehetett úrrá lenni, ha rendet teremtenek a fővárosban. Fegyverrel, más megoldás nem volt. Ha 24-én csapatokat rendelnek Budapestre, kivezénylik az utcára a honvédséget, a karhatalmat, leverik a felkelést, eltávolítják Gerőt, új vezetés alakul, meghirdetik az új programot, ha a szovjet csapatok elhagyhatják a várost, a tragédia esetleg elkerülhető lett volna." /206/ Ebből következik, hogy Gyurkó számára nincs jelentősége a "ki lött először" kérdésének. "Nincs ország, melynek államhatalma, ne érezné kötelességének, hogy megvédje Rádióját, ha azt egy tüntető tömeg megtámadja. Ha kell, fegyverrel is." Persze ezt az alapigazságot sokan nem képesek megérteni. Magyarországon azonban sokáig konokul bizonygatták, hogy a Rádió védői csak visszalóttek, mintha ez erény lenne, az ellenkezője pedig vétek. /75/

A HATALOM A vezetés, mint tudjuk, nem volt képes rendet teremteni. Hogy miért nem, erre nézve Gyurkónál is találhatóak támpontok. "A kollektív felelősségtudat alól nem volt és nincs menekvés; aki magáénak érzi és érzi ezt a társadalmi rendet, magáénak érzi a felelősséget is. Ennek a kollektív büntudatnak, az erőszaktól való irtózásnak volt talán a legnagyobb szerepe abban, hogy október 23-tól szinte minden felelősséget érző vezető egy célban gondolkodott: erőszak nélkül oldani meg a katasztrófális helyzetet." /76/ Ez volt a döntő motívum a vezetés cselekvésképtelenségében, nem olyan tényezők, mint a "valós helyzetfelismerés hiánya", amely "régóta megmutatkozott a vezetésben; ekkorra már tragikussá vált" /118/ vagy az, hogy pl. "A végsőig kiélezett helyzetben" Gerő órákat tölt el beszéde fogalmazásával. ("A megmerevedett hatalmi struktúra tízszer is megrágott, az árnyalatokig finomított beszédekét követelt, aminek eredményeként a gondolatok kilúgozódtak, a frázisok túltengtek, kongtak a semmitmondó mondatok...", /120/ Mégis, Gyurkó igen határozott ebben a kérdésben: "A döntő ok azonban az lehetett, hogy a politikai vezetés... minél kisebb véráldozat útján igyekezett úrrá lenni a helyzeten. Kimondatlanul is érezték, hogy a tömegharag az ország állapotából fakad, a lázadásnak valós okai vannak. S tudatukba mélyen beleivódott a törvénytelenségek miatti irtózat az erőszaktól" /133/ hasonlóképp: 136—138., 168. Ez a lelkiismereti válság vezetett oda, hogy: Az államgépezet mintha már nem működött volna. Ez sokkal súlyosabb gond volt, mint a néhány száz fegyveres az utcán, csak azokban az órákban nem vették észre." /157/ lásd. még 179. Ennek súlyos következményei voltak: "... nemcsak ez volt az oka cselekvésképtelenségüknek. (ti. a párttagokénak), a párt felépítése, a teljes központosítás is. A párttagságot főfoglalkozású tisztségviselők irányították, de ők is csak kis csavarok voltak a gépezetben; mindent felsőbb utasításra, központi rendeletre tettek. A központ utasítása nélkül cselekvésképtelenek voltak." /188—189/

S mi történt azokkal a szervezetekkel, amelyeknek a dolga lett volna a rendcsinálás? "Ismerkedjék meg az olvasó az Államvédelmi Hatósággal, amely oly sokszor szerepel 1956 történetében..." javasolja a szerző /78/, majd ismerteti: egy mondatban a történetéről, vezetőiről, egy mondatban arról, hogy milyen súlyos "lélektani hiba" volt a nyilasok volt székházában berendezkedni, egy mondat, amelyben utalás található a törvénytelenésegekről. "A nyomozórészlegben ekkorra már legfeljebb mutatóban maradt azokból a tisztekből, akik részt vettek a törvénytelenések végrehajtásában". Majd így folytatja: "A karhatalmi alakulatoknál s a határőrségnél fiatal sorkatonák szolgáltak, rendszerint fiatal, hivatásos tisztek parancsnoksága alatt. Ők védtek a középületeket, ők estek el a Rádiónál, őket mészárolták le a Köztársaság téren" /79/ Még néhány mondat létszámkérdésekről — s kész az ismertetés. Később már csak egy-egy pillanatra tűnnek elénk az államvédelmiek, akik a Rádiónál nem szuronnal, a saját testükkel igyekeztek megvédeni a stúdiót... /112/, mignem olyan pszichózis alakul ki, amelyben az Államvédelmi Hatóság volt az első számú bűnbak minden rosszért. /174/ Pedig: "valamennyire tájékozott ember csak vérbe borult aggyal hihette, hogy az ÁVH-sok tömegmészárlásban kiképzett martalócok voltak." /181/

És a rendőrség? "A magyar rendőrség 1956-ban még tehetetlenebb volt, mint a többi fegyveres testület." /147/ "Megállapíthatatlan az is, milyen szerepe volt /ebben/ a főkapitánynak", Kopácsi Sándornak, aki átállt a felkelők oldalára. /151/ Mindenesetre a felkelők már 25-től sorra foglalták el a rendőrkapitányságokat. "A rendőrség ellenállást általában nem tanúsított." /185—186/. A hadsereg bomlása is folyamatos volt, már a Rádió ostromában is részt vettek katonák, valószínűleg a közeli Kilián-laktanya — származásuk miatt munkaszolgálatra beosztott — sorkatonái. "Ne essünk a kor hibájába: nem minden földbirtokos, gyáros vagy kulák gyereke volt reakciós, szélsőjobboldali fiatal, s nem minden zsebtolvaj fogott fegyvert. Nyilvánvaló azonban, hogy a munkaszolgálatosok közül soknak volt oka gyűlölni az új rendet..." /88/ Gyurkó azonban tárgyilagosan azt is leszögezi: "Legenda, hogy csak fiatal sorkatonák, tiszti iskolások, alacsony rendfokozatú tisztek rokonszenveztek a felkelőkkel. A Forradalmi Honvédelmi Bizottság tagja 4 vezérőrnagy, 8 ezredes, 2 rendőr ezredes, 2 alezredes, 2 őrnagy, 2 főhadnagy, 1 honvéd volt. Az alakuló ülésen fogadták el azt a határozatot, hogy amennyiben a szovjet csapatok december 31-ig nem hagyják el Magyarországot, fegyverrel támadnak ellenük" /240/ A 240—243. oldalon Gyurkó részletesen tárgyalja a tisztikar hagyományos kasztszellemét, illetve ennek továbbélését. "Nincs kimutatás, hány egykori hivatásos katonatiszt került az új hadseregben magasabb parancsnoki beosztásban." /240/ Ebből némi logikával ki lehet következtetni, hogy voltak olyan tisztek is, akiket nem a Horthy-korszakban képeztek ki. Ezt a szerző csak egy helyen említi — a következő kontextusban. Tudunk olyan példát is, nem egyet, hogy az új rend tisztjei asszimilálódtak ehhez a kaszthoz." /241/

A szerző bemutatja azt is, miért nem mozdult a néphatalom védelmében a munkásság /319—320/ és a parasztság ("... a többmilliós parasztság nem mozdult, ugyanúgy nem szólt bele az ország életébe, mint a munkásság. 321). Megalakulnak a pártok: az Általános bukása után a partikularitások tobzódása következett: "A pártok, szervezetek féktelen elburjánzásának, ami törvényszerűen vezetett a mindent háttérbe szorító hatalmi maradáshoz, személyes pozícióharchoz, egyetlen eszközzel lehetett volna gátat szabni, erős államhatalommal, szilárd hatalmi gépezettel. Ilyennel a kormány nem rendelkezett, s esélye sem volt rá, hogy megteremtse." /401/

Pedig úgy tűnt, mintha az általános bomlással egyidejűleg egy ellentétes folyamat is lezajlana. Hiszen "minden kaotikus időszak" lehetőséget nyújt arra, hogy "ilyen helyzetekben egy kis, összetartó csoport vagy akár egyetlen ember is keresztülviheti az akaratát" /121/. Ez a helyzet hamarosan be is következett: Nagy Imre programját a kormány nevében hirdette meg. Ez a szerv viszont október 23-a után gyakorlatilag nem működött. A hatalom egyetlen vezető, Nagy Imre kezében összpontosult... /164, de vö. 202./ Ezt a hatalmat az államapparátus széthulltával hogyan tudta Nagy Imre érvényesíteni, nem tudjuk, csak sejthető, hogy a nemzetőrség segítségével, hisz: "Az államhatalom nem működött, a nemzetőrség lépett a helyére" /286/. "...a Nemzetőrség volt az egyetlen valóságos, mozgósítható fegyveres erő ... S valószínűleg hajlandó lett volna habozás nélkül teljesíteni a vezérőrnagy (ti. Király Béla) minden parancsát." /296/

Teljes szélességében előttünk a tragikus kép. "Ha a nép feleszmél sokkállapotából, s ráébred a valóságra, hatalmát csak véres polgárháborúval szerezhette volna vissza. Hogy megfosztva szervezeteitől, vezetőitől, lett volna-e erre ereje, lehetősége, újra csak találgatni lehet. Valószínűtlen, hogy a Nyugat békésen szemlélte volna ezt a harcot..." /411/ A nép hatalmát tehát csak külső erővel lehetett visszaállítani. De hogy a nép érdeke a szovjet beavatkozás, arra még Kádár János is csak a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentésekor eszmélt rá /413/. Mások — sajnos — még akkor sem. Mi volt az oka ennek a tömeges zavarodottnak?

Az UTCA. Gyurkó történelemszemléletéből következik, hogy aki osztályszármazásánál fogva nem determináltan ellensége a néphatalomnak, és mégis fegyvert fog ellene, az a saját osztálya ellen cselekszik. Tehát nem ismeri fel saját objektív érdekeit, elveszti józan ítélőképességét, indulatai által sodortatva kerül az ellenség táborába. Indulatozt keltő esemény pedig volt elég: "nem vettük észre, hogy az ország telítődött mérges gázzal, megbénítva a tudatot, s telítődött robbanógázzal, ami az odatartott fáklyától belobbant, s szétvetette a százezrek tudatát" /307/: "... az embereket megfosztották ítélőképességüktől" /308/, "... az értelem ellenőrzésétől megszabadult mámor e közhangulat egyik jellemzője volt /334/. "Az ország sokkállapotba került, elvesztette ítélő- és cselekvőképességét, tudata elhomályosult." /410/ stb. Az "egyszerű emberekre" ez éppúgy jellemző /volt/ mint a politikusokra. Kopácsi kapcsán foglalkozik a szerző azzal a kérdéssel, hogy tömegesen fordultak szembe a rendszerrel kommunisták is. Ezeknél az volt a problé-

ma, hogy világnézetüket nem a tudatosan átélt meggyőződés, hanem a hit, tehát egy alapvetően irracionális érzés határozta meg. "Amíg a szocializmus elve hit, a megváltás tana, biblia, fellapozható katekizmus, addig lesznek hívők és hitehagyottak." /177/ Gyurkó megemlíti, hogy amikor a főkapitányságon összegyűlt értelmiségi csoport és mások is kifejtik, hogy "Magyarországon forradalom van, ami ellen a hatalom alkalmazhat erőszakot.", akkor "nagyon leegyszerűsítve: ami több vezető tudatalattijában lappangott, azt mások, a vezetéshez közel álló emberek már megfogalmazták." /169/ Ezekről a tudatalattiban zümmögő, makacs kis képzetektől nem lehetett szabadulni, pedig csak megbénították az embert. Ezek fontos dolgok voltak, amelyekről nyilvánvalóan gondolkodni, tárgyalni kell, de ehhez rend kell. Tehát — mint már megállapítottuk — lengyel módra előbb levetni a lázadókat, aztán gondolkodni arról, mit is akartak. (Lenin a kronstadti lázadásról 1921-ben fejtette ki ezt az elvet.)

Ebben a helyzetben azok állták meg a helyüket, akik nem gondolkodtak, akik csak végrehajtották a parancsot. Mint pl. a Köztársaság téri katonának. "Elképzelhető, milyen zavart okozott ez (ti. az ÁVH felosztása.) a katonákban. S az is, hogy a felkelőket forradalmároknak nyilvánították; miért harcoljanak ők forradalmárok ellen? De harcoltak" /256/. A tehetetlenség itt a törvényes hatalom kezére játszott: "A felkelők közt valóban harcoltak tisztek és honvédek, de ezek egyenként elegyedtek a harcolók közé, katonai egység vagy alakulat nem állt át a felkelőkhöz a harcok alatt." /133/ Ugyanez a probléma, mint ami — az előbb láthattuk — a párttagokkal: parancsok végrehajtására voltak kiképezve és nem volt, aki helyes parancsokat adjon ki. Ha esetenként mégis jó parancsokat kaptak és nem hajtották végre — nos, akkor a már ismerős tudatzavar áldozatai lettek. Mint azok a katonák, akiket a Köztársaság téri pártház felmentésére küldtek, de átálltak az ostromlókhoz: "... a katonákon is úrrá lett a már országos tudatzavar; fogalmuk sem volt, mi az igazság. ... Már nemcsak egymás között beszélgettek arról, hogy a felkelőknek igazuk van, a rádió, a sajtó is forradalmároknak nyilvánította őket. Mindez nem menti fel őket a parancsmegtadás felelősségétől." /257—258/

Az értelem ellenőrzésének eltűnte után nem egyszerűen az érzelem, hanem az indulat, a düh, az őrzöngés uralma következett. "Azokban a napokban az indulat tombolt, s a düh nem gondolkodik." /178/ "... a felbolydult városban már az indulatok tomboltak..." /123/ stb.

Érdekes Gyurkó terminológiája. A hatalommal kapcsolatban népről van szó, a felkelőket viszont a tömeg, az utca támogatta. "...ezrek mentek az utcára, a legtöbben kíváncsiságból, valami furcsa ösztöntől űzve, ... /128/ "Az embereket valami elemi erő hajtotta, parancsolta az utcára." /275/ Lassan kikerekedik az utca terminus technicus valamiféle meghatározása, pl. az Igazság című lap jellemzése kapcsán: "Azt sem mondhatom, hogy a felkelők lapja, mert nem egy fegyveres csoport jelentette meg. És mégis az volt, mert a szerkesztők nemcsak kapcsolatban voltak a felkelőkkel, sokban az ő nézeteiket tükrözték. Mondhatnám, hogy az Igazság az utca hangja volt, azé

az utcáé, amelyik forrt, lázongott, követelt." /180/ Vagy amikor Nagy Imrénél azt a bejelentését kommentálja, amelyik népfelkelésnek minősíti az eseményeket: "A miniszterelnök nem néhány száz fegyveres akaratának hódolt meg, hanem gyökeresen átértékelte álláspontját. Az ellenforradalomból népmozgalom lett, s minden más ebből következett: egy népmozgalom ellen a kormánynak sem oka, sem joga nem volt erőszakot alkalmazni. Ez is az utca óhaja volt, aminek a felkelők fegyverrel adtak hangot: ők voltak az utca szószólói." /201/. Persze ez az átértékelés egy kommunistánál nem származhat racionális megfontolásból, hanem abból "csupán, hogy a miniszterelnök egyre jobban azonosult a lakosság felfokozott hangulatával, az elsza- badult indulatokkal." /199/

RESTAURÁCIÓ. Az itt elemzett mű egyik fő mondanivalója, hogy az események törvényszerűen vezettek a burzsoá-földesúri rendszer restaurálása, egy jobboldali diktatúra felé. A megtévesztettek, örvengők mögött ott állt az ellenség, a SZER, a Nyugat. "Ez is 1956 egyik lényeges eleme; az emberek nem maguktól örültek meg, megőrizték őket." /251/

Gyurkó megközelítésében nem érződik a különbség az ellenséges szervezkedés és az egyszerűen ellenőrizhetetlenné vált állampolgári aktivitás között: "... gombamód szaporodtak az országban a legkülönbözőbb elnevezésű szervek... A tömegnek csak egy töredéke akart fegyverrel beleszólni az eseményekbe, de akkor még sokan kívántak részt venni az ország életében. Ez a vágy találkozott azzal a valósággal, hogy az államgépezet megbénult, napok alatt szétesett... Amikor a pártvezetésnek égetőbb gondja támadt, mint a mindennapos ügyek irányítása, majd megszűnt vezető szerepe az ország életében, a gyeplő a lovak közé esett." /314—315/ Gyurkó László számára semmit sem jelent, hogy a sorra alakuló pártok leszögezik, hogy a gyárakat, nagybirtokokat nem adják vissza magántulajdonba, hiszen "ennek ellenkezője politikai analfabétizmus lett volna (366) A kormány, a párt, a SZOT által támogatott munkástanácsok sem a közvetlen demokrácia szervei lettek: "Ahogy a nemzetőrök nem voltak kommünárok, a munkástanácsok, nemzeti bizottságok is csak formailag másolták a szovjet modellt." /315/ Ugyanis: "A struktúra önmagában nem határozza meg egy rendszer lényegét." /316/ Bizonyíték: néhány híres-hírhedt felkelő életrajzának, visszaemlékezésének bőséges tárgyalása. Egyetlen kivételtől eltekintve /317/ sehol egyetlen statisztikainak tekinthető adat arról, hogy a munkástanácsok, forradalmi bizottságok, illetve a felkelők között kik vesznek részt. Vannak viszont szép számmal magyarázatok arra nézve hogy ezt miért nem lehet megállapítani. Ezért meglepő az a halálos biztonság, amellyel a szerző megállapítja: "Ahogy a diákok, egyetemisták elhagyták a fegyveres csoportokat, a munkásság is kivonult az ország életéből, félreállt." /320/

Gyurkó többször is leírja, a felkelők hogyan jutottak el a radikális kommunista-ellenességhez, s ezt rögtön bizonyítékként kezeli arra nézve, hogy akkor tehát szocializmus-ellenesek, tehát antidemokratikusak: Szabadságot minden irányzatnak és pártnak — írja a Magyar Szabadság november 1-jei száma —, kivéve az olyan irányzatot, amely monopolizálni akarja az igaz-

ságot s eltiporni a többi irányzatot. Ebből elégünk volt 1944-ben, s elégünk 1948—56-ban.” A követelés az események logikájából adódik: megállni, határt szabni már nem lehetet.” /376/ Hogy az egybemosást a kommunisták és a baloldal között elvégezhesse, az 1945—56 közötti eseményeket egyetlen folyamatnak érezteti, nem lát törést 1948-ban (pl. 19—20.) Ennek az egybemosásnak egyik legmeghökkenőbb megnyilvánulása, amikor a baloldali vezetők “szalámitaktikájáról” ír /380/. A lényeg mégiscsak az, hogy “Magyarországon 1945 után a politika minden tévedése, hibája, bűne ellenére társadalmi forradalom zajlott le. ... “Ez harc volt, méghozzá kemény, a ki kit győz le elvének és gyakorlatának alapján, s akik ellene fordultak az új hatalomnak, azokat el kellett távolítani a hatalomból.” /369/

VÉGÜL Az események leírása 1956. november 4-én, 8 óra 7 perckor végződik /422/. A felkelés leverése, a munkástanácsok, a pártok feloszlatása, a kivégzések már “egy új fejezethez” tartoznak. Olyan ez, mintha egy 1848—49-ről szóló könyv az előzmények tárgyalásánál visszanyúlna az 1820-as évek elejére, de esetenként még 1790-re is, majd azzal fejeződne be, hogy az orosz csapatok átlépték a magyar határt, mondván: Segesvár, Világos, Arad, Haynau már “egy új fejezethez” tartozna.

A következményekre egyetlen utalás van, mikor egy alkalommal idéz Nagy Imre perének jegyzőkönyvéből. A kommentár: “Az ügyész és Nagy Imre szó-párbaja láthatólag politikai csatározás volt, a történelem szempontjából nem perdöntő.” /140/

Ha egy olyan részletet keresünk, amely kicsiben tükrözi az egész mű szellemiségét, akkor azt talán a 411-ik oldalon találjuk meg. “Természetesen feltehető a kérdés: ha egy ország többsége lázas állapotában szembefordul valamivel, van-e joga valakinek ezzel szembeszegülnie?” Mire az Új Márciusi Front leendő alapító tagja visszakérdez: “De feltehető a kérdés így is, van-e joguk vezetőknek ölbe tett kézzel nézni, hogy megsemmisítsék a néphatalmat, még ha a népből sokan pillanatnyilag nem is voksolnak erre a hatalomra?”

(A kézirat 1989 tavaszán keletkezett. A szerk.)

HORVÁTH LAJOS: A Galga-mente történetének írott forrásai.

**1686—1711. Aszód, Petőfi Múzeum, 1983. 174.p. 111.
(Múzeumi füzetek. 26. Szerk.: Asztalos István)**

Helytörténeti irodalmunkban kétféle nézet különíthető el. Az egyik, mely szerint a helyi jellegű eseményekről beszélnünk kell, meg kell írunk őket, de idő- és térbeli korlátozottságuk miatt nem szabad különleges jelentőséget tulajdonítanunk nekik. A másik szemlélet, ezzel szemben, ugyanolyan alapos, mélyreható vizsgálatot tart szükségesnek ezekben a kérdésekben, mint országos vagy kontinentális méretekben. Az eltérés tehát a módszerekben fogható meg. Örömmel kell megállapítanunk, hogy az utóbbi időkben (különösen a nyolcvanas években) kezd uralkodóvá válni az utóbbi szemlélet helytörténettel foglalkozó kutatóink között, melyet önmagában az a tény is jelez, hogy mennyiségileg és minőségileg más tanulmányok, monográfiák sorozata jelenik meg. Felismertük, hogy országunk és népünk történetéhez nem elegendő a szűkkörű forrásanyagból általános következtetések levonása. Egy adott kor, társadalmi jelenség, művelődés — illetve hadtörténeti probléma egészének vizsgálata feltételezi a kérdés valamennyi részterületének feltárását. Vagyis a helyi jellegű kiadványok célja, hogy megismertessen egy kisebb terület történeti kérdéseivel és forrásává váljék a kor egészét kutató számára. Ami a minőségi változást illeti, az abban ragadható meg, hogy ezek a munkák már nem említésszerűen foglalkoznak a Hajdúság, a Csallóköz, vagy a Galga-mente történetével, hanem igyekeznek ezeket komplex egészként kezelni. Szemben a korábbi szemlélettel, mely csupán a lokálpatriotizmus igényét igyekszik kielégíteni, s ezen túlmenően nem tulajdonít nagyobb jelentőséget az illető kérdésnek.

Ilyen szempontból igen érdekes munka Horváth Lajos forráskiadványa. A már külsőre is tetszetős kötet a Galga-mente huszonkét településének legjelentősebb, eddig nem vagy csak részben publikált forrásait közli, s elmondhatjuk, hogy a térség 1686 és 1711 közötti történetének kimerítő ismertetését nyújtja. A rövid **Előszó** (7—8.1.) után **A Galga-mente története 1686—1711-ig** (vázlat) című fejezet következik (9—39.1.). Az ehhez csatolt **Térképek**-et (41—46.1.) követi a kötet több mint felét kitevő **Források gyűjteménye** (47—146.1.). A kiadványt kiegészíti még az **Adatok Galga-menti családok genealóglájához** (147—154.1.) című rész, valamint a **Helynévmutató** (155—167.1.). **Mértékek és pénzek Jegyzéke** (171.1.) illetve német nyelvű **Rezümé** (172—173.1.) is.

Horváth Lajos "vázlata" a térség történetéről igen alapos áttekintés. Nem pusztán történeti ismertetése, hanem részletes elemzése a kor és a hely társadalmi, etnikai, jogi, birtok-, közigazgatási, stb. viszonyainak. Elég néhány fejezetcímet idézni (**Földesurak és földbirtokosok, Nemesek és jobbágyok, Kurucok a Galga-mentén, Papok, Prédikátorok, Iskolameste-**

rek, stb., hogy elmondhassuk: az érdeklődő a Galga-mente viszonyainak megismerésén keresztül országos áttekintést kap a török kiűzése utáni évekről és a Rákóczi-szabadságharcról. Ebben nagy segítséget jelent Horváth Lajos stílusa is.

Az áttekintésben a szerző állandóan hivatkozik a későbbiekben közölt forrásanyagra. A térség megismerését teljesebbé teszik a közölt térképmellékletek, melyeket Horváth Lajos és Bank László készített. A hat térkép bemutatja a települések elhelyezkedését, ezen kívül tájékoztat az adófizető családok számáról, a felekezeti, iskolai viszonyokról, illetve részletesen elénk tárja a Rákóczi-szabadságharc katonai eseményeit, csapatmozgásait.

A legnagyobb fejezet 150 magyar nyelvű forrást vagy forrásszemelvényt közöl. Ki kell emelnünk, hogy a szerkesztő igen körültekintően és alaposan végezte el a válogatást. Megfigyelhető, hogy nem csupán helytörténeti jelentőséget tulajdonított munkájának: pl. az 1. sz. forrás 1686. szeptember 2-án kelt, Henrik szász hercegnek Buda visszafoglalásáról írott naplójegyzete. Horváth a forrásokat időrendben közli, valamennyi szemelvény előtt röviden ismerteti a szóbanforgó művet, esetleges szerzőjének, szereplőinek személyi adatait, a keletkezés körülményeit, stb. A forrásokat gazdag jegyzetekkel egészíti ki, lelőhellyel, esetleges vonatkozó szakirodalommal. A terjedelmesebb, vagy szövegükben kevésbé érdekes forrásokat nem idézi szó szerint, csak ismerteti azokat. Az iratok műfaja és témája széles kört ölel fel. Vannak határjárásról rögzítő dokumentumok, urbáriumok (pl. 50., 56., 62., 66., 97. stb.), tanúvallatási jegyzőkönyvek (pl. 22., 42., 92., stb.), a pusztítást panaszoló iratok (pl. 140., 145. stb.), levelek (pl. 101., 139., 141. stb.), kötelezvények (pl. 71., 72. stb.), folyamodványok (pl. 79., 86. stb.), de itt lehetetlen lenne felsorolnom valamennyi típust. Hangsúlyoznom kell, hogy ezek a források igen jelentősek a kor kérdéseivel foglalkozók számára, olyan adalékokkal egészítik ki a már ismert képet, melyeket eddig sem a közönség, sem a kutatók nem ismertek. Természetesen több dokumentum is található, mely a Galga-mentével kapcsolatos, s már megjelent nyomtatásban is, jelentősége mégis megkívánta közlését ebben a könyvben. (pl. 82., Bottyán levele, Szentlászlóról II. Rákóczi Ferenchez, 1705. július 29., stb.). Az újraközlés azonban ismét felhívja rájuk a figyelmet, s beilleszti a Galga-menti falvak történetébe. Már említettem, hogy a szerző igen széles körből merítette a forrásokat, s azokat időrendben közölte. Ezzel kapcsolatban nem hallgathatom el: szükséges lett volna a források tematikus rendszerezése, szemben az időbeli sorrendiséggel, mely csupán a kronológikus jellegű összefoglalások készítői számára használható. Ha például valaki a 17. század végi adófizetői jegyzékek iránt érdeklődik, ebben a kötetben igen hasznos ismeretekre bukkanhat, felkutatásuk azonban így fáradságos munkát jelent számára. Szerencsésebbnek tartottam volna, ha a közreadó a forrásokhoz tárgymutatót is mellékel, melyben a források típusai szerint rendszerezi az anyagot. Pl. az olyan szorosan összetartozó iratok között is, me-

lyek egy helybeli nemes, Rákóczy Gábor megölésével kapcsolatosak (106., a gyilkos elfogásáról tudósító alispáni számadás; 123.: tanúkihallgatási jegyzőkönyv és ítélet), csak nehezen található meg az összefüggés.

Igen jelentősnek tartom a Galga-menti családok genealógiájáról készített kimutatást. Ez is részletező fejezet, ahol nem csupán a családtagokat írja le, hanem mellékeli valamennyi vonatkozó ismert adatot, az előző rész forrásainak tükrében. A kimutatás hasznos a 17. század végének genealógiájával és családtörténetével foglalkozó kutatók számára. A kötetet záró helynévmutató szintén fontos adatokat ad a publikált forrásokhoz, s érdemes megemlíteni a mértékekről és pénzekről készített jegyzéket is, ez röviden összefoglalja az e korban használt legjelentősebb mérő- és fizetőeszközöket.

Végezetül ismét el kell mondanom, hogy az aszódi Petőfi Múzeum munkársai igen alapos munkát végeztek: ez a füzet egy olyan sorozat harmadik darabja, mely a Galga-mente történetének írott forrásait kívánja közléseni, megalapozva egy jövőbeli helytörténeti monográfia kiadását. A török kiűzése és a szatmári béke közötti időszak történetével foglalkozó valamennyi kutató és érdeklődő figyelmébe ajánlom ezt a forrásgyűjteményt.

**NÉMETH AMADÉ: Az Erkelek a magyar zenében.
(Az Erkel-család szerepe a magyar zenei művelődésben).
Békéscsaba, 1987. 180.p. (Fekete könyvek. 9.)**

Békéscsabán 1987-ben, a "Fekete könyvek" kultúrtörténeti sorozat kilencedik darabjaként jelent meg Németh Amadé könyve. A szerző több évtizedes munkájának gyümölcse a mű, amely 1978-as kandidátusi disszertációjának könyvváltozata. Mint az előszóból is kiderül, a kézirat (érthetetlenül) 1985-ig fiókban hevert, de kiadásakor naprakész bibliográfiával bővült, s egyéb változtatások teszik ilyen formájában is élvezhetővé.

A "Fekete könyvek" sorozat részint Békés megye, részint a magyar népi kultúra történetét, történelmének főbb, érdekesebb aspektusait, kevésbé vizsgált fejezeteit dolgozza fel (pl. építészettörténetet, az 1831. évi kolera-járvány, békési boszorkányperek, stb.) Az Erkel-könyv véleményem szerint némileg más jellegű, mint a sorozat eddigi darabjai, s feltehetőleg ezért jelent itt meg, mert más kiadók (talán anyagi- üzleti szempontokra hivatkozva) nem adták ki. Ez annál kevésbé érthető, mert végre kezd megindulni a magyar zene történetének módszeres kiadása. Sajnos nem vagyunk zenei nagyhatalom, vagy ha mégis, hát nem amiatt, hogy sok zeneszerzőt vonulathatunk fel, hanem azért, mert az a néhány zeneszerző (zenepedagógus, előadóművész) és az a pár tucat zenész, akivel a világ bármely részén dicsekedhetünk anélkül, hogy értetlen arccal nézzenek ránk, méltán vált világhírűvé; s amelyik ország magáénak vallhat olyan zeneszerzőket, mint Liszt és Bartók, olyan előadókat, mint Joachim József, Perényi Miklós vagy Kocsis Zoltán, az elég hatalmasnak érzi magát zeneileg (pláne ha közép-európai kisországról van szó), hogy "elhanyagolhatja" a második vonalat.

Pedig Erkel és családja mint zenepedagógus, zenepolitikus nem is a második vonal tagjai. S talán épp az Erkeleknek köszönhető, hogy ebben az országban tanulhattak Bartókok, Kodályok.

Mint e hosszúra sikerült bevezetőből is kiderül, a könyv nemcsak Erkel-monográfia, hanem számos adatot tartalmaz, amelyek fontosak lehetnek a magyar színház és opera történetének.

A könyv hármas bevezetéssel kezdődik, majd terjedelmes fejtegetést olvashatunk a család eredetéről, az Erkel Ferenc előtti Erkelekről. A legösszefogottabb rész természetesen Erkel Ferencről szól: különböző szempontok alapján hat nagyobb, összesen tizenegy kisebb fejezet, amelyből az utolsó Erkel műveinek tematikusan osztályozott jegyzéke. A könyv hátralévő fejezeteiben Erkel fiainak életrajzát olvashatjuk.

A fejezetekből kitetszik: Németh Amadét kettős cél vezérelte: egyrészt monografikus igényű Erkel-családi életrajzot írni, másrészt: kitölteni a magyar zenetörténetírásnak azt a hézagát, amely Erkel és fiai tevékenysége körül tátong. Ilyen vállalkozás mintegy 150 oldalon lehetetlen. A szerző

csaknem megoldja a lehetetlent. Könyve szinte minden adatot felsorakoztat az 1830 és 1900 közötti zenetörténetből. Ahol túl sok lenne az adat, külön táblázatban közli, megkönnyítve az olvasást.

Egy monográfiában fontos a család származásának megadása, ám az esetünkben kissé túl hosszúra sikeredett. Ez a rész olvasmányosság tekintetében is alulmarad a valódi Erkel-monográfiához képest. A könyv hátralévő fejezetei viszont ilyen szempontból is ragyogóak, anélkül, hogy ez a tudományosság rovására menne.

Nem érzem magam kompetensnek, hogy a könyv zenész-szakmai oldalához hozzászóljak: így csak néhány laikus megjegyzést tennék. Érzésem szerint Németh kevesebbet foglalkozik a zeneszerző azon tevékenységével, amelyről a "vulgárbartókizmus jegyében" nem illik szólni: Erkel szerepével a népies műzene fejlődésében. Érdekes, hogy míg az irodalomtörténészek kezdik átértékelni a népiességről alkotott korábbi nézeteiket, addig a zenetörténészek között tovább dívik az a prúd vagy talán sznob nézet, hogy ami mai ízlésünk szerint nem "magaskultúra", az nem is tartozik bele a kultúrtörténetbe. Függetlenül attól, hogyan vélekedünk a magyar nótáról, a szalon-cigányzenéről vagy az ál-népzeneről, egy Erkel-monográfiában erről is szólni kell.

Zenetörténeti jelentőségű Erkel Elek és Gyula műveinek jegyzékbeszédese.

Végül egy apró pontatlanságra hívnám fel a figyelmet. A könyvben két helyen is említetik Mozart d-moll zongoraversenye. A sajtó ördöge okozta-e, hogy mindkétszer 226-os Köchel-jegyzék számmal? Mozart egyetlen d-moll zongoraversenyt írt, annak jegyzékszámja 466. Vajon a korabeli források tévedtek? Nyugodtan kizárhatjuk: a Köchel-jegyzék 1862-ben jelent meg először, a Mozart-művet Erkel 1856-ban adta elő. Akkor az adatközvetítők (korábbi monográfiák máskor is sokat bírált szerzői) a vétkesek? Esetleg Erkel valami átíratot játszott (Mozart-monográfiák ilyenről sem tudnak)? Mindenképpen bántó, hogy egy alapos, modern zenetörténeti munka téves adatot tartalmaz!

Pedig Németh Amadé könyve éppen adatai miatt válik remekül alkalmazható kézikönyvvé mindazok számára, akik a 19. századi Magyarországgal foglalkoznak. A nem szakmai, "csupán" érdeklődő közönségnek pedig jó olvasmány: igazán megérdemelne ennél nagyobb példányszámot is.

A BEÉRKEZETT KÖNYVEK JEGYZÉKE

Erdész Ádám: A mezőhegyesi ménesbirtok gazdálkodása a két világháború között. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1987. 245 p. + 4 t. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből. Szerk. Erdmann Gyula.1.)

Somogyi honismereti híradó. A Megyei Honismereti Bizottság tájékoztatója. 1987. 1., 2. sz. 1988. 1., 2. sz. Kaposvár, Somogy Megyei Tanács VB. Művelődési Osztálya — Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár

Asztalos István: Iskolatanítók a Galga mentén. Adatok a XVII—XIX. században működő tanítók életviszonyaihoz. Aszód, Petőfi Múzeum, 1987. 56.p. (Múzeumi füzetek. 34.) (Klny. a Studia Cornitansia 18. (Életmódkutató-sok Pest megyéből.) Szentendre, 1987. számából)

Ozoraí Pipó emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, 1987. 106. p., ill. (Múzeumi füzetek)

Jövönket építjük. Emlékkönyv az Esztergomi Papnövendékek Magyar Egyházirodalmi Iskolája fennállásának 150 éves évfordulójára. Szerk. Erdő Péter: Esztergom, Érseki Hittudományi Főiskola, 1983. 325. p.

A Bihari Múzeum Évkönyve. Szerk. Héthy Zoltán (1—3.) Módy György (4—5.) Berettyóújfalu 1. 1976. 367. p., ill., 2. 1978. 307. p., ill., 3. 1982. 303. p., ill., 4—5. 1986. 297. p., ill.

A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1987. (13.) Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgótarján, Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága, 1987. 389. p. ill. Lelkipásztor. Evangélikus lelkészi szakfolyóirat. 62. évf. 12. sz. (1987. december)

Diakónia: Evangélikus szemle. A Magyarországi Evangélikus Egyház időszaki folyóirata. 1987. (9. évf.) 2. sz.

American Journal of Archeology. Az Archeological Institute of America folyóirata. Vol. 92. No.1. (1988. január)

Alexandru Popescu: A géta-dák kultúra. Ford. Sepsí Attila. Bukarest, Kriterion, 1987. 146.p.

A Századok repertórium. 1867—1975. Szerk. Pamlényi Ervin. Bp., Akad. K., 1987. 762.p.

Fülöp Károly: Vándor voltam. Versek. Szeghalom, Péter András Gimnáziumi és szakközépiskola — Sárréti Múzeum Baráti Kör, 1986. 62.p.

Szomszédok hármastükörben. A Magyar-Csehszlovák Történész Vegyesbizottság negyedszázada. (1957—1984) Szerk. Szarka László. Bp., Akad. K., 1987. 316.p.

Tanulmányok a magyar egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből. 1948—1960. Szerk. Ólmosi Zoltán Urbán Károly Bp., Oktatókutató Intézet, 1988. 315.p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. 9.)

Baranyai helytörténetírás. 1985—1986. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk. Szita László, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1986. 783.p. + 12 térkép ill.

Szekerczés Pál: Bihar megyei népiskolák. Tanítók és díjlevelek 1800—1847 között. Berettyóújfalu, Városi Tanács, 1988. 109.p. (Bihari Dolgozatok, Szerk. Dolog Sarolta. 8.)

Pálffy Pál nádor levelei (1644—1653). (Pálffy Pál nádor levelei Battyhány Ádámmal és Borbálához). összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bev., jegyz., ell., a mutatólat kész. S. Lauter Éva, Bp., ELTE Közép- és Korai Magyar Történelmi Tanszék Kutatócsoportja, 1989. 223. p. ill. (Régi Magyar Történelmi Források, Szerk. Horn Ildikó, Kreutzer Andrea.1.)

Németh Amadé: Az Erkelek a magyar zenében. Az Erkel család szerepe a magyar zenei művelődésben. Békéscsaba, 1987. 180.p. (Fekete könyvek. 9.)

Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp. Magvető, 1987. 500.p. (Elvek és utak.)

Balázs János: Hermész nyomában. A magyar nyelvölcsélet alapkérdései. Bp., Magvető, 1987. 716.p. (Elvek és utak.)

Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1979. 390.p. + 42 (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai. Szerk. Madarász Lajos. 1.)

Hidegkuti Mihály — Hudi József: Hidegkút története. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1987. 359.p., ill. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai. 5.) Szerk. Madarász Lajos

Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből. 1593. május 1 —1616. augusztus 6. Másolta, ford., magy. ell. Balogh István. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1986. 250.p. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Közleményei. II. Közlemények. Szerk. Gyarmathy Zsigmond.1.)

Németh Zoltán: Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán. 1759—1792. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1987. 251.p. ill. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények. 2.)

Parasztvallomások a dadai járásból. 1772. összegyűjt., jegyz., ell. Takács Péter. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, 1987. 237.p. + 7 táblázat. (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények 3.)

Tóth Ferenc: Erdei Ferenc, a makói diák. Makó, Városi Tanács V.B. Művelődésügyi Osztálya, 1986. 64. p., ill. (A makói Múzeum füzetek.) A makói Múzeumi Baráti Kör kiadványsorozata. (Szerk. Tóth Ferenc. 52.) (Klly. a makói József Attila Gimnázium 1985. évi jubileumi évkönyvéből.)

Erdi Ferenc: A magyar társadalom. Bp., Magvető, 1987. 65.p. (Gondolkodó Magyarok. Szerk. Szigethy Gábor.)

II. Endre Aranybullája. Bp., Magvető, 1987. 61.p. (Gondolkodó Magyarok. Szerk. Szigethy Gábor. 50.)

Kodolányi János: A hazugság öl. Bp., Magvető, 1987. 52.p. (Gondolkodó Magyarok. Szerk. Szigethy Gábor.)

Juhász Gyula: Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar szellemi élet. 1938—1944. Akadémiai székfoglaló 1985. november 29., Bp., Akad. K., 1987. 66.p. (Értekezések, emlékezések. Szerk. Tolnai Márton)

Erdélyi István: Pannoniai húsvét. Bp., Akad. K., 1987. 70.p. + 6 t. (Sorsdöntő történelmi napok. Szerk. Szakály Ferenc. 9.)

Zolnay László: Egy szegedi polgár a 19. században. Id. Gál Ferenc (1824—1898). Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1985. 48.p., ill. (Szeged művelődéstörténetéből. Szerk. Lengyel András. 1.)

Lengyel András: A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1985. 36.p. (Szeged Művelődéstörténetéből, Szerk. Lengyel András. 2.)

Apró Ferenc: Gergely Sándor az aktivisták szobrása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1986. 51. p., ill. (Szeged Művelődéstörténetéből. Szerk. Lengyel András. 3.)

Ruszoly József: Szeged Megyétől Nagy-Szegedig. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1987. 60.p., ill. (Szeged Művelődéstörténetéből. Szerk. Lengyel András. 4.)

Miklya Jenő: Szeghalomtól — Verőcég. Dapsy Gizella élete a dokumentumok tükrében. Szeghalom, Szeghalom Város Tanács — Sárreíti Múzeum Baráti Köre, 1984. 167.p., ill. (Sárreíti Füzetek. Szerk. 11. Nagy István. 5—6.)

Bene Mihály: Adatok Verseg történetéhez. Aszód, Petőfi Múzeum, 1980. 170.p., ill. (Múzeumi füzetek. Szerk. Asztalos István. 16.)

Horváth Lajos: A Galga-mente történetének írott forrásai. 1686—1711. Aszód, Petőfi Múzeum, 1983. 174.p., ill. (Múzeumi füzetek. Szerk. Asztalos István. 26.)

A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1. 1958. 258 + XXXVIII p., ill., 2. 1959. 171 + XXIII p., ill., 3. 1960. 249 + XXVIII. p., ill., 4—5. 1961. 218 + XLI p., ill., 6—7. 1963—1964. 127 + LXXXVII. p., ill., 8—9. 1965—1966. 206 + XVIII. p., ill., 10. 1967. 215 + XXXIII + 1 p., ill., 11. 1968. 311 + XXXVI + 1 p., ill., 12—14. 1969—1971. 215 + XX. p., ill., 15—17. 1972—1974. 240 p., ill., 18—20. 1975—1977. 215. p., ill.